

A DEBRECENI
DÉRI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

2025

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCVI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCVI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS

de Friderico Déri nominati

2025

SZERKESZTETTE:
ANGI JÁNOS
LAKNER LAJOS
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2026

Lektorálta: dr. Hajdú Zsigmond

Fordító: Debreczeni Ádám

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János igazgató

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

© szerzők, 2026

© Déri Múzeum, 2026

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv és nyomdai előkészítés: Kónya Ábel

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

www.derimuzeum.hu

TARTALOM

Búcsú Selmeczi Lászlótól (1942–2025) [Hajdú Zsigmond]	9
---	---

RÉGÉSZET

Hajdú Zsigmond: A városi régészet eszméjének megszületése Debrecenben	12
---	----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Demjénné Katona Mária: Fejezetek a balmazújvárosi németfalusi iskola történetéből	26
Czinege József: Gyórfy István habilitációja a Közgazdaságtudományi Karon	33
Horváth Attila: S.N.A.F.U. / A 463. bombázórepülő osztály bevetése 1944. június 2-án	40

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Bakó Endre: Dokumentumok Mariay Ödön életrajzához	48
Némedi Lajosné Dienes Éva: Koncz Aurélné emlékezete	56
Petheő Judit: Hogy fickándoztak a gének . . . / Néhány adalék Debrecen színházának 160. születésnapjához	64

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Bakó Endre: Fába álmódott világ.	
Kiss László intarziaművész pokoljárása	78
Ormosi Viktória: Virágmotívumok a szegények ezüstjén / Növényi ornamentikával díszített ónkannák a Déri Múzeum Iparművészeti gyűjteményében	88

MUZEOLÓGIA

Interjú P. Szalay Emőkével a Déri Múzeumról / 2024. május 29. [Hegedüs Gyöngyi, Veress Dániel]	100
Harangi Attila – Várdi Katalin: Sági Lajos építész élete és várostörténeti munkássága / Bepillantás egy hagyatékfeltárás munkálataiba	112
Kovács József Dénes: Déri Frigyes fegyvergyűjteménye – gyűjtéstörténet	133
Mező Szilveszter: Fakuló emlékek / Az egykori debreceni tudományegyetem földrajzi fotótárának régi filmkockái a Déri Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményében	147

MŰZEUMPEDAGÓGIA

Sándor Zita: Kilépve a múzeum falai közül	158
Tóth Teodóra: Sétálj Jókaival!	167

A DÉRI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYI MUNKÁJA 2025

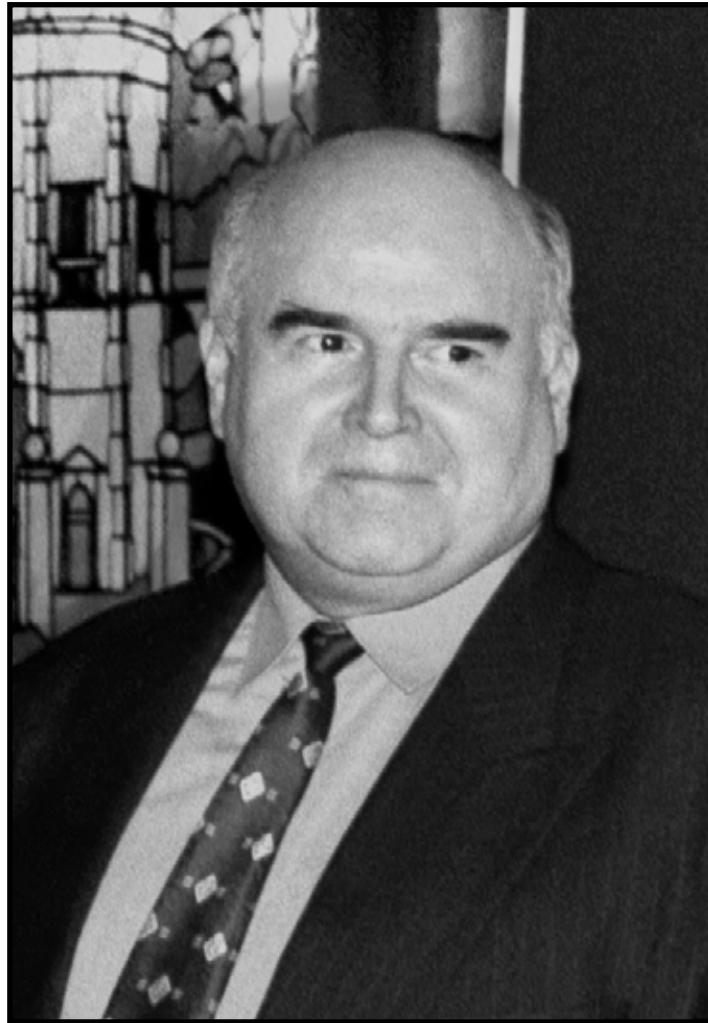
Juhász Tibor: Aczél Géza levelezése a Déri Múzeum Irodalmi tárában	174
Lakner Lajos: Kölcsey Ferenc pipái – az Irodalmi tár gyarapodása	176
Pótor Barnabás: Géczy János képzőművészeti alkotásai a Déri Múzeum Irodalmi tárában	182
Szabó Anna Viola: Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban, 2020–2025.	183

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2025

Juhász Tibor: Wagnertől a Depeche Mode-ig / Kamarakiállítás a Térey Könyvsarokban 2025–2026	196
Kovács József Dénes: Felperzselt város	200
Magyar Mária: Öltözeteket kiállítani	206
Mező Szilveszter: „Bogaras” muzeológusok	210
Veisz Bettina: Jókai másKÉpp	214
Vendégkiállítások (Hadifogoly magyarok, 150 éves az Ügyvédi Kamara, Bronzkori Szférák)	218

FÜGGELÉK

Karacs János: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2025	226
--	-----

HAJDÚ ZSIGMOND

BÚCSÚ SELMECZI LÁSZLÓTÓL (1942–2025)

Téli időben már megszoktuk, hogy gyakrabban kapunk halálhíreket közeli és távoli ismerőseink felől, mint máskor. Egy héten belül jött a hír, hogy egy volt ásatási munkás, egy általános iskolai osztálytárs, egy világszerte ismert filmrendező, és 2025. december 18-án a volt múzeumigazgató, régész kollégánk is elhunyt.

Selmeczi László középkorral foglalkozó régész-történész 1994-től 2002-ig a Déri Múzeum igazgatójaként közvetlen főnökünk és kollégánk volt. Ideérkezését hírneve már megelőzte. Tudtuk róla, hogy Szolnokon nevelkedett, a legendás hírű múzeumalapító, Kaposvári Gyula fogadott fiaként. Az ELTE Bölcsészkarán történelem-néprajz-régészet szakon végzett és doktorált, Moszkvában tanult és egyesületi vizilabdakapus, válogatott kerettag is volt. Első munkahelye a szolnoki Damjanich János múzeum volt, ahol 16 évet töltött, az utolsó öt évet igazgatóként. Ekkor a fővárosba tette át székhelyét: a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi főosztályának múzeumügyért felelős vezetője lett alig 40 évesen. 1988-tól négy évig a Budapesti Történeti Múzeum igazgatója volt. Mindemellett a kun kérdés első számú szakértőjének is számított régész-történész körökben. Ilyen sikeres hivatali karrierrel a háta mögött érkezett Debrecenbe a rendszerváltás utáni átalakuló időszakban. Itt hamar megtalálta az új barátait az egyetemen és a város kulturális életének jeles személyiségei között. Ebből a kapcsolatrendszerből alakult meg a félhivatalos Szellemi Szabadlegények Társasága, amely havonta tartott összejöveteleket a Déri Múzeum dísztermében.

A Déri Múzeum kül- és belföldi kapcsolatait új irányba indította el a korábbi széleskörű ismeretségei alapján. Horvátország, Szlovákia, Ausztria, Románia több nagy múzeumával kötött cserekapcsolati megállapodásokat szakmai és kulturális együttműködésre vonatkozóan. A fővárosi országos társintézményekkel is több cserekiállítási programot kezdeményezett.

Kiválóan induló igazgatói karrierje a második szezonjának közepén sajnos hirtelen megszakadt. Mi, akkor fiatal régészek azonban a legjobb szakmai éveinket köszönhattük neki. Támogatott bennünket országos konferencia szervezésének szándékában. Új állandó régészeti kiállításunknak az akkori viszonyok között rendhagyónak számító forgatókönyvtervét nemcsak megvédte szakmailag, hanem pénzt is szerzett a fenntartótól annak megvalósítására. Személyi állományunk feltöltése során mindig a szakmai érveket szem előtt tartva, a terepmunka során már bizonyított fiatal régész kollégák felvételét pártfogolta, az egyéb más

elképzelésekkel szemben. A ma is működő régészcsoporthoz magját akkor vettük fel a múzeum állományába és a modern feltárások intézményi feladatait is akkor kezdtük kiépíteni. Az utóbbiban fontos szerepet játszott az ELTE Régészeti Intézetének munkatársaival való szoros együttműködés, amit régészként és igazgatóként is támogatott.

Jó volt vele nekünk, akiket bizalmába fogadott, együtt lenni. Szakmai kérdésekről csak szűkszavúan és lényegre törően lehetett vele beszélni. Az élet és a világ egyéb kérdéseiről viszont annál terjedősebben és szerteágzóbban megnyilatkozhattunk. Ebben nem voltak határok. Bármiről volt szó, mindenre fogékony volt. „Ember vagy!” – mentett fel mindenkit a belső szorongás érzése alól, aki valamilyen bensőséges lelki témában elakadt.

Már rég nem volt igazgató, amikor Karcagon az általa ásott kun temetőt feldolgozó könyvének bemutatóján azt mondta: „még megírom ennek a folytatását, és aztán én is elmegyek az örök vadászmezőkre”.

Jó utat, Laci bácsi! És jó vadászatot!

RÉGÉSZET

A VÁROSI RÉGÉSZET ESZMÉJÉNEK MEGSZÜLETÉSE DEBRECENBEN

I.

A városi régészet eszméje Debrecenben minden bizonnyal a 2006 májusában megnyílt időszakos kiállítás idején születhetett meg; pontosabban ennek a kiállításnak a létrejöttét érezzük az első olyan eseménynek, amely ez eszme meglétére utal. A kiállítás címe *Múltunk a kutak tükrében* volt, témáját pedig a két évvel korábban – 2004 júniusa és novembere közt – a Kölcsey Múvelődési Központ területén folyó építkezések miatt elvégzett régészeti feltárásokon előkerült kutak bemutatása képezte.¹ **(1. kép)** A több mint fél hektárnyi területen 45 kutat sikerült feltárni. A kutak nagyobb része a legújabb korhoz tartozott, de a gazdag leletanyagot magában foglaló középkori (Anjou- és Zsigmond-kori) és római császárkori (Kr. u. 2–4. század) objektumok mellett előkerült egy kora rézkori (Kr. e. 4300–4000) is.

1 *Múltunk a kutak tükrében*. Időszakos kiállítás, rendezte Szolnoki László és Ringer István. Déri Múzeum, Zoltai terem, 2006. május 5. – október 29.

A kutak önmagukban nézve is különleges hatással bíró régészeti jelenségek. A víznyerés céljából leásott szabályos forma a beomlás elkerülése miatt belső állagmegtartó építkezést igényel. Ezt a középkorban hasított fából összeácsolt négyszögletes béleléssel oldották meg. **(2. kép)** A római császárkorban itt élt szarmaták gondos kidolgozással megépített sövényfallal erősítették meg a kút belső falát. A legszellemesebb az ún. bődönkút, amit a 17–18. században egy nagyobb mocsári tölgy törzsét felhasználva úgy alakítottak ki, hogy a tölgy belsejét kivájták, a kérégt pedig vasabronccsal erősítették meg és égetéssel tették ellenállóvá a természetes lebomlással szemben. **(3. kép)** Az így kialakított hordószerű béléstest védte a kutat a beomlástól.

A kutak alja a régészek számára a legtöbb esetben valóságos kincseshányának minősül. A véletlenül beleesett tárgyak mellett számtalan bedobált töredék vagy ép darab egyértelműen utal a hozzájuk tartozó

A Kölcsey Múvelődési Központ helyén feltárt kutakról készült kiállítás egyik rekonstrukciója

Anjou-kori kút négyzetes, hasított fa béleléssel

Tölgyfából kivájt, majd kiégetett, ún. „bödönkút”

Két ép edény a középkori kút iszapjában

funkciók meglétére. A húzókötélről leszakadt ép, vagy alig sérült korsók és kancsók a kút eredeti funkciójára, a víznyerésre mutatnak rá, **(4.kép)** de szép számban találunk más tárgyakat is a kút mélyén: rengeteg állatsontot, köztük juhkoponyákat, megmunkált csont- és kőeszközöket. Különösen érdekes volt egy bőrcsizma maradványa egy középkori kútban. Ezek a tárgyak a kúthasználók foglalkozására és életformájára is utalnak. Valószínűnek látszik, hogy a kutakat, miután valamilyen okból elvesztik eredeti funkciójukat, egy darabig alkalmi szemetesgödörnek használják. Így kerülnek bele néha állattetemek és használhatatlanná vált tárgyak, de különböző gyümölcsmagvak és egyéb növényi maradványok is elsüllyedhetnek a kút iszapjában. Természetes úton, leginkább a szél által kerülhetnek bele azok a virágpollenek, amelyeket gondos átszitálás után mikroszkóp segítségével ki lehetett válogatni. Ezek a leletek egyszerre mesélnek a különböző korok természetes vad és termesztett kerti növényeiről is.

A kút a kiállítás címében nemcsak konkrét, de szimbolikus jelentést is hordozott. A kút mélyén lévő víz – amennyiben érintetlenül hagyjuk – visszatükröz bennünket, ha belenézünk. **(5. kép)** Ha arcunk változik, a tükörképünk is reagál. Furcsa, csalóka képet látunk a kútban, mert a fejünk mögött feltűnik a napos égbolt lefelé, a föld mélyébe vetülve. Az érzéksalóddást a tudatunk korrigálja: tudjuk, hogy az a lenti kép nem valódi, csak illúzió.

Így vagyunk valahogy a múlttal is: tudjuk, elismerjük a létét, de az a kép, amit az emlékek alapján összerakunk és megalkotunk róla, valójában csak a mi fejünkben létezik, és általunk változik folyamatosan. Ennek mindig jó lenyomata egy olyan kiállítás, ami a múltról szól.

A múzeumi kiállítás olyan műfaj, amelynél az alkotók rá vannak kényeserülve, hogy a nézők számára érthető képet rajzoljanak a múltból. Az ásatáson talált tárgyak és egyéb értelmezhető jelenségek szálaiból kell összesodorni azt a fonalat, amelyből a néző többrétegű, eleven történetet szőhet. Történetében elképzelheti például, hogy a középkorban itt volt kutat egy csontfaragással és bőrmegmunkálással foglalkozó mesterember használhatta, aztán egyszer már nem lehetett meginni az onnan kimert vizet még az állatoknak sem, mert elfertőződött, ezért ástak egy másikat, nem túl messze tőle. Azért, hogy ne legyen veszélyes a kertben ez a mély lyuk, betemették, elsősorban a másik kútból kiásott földdel, meg a közben megdöglött kutya tetemével, aztán néhány használhatatlan csizmát is beledobtak. . . a történet szabadon folytatható.

Minden kút előhívhatja a maga egyedi történetét a saját idősíkjából. Különösen izgalmas a közel 6000 évvel ezelőtti rézkori kút történetindító szerepe. Valamikor egy vízjárta terület szilárd partjának szélvédett bemélyedésében volt egy rézkori telep. Az itt élő emberek a nem túl mélyen lévő talajvízhez ástak egy kutat, amiből egy lejáró lépcsőn leereszkedve

Középkori kút fabéléssel, iszapjában ép korsóval és az aljában vízzel

mérték ki a vizet. Később a kút eliszaposodott és a telep szeméjtével feltöltve a járósíntjük része lett. . . . Itt a rézkori történet nyitva marad a néző számára, de a kiállításrendezők részéről befejeződik, mert a területen a későbbi időkben egy újabb történet indul el. A bemélyedésben a természetes felszíni csapadék vizei összegyűltek és mivel nem tudtak lefolyni, egy kis tó keletkezett. Lassan, az elmúlt évezredek folyamán, az állóvizek összes természetes tartozéka megjelent: üledékes iszaptalaj, vízi növények és állatok. Ez a tó Debrecen városának létrejöttében is szerepet játszik. A mai nagyváros kora középkori előtörténetéhez tartozó, 11–12. századi falvak egyike, az úgynevezett Mesterfalva is itt jött létre: a felszíni víz közelléte minden bizonnyal fontos szerepet játszott a korabeli mesteremberek munkájában. Így találkozunk a fentebb leírt középkori kút története az attól alig 50 méterrel távolabb eső rézkori kút létének utóeseményeivel. Ám az itteni történetnek még koránt sincs vége. A 19. század elejére a Református Nagytemplom és Református Kollégium közvetlen környezetében a Pap tava néven létező belső tó kezdett kellemetlenné válni a polgárok számára, látványa és szaga miatt. Mivel az egyre bővülő és fejlődő városban a belvizeket elvezették, a város közepén lévő tó csapadékutánpótlás híján lassan kiszáradt és megtelt a város szeméjtével. A kellemetlen hatások megszüntetése végett a város elrendelte a végleges betemetését. Az így nyert, iszappal átítatott talaj akkor még alkalmatlannak látszott az építkezésre, ezért a város a Kollégiumhoz tar-

tozó Fűvészkertet telepítette ide. A 20. században ennek helyére épült fel a Déri Múzeum és később a Kölcsey Múvelődési Központ, majd ez utóbbi lebontása után a mai Kölcsey Központ és a MODEM. Az új komplexum felépítése előtt volt alkalmunk belenézni a föld mélyébe és feltárni a kutat, köztük a volt Pap tava alatti, a Déri Múzeum északnyugati sarkától északra alig 30 méterre található rézkori kutat. **(6. kép)** Így érkezünk vissza a mai napi eseményektől ennek a történetnek a legelejére, így lesz Debrecen városának centrumában egy bizonyos területi pont egy sajátosan és egyedien átrétegződött tájtörténeti eseménysor hordozója. Ennek az átlényegülése képezi a város lakóinak tudatában azt a különleges szellemi alapot, amely folyamatosan újabb és újabb történeteket indíthat el, a visszatekintő patrióta gondolkodásnak is tápot adva.

II.

A *Múltunk a kutak tükrében* című kiállítás alapját képező ásatás nagyon sok váratlan vagy különlegesnek számító esemény színtere volt. Mint cseppben a tenger rejtőzik ezekben az eseményekben az ezredforduló furcsa, ellentmondásos szellemi hangulata. Az új, európai uniós törvénykezési gyakorlat a föld feletti és föld alatti műemlékekre vonatkozó új szabályozásokat hozott, a város területén előkerülő régészeti jelenségeket pedig értelemszerűen a levéltári források alapján megírt történeti képhez igyekeztek beilleszteni a múlt után érdeklődő polgárok, így ezekkel

A Pap tava alatti rézkori kút feltárása

a hagyományokon nyugvó reakciókkal és az új közéleti viszonyokkal egyszerre kellett szembesülnünk és megküzdenünk munkánk során. Összeségében azonban elmondható, hogy az ezredforduló éveiben az új iránti fogékonyság és kíváncsiság megerősödött a város szellemi életében, s ezáltal viszonylag jó lehetőség nyílt az új leletmentő ásatások eredményeinek bemutatására, még ha – az ország más régióihoz hasonlóan – itt sem volt akadálymentes a régészek útja. A nemzetközi törvények mintájára ugyanis, hogy tudniillik a földmunkákkal járó beruházások érdekében el tudjuk végezni a megelőző feltárásokat, létrejött egy olyan „rossz házasság” a régészek és a beruházók között, amelyben az ellenérdekeltséget csak a személyes kapcsolat útján lehetett több-kevesebb sikerrel kezelni. Bár a törvény előírta, mégsem volt általános gyakorlat a beruházások kivitelező cégeinek a régészeti feltárásokkal való együttműködése. Természetes következménye volt ezeknek az ellenérdekeltségeknek, hogy előbb az építési tervek tárgyalásánál, majd a területen való megjelenésünk alkalmával, minden olyan szkeptikus kérdés és felvetés elhangzott, amely közvetlenül vagy közvetve benne volt a közhangulatban a megnövekedett számú régészeti feltárással kapcsolatban. Mi kerül ilyen sokba? Miért húzzák az időt? Találtak-e egyáltalán valamit? Valami értékeset? Miért kell ehhez a sok szeméthez hozzányúlni? Minek ez az egész, amikor úgy is el vagyunk szegényedve? Végso soron miért kell a jelent feláldozni a múltért? Ugyanezek a kérdések – más formában – a sajtóban és egyéb közéleti fórumokon is megjelentek. A mindennapi közbeszédnek a részévé vált a régészet, még ha úgy is, hogy az értetlen támadások sokszor annak feleslegességét és haszontalanságát hirdették.

Ez a helyzet viszont egyben lehetőséget adott nekünk arra, hogy a régészet és különösen a város területén belüli ásatások jelentősége mellett érvelhessünk. Ennek eredményeként mind a helyi sajtóban, mind a városi értelmiség egyre nagyobb részében támogatókra és megértőkre találtunk. Még az ellenérdekeltektől is kivitelezők között is egyre többen fogadták el álláspontunkat és a korábban kétkedők egy része is támogatóvá és együttműködővé vált. Persze a kétkedés is megmaradt máig. Úgy is mondhatjuk, hogy ezek az évek jelentették a történelmi kutatásokban új távlatokat nyitó régészet nagykorúvá válásának időszakát. Meglátásunk szerint a Debrecen városának közgondolkodását megváltoztató szellemi folyamatban a 2004-es feltárások eseményei érték el az áttörő hatást.

Ennek a folyamatnak természetesen voltak előzményei. 2002-ben és 2003-ban zajlott több, kisebb-nagyobb felületű feltárás a Hatvan utca környékén. Ezek közül kiemelkedik a Kölcsey Központ közvetlen szomszédságában, a Bethlen utcán épülő új lakó- és üzletközpont munkálatait megelőző feltárásunk, aminek eredményeként közel 1000 m² területen, a mai járószint alatt több mint 3 méter mélységben azonosított római császárkori és kora középkori telep objektumait tártuk fel. Ezek az ásatások a közfigyelem fokozott jelenléte mellett zajlottak. Hetente több fényképes tudósítás jelent meg, a helyi tévé és rádió rendszeres helyszíni felvételek és interjúk mellett több stúdióbeszélgetést is sugárzott és néha az országos hírcsatornák is beszámoltak az itteni ásatásokról. Mindez jó

alapot kínált a következő évben a Kölcsey Központnál meginduló feltárások jelentőségének hangsúlyozásához.

Ennél sokkal korábbi előzménynek tekinthető a Nagytemplom renoválását megelőző kultéri feltárás 1973-ban, aminek folyamán a kora középkori Szent András-templomnak a mai templom falsíkjából északi és nyugati irányba kilógó falrészleteit, valamint a nyugati oldalon a Rákóczi-harangot magába foglaló 15. századi templomtorony alapjait sikerült feltárni. Ennek az ásatásnak a jelentőségét a korabeli és azóta is tartó közfigyelem mellett az is bizonyítja, hogy az új térrendezés után ezek a templomalapok láthatóvá váltak a téren sétálók számára, és ma már fontos részét képezik Debrecen főterének.

A városi régészet eszméjének megszületését mégsem tudjuk idáig visszavezetni, mert a régészet, mint önálló tudomány ekkor még nem volt jelen a közgondolkodásban és a tudományos kutatásokban sem. Ezt legjobban az ásatást vezető történész tollából megjelent publikáció mutatja meg, amelyben a régészeti jelenségeket a levéltári adatok alapján megírt történelmi képbe igyekszik beilleszteni.² Itt a régészet a történettudomány segédtudományaként annak tényeit erősítheti, látványillusztrációként díszítheti, de önállóan értelmezhető múlttudományként ekkor még nem nyert teret.

A régészeti tevékenység új dimenzióba kerülésének érzékeltetésére álljon itt két melléktörténet a 2004-es feltárásokhoz fűződő események közül.

Az első magát a régészeti kutatás kezdetét jelenti. Az első jelet, hogy itt is lesznek a föld alatt régészeti jelenségek, véletlenszerűen találtuk meg egy köröm nagyságú középkori kerámiatöredék formájában. Ez később eltűnt és így még legendásabbá vált.

A Kölcsey Művelődési Központ épületének bontása 2004 tavaszán kezdődött meg. A bontógép gigászi küzdelemben darabolta fel a betonépület felszín feletti részét, majd nekikezdett a több méter vastag, földbe ázott betonlap szétszedésének. Nekünk, régészeknek, eddig nem nagyon volt dolgunk, mert a szakhatósági feladatot ellátó Kulturális Örökségvédelmi Hivatal illetékes régésze nem tudott megelőző feltárást előírni, miután az adattárban nem volt semmilyen nyom: 1971-ben ugyanis a múzeum dolgozói be sem teheték a lábukat a Déri Múzeum épületétől alig néhány méterre zajló építkezésre. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatalra 2004-ben is nagy nyomás nehezedett, hogy ne akadályozza a város szívében lévő, kiemelt fontosságú építkezést.³ Délnyugat felől, a már említett Bethlen utcai feltárásoknál, északkeletről, a Hunyadi utcánál pedig a Pláza alapozásánál előkerült leletek és régészeti jelenségek közvetve utaltak arra, hogy a városi feltöltés alatt régészeti korok emlékeinek kell lennie. Közvetlenül az 1971. évi építkezésről azonban semmilyen régészeti emlék nem került be a múzeumba. Mivel az épület akkori alapozásakor 2–4 méter közötti mélységben kihordták a földet, joggal gondolhattuk, hogy ha volt is ott valami, az végképp megsemmisült.

2 Módy György: *A Szent András templom és a Verestorony kutatása 1980-ban – Debrecen 1290–1390 között*. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 42. Debrecen, 1984

3 Ennek megkönnyítésére a hivatal azóta meg is szüntették.

Megkezdődött a régészeti feltárás a Kölcsey Központ helyén

Éppen ezért a hivatal a földmunkák idejére csak régészeti felügyelő kirendelését írta elő – ezúttal személyemben. Ennek megfelelően, hetente egyszer-kétszer megjelentem az építkezésen és a nagy teljesítményű erőgépek betontörési és földkitermelési munkálatai közben érintett területeken próbáltam régészeti objektumokat azonosítani. Már legalább két hónapja folyt a betonépület szétzúzása és a földkitermelés, amikor az egyik gumikerekes, tolólapátos gép kerékmélyedéséből egy középkori kerámiatöredéket szedtem ki. Kerestem az előkerülési helyet, de az összetűrt területen nem találtam meg. A kerámiadarabról azonban biztosan tudtam, hogy innen került elő. Megmutattam a bontómunkát felügyelő, korábbi építkezésekről már ismerős munkavezetőnek, és nála hagytam, hogy a megbízóinak meg tudja mutatni. Alig egy héten belül a terület északnyugati sarkánál, a Hunyadi és Bethlen utca kereszteződésénél, előkerült az egyik hasított fával kibélelt középkori kút, amit kettévágott a Művelődési Ház feljáró lépcsőjét alátámasztó vasbeton oszlop. Ekkor a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal leállította az építkezést. Tárgyalások után módosították a kivitelezési munkálatokat és a terület még érintetlen északkeleti részét megkaptuk előzetes feltárássra, ami el is kezdődött augusztus közepén. **(7. kép)** Később kerestem az első kerámiadarabot, ami a művezető munkaszobájában volt, de addigra – mindkettőnk sajnálatá-

ra – elkallódott. Muzeális értéke ennek a késhegynyi, körömnnyi, jellegtelen, díszítetlen cserépdarabnak nem volt, mivel régészeti objektumhoz nem tudtuk kötni, így szóróványak minősült. Ilyeneket nem teszünk el a múzeumi gyűjteménybe. Jelentősége addig tartott, amíg elő nem került az első hiteles régészeti jelenség – azóta csak személyes emlékezetünkben őrizzuk, mint közös munkánk egy bizonytalan pontján a véletlen adta lehetőséget, ami a munka felügyeletét eredményessé tette. Ha ez nem került volna elő, nem lett volna alapunk arra, hogy nagy teljesítményű földmarkoló gépeket leállítsunk . . .

A másik történet a feltárások végéhez kötődik. 2004 szeptember elejétől fogva egyre nagyobb érdeklődés kísérte a Kölcsey Művelődési Központ területén folyó régészeti feltárás eredményét . A középkori és római császárkori, kibélelt kutak a bennük lévő leletanyaggal szenzációszámba mentek. A helyi tévé munkatársai hetente jártak ki és a lelkünkre kötötték, amennyiben bármi előkerül, azonnal szóljunk. Szerkesztői utasításuk volt rá, hogy minden egyes mozzanatnak ők legyenek az első számú tudósítói, így az országos hírhálózatba is általuk kerüljenek be a hírek. Ekkor került elő a volt Pap tava üledékes betöltése alól a rézkori kút, nem messze a Déri Múzeum északnyugati sarkától. Az erről szóló első hírek után egyre többen jöttek ki, hogy megnézzék a helyszínen

a kutat. Összefogtunk a kivitelezővel, s ő megtisztított az őszi sártól egy felvonulási utat, amelyet a balesetveszély elhárítására körbe is szalagoztak. A kivitelező a munkálatokat arra a napra, azon a területen felfüggesztette, mi pedig meghirdettük a *Hajdú-bihari Napló*ban, hogy az ásatást megtekinthetik az érdeklődők. Több százan jöttek: 40–50 fős csoportokban tudtuk őket fogadni. **(8-9. kép)** A látogatás csúcspontja a metszetre bontott rézkori kút rétegtanának a bemutatása volt. Az akkor már több hete kinyitott területen a 19. század közepéhez tartozó legfelső rétegből néhány erőteljes paradicsompalánta hajtott ki a nedvesség és az őszi nap sugarainak hatására. Amikor a rézkori kútról beszéltünk, néhány látogató megkérdezte, hogy milyen növényzet az ott. Mi gyanútlanul csak annyit mondtunk, hogy a legújabb kori fedő törmelék alatt a termékeny iszapba életképes paradicsom és egyéb házi növények magjai kerültek, amelyeket a nap életre keltett. Megkérdezték, hogy vihetnek-e belőle? Természetesen – mondtuk –, majd gyorsan többen is bemásztak a gödörbe és kihúzgálták a palántákat. Később, az ásatások befejezése után, valamikor télen, vonattal utaztam Budapestre, amikor telefonon felhívtam az egyik szombathelyi kollégám, hogy az interneten furcsa híreket olvasott: rézkori (!) paradicsompalántákat ültetett el egy debreceni polgár a harmadik emeleti lakása ablakában lévő virágcserepben és a gondoskodása révén az termést hozott, a tél közepén! A szép piros paradicsomokat bevitte a helyi újság szerkesztőségébe, és ott megkínálta vele az újságírókat. Elmondta, hogy a palántákat a Déri Múzeum mögött folyó ásatáson a rézkori kút közvetlen közeléből szedte fel.⁴ Hát igen, valóban a rézkori kút fölött, de kb. 210 cm-rel fölötté (s időben közel 5800 évvel fiatalabb rétegben) sarjadtak ki azok a paradicsomok. Azóta volt szerencsém megismerni személyesen is a fenti történetben szereplő idős hölgyet, a „debreceni rézkori paradicsomültetvények” legendája pedig sokszor felbukkan a városi közbeszédben.

Vannak más legendák is, amelyek ehhez az ásatáshoz kötődnek. Az egyik szintén azon a bizonyos ásatáslátogató őszi napon keletkezett, a rézkori kút bemutatásánál. A kút szélén állva magyaráztuk a rétegeket a tanúfalban, majd, amikor a legfelsőhöz értünk és a Pap tava üledékein létrehozott Fűvészkert talajmaradványairól beszéltünk, a felettünk félkörívben álló és lefelé figyelő embercsoportból valaki megkérdezte: „Itt vesztette el Nyilas Misi a kalapját?” Ekkortól mindenféle direkt szándék nélkül használni kezdtük a debreceni építkezéseket megelőző régészeti feltárásoknál a legújabb kor (1900-as évek eleje) helyett a „Nyilas Misi kora” kifejezést. Hamarosan a múzeumon kívül is felbukkant ez a kormeghatározási forma: újságírók előszeretettel kérdezik ma is, hogy ez Nyilas Misi kora-e vagy korábbi. 2019-ben egy józsai kocsmában is hallottam ezt a szóösszetételt két, számomra ismeretlen ember egymás közötti beszélgetésében.

Ezek a mellékszálalás történetek látszólag jelentéktelen apróságok. Magához a fő történeti szálat jelentő múltkutatáshoz nem érnek fel, sőt zavaróak, hiszen sokszor félreértéseken és tévedéseken alapulnak. Mégis, ha elkezdünk gondolkodni ezen, akkor a múlt szemléletének egy új dimenzióját érhetjük tetten. Valamilyen élő és a mindennapi életben teremtő erővel bíró jelenséget tapasztalhatunk meg, amely változatosságával és követhetetlen titokzatosságával eleven része lesz a mindennapi közgondolkodásnak. Az úgynevezett reális – tehát tudományos – tényeket körülöleli, majd a maguk akadémikus merevségéből kiemeli, megmozdítja, étellel telíti, így azok mindenfelé ható eszmévé válnak.

III.

A városi régészet több mint a modern régészettudomány sűrűn lakott területeken zajló feltárásaira alkalmazott technikai módszerek összessége, több mint a városi beruházások alkalmával feltárt régészeti jelenségek gondos összeillesztésének folyamata, sőt annál is több, mint az elmaradt és külső okok miatt el nem végezhető feltárások feltételezhető eredményeinek hozzáadása a már ismert tényekhez – bár ez már közelebb van hozzá.

A városi régészet, mivel a város lakóinak szemé láttára zajlik, közügygé válik. Mindenki beszélni kezd róla. Ki szidja, ki élte, összefüggésbe hozza mindenféle mással, kárhóztatja a feleslegesen kidobott pénz miatt vagy lelkendezve beszél róla és kiélti rajta a megmagyarázhatatlan kincskereső vágyat, a gyermekkori álmokat. Ahogy az egyes emberek gondolatában, úgy a közösségi emlékezetben is egyre erőteljesebb szerepet kaphat.

„A régmúlt bennünk él, anélkül, hogy tudnánk róla. . . . Ami volt, nem múlt el, hanem észrevétlen, tudattalan munkál munkáinkban és eszmél eszméletünkben” – írta László Gyula régészprofesszor egy könyvének előszavában.⁵ Ő a múlt századi, úgynevezett szellemtörténeti gondolkodás egyik követőjeként magától értetődő módon beszél „történelemeszméről”, a múlt szelleméről stb. Nekünk ma jobb, ha ezeket a fogalmakat elhagyva, inkább a határok megnevezésével körülírjuk ezt a jelenséget, aminek a létezéséről meg vagyunk győződve.

A városi régészet, amikor eszmévé válik és beköltözik a városiakok köztudatába, új irányokat nyit a mindennapi gondolkodásban. Tudottá válik, hogy a város alatt egy másik világ is rejtőzik, amely korábbi korokban itt élt emberek emléknymain alapszik és a ma élők tudatában kel életre. Ennek a középpontja nyilván a tudományos igényű régészeti kutatás, de nem áll meg annak határainál. Mindenki számára átélhető és feltehető kérdéssé válik: mi van alattunk? Kik éltek itt? Mit csinálhattak? Minél inkább többet tudunk meg a régészeti feltárásokon, a múzeumi kiállításokon és kiadványokon keresztül, annál inkább növekszik bennünk a kíváncsiság, hogy mi lehet még alattunk. A városban élők közösségi tudatában új éltető és serkentő dimenzió nyílik: közvetlen, eleven kapcsolat a Múlt Idővel. . .

4 Termést adott a több száz éves régészeti lelet. Talán még Nyilas Misi idejéből valók a művelődési központ helyén talált magvak. *Hajdú-bihari Napló*, 2004. december 23. 7.

5 László Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszeregig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 7.

A feltárás egyik részze ismerteti a téglalábú újkori kút szerepét a látogatók számára

A látogatók nem csak hallgatták a régészek ismertetését, de közelebbről is meg akartak ismerkedni a jelenségekkel

Szigorúan a régészet tudományos módszereit nézve, a városi feltárások fokozottan speciális technikai eljárásokat igényelnek. A mai felszín feltöltési rétegei alatti korábbi korok járószintjeit azonosító rétegtani kutatások, valamint az utolsó korszak („Nyilas Misi kora”) erőteljes építkezései által megrongált, mai járószintünk alatti, közel 2–3 méter vastagságú talaj értelmezése különlegesen nehéz feladat a mai régészet számára. Az úgynevezett „mozaikosság” jelensége fokozottan igaz: a sűrűn épült házak alapozásai szinte összeszabdalták a korábbi korok emlékeit. Ebből a nagyon erős „töredékességből” kell tudnunk értelmezni az egykori régészeti jelenségeket: ez a városi régészet egyik sajátossága. A másik közvetlenül kapcsolódik az elsőhöz: a feltárások határai 1 cm-rel sem bővíthetők az építkezés határain túlra, mert az ott álló épületek és létesítmények biztonsága ezt lehetetlenné teszi. Ezért a föld alatti jelenségek pontos bemérései elengedhetetlenül fontos követelményei a városi régészek munkájának. Ez képezi az alapját annak a feltáró és értelmező tevékenységnek, amely a valódi nyomok és jelenségek mellett az elpusztult, üres területekkel együtt hozza a felszínre azt az emléktérképet, amely az ismertté vált és azonosított töredékek és a feltételezhető rétegtanok térbeli összekötései révén jön létre, s ad egyre élesebb és sokrétűbb képet arról, hogy mi volt a különböző történeti idők folyamán a mai város alatt. Ha lineárisan nézzük ezt, akkor azt mondhatnánk, hogy minden egyes újabb feltárt tény tisztítja a homályt, élésmé a képet – de valójában ez nem ilyen egyszerű. Sok új tény új szemléletet és kutatási problémát hoz a felszínre, amely az addig biztosnak látszó tényeket is megkérdőjelezheti, s ilyenkor sokszor vissza kell nyúlni az alapokhoz és újraértelmezni azokat. Debrecenben ilyen pl. a Pap tava alatti rézkori kút esete. Nem volt ott mindig tó!

A városi régészet tudományos magját tehát egy olyan összetett kutatási tevékenység jelenti, amelyben a város alatti föld történelme folyamatosan bővül, átalakul és időben-térben minden irányba változik, rétegződik, összetettebbé válik. A városi régészet eszméje erre kívülről fonódik rá: fokozott figyelem a város polgárai részéről, amely újabb és újabb kihívásokat, egyben lehetőségeket is jelent a kutatók és a város múzeumi intézményei számára. Ez a figyelem egyszerre erőt adó, serkentő, ösztönző és váratlan helyzeteivel néha kellemetlen kihívásokat is jelenthet. A pozitív hatások a kiállítások, előadások, kiadványok igénylésében és az újabb feltárások iránti, minden irányból érkező, érdeklődő figyelem megjelenésével folyamatosan tapasztalható. A negatív kihívásokat a szintén minden irányból felénk áradó türelmetlen – néha arrogáns – kérdések és gesztusok jelentik, amelyeknek széles skálája terjed az „ellopott Attila-kincsektől” az „ellopott ősmagyar múltot” át a „múzeum titkos pincéjében rejtetett kincsek”, adatokon, tényeken keresztül a személyes gyűjtemények érdekes, de sokszor nem túl jelentős darabjainak a felértékeléséig. Ez utóbbiak a saját történeteiket is elhosszák, amellyel egy sajátos világot teremtenek maguknak. Be kell-e nekünk abba lépniünk? Ez összességében csak egy szellemi kihívás. Viszont az önkéntes fémkeresők elsöprő buzgalma már nem csak szellemi kihívást jelent, hanem adminisztratív – néha kriminális – helyzetet is. . . Ennek ellenére a városban történő feltárások iránti érdeklődéssel együtt járó jelenségek nem

tekinthetők negatívnak. Sőt, fel kell tudnunk ismerni benne azt a hatalmas közösségi szellemi erőt, ami folyamatosan ösztönzi és türelmetlenül várja a kutatásaink eredményeinek közzétételét. Meg kell tanulnunk ezzel jól együttműködni.

Amennyiben kitekintünk a nagyvilágba, akkor a Debrecenben megszületett városi régészetnek vannak előzményei és előképei. Nyugat-Európa legnagyobb városaiban már évszázados múltra tekint vissza a városok alatti régészeti emlékek iránti külön érdeklődés és figyelem kollektív tudati megjelenése. Az őskép minden bizonnyal Róma és Nápoly. Az Örök Város közművek ókori romjai folyamatosan ismertek voltak és a városiak közel 3000 éves múlttudatának kitörölhetetlen részét alkották. A ma többmillió lakosú világvárosnak az első számú emblemikus épülete ma is a Colosseum romjainak impozáns együttese. Hiába van ott a Vatikán, a kereszténység fővárosa, magát a várost az ókori Róma megmaradt épületromjai reprezentálják. Ezért kiemelten fontosak azok az ásatások a római korról foglalkozó régészeti kutatások között, amelyek Róma városa területén belül folynak. Világszenzációnak számít minden új felfedezés itt. Az utóbbi években a több évtizedes kutatások után a Nero császár palotájának részét képező ún. Domus Aurea föld alatti romjait nyitották meg a látogatók előtt.

Nápolyt elsősorban Pompeji miatt emlegetik világszerte. A Vezúv által, Kr. e. 71-ben maga alá temetett virágzó város romjai a 15. századtól kezdve folyamatosan kerülnek elő a hamuréteg alól. Akkor a püspöki épület kertjében és annak közelében tudatos ásatások kezdődtek meg és az onnan előkerült leletek híre bejárta a művelt európai világot. Az ún. erotikus szobrok a frivolitás meghökkenítő erejével, a halál pózába merevedett, a vulkáni hamuban megkövesedett emberszobrok pedig drámaiságukkal vonták magukra a figyelmet. Az azóta feltárt ókori romvárosrészlet – ami impozáns formájával még mindig csak egy kisebb részét teszi láthatóvá az eredeti településnek – egyszerre jelenti a tűzhányó katasztrófájának örök emlékezetét és a régészet egyetemes eszméjének születését az újkor hajnalán.

A mai európai világvárosok is megkülönböztetett figyelemmel követik az alattuk lévő múltbéli világ emlékének felszínre hozását, bemutatását. Különös emléke ennek Párizsban a Louvre 12. századi alapjainak az elmúlt évtizedekben láthatóvá tett bemutatása. A betérő látogató ma az egyetemes művelődéstörténeti anyagot bemutató világhírű múzeum eredetileg királyi palotának épült előképét is megismerheti. A hiteles történeti múlttal rendelkező épület egyszerre őrzi a saját ősi formáját és az emberiség ókori időszakából származó tárgyakat Párizs szívében. Londonban is világszenzációnak számít, ha valami előkerül a város területén belül a föld alól. Néha ez nem más, mint egy középkori járószinten azonosított eredeti lábnyom. Olyan régészeti feltárás ez, aminek szinte semmilyen tárgyi vonatkozása sincs, csak a régi idők hétköznapi életére vonatkozó dokumentálható jelenség. Az utóbbi 50–60 évben a londoni városi feltárásokon alkalmazott rétegtani vizsgálatok és módszertani eljárások a modern régészetbe, mint követendő technikai újítások kerültek be. Nálunk is alkalmazzák ezeket.

Magyarországon is, elsősorban a Dunántúlon – a volt Pannonia provinciában –, a római kori épületek emlékét magában foglaló városok lakóinak gondolkodásában szervesen jelen van a múlttudat. Pécsen az ókeresztény bazilika, Szombathelyen az Iseum épülete a város látványainak és a város szellemi arculatának is kitörölhetetlen része. Az ehhez szervesen kapcsolódó feltárások és kiállítások, hagyományőrző játékok stb. egyértelműen jelzik, hogy a város kollektív tudatában a városi régészet eleven eszmeként létezik.

Budapest persze ebben is az élen jár. A magyar főváros különösen szép panorámájával és drámai háborús eseményekben bővelkedő múltjával kitűnő adottságokkal bír az egyediség és a rejtélyes különlegességek megélésére lakói öntudatában. Ehhez látványban is különleges helyszíneket kínál az Óbudán található római kori Aquincum romja. A budai Vár világraszóló ostromok emlékét őrzi a kora középkortól napjainkig. Az úgynevezett budavári ásátások mind itthon, mind külföldön legendaszámba mennek. A Zsigmond-kori palota gótikus szobrai, a török időszak emlékei, majd a 20. századi gyilkos ostromok maradványai a városi régészet szempontjából egészen különleges helyé teszik Budapestet. Az elmúlt 30 évben a város területén végzett feltárások példaértékűek. Az erről készült kiállítás és katalógus a legmodernebb térinformatikai eljárások alkalmazásával a mai város alatt feltárt emlékeket időben alaposan szétválasztva, mozaikszerűen összeillesztve mutatja be.⁶

A Dunától keletre mindez egy kicsit nehezebben megy. Az alföldi városokban alig voltak kőépítmények. A fából, földszáncokból és égetett vagy tapasztott agyagból építkező városok mai arculatában a helyi templomot kivéve alig vannak ma is látható műemlékek. Az alattuk elterülő föld azonban itt is gazdag a más természetű múlt emlékeiben. Debrecen városa is ilyen. Hiába, a 12. századig visszanyúló, okleveles adatokra épülő mezővárosi, majd szabad királyi városi múltjának tárgyi jellegű emlékei és műemlékromjai – a Nagytemplom környékét kivéve – alig vannak. Mégis, az elmúlt évtizedek régészeti feltárásai és az új idő szemléleti változásai meghozták az áttörést, ami után itt is beszélhetünk a városi régészet elevenen élő eszméjéről.

A 2004-es ásátások óta folyamatosan növekszik a feltárt területek nagysága a város alatt. Köszönhető ez a nagyarányú belvárosi építkezéseknek. Ma már több mint 80 darabra szétszabdaltan, összesen több mint 30 hektáros területet tártunk fel. Ennek kiértékelése és az új múltbéli képek mozaikdarabjainak összeillesztése folyamatban van. Került elő néhány olyan jelenség, amely önmagában is szenzáció számba megy. Többek között ez hatalmazott fel bennünket arra, hogy a Déri Múzeumban 2015-ben megnyílt állandó kiállítás várostörténeti részét *A föld alatti Debrecen* címmel indítsuk el. A mesterséges helyzetképben összemontíroztuk a Pap tava alatti rézkori kút feltárásának helyszínét a másik váratlan újdonságot hozó, a Táblabíróság alatti ásátásokról előkerült

10. századi ház lenyomatának a bemutatásával. Ez utóbbi a város előtörténetét nagy valószínűséggel visszaviszi legalább 150–200 évvel! A régészet itt az írásos források hiányában maga alkotja a történelmet! A látogatók által megtapasztalható „földalattiság” állapota – legalább 2–2,5 méterrel mélyebben lenni a mai debreceni járószintnél – és annak az ásatási hangulatba helyezése a városi régészet eszméjének kézzel fogható megszületését és létezésének bizonyosságát adhatja.

IV.

Szomjas György *Rosszemberek* című filmjében van egy emlékezetes jelenet, ahol a főszereplő Gelencsér Jóska főbetyárral az egyik cinkostársának felesége közli, hogy a legjobb cimboráját meglőtték, amikor a Száván át akart kelni: „láttam, mikor hozták a holttestét”. Gelencsér elnéz az aszszony feje felett és azt mondja: „majd akkor hiszem el, ha nótát hallok róla!” Ha ugyanis a betyárról nóta szól, akkor a nép emlékezetében már nem köztörvényes bűnöző és gonosztevő, hanem a szabadság szimbóluma: átalakult, örök életre kelt, kitörölhetetlenül benne van a közösség emlékezetében. Ez a betyárlegendák és balladák születésének folyamata és eszmeképződési jelensége. A városi régészet eszméjének létrejötté lényegét nézve hasonló ehhez, csak nem olyan látványos és drámai, mint a betyárballadák. Itt nem kell meghalni senkinek és nem kell feláldozni senkit és semmit. Ez egy sokkal észrevétlenebb és sokkal illékonyabb folyamat. Nincsenek benne látványos átváltozások, ezért a születésének pillanatát is csak utólag tudjuk biztosan megragadni. Kell hozzá a régészet összetett, új technikákat alkalmazó, intézményesített múzeumi munkája a feltárástól a kiállításig. De kell hozzá a korszellem is, amely megéri arra, hogy egy új minőségi állapotba kerüljön ez a tevékenység. Kívülről telepszik rá ez a szellemi közeg, amely csak hatásaiban ismerhető fel igazán. Mikor lehet bizonyosságunk róla, hogy a városi régészet Debrecenben is átlépett ebbe a minőségbe? Mikor fog nóta szólni erről? Egyáltalán, hogyan szól az a nóta?

Debrecen nagy irodalmi múlttal rendelkező város. A város emlékezeti hagyományában ez elevenen él. Számtalan történet létezik és keletkezik arról, hogy a debreceni írók, költők, gondolkodók, milyen viszonyt tartottak fent a város egyes helyeivel, különösen a Nagytemplom, a Kollégium és a Fűvészkert egységének időszakában. Ebből mindig lehet összefüggő történeteket kreálni úgy, hogy a valóságos események és személyek keverednek a kitalált regényhősökkel vagy más fiktív eseményekkel. Nézzünk egy ilyet. A közel 6000 évvel ezelőtt itt élt rézkori emberek nem sejtették, hogy ez a szélvédte dűneárok idővel vízzel telik meg, majd egy város épül fel körülötte, amely sokáig megtűri ezt a tavat, ami alkalmi víznyelőhelynek, majd személtlerakónak és ideiglenes találkahelynek számított. A Csokonai Vitéz Mihály nevű különlegesen tehetséges diákköltő és polihisztor tudós itt találkozik a diáktársaival, hogy azután kimenjenek a Nagyerdőre, ahol a tanáraik által rossz szemmel nézett önképzőkör

6 Zsidi Paula (szerk.): *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004*. BTM, Budapest, 2005. A jelenleg folyó feltárásokról a múzeum munkatársai által szerkesztett FB-oldal tudósít rendszeresen, lásd Városi régészet Budapest: <https://www.facebook.com/varosiregeszet/>

keretében olvassák az olasz és francia nyelvű újságokat. Majd száz év múlva betemeti a város az egyre kellemetlenebbé váló tavat és ráépíti az ottani iskola botanikus kertjét, ahová Nyilas Misi, a Kollégium MórícZ Zsigmond által megírt diákhőse menekül egy szeles, hideg, őszi napon a felnőttek világtól megcsömörlötten, de nem nyer nyugodalmat, sőt még a kalapját is elveszíti. Újabb száz év múlva Habzsi, a Potya kocsmá Tar Sándor által kitalált állandó figurája mesél a Kölcsey Központnál zajló ásások okán a Debrecen alatti alagutak legendájáról...⁷ Talán ez az egyik nóta, amely arról szól, hogy Debrecenben él a városi régészet eszméje?!

Zsigmond HAJDÚ: The Birth of the Idea of Local Archaeology in Debrecen

In Western Europe, there is a Century long practice of bringing awareness to and generating interest in the archeological findings under cities. They organically become part of the collective memory of the local population. Like preserving ancient Roman artifacts in the city center; excavating the city of Pompei entombed in lava, which is both a testament to the memory of the volcanic catastrophe and the birth of the field of archeology at the dawn of the modern age; or the excavations in London and Paris upturning memories of everyday life. This works similarly in the former Roman province of Pannonia, in present day Transdanubia and Budapest. East of the Danube, however, there were barely any stone buildings to be found. The ancient settlements built from wood, earthwork and clay left little to no impact on the present-day image of cities, perhaps save for the local church in the city center. However, the ground beneath is still rich in the artifacts of the past. Debrecen is such a city, although before the excavations of the past decades, there is no idea of a local archeology to speak of. There were excavations within the city limits in the 1970s, but archeology was not yet considered a separate discipline. The grand constructions of 2004 and onward have uncovered a number of archeological findings, such as medieval and bronze age wells, houses and graveyards, that, through open communication, become part of the collective memory of the city and bring history up close to the wider public. Through this process, the past of the city gives birth to legends that surround scientific facts, fill them with life and become impactful ideas. The more we learn through excavations, museum exhibitions and publications, the more our curiosity grows about the unknown that is still beneath us. It opens a new dimension in the collective memory of the local population, a direct and living connection with the Past...

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FEJEZETEK A BALMAZÚJVÁROSI NÉMETFALUSI ISKOLA TÖRTÉNETÉBŐL

A 18. században lezajlott magyarországi német telepítések egyik mozzanata a Tiszántúli németiségének története. Szülővárosomban, Balmazújvároson, a „Németfalu”-nak nevezett településrészen az 1700-as évek közepe óta élnek német származásúak, akiknek ősei a mai Németország több területéről érkeztek, több hullámban. A betelepülő újvárosi németiség magját a mai Soltvadkertről elköltözött református németek alkották, akik a helyi katolikus lakosságtól elszenvedett üldöztetés miatt hagyták el Vadkertet, s akik a Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvének adatai alapján pfalzi származásúak lehettek, hiszen a feljegyzések „a Balmazújvároson megtelepedett, hajdan Palatinátusbeli [azaz pfalzi], aztán pedig vadkerti reformata keresztyén vallást valló német lakosok”-at említenek.¹

Az újvárosi németek történetének fontos állomása volt az önálló egyházi gyülekezet és iskolarendszer megteremtése, mert ezek jelentették az anyanyelv, a hagyomány és a kultúra megőrzésének alapjait. A saját német iskola létrehozása azért volt sarkalatos pont, mert a következő generációk anyanyelven történő kitanításának sikere vagy kudarca meghatározta a német közösség jövőbeli fennmaradását és gazdasági érvényesülését egyaránt. Érdekes adalék, hogy II. József uralkodása alatt országos szinten a magyar földre betelepített német parasztsaládok iskolás korú gyerekeinek 73%-a járt iskolába, míg a nem német magyar falvakban a gyerekeknek csak a 37 %-a.²

Balmazújvároson a németek betelepődése után első saját lelkészük megérkezéséig, 1801-ig a német tanítók feladatköre összekapcsolódott a papi teendővel, hiszen ekkoriban a magyar református lelképásztornak munkáját a német iskolamester működése egészítette ki a Németfaluban. A tanító feladata eszerint a német nyelvű prédikációk felolvasása, a temetési szertartáson való közreműködés volt, s ő oktatta a keresztyén vallás alapelveit is.³ Az első újvárosi paptanító Hildebrand Henrik volt, aki még Vadkertről jött a hívek után 1770-ben. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai között először 1766-ban találunk utalást német iskolára,

illetve német preceptorra, Johann Heinrich Hildebrandra,⁴ aki még Soltvadkerten volt a németek iskolamestere.

A német telepesek maguk kérték az 1766. augusztus 11-én kelt levelükben az egyházkerülettől, hogy elhozhassák „*oskola-mesterüket, aki Vadkerten is nagy dicsérettel és hűséggel vitte véghez sorsát illető minden szolgálattát.*”⁵ Ő több mint két évtizedig működött a faluban, s munkáját dicsérik a fennmaradt források.⁶ 1775-ben magatartását és tevékenységét példamutatónak titulálták, s külön megjegyezték, hogy nem iszákos, ami úgy tűnik, gyakori s elbocsátásra okot adó probléma volt a korabeli tanítók körében. 1801-ben például azért nem tartották meg hivatalában a magyar iskola preceptorát, Laki Györgyöt, mert „*néha megittasodik, akkor osztán lármázni szokott.*” 1803-ban a Csobány nevű preceptor szintén részésséggel vádoltatott s emiatt megfeddtek,⁷ de amikor csak annyit jegyeznek fel egyik-másik tanítóról, hogy „*megintódott magaviselete miatt,*”⁸ akkor a forrásokból következtetve nagy valószínűséggel az állt a háttérben, hogy az illető szívesen és gyakran nézett a pohár fenekére.

Az első német iskolamester fizetéséről részletes adatok maradtak fenn 1772-ből. Eszerint a német hívek „*az istentiszteletben való forgóldásért,*” tehát a magyar lelkésznek nyújtott segédkezés fejében 20 forintot fizettek, emellett az iskolamester kapott még 12 köből búzát megőrölve, összesen 3, tavasszal is 3 köből vetést, elegendő füvet lekasálva, begyűjtve és behordva, két szekér tűzifát. A tanítványok után aszerint fizettek a szülők, hogy hányadik osztályba járt a gyermek és arra milyen felsőbb előírás volt érvényben. Emellett fél véka⁹ árpa és fél véka tavaszi búza is járt minden gyermek után, s aki írásra is tanított, attól az árpa helyett is fél véka tavaszi búza adatott.¹⁰

1791-ben, Hildebrand halála után a debreceni Református Kollégiumtól kértek németül beszélő tanítót a helybeliek. A Kollégiumban 1769 óta tanították a német nyelvet, az első oktató a soltvadkerti származású, német anyanyelvű Ájler György hatodéves diák lett, akinek családja feltehetően

1 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban TtREL) I. 1. b. 6.
2 Gerhard Seewann – Michael Portmann: *Donauschwaben – Deutsche Siedler in Südosteuropa*. Ulm, 2018. 53.
3 Lengyel Imre: *Fási János Henrik élete és működése hazánkban 1801–1807*. Debrecen, 1941. 36.

4 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. TtREL I. 31. e. 2.
5 TtREL I. b. 6.
6 uo.
7 TtREL I. 31. e. 2.
8 uo.
9 1 véka = 32 liter (Magyar Néprajzi Lexikon)
10 TtREL I. 31. e. 2.

éppen akkor került Balmazújvárosra 1766-ban, amikor a vadkerti németek odamenekültek, s Ájler innen ment a Kollégiumba.¹¹

Először nem kaptak megfelelő embert a Kollégiumtól, ezért más főiskoláktól is kértek tanítót. „Új iskolatanítóról, mind a két nyelvben magyarban és németben egyaránt járatosról kell gondoskodni, mely dolog annál kevésbé szenved halasztást, mivel a debreceni ref. Collégiomban eddig több ízben tett sikertelen tudakozásunk után reményünk ez idő szerint már többé nem lehet, onnan egy ilyen egyént nyerhetni, hanem előre látjuk, hogy ez iránt más távolabb eső főiskolák t. c. előjáróihoz leszünk kénytelenek folyamodni.”¹²

Ebben a korszakban a még nem végzett teológusok rektornak, azaz kántortanítónak szegődtek kisebb-nagyobb falvak iskoláiba. Pár esztendeig, többnyire egy-három évig szolgáltak, s mert céljuk minden esetben az volt, hogy mihamarabb pappá szenteltethessék magukat (lelkipásztorként munkájuk is megbecsültebb, fizetésük is kedvezőbb lett), ezért nem akartak tanítóként „otthagadni” egy-egy településen. Rektoriidejük letelével lelkésszé szenteltették magukat, vagy ha erre még nem adódott lehetőségük, más faluba költöztek tanítóskodni. Így került Balmazújvárosra dési szolgálata után Sebestyén János is, akivel igen elégedettek voltak az itteniek, s ekképpen írtak róla az egyházkerületnek: „a betsületes ifjú eddig Hivatallyát a Német Nyelven, mind a közönséges templomi szolgálatban, mind a Gyermekek tanításában kedvünk szerént betsületesen viselte.”¹³ 1792 szeptemberében mégis már Berey István volt a tanító. A fennmaradt forrás szerint valószínűleg a fizetésről nem tudtak megegyezni Sebestyén Jánossal,¹⁴ de mivel ezt más bizonyítékkal nem lehet megerősíteni, ezért lehetséges, hogy a többi rektorhoz hasonlóan papnak ment, vagy egy másik településre költözött tanítónak. Varga Antal feljegyzései szerint Debrecenbe ment tanítónak.¹⁵

A debreceni Református Kollégium 1793. március 10-i tanárkari jegyzőkönyvéből kiderül, hogy egyetlen akadémista sem vállalta el arra az évre a balmazújvárosi (sem a soltvadkerti) iskola rektorságát. A problémát orvosolandó, a kollégium főgondnoka a professzorokkal együtt megígérte, hogy akik az állásokat betöltik és egy év után visszatérnek a kollégiumba, ugyanabba a grádusba fogadják vissza. Ez igen kedvező lehetőség volt, hiszen az egy évet kihagyó, alsóbb iskolákban tanítóskodó akadémistákat általában hátrább helyezték. A kollégiumba való visszatérésre szigorú előírás vonatkozott: az ún. Geleji kánonok 94. cikkében előírta, hogy ezeket az iskolamestereket legfeljebb két évig, a nagyobb iskolákban pedig egy esztendeig volt szabad alkalmazni. Ezzel magyarázható, hogy az iskolamesterek és a preceptorok olyan gyakran és sűrűn váltották egymást az egyes iskolákban.¹⁶

Ilyen előzmények után lett 1793-ban Kossár (más forrás szerint Kossáry¹⁷) József harmadéves kollégiumi hallgató a balmazújvárosi rektor.¹⁸ A komáromi születésű, Nagykőrösön tanult diák korábban Belényesen dolgozott rektorként,¹⁹ 1793-tól viselt rektorságot „Németújvároson” (Balmazújvároson), ahol „gondosan tanít”,²⁰ majd 1795-ben katonának állt.²¹

1794-től Spielmann (Varga Antal szerint Hartmann²²) Konrád töltötte be az állást mintegy tíz éven keresztül.²³ Amikor 1801-ben megérkezett az első német lelkész, ő volt a gyülekezetben a tanító. Ebből a korszakból is fennmaradtak az iskolamester díjazásának részletei: készpénz a kántorságért 20 forint, a gyermekek tanításáért 40 forint, összesen tehát 60 forint, huszonöt köből tiszta búza, melyből 10 köblöt az eklézsia meg is öröltet, három csillye fa, három szekér széna, elegendő fűteni való szalma, hat köből alá való szántóföld, melyet az eklézsia megszántat és be is hordat. Prédikációs halott után járt még neki 24 krajcár.²⁴ Látható, hogy Hildebrand iskolamesterhez képest több juttatás járt a tanítónak, de 1804-ben mégis azt említik, hogy a tanító igen szegény, a következő évben már az derült ki, hogy „gyenge, mind maga, mind iskolája”, olyannyira, hogy az egyházlátogatást végző Gál István senior intette az előjárókat, „hogy más tanítóról gondolkozzanak, ajánlotta, hogy alkalmasabb tanítót annak idejében fog küldeni.”²⁵ Lengyel Imre szerint Spielmann elégedetlen volt a neki szánt juttatásokkal, emiatt hagyta el állását.²⁶

Utóda a helybeli Gál István lett, aki 1807-ig töltötte be ezt az állást, s akinek szorgalmát előjárói dicsérték.²⁷ 1811-ben Hoffman János volt az iskolarektor, 1814–1832 között Stein János, 1833–34-ben Demjén János lelkész, 1834–1837 között Kiss Sándor, 1841–42-ben újra Stein János,²⁸ majd Lepsényi Sándor, Schwanda József, ezután Kossuth Iván, Fitos Ferenc, Tóth János, 1861-től Hoffmann Henrik.²⁹ Id. Varga Antal is összegyűjtötte, s megadta a tanítók névsorát.³⁰

17 TtREL I. b. 31. d.

18 TtREL II. d. 2. k. 15.

19 Thury Etele: *Iskolatörténeti adattár*. 1908. 452.

20 TtREL I. 31. e. 2.

21 Thury, 1908. 436.

22 Varga, 1974. 28.

23 TtREL I. 31. e. 2.

24 Díjlevelek, TtREL I. 1. u. 1.

25 TtREL I. 31. e. 2.

26 Lengyel, 1941. 37.

27 TtREL I. 31. e. 2.

28 uo.

29 TtREL I. 1. s. 13. d.

30 1766–1791 Hildebrandt Henrik, aki Balmazújvároson halt meg 51 éves korában. 1791–1793 Sebestyén János, 1793–1795 Révkomáromi Kossár József, 1800 Hartmann Konrád, 1802 Keller Imre, 1807 Gál István, 1807–1808 Zeth Márton, 1810–1812 Hoffmann János, 1820–1823 Keck Antal, 1814–1833 Stein János, 1833–1834 Demjén János, 1834–1837 Kiss Sándor, 1837–1841 Theisz /Tisza/ József, aki később Szemlakra ment tanítónak, 1838–1841 Kiss András, 1841–1843 Stein János, aki itt halt meg, 1845–1846 Szilágyi László, 1846–1847 Kecskeméti Viczk Ádám, itt halt meg, 1847–1851 Lepsényi Sándor, 1852–1855 Svanda Károly, aki Morvaországban halt meg. 1859–1860 Fitos József Ferenc. Vö. Varga, 1974. 51+1-3 (Függelék)

11 Kovács Teofil: A német nyelvoktatás kezdetei. *Debreceni Szemle*, 2004. 2. 242.

12 Registerbuch der deutschen Gemeinde in Balmazújváros 150. A balmazújvárosi német református gyülekezet tulajdonában lévő anyakönyv, leltári szám nélkül.

13 TtREL I. b. 31. d.

14 Lengyel, 1941. 36.

15 id. Varga Antal: *Balmazújváros iskoláinak története*, 1974. Balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum adattári (BUMA) iratai 536-91., 28.

16 Rác István: *Egyház és társadalom*. Debrecen, 2002. 70.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feljegyzései szerint egyidejűleg a magyar iskola iskolamesterei a következők voltak: 1803-ban Jákai József, akinek erkölcsét jónak minősítették, 1805-ben Oláh István, 1806-ban Nagy Károly, aki sikeresen bevezette a magyar iskolában a latin nyelv tanítását, bár 1807-ben már azt írják, hogy „*tanítványai a latinban nem sokra haladtak*”; 1807-ben Garzó Jánost találjuk a helyén, 1811-ben Nagy Imre volt a rektor, de „*tanítványainak kevés előremenetele vagyon, melynek oka az, hogy az oskolaház pusztulásban van, a legnagyobb hidegben is ablak ajtó fűtő nélkül. Keményen megintődtek az előljárók, hogy az oskolát minél előbb helyrehozzák.*” 1813-ban nem esik szó efféle hiányosságokról, Gál Gábor akkori rektort is dicsérik. 1814-ben mégis Kovács János az iskolamester, 1818-tól Bélyei Péter, aki szintén „*jó tanító*”. Ennek ellenére egy évvel később már azt jegyzik fel, hogy „*hiányosság van az iskolájában*”, 1820-ban pedig „*a deputatio gyengének találta.*” 1823-ban Isó Benjamin a rektor, 1824–28 között Juhász István, 1828-ban Sípos Lajos, 1829–30-ban Dömsödi Dániel, 1831–34 között Kop Dániel, 1835-ben Solyom Károly, 1837-ben Csobán Lajos, 1842–51 között Ember József.³¹

A 19. században a német egyház iskoláiban csak németül tudó tanítók alkalmaztak, ezért gyakran előfordult, hogy nem a debreceni Református Kollégiumból hoztak valakit, ha ott nem volt megfelelő személy, hanem a távolabbi kecskeméti vagy késmárki főiskolához fordultak segítségért. Már korán megszervezték az ún. preceptorai munkakört: a preceptor a legalsóbb osztályokban oktatta az írás-olvasás alapelemeit. Ez nagyban megkönnyítette a tanító dolgát. Érdekes adalék azonban, hogy a források csak 1767-ből, tehát a legkorábbi esztendőből említenek német preceptort (Hildebrand Henriket), rögtön azzal a megjegyzéssel, miszerint a nagyobbak tanítása is az ő feladata, azaz egy személyben rektor és preceptor, s ez a későbbiekben is így maradt, míg a magyar eklézsiában mindig más személy tanította az apróbb gyerekeket, megint más a lányokat.³² Az ő fizetésük a következőképpen alakult 1833-ban: a lányok tanítója évente 80 forintot kapott, minden tanítványtól fél véka tiszta búza, fél véka árpa járt, bibliaolvasásért 12 forintot és hat véka tiszta búzát kapott, fél telek szántó és kaszáló földje volt, melyet maga volt köteles műveltetni. Kapott még egy öl tűzifát az ekléziától, amely megőröltetett számára 12 köből búzát.³³ Ugyanekkor az apró gyerekek preceptora évente 80 forintot kapott, 10 köből tavaszi búzát, coqua helyett 125 forintot, s elegendő tűzifát.³⁴ A német iskolában nem volt külön lánytanító sem.³⁵

A nőtlen tanítók ellátására hozták létre az ún. coqua rendszert. Minden nap más család küldött élelmet a tanítónak, ennek értéke évenként

kb. 20 rhénes forint lehetett. Ezt mindig levonták a tanítói fizetésből. A fizetés Spielmann óta (1804 után) jóval magasabb lett, ugyanakkor a tanítónak sokkal több munkája is akadt.³⁶ 1833-ban a következőképpen alakult a német rektor éves fizetsége: 34 forint, 12 köből tiszta búza, 30 vékás szántóföld, ennek 1/3 része ugar marad, 10 vékát ősszel, ugyanannyit tavasszal az eklézia megszántat, a tanító által adandó maggal bevetteti s a termést hazahoztatja. Emellett egy szekér széna, másfél öl tűzifa, 12 köből őrlés vagy ehelyett 12 forint, minden gyermektől 30 krajcár, 1 véka tiszta búza és egy csirke járt, prédikációs halottól 48 krajcár, énekszóval együtt járó 24 krajcár volt.³⁷

A magyar rektor a következő éves juttatást kapta gyülekezetétől ugyanebben az évben: 80 forint, 10 köből tiszta tavaszi búza, coqua helyett 125 forint, fél telek szántóföld, ennek harmadrésze évente ugar maradt és fél telek kaszáló, melyeket minden részben a rektor maga műveltetett, minden gyermek adott neki egy véka tiszta tavaszi búzát vagy ehelyett másfél véka rozst. Kapott elegendő fűteni való, csirkét, prédikációs halottól egy forintot, énekléssel járó prédikációért 30 krajcár.³⁸

Az 1766. augusztus 11-i kérvény azt bizonyítja, hogy már ekkor létezett egy kisebb befogadóképességű épület, amely oktatásra szolgált: „*és kezdünk építeni egy házatskát, amellyben ... gyermekeink a keresztyén Szent Vallásnak fundamentomaira született nyelvünkön taníthatassanak ... Iskola Mesterünk által.*”³⁹ Az új iskolaépületet 1792-ben építették, 1794-re már bizonyosan működött, mivel az egyházlátogatást végzők azt jegyezték fel, hogy „*megnéztük templomjokat és iskola épületüket is, a magok született nyelvén frissen producáltak.*”⁴⁰ Ez az épület Balmazújváros mai főterén állt, 1794-ben a magyar gyülekezet vette meg a német gyülekezetétől 40 forintért, mert iskoláit bővíteni akarta. Helyette a németek vályogfalú, nádtetős iskolát építettek azon a kicsiny téren, amely a ma is működő templomuk mögött állt a Kossuth utcán.⁴¹

Már 1802-ben kérték az engedélyt új iskola építésére, de négy évtizedig nem sikerült javítani a tanítás körülményein. 1842-ben már az egyházkerület is megállapította, hogy „*iskola új kellene*”,⁴² de ezt majd csak 1844-ben tudták felépíteni.⁴³ Az új iskola a Kossuth és Szoboszlói utca sarkán állt, s még az 1980-as években is alsó tagozatos általános iskolaként működött (én magam is oda jártam kisdíakként), ma a teljesen felújított épület az újvárosi református egyház idősotthonának ad helyet. Az iskolaépítésekről és a templomépítésekről szóló iratok, presbiteri feljegyzések megsemmisültek.

31 TtREL I. 31. e. 2.

32 A magyar iskola preceptorai a következők voltak: 1803 Bányai Benjámín, 1804 Balog János, 1805 Csobán (keresztnev nélkül), 1806–1808 Pap János, 1808–1811 Mészáros Gábor, 1813–1814 Daróczi János, 1814–1820 Kovács Mihály, 1823–1828 Dömsödi Dániel (aki 1829–1830 között rektor volt), 1829–1837 Balog Mihály, 1842 Szathmári István. – A lányok tanítói voltak: 1803 Takáts Mihály, 1804–1814 Nagy István, 1814–1837 Nagy Sámuel. Vö. Egyházlátogatási jegyzőkönyv, TtREL I. 31. e. 2.

33 TtREL I. 1. u. 1.

34 uo.

35 TtREL I. 31. e. 2.

36 Lengyel, 1941. 37.

37 TtREL I. 1. u. 1.

38 uo.

39 TtREL I. 1. b. 6.

40 TtREL I. 31. e. 2.

41 Varga, 1974. 27.

42 TtREL I. 31. e. 2.

43 Lengyel, 1941. 38.

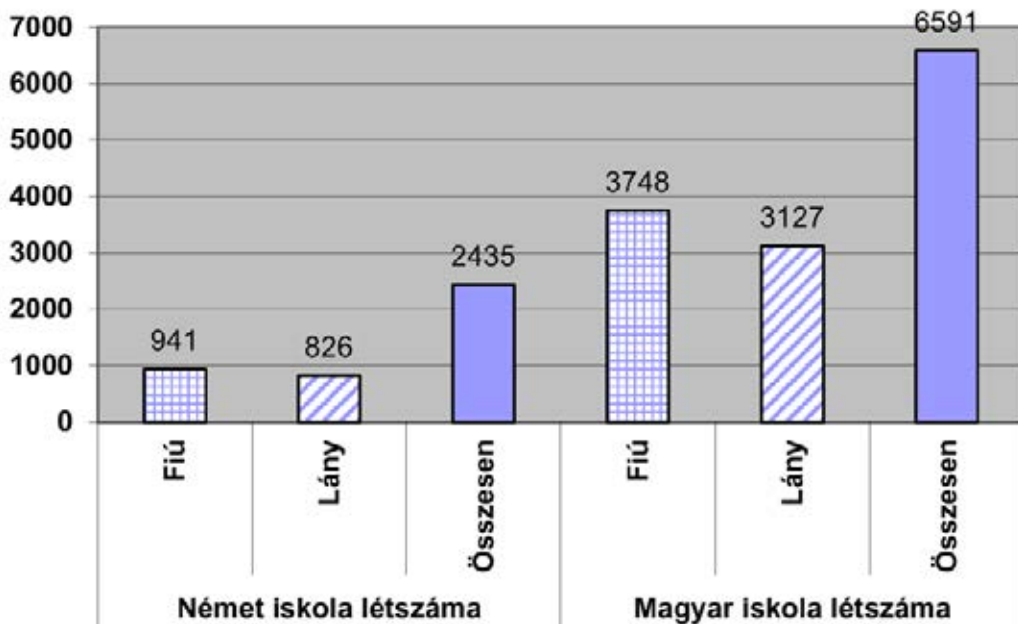
Már Szathmáry Dániel helyi magyar református lelkész felismerte, hogy a német iskola mellett szükség volna arra is, hogy a magyar gyerekek is tanulják a német nyelvet. 1773-tól már bizonyosan volt német nyelvtanítás a magyar iskolában.⁴⁴ 1788-ban készítették egy felmérést, ebből kiderül, hogy a magyar iskola négyosztályos volt, a német pedig háromosztályos. A magyar iskolában latint, magyart és németet oktattak, a németben magyar és német nyelvet. A magyar iskolában a latint és a németet összesen 10 órában tanították.⁴⁵ A német nyelvoktatást maga a német gyülekezet lelképásztora, Fäsi vállalta el, s vasárnaponként néhány órát tartott itt.⁴⁶ A magyar iskolában végzett tanítói tevékenységéről számol be egy 1803. január 20-i bizonyítványon szereplő aláírása is: „J. H. Fäsi evang. Ref. Prediger des Orts und deutscher Sprachlehrer an neuem Szatmarischen Institute allhier.”⁴⁷ (J. H. Fäsi, helyi prédikátor és az itteni új szatmári intézet (=iskola) német nyelvtanára). Ez arra is utal, hogy a magyar iskolában is fontosnak tartották az ifjúság németre való tanítását.

Johann Heinrich Fäsi lelkész, aki a híres svájci pedagógus, Johann Heinrich Pestalozzi unokatestvére volt, 1801–1807 között látta el a lelképásztori teendőket a Németfaluban. Működése alatt épült ki a balmaazúvjárosi németek önálló egyházszervezete, miközben Fäsinek nagy gondja volt az iskolaügyre is, s ebben unokatestvére, Pestalozzi hatása is közrejátszott. A német iskolába a kurátorral vagy egy presbiterrel hetente kétszer személyesen is ellátogatott, hogy ellenőrizze a német gyerekek tanulását. Ő döntött a tanítás körülményeiről, a tanév felosztásáról, a szabályokról. A szülők a 6–7 éves gyerekekért 12 krajcárt, a 7–8 évesekért 18 krajcár évi rendes tandíjat fizettek, a 8 évnél idősebbekért 24 krajcárt.

Évente kétszer, március elején és október közepén volt a nyilvános vizsga. 1848-ig koedukált osztályok működtek.

Az iskolában nemcsak írást, olvasást és számolást tanítottak, természetesen elengedhetetlen volt a konfirmációra felkészítő kátéoktatás. Az oktatásnak fontos vallási, erkölcsi és nevelő funkciója is volt. Az első tanítóknak előírták, hogy egyedül „a keresztény vallás fundamentumos igazságait oktassák”. A kátéoktatást Fäsi idejétől a pap végezte, a tanítókra az írás, olvasás, számolás maradt.⁴⁸

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek sok értékes adalékot örökítettek meg arról, milyen lehetett a német iskola működése. 1811-ben Hoffman János tanítóskodása idején tanítványai „amit könyv nélkül tanulnak, értelem nélkül tudják, olvasásban, írásban meglehetősen gyakorlások van, hanem magyar betűket tellyességgel nem tanít, ami mind neki, mind az eklézsia előjáróinak szemekre vetődött, és meghagyódott, hogy ha Magyar országban laknak, legalább a Magyar betűket és az olvasást taníttassák.”⁴⁹ 1813-ban „oskolatanító Kő [=Stein] János volt a tanító, tanítványainak, kiket elég szorgalmasan tanít, a magyar olvasásban kevés gyakorlások van: melyről megintdött.”⁵⁰ A következő években már jónak nevezik Stein János iskoláját, de még 1816-ban is azt jegyzik fel, hogy tanítványai gyengék az olvasásban,⁵¹ s bár nem utalnak külön erre, de az előzmények alapján egyértelmű, hogy ebben az esetben is a magyar betűk ismeretével lehetett gond, mivel csak 1818-ban írják, hogy „tanítványait a magyar és a német nyelvben jól gyakorolja.”⁵²

44 TtREL I. 31. e. 2.

45 TtREL I. i. s. 17. 6. v. – 7. v.

46 Lengyel, 1941. 33.

47 uo. 33–34.

48 uo. 37.

49 TtREL I. 31. e. 2. 132.

50 uo. 157.

51 uo. 202.

52 uo. 215.

Az a tény, hogy a betelepedés után félszáz évvel a magyar betűk s a magyar nyelv alapvető ismereteit nem tartották fontosnak a gyermekek számára oktatni, mindenképpen arra utal, hogy a német közösség törekedett nyelvi, kulturális örökségének megőrzésére, s amennyire lehetett, megpróbált a magyar környezetben zárt csoport maradni.

A balmazújvárosi német iskolát látogató gyerekek számáról több forrásból értesülhetünk, a következő táblázat az 1766–1843 terjedő időszakra vonatkozik, s az egyházlátogatási jegyzőkönyv bejegyzései, majd 1823-tól tabellái alapján készült: néhol csak egy adattal, másutt teljes részletességgel ellátva.⁵³

A német és magyar iskolák létszáma Balmazújvároson 1766–1843

Varga Antal monográfiájában értékes, erre vonatkozó információk maradtak fenn az 1825–1837 közötti évekből, amelyek a fenti táblázat hiányzó adatait kiegészítik.⁵⁴

Év	Fiú	Lány
1825	55	35
1826	45	46
1827	40	40
1828	39	53
1829	48	60
1830	58	56
1831	53	50
1832	63	54
1834	57	54
1835	47	45
1837	47	45

Anyakönyvi bejegyzésben, az akkori lelkész „odavetett” soraiban maradt fenn az 1838. év néhány adata, mely szerint ekkor összesen 96 iskolás gyerek járt a német iskolába, 46 fiú és 50 leány.⁵⁵ A reformkorból sajnos nem maradt fenn több adat. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján a magyar iskola létszámáról is tudunk egy táblázatot készíteni.⁵⁶

A német iskolát látogató gyermekek száma (1766–1843)

ÉV	FIÚ	LÁNY	ÖSSZESEN
1766			28
1770			40
1793	18	20	38
1794			59
1804			110
1805			100
1807	51	42	93
1811			100
1813			113
1814			118
1814 2. látogatás	70	50	120
1819	43	30	73
1823	66	51	117
1824	57	46	103
1826	45	46	91
1827/28	40	40	80
1828	39	53	92
1829	48	60	108
1830	58	56	114
1831	53	50	103
1832	63	54	117
1833	57	54	111
1834	63	62	125
1837	47	45	92
1842/43	68	32	100

53 TtREL I. 31. e. 2.

54 id. Varga Antal: *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen, 1958. 175.

55 A balmazújvárosi német református egyház keresztelési, halotti és házassági anyakönyve II. 1830–1847. HBML Hajdúböszörményi Fiókleveltára IV. B. 923/a.

56 TtREL I. 31. e. 2.

A magyar iskolát látogató gyermekek száma (1766–1843)

ÉV	FIÚ	LÁNY	ÖSSZESEN
1766			
1770			
1793			
1803	135	122	257
1804	128	142	270
1805	143	140	283
1806	155		
1807	150	140	290
1808	142	120	262
1813		129	
1814	180	147	327
1823	213	194	407
1824	240	165	405
1825	218	159	377
1826	200	157	357
1827/28	180	150	330
1829	250	171	421
1830	242	179	421
1831	222	168	390
1832	205	202	407
1833	220	190	410
1835	202	172	374
1837	138	132	270
1842/43	185	148	333

Érdekes színfoltja a balmazújvárosi német iskolatörténetnek, hogy a 19. században olykor a debreceni Református Kollégiumból németül tanuló magyar diák érkezett az iskolába, azon felsőbb éves diákok egyike-másika, akik tanulmányaik alatt német nyelvű közegbe mentek s egy ideig ott tartózkodtak, hogy könnyebben elsajátíthassák a német nyelvet. A Kollégium diákjainak „német szóra járása” során 1801 és 1869 között 3 esetben jöttek németet tanulni a Kollégiumból diákok, az első említést erről 1805. november 5-én a debreceni származású Simonffy Dániel tette, aki kilenc hónapot töltött Balmazújvároson a német lakosok között.⁵⁷ Valószínűleg ő lehetett az a személy, akit 1805-ben az egyházlátogatás során említ a jegyzőkönyv, miszerint „Tiszteletes Senior Uram proponálta, hogy jó lenne, ha kérnének a Collégiumból ünnepekre legátus Deákot, hogy a német nyelvben magokat ezek gyakorolják, Tiszt. Fási uramnak is segítségül legyenek.”⁵⁸ A település Debrecenhez való közelsége ellenére sem érkeztek azonban sokan ide, valószínűleg azért, mert az újvárosi német gyülekezetnek nem volt felsőbb iskolája, ami nagyobb számban vonzotta volna ide a németül tanulni vágyó diákokat, az alsóbb iskola szintje ugyanakkor egy bizonyos idő eltelte után nem adott már újat a tanulásban.

A 19. század során továbbra is fontos szerepet játszott az egyház és az iskola. Ezek az intézmények biztosították a németiség önállóságát, de később épp ezek váltak a magyarosítás fő csatornáivá is. Az elmagyarosodás folyamata immár megállíthatatlanná vált, s meghatározta a balmazújvárosi németiség elkövetkező száz esztendejét. Jól szemlélteti ezt az az ünnepi beszéd, amit Hoffmann Dávid akkori lelkipásztor tartott a millenniumi presbiteri gyűlésen: „Ezer esztendeje annak, hogy a magyar nemzet dicső ősei hazánkat elfoglalták, s ezer esztendő viszontagságai, sőt felette sokszor vészterhes harcai közt megtartották, hogy 145 esztendővel bevándorlott atyáink hazát itt találhattak a lovagias és vendégszerető magyar nép kebelén, ahol mi már ötödik nemzedék és magyar föld szülöttei békeességben élünk. E 145 esztendő lefolyása alatt a magyar nemzet fiaival egyggyé lettünk, nyelvben, szokásokban és erkölcsökben.”⁵⁹

57 Rácz István, 2002. 56.

58 TtREL I. 31. e. 2.

59 Idézi Lengyel, 1941. 18.

Mária DEMJÉNNÉ KATONA: **Chapters from the History of the Németfalusi School in Balmazújváros**

The German resettlement during the 18th century is part of the history of German people in Eastern Hungary. In my home town of Balmazújváros, people of German origin have been living in the part of town called Németfalu [German District] since the mid-1700s. A significant milestone in their history was the establishment of their own congregation and school system, which are the pillars of preserving language, tradition and culture. The school system, in particular, was significant because educating the coming generations in their mother tongue directly impacted the preservation and economic success of the German community. In this study, I present the creation process and the development stages of the independent German school system.

GYÓRFFY ISTVÁN HABILITÁCIÓJA A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KARON

A Közgazdaságtudományi Kar megalapítása

Egy önálló, közgazdasági képzést nyújtó intézmény megalapításának gondolata korábban is felmerült. Klebelsberg Kunó 1917-ben vetette fel egy közgazdasági osztály tervét a Műegyetemen, azonban az I. világháború fejleményei akkor még megakadályozták az új fakultás megalapítását.¹ Az újonnan létesítendő karba két másik felsőfokú intézmény olvadt volna be: a Keleti Kereskedelmi Akadémia és a Kereskedelmi Iskola Tanárképző. A négyéves képzést négy szakcsoportra bontották a következők szerint: egyetemes közgazdaság, mezőgazdaság, kereskedelem, konzuli és külképviseleti szak.

Az a kérdés viszont megválaszolatlan maradt, hogy az új kar a Budapesti Tudományegyetem része lesz-e, vagy mint önálló egyetem fog megalakulni. Erről a kar alapító okirata is tanúskodik: „mindaddig, amíg a Közgazdaságtudományi Kar, akár mint a budapesti Tudományegyetem ötödik tudománykara szervesen be nem illeszkedik a budapesti Tudományegyetem kebelébe, akár mint önálló közgazdasági egyeteme ki nem alakul, az egyetemi tanácsot megillető jogkörben a közgazdaságtudományi kar, az egyetem rektorát megillető jogkörben pedig a kar dékánja fog eljárni.”²

Az új egyetemi karról a *Budapesti Közlöny* 1920. január 3-i számában jelent meg értesítés, melyben az egyes tanszékek élére kinevezendő tanárokat is megnevezték. Összesen 17 tanszéket szerveztek meg, melyek között Teleki Pál Gazdaságföldrajzi Tanszéke is helyet kapott.³ A tanszékek közül hat az agrártudományok, három az idegen nyelvek, nyolc a gazdasági és ipari ágazatok ismereteit öleli fel. Külön érdemes megfigyelnünk, hogy a felállítandó tanszékek között még nem szerepelt az intézmény elődjeként működő Keleti Kereskedelmi Akadémia. A Keleti Intézet ügyét majd csak Teleki Pál fogja felkarolni – erről a későbbiekben még lesz szó. A Keleti Akadémia tanárait azonban már az elindulásakor foglalkoztatta az új intézmény, így Kúnos Ignácot, Alexics Györgyöt, Bartos Fülöpöt, Latzkó Hugót, Rhousopoulos Rhousos és Strausz Adolf rendes tanárokat, Popovics István középiskolai tanárt, valamint Germanus Gyula akadémiai segédtanárt.

1 Ujváry 2018: 237.

2 Az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar megalapítása. Alapító Kormányrendelet. 1920. január 12. Zsidi (szerk.) 2003: 8.

3 *Budapesti Közlöny*, 1920. január 3. A tanszékekről és vezetőikről lásd a mellékelt táblázatot.

A képzési idő a Közgazdaságtudományi Karon összesen nyolc félévet ölelt fel, mely egy szigorlattal és államvizsgálóval zárult, a végzetek pedig „okleveles közgazda”, illetve „okleveles mezőgazda” szakképesítést szerezhetnek. Akik teljesítették a szakok képzési előírásait, tanulmányaikat tovább folytathatták, és közgazdaságtudományi vagy mezőgazdaságtudományi doktori oklevelet szerezhetnek.⁴

A Közgazdaságtudományi Kar elhelyezése

Az a különös, ám nem példanélküli eset állt elő, miszerint a Közgazdaságtudományi Kart fennállása alatt mindvégig ideiglenes épületben helyezték el.⁵ Lehetséges megoldásként az az elgondolás is felmerült, mely a Kart a Keleti Kereskedelmi Akadémia Esterházy utcai épületébe szánta volna. Ez a terv aztán végül mégsem valósulhatott meg, mert a háború végén elmenekült pozsonyi egyetemet helyezték el itt.⁶

A fennálló probléma rendezésének szükségességéről a kari tanácsülés jegyzőkönyve a következőket tartalmazza. „A kar megbeszéli a helyiség igen sürgős kérdését. Elnök [Bernát István – megjegyzés tőlem Cz. J.] a kérdés megvitatása után határozatképpen kimondja, hogy lépéseket fogunk tenni, hogy a régi számvevőszéket, esetleg a régi piarista épületet is a fakultás céljaira megkapjuk.”⁷

A „véglegesnek szánt” elhelyezésig különböző helyszíneken tartották az előadásokat, mint a Budai Várban, a Régi Képviseletházban, a Gólyavárban, az Állatorvosi Főiskolán, valamint a Köztelek és az Alkotmány utcán. A központi elhelyezés végül a Szerb utca 23. szám alatt valósulhatott meg, azonban előtte alapos felújítás elvégzése volt indokolt, mellyel 1923 áprilisára végeztek. „A Vall. és Közokt. min. úrnak a Szerb utcai épület átvétele tárgyában a Karhoz intézett leirata folytán: A Kar az épület átvételével az építési bizottságot bízza meg és egyben elhatározza, hogy az épület gondnoki teendőivel a mindenkori dékánt bízza meg, aki e tisztét a Gazdasági Hivatal vezetője révén gyakorolja.”⁸ Az épületben lett a dékán és a központi

4 Zsidi 2021: 73.

5 Ladányi 2000: 42.

6 Zsidi 2021: 75.

7 BCE Lt. 5/a. 1. 1920. január 16.

8 BCE Lt. 5/a. 3. 1923. április 12. Az említett Gazdasági Hivatal egyike volt annak a három hivatalnak, amely a Közgazdaságtudományi Kar munkáját segítette: ezek a Dékáni Hivatal, a Quaestura és a Gazdasági Hivatal. A Dékáni Hivatal az iratkezeléssel

hivatalok székhelye, mindamelllett az Esterházy utcai épület egy részét is megtarthatták, ahol a mezőgazdasági képzés folyt.⁹

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Közgazdaságtudományi Kar helyzete semmiben sem volt számottevőbb, mint a kor egyéb, fővárosi felsőoktatási intézményeinek, dacára a kormányzat által támogatott közgazdasági képzésnek. A Kar helyzetében némi pozitív eredményt Teleki Pál volt képes elérni, aki szakmai tekintélyének és kormányzati kapcsolatainak köszönhetően eredményesen tudta képviselni az új Kar érdekeit.

Teleki ebben az esetben is fontos mérföldkő volt Győrffy szakmai életében, hiszen ahogy a Lénárd-féle expedíció szervezésekor, a Közgazdaságtudományi Kar Keleti Intézetébe is ő hívta meg az akkor már igazgató őrnök kinevezett etnográfust. Az alábbiakban ennek az új közös munkának a sarokköveit fogom bemutatni.

A Keleti Intézet megalapítása

Mielőtt Teleki Pál 1921-ben lemondott a miniszterelnökségről, a Kar megalakulásakor a Gazdasági Földrajzi Tanszékre nyert kinevezést. Tanári habitusát, valamint előadói készségeit jól szemlélteti egykori tanítványa, a későbbi országgyűlési képviselő és az MTI vezérigazgatója, Barcs Sándor visszaemlékezése, aki a Közgazdaságtudományi Karon mezőgazdász hallgatóként vett részt Teleki előadásain. 1990-ben így emlékezett vissza az előadásokra: „Az órára pontosan érkezve a nagyteremben már nem kapok ülőhelyet, a falat kell támasztanom. A téma nem népszerű, s az előadó? Nos, a kis emberke nagy, kopasz fejjel fekete karimájú szemüveggel inkább félszeg jelenség, mint vonzó, orgánuma színtelen, alig tölti be a termet, előadói modora egyhangú, száraz, kínoosan tárgyyszerű, és mégis, minden mondatra figyelek. Hogy van ez? Óra után már megfogalmazom véleményemet, s a barátaimmal egyeztetem. Egyetértetek, a tudós nyugőz le.”¹⁰

Teleki kinevezésével gyakorlatilag egyidőben elengedhetetlen volt a beolvasztott Keleti Kereskedelmi Akadémia és múzeuma, a Keleti Múzeum anyagának elhelyezése, azok leltárba vétele. Mivel Győrffy a múzeum anyagának gyűjtésében aktív szerepet vállalt, illetve ő rendezte az Akadémia Keleti Múzeumában az elsősorban oktatási célra megvalósult tárlatot, a Kar 1920. június 24-én tartott tanácsülésén őt bízta meg az anyag leltározásával.¹¹ Tekintettel a tárgyak és az iratok tetemes mennyiségére, a munkálatok 1924 nyarára fejeződtek be. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a leltározott anyag átvételére egy külön bizottságot hozott létre, melynek a Kar egyik oktatója, Dengl János nyilvános rendes tanár lett az elnöke. Győrffy 1924 júniusában értesíti is Dengl Jánost, hogy az anyag átvételre kész, az a miniszteri leiratnak megfelelően

a bizottság rendelkezésére áll.¹² Az így átvett anyagot ezt követően a Közgazdaságtudományi Kar Szerb utcai épületébe helyezik el.¹³

A Keleti Intézetnek (és ezzel együtt Győrffy magántanári habilitációjának) egyik fontos mérföldköve egy 1925. novemberi tanácsülés volt, Teleki Pál ekkor veti fel ugyanis a Keleti Intézet megalapításának tervét. A vallás- és közoktatásügyi miniszter számára felterjeszteni szándékolt tervezet az Intézet számára négy tanszékét állapít meg a következő tematikával:

1. a Közel-Kelet és Balkán történelme és szociális viszonyai
2. a Közel-Kelet és a Balkán földrajza és természeti viszonyai
3. a Közel-Kelet és a Balkán áruismerete és gazdasági viszonyai
4. a Közel-Kelet és a Balkán jogrendszere és jogszokásai

A képzés irányát és a kialakítandó főbb sarokpontokat jól szemlélteti a bevezetni kívánt idegen nyelvek tervezete is: a török, a szerb-horvát, a bolgár és román nyelv. A görög, albán, orosz, valamint az arab nyelvek oktatását csak kevés óraszámban, „mellékesen” vették számításba. Az előterjesztés indoklása szerint Magyarország számára továbbra is fontos a keleti (balkáni) szellemi és gazdasági terjeszkedés, ezzel együtt számol Törökország és Bulgária megerősödésével, mely szintén további előnyökkel járna az ország számára, melyet a nemzetek közötti baráti viszony is erősítene.

Teleki felvázolja, hogy a Keleti Intézet elindulásához kilenc oktatóra lenne szükség, a nehéz gazdasági körülmények miatt azonban kétséges ennek sikere. A Keleti Múzeum anyagáról szólva kifejti, hogy „a Keleti Intézet gyűjteményét didaktikai célokra közvetlenül nem használhatjuk, javasolja, hogy karunk azt mint letétet adja át a Néprajzi Múzeumnak, ezzel szemben kérjük, hogy hallgatóink a Néprajzi Múzeumban demonstratív jellegű oktatást nyerjenek.”¹⁴

A tantestületi ülés támogatta Teleki indítványát a Keleti Intézet megszervezésére vonatkozóan, egyben jóváhagyták a Néprajzi Múzeum számára átadandó tárgyak előterjesztését is.

Innentől vette kezdetét egy hosszas folyamat az Intézet megszerzésével, de különösen az oktatók kiválasztásával kapcsolatban. Egészen bizonyos, hogy Győrffy lehetséges oktatóként ezen a ponton került közelebb a felállítandó intézethez, ugyanis Teleki egy 1925. decemberi tanácsülésen beszámolt arról, miszerint a Kőrösi Csoma Társaság részt vesz a lehetséges oktatók kiválasztásában, mely az ülés számára „örvendetes tudomásul szolgál, mert ez a Társaság a kelet ügyeiben elismert tekintélyt képez.”¹⁵

Győrffy alapító tag volt a Kőrösi Csoma Társaságban,¹⁶ miután Teleki-vel együtt kiléptek a Turáni Társaságból, ezért kétséget kizáróan komoly szerepe volt az oktatók kiválasztásában, arról nem is szólva, hogy Teleki

és üzemeltetéssel, a Queastura a tanulmányi és hallgatói nyilvántartásokkal, a Gazdasági Hivatal a pénzügyekkel foglalkozott. Zsidi 2021: 77.

9 Zsidi 2021: 76.

10 Kubassek 2023: 435.

11 BCE Lt. 5/a. 4. 1924. március 31.

12 BCE Lt. 5/a. 4. 1924. március 31.

13 BCE Lt. 5/a. 6. 1925. október 29.

14 BCE Lt. 5/a. 6. 1925. október 29.

15 BCE Lt. 5/a. 6. 1925. december 17.

16 Kőrösi Csoma-archívum, I. kötet, 1. szám, 98.

mellett ő is komoly szakirodalmi tájékozottsággal és kapcsolati tőkével rendelkezett a Kelettel foglalkozó kutatók körében.

Hogy milyen nehézkes folyamat volt a Keleti Intézet oktatóinak kiválasztása, azt jól mutatja Teleki felszólalása 1926 áprilisában, ahol az oktatók kiválasztását sürgeti, különös tekintettel az idegen nyelvek tanáira.¹⁷ Előrelépés az ügyben csak két hónappal később, júniusban lesz, amikor is elkészül a Keleti Intézet oktatási tervezete, egyben felkéri Telekit, tárgyaljon az előadókkal.¹⁸ A szabályzat végül szeptember 30-ra készül el,¹⁹ mellyel megalakul a Keleti Intézet. Igazgatója Teleki Pál, helyettese az egy évvel korábban adjunktusnak kinevezett Fodor Ferenc lesz.²⁰ Két kinevezett tanára Popovics Iván és Germanus Gyula lett, célja pedig a „Keletre vonatkozó” mélyebb, közgazdasági ismeretek átadása volt.²¹

Györffy István magántanári habilitációja a Keleti Intézetben – előadói státusza és a magántanári habilitáció rendje

Azt követően, hogy Teleki bemutatja a kari tanácsülésen az újonnan megalakított intézet szabályzatát, az 1926/27-es tanévre kiírták az első előadásokat. Györffy ekkor hirdetett meg először előadást a Keleti Intézetbe jelentkező hallgatók számára „A Balkán etnográfája” címmel. A Teleki által megfogalmazott tanácsülési jelentésből az is nyomon követhető, mely előadásokra volt érdeklődés, és melyek maradtak el hallgatók hiányában. Az első félévre beiratkozott 51 hallgatóból 13 vette fel a Györffy által meghirdetett tárgyat.

Az említett jelentésből Györffy előadásának címén és a látogatottságon kívül egy további aspektus is megmutatkozik, nevezetesen Györffy előadói státusza az első tanévben. A Keleti Intézet összesen négy tanárral indult meg (Teleki, Fodor, Germanus, Popovics), mely helyzetre a csekély anyagi lehetőségek is magyarázatul szolgálhattak: Telekinek egy 1928-ban előadott, rendkívül csalódott felszólalása szerint az Intézet tanárai, „szívességi” alapon tartják meg az óráikat, és a meghívott előadók díjazása is elenyésző.²²

A Keleti Intézet szabályzata rendelkezett az ott előadásokat tartó tanárokról is, mely szerint „a Keleti Intézetnek rendes, rendkívüli és nyelvi előadói vannak. Rendes előadók az Intézet kinevezett rendes tanárai, valamint más főiskolák nyilvános vagy magántanárai közül, vagy a Gyűjteményegyetem főtisztviselői közül felkért szakférfiak. [. . .]. Az Intézet rendkívüli előadói az igazgató által a Karnak félévenként javaslatba ho-

zott és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyott más szakférfiak. A rendkívüli előadók tárgyaikat mint rendkívüli tárgyat adják elő és kollokviumokat nem tarthatnak.”²³

A Szabályzat szerint tehát rendes és magántanárok tartoztak a Kar és ezen belül a Keleti Intézet oktatói közé, azonban az első félévben Györffy még nem tette le a magántanári habilitációját, erre majd csak 1929-ben kerül sor,²⁴ ebből következően az első években meghirdetett előadásait csak előadóként tarthatta meg.

A magántanári kinevezés éveken keresztül húzódozó folyamata a Keleti Intézet megalakulásának első tanévében indult el, amikor is Györffy a tanév második félévében beadta a habilitációra vonatkozó kérvényét: „Dékán előterjeszti Györffy István dr., nemzeti múzeumi igazgató őr Magyarország és a Közel Kelet néprajza c. tárgykörből leendő habilitációja iránti kérelmét.”²⁵ A Kar dékánja ebben az időben a jogi és közgazdász végzettségű Erődy-Harrach Béla volt, aki „személyes minősültség” okán a kérvényt javaslatlételre továbbítja Telekinek. Györffy kérvénye még a hónap végén a tanácsülés napirendi pontjára kerül. Teleki javasolja a habilitációs eljárás megindítását a fenti témából, melyet a dékán titkos szavazásra bocsát. „A szavazás folyamán beadott 14 szavazat nem tartalmazott ellenvetést. Ennek alapján a dékán kihirdeti a határozatot, mely szerint a Kar Györffy István dr., nemzeti múzeumi igazgató őr a magántanári cselekményekhez bocsátja.”²⁶ A dékán két bírálót is kinevezett Steinecker Ferenc és Czettler Jenő nyilvános rendes tanárok személyében.

A korszak habilitációs eljárásait tekintve nem beszélhetünk egy minden egyetemre érvényes, egységes eljárásrendről. Számon tartottak ugyan a tanári kinevezés eljárásai során alkalmazott irányelveket, ezektől (ahogy azt az alábbiakban is bemutatom) az egyes felsőoktatási intézmények gyakorta eltértek, és nem egy esetben érvényesült inkább egyfajta *jogszokási* ügymenet.

Az egyes egyetemi tantestületi pozíciók a 20. század elején a következők lehettek: rendes és rendkívüli nyilvános egyetemi tanárok, egyetemi magántanárok, tanítók, helyettes és megbízott előadók. Külön érdekesség, hogy az egyes oktatói munkakörök más és más tantárgyak előadására, valamint alkalmazotti státuszra vonatkoztak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egyetemi hierarchiában a rendes és rendkívüli nyilvános egyetemi tanári státusz állt legfelül. A rendes nyilvános egyetemi tanári munkakörben dolgozó tanárokat az egyes főtanszakhoz kapcsolódó tárgyak előadására nevezte ki az illetékes miniszter, a rendkívüli egyetemi tanári státuszhoz pedig nem a főtárgyak oktatása tartozott, de mindkét tisztség állandó egyetemi oktatónak minősült. Ezt azért is lényeges kiemelni, mert az egyetemi oktatói rendszerben csak a rendes és rendkívüli tanárság számított állami munkakörnek, vagyis őket az adott miniszter alkalmazta és fizetésüket is az államtól kapták.²⁷

17 BCE Lt. 5/a. 6. 1926. április 29. Ugyanezen az ülésen kifejezi szándékát, miszerint az oktatott tárgyak közé fel kívánja vetetni a Kelet történetét, a bolgár, szerb, török történelmet, az iszlám kultúráját, a magyar és szerb jogot, a Kelet etnográfáját, valamint a Balkán és Kelet áruismeretét.

18 BCE Lt. 5/a. 6. 1926. június 8.

19 BCE Lt. 5/a. 7. 1926. szeptember 30.

20 BCE Lt. 5/a. 7. 1925. november 12.

21 Zsidi 2021: 74–75.

22 „A Kar tagjai ugyan a legnagyobb szívességgel teljesen díjtalánul vállalták rendes óraszámukon felül a keleti intézeti előadásokat, a Karon kívül állóknak azonban csekély óradíjat kellett fizetnünk. [. . .] s több ízben személyileg is kellemetlen volt reám nézve, hogy alig lehetett az előadókat kielégíteni”. BCE Lt. 5/b. II/8. 1928.

23 BCE Lt. 5/b. II/8. 1928.

24 BCE Lt. 5/a. 9. 1929. február 28.

25 BCE Lt. 5/a. 4. 1924. április 7.

26 BCE Lt. 5/a. 4. 1924. április 28.

27 Rigó 2019: 62–63.

Ezzel ellentétben a magántanári rendszer nem számított állami alkalmazotti státuszhoz, fizetésüket is az egyetem folyósította a befolyt tandíjából, jóllehet az ebben a pozícióban dolgozó tanárokat szintén az illetékes miniszter nevezte ki. Mivel nem számítottak közhivatalnokoknak, a tantestületekbe csak képviselőket delegálhattak, akiknek a dékán és rektori választásokban szavazati joguk is volt.²⁸

Az egyetemi magántanári státusz célja, hogy az oda kinevezettek idővel nyilvános egyetemi tanári minősítést nyerhessenek el, tehát egyfajta előszobája volt ez a „hivatásos” oktatói kinevezés megszerzésének. Ebből következett, hogy a magántanári kinevezettek (ambíciójukat tekintve) szorgos oktatói, kutatói munkát végeztek.²⁹ Ez gyakorta eredményezte azt a különleges helyzetet, hogy a magántanárok munkája eredményesebb volt, mint a már kinevezett rendes tanároké. A magántanárok által meghirdetett kollégiumokat beszámították a félévi kötelező óraszámába, esetenként még az is előfordult, hogy egy főtárgyat is előadhattak, de ez nem volt különösebben jellemző.³⁰

A magántanári kinevezés feltétele a habilitációs eljárásról való sikeres szereplés volt, melynek célja annak vizsgálata volt, hogy a jelölt alkalmas-e egyetemi előadás megtartására. Maga a habilitáció két részből állt: egy kollokviumból és egy próbaelőadás megtartásából. A kollokvium során a jelölt a magántanári kinevezés iránti kérelmében benyújtott témából tesz egy bizottság előtt vizsgát, mely során a témában való jártasságáról ad számot. A levéltári anyagok, valamint a csekély, témába vágó szakirodalom alapján a kollokvium általában megelőzte a próbaelőadás megtartását. Abban az esetben, ha a jelölt teljesítette a habilitációs eljárás feltételeit, a rendes egyetemi tanárok mellett szabadon tarthatott előadást.

Györffy István magántanári habilitációs eljárása 1928. február 29-től kezdődik el, miután a tantestület megszavazza Teleki előterjesztését.

Györffy István magántanári kollokviuma

Györffy magántanári kollokviumára 1928. május elsején került sor.³¹ A Közgazdaságtudományi Kar tantestülete a vizsga céljából egy rendkívüli ülést tartott, melyen a vizsgabizottságot az alábbi tanárok alkották: Karch Kristóf dékán és Czettler Jenő, Teleki Pál, Lengi János, Steinecker Ferenc, Kaas Albert professzorok.

A kollokvium alkalmával Györffynek a feltett kérdésekre kellett válaszolnia, melyeket nem jegyeztek le, de a Györffy által elmondottak részletes dokumentációjából a kérdésekre is következtethetünk.

A dékán szóval fel elsőként, megnyitja az ülést, majd a jelenlévő tanárokat kéri, „intézzenek kérdéseket a jelölthöz”. Györffy a kollokvium során öt kérdést kap. A Kar más magántanári kollokviumaival egybevetve³² arra a megállá-

pításra juthatunk, hogy a kérdések száma és az érintett területek nem voltak szabályokhoz kötve, azaz a bizottság tagjai tetszőleges számú kérdést tettek fel gyakorlatilag bármiről. Ebből az következett, hogy egyes vizsgákon akár harmincnél is több kérdésre kellett egy jelöltnek válaszolnia a legkülönbébb területeket érintve (Bodor Antal kollokviuma erre kitűnő példa), míg más vizsgán alig négy-öt kérdést tettek fel (Luckhaub Gyula a magántanári vizsgán pontosan négy kérdést kapott). A kollokviumok menetét tehát jószerevével semmi sem szabályozta, nem volt egy egységes fokmérő.

Györffy kollokviumán az első kérdést Czettler Jenő professzor teszi fel, mely az ősmagyarok települési rendszerére vonatkozik. Válaszában Györffy ismerteti a magyarok települési rendszerét, melyről azt a megállapítást teszi, hogy félnomád település volt és hasonlatos a karakirgizek téli szállásával.

A továbbiakban Györffy a székes és a jászkun települési szervezet között található etnográfiai és nyelvi analógiákról ad számot, majd ismerteti a kunok betelepülését, valamint bemutatja, hol feküdt a régi Kumánia. A kunok kapcsán arról is beszámol, hogy az őshazában egyesültek a jászokkal, majd Magyarországra már együtt jöttek be. Ezt követően tér rá a matyók és a palócok települési rendszerének ismertetésére, kiemelve, hogy „némelyek” a kunokkal rokonítják a matyókat és a palócokat, ennek viszont antropológiai sajátosságai ellentmondanak.

Czettler Jenőt követően Teleki kérdésre kifejti véleményét Hóman Bálint törzsi letelepülési elméletéről, végül Steinecker professzor kérdez az egyes népek népművészeti és viseleti jellegzetességeiről. Ehhez kapcsolódóan Györffy kifejti álláspontját az egymástól távol élő népek közt fennálló népművészeti és népviseleti jegyek hasonlóságáról, „melynek okát abban találja, hogy az anyag, amit díszítenek és azok az anyagok, amivel díszítenek, bizonyos mértékben determinálják a formákat és a díszítési motívumokat”. Ezt követően nem érkezik több kérdés, majd egy rövid tanácskozás után a bizottság kollokviuma sikerességéről tájékoztatja Györffyt.

A magántanári próbaelőadás

A habilitációs eljárás további eseményeinek megszervezése már nem ment ilyen gyorsan. A kollokvium után másfél hónappal Teleki tájékoztatja a tantestületet, miszerint Györffy habilitációs eljárása „folyamatban van”.³³ A következő lépcsőfoknak a próbaelőadásnak kellett volna lennie, mellyel a jelölt előadói felkészültségét bizonyítja. Ez szintén egy zárt bizottsági ülésen történik, melyen kb. 40–45 perc áll az előadó rendelkezésére. A próbaelőadást az különbözteti meg a kollokviumtól, hogy az előadás alatt és után a bizottság tagjai nem tesznek fel kérdéseket. A meghallgatás tehát nem helyez hangsúlyt az előadásban elhangzottakra, hiszen nem kérik, hogy egy-egy adatot, következtetést az előadó jobban fejtsen ki, pusztán az előadói készségek képezik a vizsgálat tárgyát. Az előadás után, amennyiben sikeresnek ítélik, a magántanári előterjesztést a kultuszminiszternek továbbítják.³⁴

28 Grósz 1936: 98.

29 Rigó 2019: 63.

30 Grósz 1936: 98.

31 BCE Lt. 5/a. 8. 1928. május 1.

32 BCE Lt. 5/a. 4. 1924. március 1. Bodor Antal magántanári kollokviuma; BCE Lt. 5/a. 3. 1923. április 26. Luckhaub Gyula magántanári kollokviuma; BCE Lt. 5/a. 8. 1928. június 19. Hilscher Rezső magántanári kollokviuma.

33 BCE Lt. 5/a. 8. 1928. június 23.

34 BCE Lt. 5/a. 8. 1928. június 23. Hilscher Rezső magántanári próbaelőadása; BCE Lt.

Györffy esetében viszont 1928 végén „dr. Czettler Jenő nyilv. r. tanár előterjeszti azon javaslatát, hogy Györffy István dr. nemzeti múzeumi igazgató őrnek a Kar a magántanári képesítéshez kívánt próbaelőadás megtartását engedje el”.³⁵

Ez az eljárás ebben az időszakban egyáltalán nem volt egyedülálló. Mint már említettem, az egyetemi tanári kinevezésekben nem érvényesültek szigorú szabályok. Az intézmény a tanári kinevezési eljárások szokásos ügyrendjétől szabadon térhetett, amennyiben ehhez a tantestület hozzájárult. Az egyetemi tantestület üléseiről készült jegyzőkönyvi feljegyzések alapján ez a legtöbb esetben az oktatás, a tudomány területén elért korábbi eredményekkel lehetett indokolható. Többek között Teleki Pál sem tett tanári habilitációt, korábbi tudományos munkássága miatt mégis kinevezték, de Teleki jobbkeze, Fodor Ferenc magántanári felterjesztése is hasonló utat járt be: Teleki és Czettler Jenő 1922. február 11-én javasolták, hogy Fodor Ferenc magántanári képesítését a Közgazdaságtudományi Karra is terjesszék ki, így mentse fel a kollokvium és a próbaelőadás kötelezettsége alól. Az előterjesztést a szakmai életű ismeretében a tantestület támogatja, így Fodornak nem kell a habilitációs eljárásban részt vennie.³⁶

Györffy magántanári habilitációs eljárása két évvel Teleki előterjesztése után zárult le. Miután a próbaelőadás teljesítésének elengedését a tantestület egyhangúlag megszavazta, a bizottság a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére felterjeszti a magántanári kinevezést. A minisztériumból a határozat 1929 februárjában érkezik meg, majd még ebben a hónapban egy 28-án tartott testületi ülésen ismertetik: „Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr Györffy István dr.-t magántanári minőségében megerősíti”.³⁷

A kinevezésről a *Néprajzi Értesítő* is tudósított: „A m. kir. vall. és közokt. miniszter dr. Györffy Istvánnak a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató őrének a Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Karon a »Magyarország és a Közel kelet néprajza« című tárgykörből egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyólag tudomásul vette s ezen minőségében megerősítette. Midőn ezen örvendetes eseményről megemlékezünk, őszinte szívvel kívánjuk, hogy Györffy István a katedrán is olyan szép eredményekkel működjék, mint a magyar néprajzi kutatások és irodalom terén.”³⁸

Györffy magántanári kinevezése utáni, a Közgazdaságtudományi Kar Keleti Intézetében végzett tevékenységéről kevés adat maradt ránk. A levéltári dokumentáció szerint nem vett részt képviselőként a tantestületi üléseken, valamint neve sem kerül ezeken elő. Györffy egyetemi előadói pályafutása a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatódott, ahol a magyar néprajz tárgyában mint megbízott előadó működött. Ehhez Györffy a kinevezése előtt egy kérvényt juttatott el a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatóságához, melyben kérte előadásai megtartásának

engedélyezését abban az esetben is, ha az múzeumi munkaidejével ütközne. A Főigazgató 1930. október 11-én küldte meg engedélyét a Néprajzi Osztály igazgatója, Bátky Zsigmond részére: „Szerencsém van Méltóságod szíves tudomására hozni, hogy Györffy István igazgatóőr hozzám benyújtott kérelmére hozzájárulok ahhoz, nevezett mint megbízott előadó a budapesti tudományegyetemen a »Magyar Néprajz« c. collegium előadásait heti 3 órában megtartsa, arra az esetre is, ha ezen órák a hivatalos időbe esnek”.³⁹

Fontos kiemelnem, hogy az engedély előadói munkáról tudósít, vagyis (a fentebb kifejtett egyetemi tanári státuszokra hivatkozva) Györffy ekkor még nem volt a Pázmány Egyetem magántanára, hanem meghívott előadó. Kinevezésére csak három évvel később, 1933-ban került sor, Domanovszky Sándor és Gombocz Zoltán javaslatára, akik egyetemi magántanárnak terjesztik fel. A tantestület hasonló módon, mint a Közgazdaságtudományi Karon Teleki Pál és Fodor Ferenc esetében, eltekint az ilyenkor szokásos magántanári kollokvium és próbaelőadás megtartásától.⁴⁰ Ebben (érdemei elismerésén túl) nyilvánvalóan szerepe lehetett a már korábban teljesített magántanári kollokviumnak is.

A néprajzi előadások megtartásáról és Györffy kinevezéséről a *Néprajzi Értesítő* is tudósított: „A Bölcsészeti Kar fölterjesztésére a vall. és közokt. miniszter úr hozzájárult ahhoz, hogy dr. Györffy István [...] a magyar néprajz tárgykörből előadásokat tartson. Györffy előadásait f. év szeptember végén meg is kezdte”.⁴¹

5/a. 12. 1931. október 28. Csorna Kálmán magántanári próbaelőadása.

35 BCE Lt. 5/a. 9. 1928. november 29.

36 BCE Lt. 5/a. 2. 1922. február 11.

37 BCE Lt. 5/a. 9. 1929. február 28.

38 *Néprajzi Értesítő*, 1929: 31.

39 NM EA 249/1930.

40 Selmeczi Kovács 1981: 23–24.

41 *Néprajzi Értesítő*, 1930: 111.

A Közgazdaságtudományi Kar 1919. évi tanári kinevezései⁴²

Agrárpolitikai Tanszék	Bernát István, akadémikus, Magyar Gazdaszövetség elnöke
Közgazdasági Politikai és Pénzügytani Tanszék	Fellner Frigyes, akadémikus, Agrár- és Járadékbank igazgatója
Gazdasági Földrajzi Tanszék	Teleki Pál
Iparüzem és Iparpolitikai Tanszék	Méhely Kálmán, ny. államtitkár
Mezőgazdasági Igazgatástan Tanszék	Steinecker Ferenc, miniszteri tanácsos
Szövetkezeti Ügy és Szövetkezeti Politikai Tanszék	Czettler Jenő, egyetemi magántanár, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója
Mezőgazdasági Ipari Tanszék	Krolopp Hugó, az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület titkára
Közgazdaságtan és Szociális Politikai Tanszék	ifj. Erődi-Harrach Béla, a Főiskolai Szociális Telep igazgatója
Magángazdaságtani Tanszék	Karch Kristóf, volt keresked. akadémiai magántanár
Kereskedelmi és Politikai Számtani Tanszék	Grosschmid Lajos, magántanár és adjunktus, a Kereskedelmi Iskola Tanárképző előadója
Jószágkezelés- és Berendezéstani Tanszék	Reichenbach Béla, Orsz. Magyar Gazd. Egyesület titkára
Állattenyésztési és Tejgazdasági Tanszék	Schandl József, Gazd. Akadémia r. tanár
Francia Kereskedelmi Nyelv és Szakirodalmi Tanszék	Vonház István, ker. Akadémia r. tanár
Német Kereskedelmi Nyelv és Szakirodalmi Tanszék	Dengl János, Keresk. Akadémia r. tanár
Angol Kereskedelmi Nyelv és Szakirodalom Tanszék	Kundt Ernő (1922. 01. 30-án nevezték ki.)
Nemzetközi Jog és Politika tanszék	Kuncz ödön (1920. 12. 04-én nevezték ki.)
Növénytermesztéstan Tanszék	Kerpely Kálmán (1920. 12. 04-én nevezték ki.)

42 Budapesti Közlöny, 1920. január 3.; Zsidi 2021: 71.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

GRÓSZ EMIL

1936 Az egyetemek magántanári intézménye. In Mártonffy Károly (szerk.): *Magyar felsőoktatás I.* Budapest: Országos Felsőoktatási Kongresszus

KUBASSEK JÁNOS

2023 *Atlasz varázsa. Világjáró magyar tudósok, földrajzi felfedezők hat kontinensen. Tudománytörténeti értekezések, tanulmányok, cikkek, előadások, nekrológok, interjúk.* Budapest: Panoráma

LADÁNYI ANDOR

1999 *A magyar felsőoktatás a 20. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó
2000 *Klebelsberg felsőoktatási politikája.* Budapest: Argumentum Kiadó

RIGÓ KINGA

2019 *A magyar felsőoktatási jog története.* Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Doktori dolgozat, kiadatlan.)

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

1981 *Györffy István.* Budapest: Akadémiai Kiadó

UJVÁRY GÁBOR

2014 „Egy európai formátumú államférfi” *Klebelsberg Kuno (1875–1932).* Pécs – Budapest: Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat

ZSIDI VILMOS (SZERK.)

2003 *Dokumentumok a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem történetéből.* Budapest: a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Levéltárának Kiadványai

ZSIDI VILMOS

2017 *Keleti Múzeum.*

Forrás: <http://www.lib.uni-corvinus.hu/content/corvinskioszk/keleti-muzeum> (2025.09.09.)

ZSIDI VILMOS

2021 A Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar. In Szécsényi András – Zsidi Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig.* 63–88. Budapest: Akadémiai Kiadó

FORRÁSOK

Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar 1920–1934 iratai: 5/a. Kari tanácsülési jegyzőkönyvek; 5/b. Dékáni Hivatal iratai 1920–1934

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 249/1930

Kőrösi Csoma-archívum, 1921. április 1. (I. kötet, 1. szám)

Budapesti Közlöny, 1920. január 3.

Néprajzi Értesítő, 1929: 31.; 1930: 111.

József CZINEGE: The Habilitation of István Györffy at the Faculty of Economics

This study presents the private tutor habilitation of István Györffy at the Oriental Institute of the Faculty of Economics. There are three main parts. In the first part, I analyze the establishment of the Faculty of Economics, with special regard to the role of Pál Teleki in the establishment process.

Second, the establishment of the Oriental Institute within the Faculty, with regard to the selection of professors and organizational units. There is also an emphasis on the foreign languages taught at the institute, because of the notion that oriental relations were necessary for Hungary moving forward.

The last part of the study analyzes the order of the private tutor habilitation, the roles and responsibilities of professors of different statuses, and the colloquium of István Györffy. The habilitation process is presented in great detail, as well as the appointment of István Györffy as professor, supported by archive sources.

HORVÁTH ATTILA

S.N.A.F.U.¹

A 463. bombázórepülő osztály bevetése 1944. június 2-án

1. ábra: Az Arnold H. Watrous főhadnagy által repült 42-31836 gyártási számú, „Pig Chaser” becenevű B–17G bombázó oldaldnézeti rajza. (www.markstyling.com)

1944. június 2-án az amerikai 15. Légihadsereg teljes bombázóhadereje a kelet-magyarországi vasúti csomópontok ellen emelkedett a levegőbe.² A rendhagyó módon hat bombázórepülő osztályból álló 5. bombázórepülő ezred négy bombázó osztálya (2; 97; 99. és 483.) kapta azt a feladatot, hogy Debrecen pályaudvarát és műhelytelepét támadják és bénítsák meg olyan mértékben, hogy azok napokig ne legyenek képesek vasúti forgalom lebonyolítására, majd ezt követően repüljenek tovább az előkészített ukrainai repülőterekre (Frantic Joe hadművelet). Az ezred másik két bombázórepülő osztályának (301. és 463.) aznapi feladata Nagyváradi vasútállomásának bombázása volt.

1944. június 2-án hajnalban a Foggia melletti Celone repülőterén állomásozó 463. bombázó osztályt felkészítették a 34. bevetésére. A bombamesterek gépenként 12 darab 500 fontos (227 kilogrammos) bombát erősítettek fel a bombakamrákba. A bombákat 0,1 másodperces orrgyújtóval, valamint vegyesen 0,1 másodperces és 0,25 másodperces

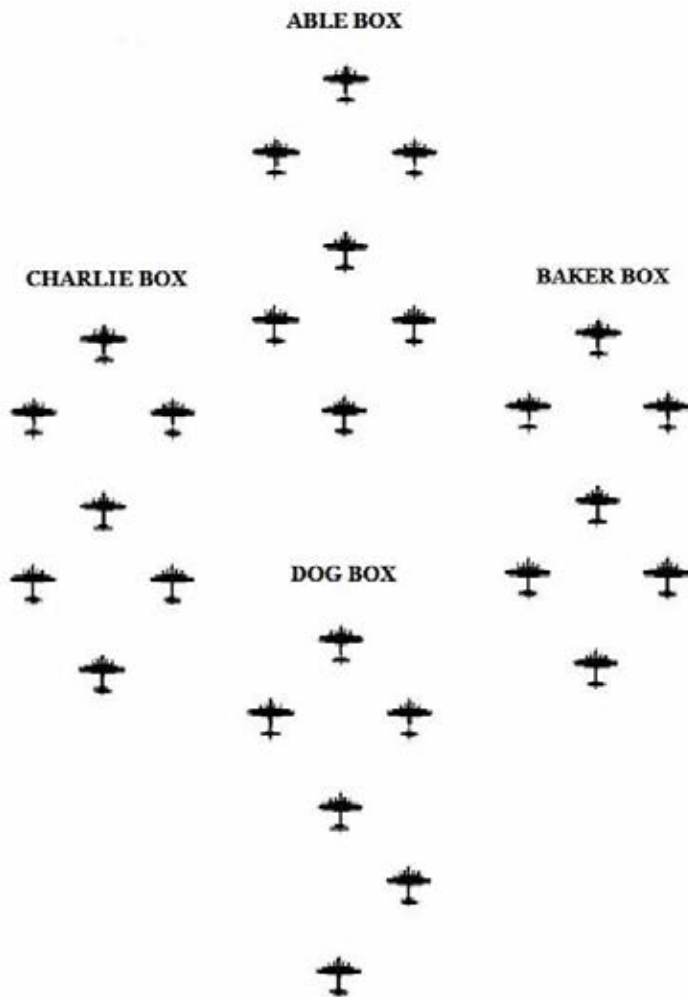
fenékgyújtókkal szerelték. Terv szerint a Nagyváradot támadó két köteléknek (Roosevelt 1 és Roosevelt 2 hívójellel) a debreceni csoportosítás (Ripple 1–4 hívójellel) mögött kellett haladnia, ezért az indítási pontig az útvonaluk megegyezett.

A felszállást követően 6 óra 37 perckor 4000 láb (1200 méter) magasságban Lesina légtérében rendeződött össze a Nagyváradot támadó két kötelék, mely ezt követően utolsó csoportként 6 óra 52 perckor Testa del Gargano fölött csatlakozott a Debrecen támadó alakzathoz. A kötelék felvette a 150–155 csomós (mintegy 280–285 km/h) utazósebességet, és 7 óra 21 perckor a kulcspontig – Sipán-sziget (42°44'É 17°53'K) – repült 10000 láb (3050 méter) magasan. Innen a kötelék az első fordulóponthoz – Podgrab városához (43°46'É 18°43'K) – ért. Ezt követően a második fordulóponthoz érintették, mely Dunacséb (napjainkban Čelarevo, Szerbia) volt (45°16'É 19°32'K). Az ország területére való berepülést követően a harmadik fordulóponthoz – Dévaványa (47°03'É 20°58'K) – is elérték, melyet az indítási pont követett.³ Ezt a pontot Berettyóújfalun felett jelölték ki (47°13'É 21°32'K).⁴ Innen terv szerint a kö-

1 Amerikai háborús szleng kifejezés: **Situation Normal: All Fucked Up**, vagyis (finomítva): a helyzet normális; teljesen el van rontva.
2 Aznap a 304. bombázórepülő ezred 455; 456. és 459. bombázó osztálya Miskolc pályaudvarát, míg 454. bombázó osztálya Szeged vasútállomását támadta. A 47. bombázórepülő ezred kötelékei a Simeria pályaudvarát bombázták. A 49. bombázórepülő ezred Szolnok, míg az 55. bombázóezred kötelékei Kolozsvár vasútállomását támadták.

3 Az útvonal legfontosabb, egyben utolsó pontja az úgynevezett indítási pont volt (Initial Point „I. P.”). Ezt nagyjából 30–40 kilométerre a céltől jelölték ki, és a meghatározott bombáldási kurzus felvételére szolgált. Ha a repülési harcrenden módosítani kellett, akkor ez a pont szolgált a bombázási alakzat felvételére is.

4 AFHRA A6459. tekerics

2. ábra: A 463. bombázórepülő osztály „gyémánt-formációja” 1944. június 2-án a Dog 6 pozícióban repülő 42-31847 gyártási számú bombázó elvesztését követően.

telék kettévált. A Debrecen ellen felszállt csoportnak 12° -os irányszöggel kellett elérni a célt, míg a nagyváradi résznek kelet felé kellett fordulnia, és 121° -os kurzus mellett támadnia a célpontot 9 óra 36 perckor.

A 463. bombázórepülő osztálynál már a kulcspont elérése előtt megkezdődtek a navigációs problémák.⁵ A kötelék elvesztette az előtte repülő 301-esekkel a kapcsolatot, és jóval északabbra érte el a Dalmát tengerpartot. Ennek következménye az lett, hogy az alakulat beleröpült előbb Mostarnál, később pedig Szarajevónál a német légvédelmi tüzérség előbb még elszórt, később intenzívebbé váló, ám igencsak pontos tüzébe. Ezt a bajt tetézte, hogy Szeged térségében szintén belefutottak intenzív nehéz légvédelmi tüzbe. Ez azt eredményezte, hogy a célpontot még meg sem közelítették, máris a kötelék 18 gépén keletkeztek kisebb károk.

Eközben a nagy harci tapasztalattal bíró, és a nagyváradi köteléket vezető 301. bombázórepülő osztálynál minden rendben ment. Az eredeti

terveknek megfelelően végrehajtotta a fordulót Berettyóújfalunál, és oszlop harcrendet felvéve, 9 óra 40 perckor (mindössze négy perc késéssel) 22500 láb (6860 méter) magasságból bombázta a nagyváradi pályaudvar területét. Az időjárással – hasonlóan a Debrecen felett uralkodó viszonyokkal – itt sem volt probléma. A pilóták némi párasságot és 16000 láb (4880 méter) magasságban 4/10-es borultságot jelentettek, de ez a bombázást nem befolyásolta. A kötelék a bombaoldást követően a célpont fölül kifordult, és megkezdte a hazatérést. Nehéz légvédelmi tüzérség tüzét észlelték Szeged térségéből, ami nyolc bombázógépen okozott kisebb károkat.

Amilyen zökkenőmentes volt a vezető köteléknél a bevetés, akkora kavargás volt továbbra is a hátsó alakzatnál. Éppen csak elhagyták Szeged légterét, amikor a „Dog 6” pozícióban repülő, 42-31847 gyártási számú, „Fearless Fossdick” becenevű B-17-esnél mechanikai gondok adódtak. A bombázó Makótól északkeletre kivált a kötelékből és visszafordult Olaszország felé. Miután a műszaki nehézségen nem sikerült úrrá lenni, a teljes kilencfős személyzet ejtőernyővel kiugrott a sérült gépből. A pörögve alázuhanó bombázó a Bosznia-Hercegovina északkeleti részén fekvő Tarevcinél csapódott a földre. Az amerikai repülők közül

5 A bombázókötelékek útvonalát úgy tervezték meg, hogy a már korábban felderített ellenséges légvédelmi tüzérséggel megerősített körzeteket kerüljék el.

3. ábra: A 463. bombázórepülő osztály 773. századához tartozó „The Dottie Bee” becenevű B–17G típusú bombázó személyzete az 1944. június 2-i bevetés előtt. A hátsó sorban balról a harmadik Donald G. Weersing hadnagy pilóta. (www.463rd.org)

a pilóta és másodpilóta partizánok által ellenőrzött területen ért földet, így a segítségüknek köszönhetően később visszatérhettek olaszországi támaszpontjukra. A személyzet további hét tagjának nem volt ekkora

szerencséje, mert ejtőernyőiket a szél az ellenség által megszállt terület felé sodorta, így a fogság lett osztályrészük.⁶

6 MACR 5827 (másolata a szerző birtokában)

ÉV	FIÚ	LÁNY	ÖSSZESEN
Raymond L. Hansen hadnagy	0-807429	pilóta	visszatért
Charles H. Townsend Jr. hadnagy	0-814594	másodpilóta	visszatért
Joseph C. Arborio hadnagy	0-706758	bombázótiszt	hadifogoly
Ben W. Davis őrmester	39127414	fedélzeti mérnök és felső torony lövész	hadifogoly
Michael Janosko őrmester	13107485	rádiós lövész	hadifogoly
Francis J. Kriegshauser őrmester	37505558	bal oldali törzslövész	hadifogoly
Buster M. Hoeffler őrmester	20826633	jobb oldali törzslövész	hadifogoly
Charles C. Houghtaling őrmester	39128017	gömbtorony lövész	hadifogoly
Sylvester J. Beyer őrmester	36260383	faroklövész	hadifogoly

4. ábra: A 774. bombázórepülő század 42-31819 gyártási számú, B-17G bombázógépének oldalnézeti rajza. A gépet 1944. június 2-án Roland L. Greene Jr. hadnagy repülte. (www.markstyling.com)

A 463. bombázórepülő osztály megmaradt 27 darab B-17-es bombázója folytatta az útját tovább Berettyóújfalú felé. A település felett kijelölt indítási pontnál, ahelyett, hogy kelet felé fordultak volna, az alakzat élén repülő bombázónál újabb navigációs probléma adódott. Az Able Box elején repülő kötelékvezető gép⁷ egy teljes kört írt le, ezzel magával vitte a teljes köteléket, majd a kör megtételét követően az alakulat 285°-os irányszöggel Debrecen fölé került. A B-17-esek a váratlanul felbukkanó célpontra 9 óra 47 perckor 23000 láb (7000 méter) magasból teljes – 73,5 short ton (66,7 metrikus tonna) össztömegű – bombaterhüket kioldották.⁸ A megközelítést végül az alakzat élén repülő, H2S radarral felszerelt „Pathfinder” repülőgépekre bízta, nem vállalva a vizuális navigáció további kockázatát.⁹

A bombázók által készített fényképfelvételek tanúsága szerint találatot értek el több raktár- és műhelyépületen, valamint a DHV-DNyBV¹⁰ közös telepén.¹¹ Szintén sikerült eltalálni egy kisebb ipari létesítményt a Nagyállomás északkeleti részén. Ugyanitt a vágányhálózatot is felszaggatták

7 A vezérgép a 42-97737 gyártási számú, H2S radarral felszerelt B-17G bombázó volt. Pilótája Dodge H. Dean őrnagy, a 773. bombázó század parancsnoka, másodpilótája Frank A. Kurtz ezredes, a 463. bombázó osztály parancsnoka, navigátora Norman R. Herlihy hadnagy, bombázótisztje Charles G. Bowman százados, radar navigátora a magyar származású Louis J. Toth hadnagy volt. NARA RG 18 Box 2789.

8 Kevin A. Mahoney: Fifteenth Air Force against the Axis. Combat Missions over Europe during World War II. Plymouth 2013. 136-137. p., AFHRA A0614. tekercs és AFHRA A0660. tekercs.

9 Joel Swindlehurst – a 463. bombázórepülő osztály bajtársi közösségének alakulattörténete – levele a szerzőhöz 2017. június 26-án.

10 Debreceni Helyi Vasút Részvénytársaság és Debrecen-Nyírbátori Vasút Részvénytársaság.

11 A felderítőrepülések során készített felvételekből az amerikai hajózók számára összeállítottak egy úgynevezett Target Chart-ot, ami Debrecen főbb ipari és közlekedési létesítményeit ábrázolta. A térkép a Nagyállomástól északra elhelyezkedő DHV-DNyBV közös telephelyét – a térkép készítői nyilvánvalóan nem ismervén eredeti funkcióját – „Stores Yard”-nak jelölte. A jelentésekben a telep konzekvensen ezzel a megnevezéssel van említve.

a felrobbanó bombák.¹² A viszontagságos úthoz képest maga a bombázás meglepően pontosnak mutatkozott. A Nagyállomás területét figyelembe véve a 463-asok bombázása összesen több kárt okozott, mint a Frantic-csoport pályaudvar bombázó két osztálya együttvéve. A bombászönyeg a pályaudvar teljes vágányhálózatát lefedte és azon rengeteg telitalálatot ért el. A továbbgördülő bombászönyeg ezt követően eltalálta a Hajlított Bútorgyár területét, majd az annak szomszédságában lévő DHV-DNyBV Salétrom utcai telepét, utóbbi helyen hatalmas károkat okozva. Mintegy tíz darab késve kioldott bomba a Szoboszlói úttól északra a Tisztviselő telep házai között csapódott be egészen a Széchenyi utcáig. Az alakzat jobb szélén repülő bombázókból kioldott bombák a Homokkert északi részétől az Irinyi utcáig értek el találatokat. Innen északnyugati irányban egészen a Varga utcáig fordultak elő szórványos bombabecsapódások.

A levegőben uralkodó zűrzavar bizonyítékául a bevetést követően, a bombázó gépek pilótái által leadott jelentések szolgálnak. A 774. bombázó századhoz tartozó 42-31819 gyártási számú B-17-es bombázógép pilótája Roland L. Greene Jr. hadnagy Debrecen pályaudvarát mint „kis vasútállomás” rögzítette a lapra, a helyszín rubrikáját pedig gondosan üresen hagyta. A 42-31862 gyártási számú „The Dottie Bee” becenevű gépet vezető Donald G. Weersing hadnagy a bombázás helyére az indítási pontként szolgáló Berettyóújfalú vasútállomását adta meg.

A 42-31865 gyártási számú „Ole Ironsides” becenevű bombázó pilótája, Donald Doran hadnagy pedig egyáltalán nem tudta, hogy hol vannak. Jelentése szerint eltaláltak egy vasútállomást, de nem tudták, hogy melyiket („*don't know which one*”).

Egy dolog volt, amivel valamennyi bombázógép pilótája egybehangzóan egyetértett, mégpedig, hogy a bombázók kíséretként felszállt 31. vadászipülő osztály P-51 „Mustang” vadászgépei nagyon jó védelmet

12 AFHRA A0659. tekercs

5. ábra: A bevetésen szintén részt vett Oren K. Crum hadnagy (hátsó sor közepén) személyzete 1944 júniusában. (www.463rd.org)

adtak a bombázóknak, bár ezt nem volt alkalmuk bizonyítani, mert ellenséges vadászgépek támadása nem érte a köteléket.¹³

A támaszpontra való visszatérés már rendezettebb keretek között zajlott. A város légtérét az osztály 219°-os fordulósög mellett hagyta el, majd az olaszországi Celone felé indult vissza, ahol mind a 27 bombázógépe rendszerben leszállt.¹⁴

A célpont körül kialakuló zavar nem volt egyedi eset még Debrecen esetében sem. 1944. szeptember 1-én az amerikai 15. Légihadsereg 304. bombázórepülő ezredének három osztálya szállt fel Debrecen vasútállomása ellen. A célpont fölül bombaoldás nélkül kiforduló vezérbombázó akkora zavart okozott a kötelékben, hogy a célpontra történő ismételt rárepülés közben a középső alakzatban repülő 455. bombázórepülő osztály eltévedt. Állományából 11 bombázó támadta Nagykároly vasútállomását úgy, hogy jelentésük szerint a megtámadott célpont Berettyóújfalu pályaudvara volt. A csoport nagyobbik része észlelte azt, hogy nincsenek jó helyen, így nem oldották ki bombaterhüket, hanem a hazafelé vezető úton bombatámadást intéztek – az egyébként tartalék célpontnak kijelölt – Újvidék vasútállomása ellen.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

HORVÁTH Attila: A Debreceni Helyi Vasút és a Debrecen–Nyírbátor Vasút Részvénytársaság bombakárai 1944. június 2-án. *Belvedere Meridionale*, 2019/2. 31–42.

Kevin A. MAHONEY: *Fifteenth Air Force against the Axis. Combat Missions over Europe during World War II.* Plymouth, 2013.

Air Force Historical Research Agency (AFHRA): A0614. tekercs, A0659. tekercs, A0660. tekercs, A6459. tekercs
Missing Air Crew Report (MACR): MACR 5827

13 AFHRA Reel A6459 1622. felvétel

14 NARA RG 18 Box 2789.

Attila HORVÁTH: S.N.A.F.U. The Mission of the 463th Bombardment Group on 2 June 1944

The railway station and railway infrastructure of Debrecen suffered a devastating American air raid on 2 June 1944. As a result, not just the mission objectives but also the city itself suffered catastrophic damage. During the daytime air raid, the U.S. Air Force employed cutting edge technology of the time to hit the designated targets precisely. However, not even modern technology can do without human input, which culminated in (a series of) human errors. In this work, I present an episode of the air raid from the perspective of the bombers, which shouldn't even have happened, but due to human errors escalating into fatal coincidence, it further exacerbated the damage.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

DOKUMENTUMOK MARIAY ÖDÖN ÉLETRAJZÁHOZ

Mariay Ödön megyénkben, Nagylétán látta meg a napvilágot, 1883. január 13-án. Apja, Mariay Péter református lelkész, 1896 és 1911 között négy cikluson át volt a hosszúpályi választókerület Kossuth-párti képviselője. Méghozzá harcos ellenzéki politikus, aki a kisgazdák érdekeit védte. Megválasztása után nem sokkal a költségvetési vitában a közoktatásügyi miniszter szemére vetette, hogy a kormány elhanyagolja a népművelést. Kár, hogy az immár városi rangra jutott szülőhelye, Létavértes, nem ápolja sem az apa, sem író fia emlékét, pedig Ady Endre és Móríc Zsigmond egykori barátja, megérdemelné. Ő volt az, aki 1915-ben Tiszántúli néven kelt a *Világ* című lap hasábjain¹ Jászi Oszkárral és Móríc Zsigmonddal együtt Ady Endre védelmére, amikor Rákosi Jenő Dunántúli álneven mocskolni kezdte a nagy költőt.

A fiatal Mariay az osztrákelles nemzeti liberalizmus levegőjét szívta a nagylétai parókián, világnézetének éltető forrása a nemzeti függetlenség. Édesanyja, Poklostelki Nagy Ida gyakran hozta szóba gyermekeinek a család egyik irodalmi emlékét, amelyről Mariay Ödön így vallott Móríc Pálról szóló megemlékezésében. „*Nekem sokszor mondta, hogy szeretné így [valóságos emberekről] megrajzolni a Hajdúföld egész galériáját. Így akart emléket állítani egyik elbeszélésében az én anyai szépapámnak, poklostelki Nagy Istvánnak, a híres hajdúböszörményi poéta prédikátornak is, akiről szólva, nem állhatom meg, hogy éppen Petőfi Társaság-i székfoglalómat tartva, meg ne említsem, hogy ő volt Csokonainak az a barátja, akiről Petőfi a »Csapot-papot elfelejtett Csokonay Vitéz Mihály« verset írta...»² Azóta a tudományos kutatás is megerősítette, hogy az anekdota hőse Nagy István böszörményi pap, kálvinista egyházi énekek, úgynevezett dicsérek szerzője.*

A Mariay-ikrek, Barnabás és Ödön, középiskoláikat Debrecenben végezték, jogi tanulmányaikat is a kollégium Jogakadémiáján kezdték, közben egy téli félévet (1904/05) a kolozsvári tudományegyetemen is töltöttek, belekóstolva Erdély történelmi levegőjébe. Ödönt már főiskolás korában a művészetek vonzották. Verset írt a *Debreczen* nevű lapba, művészi rajzai még nyilvános kiállításon is falra kerültek. Végzés után eljutott a művészetek Mekkájába, Párizsba. Hazatérve a Közoktatásügyi Minisztériumban került, ahol lassan előrelépkedve, ályafutása végére

a Művészeti Osztály képzőművészeti csoportjának vezetője lett. 1941-ben, 35 éves szolgálat után, mint minisztériumi osztályfőnök ment nyugdíjba.

Első könyve, a *Kelet fia* 1910-ben jelent meg.³ A novelláskötet irodalmi berkekben feltűnést keltett, mert noha írója néhány elbeszélésében a magyar téltlenséget, a dzsentrimentalitást azzal mentegeti, hogy az keleti átok, amiről senki sem tehet, a novellák más része az anekdotikus előadásmódot meghaladva az expresszionizmus érzelmegzaltságát és emberlátását vállalja. Mariay ekkoriban ismerkedett meg Adyval, s meghitt barátságuk a nagy költő haláláig tartott. Ady Zichy Istvánnal együtt neki ajánlotta *A Minden-Titkok versei* kötetének *A magyarság titkai* című ciklusát, amikor pedig Dunántúli (alias Rákosi Jenő) megtámadta, Mariay Tiszántúli néven terjedelmes cikkben vette védelmébe a költőt.⁴ A kölcsönös ragaszkodás és rokonszenv alapja a magyarság olthatatlan szeretete és az érmelléki közös kiszármazás, amint azt Ady Lajos is hangsúlyozta.⁵

A novellák színtere Debrecen és környéke. „Épp olyan rajongva szerettem a Hajdúság földjét, mint ahogy szerette Móríc Pál, akinek jóformán minden mondata, minden szava onnan sarjadt” – mondotta székfoglalójában.⁶ Következő könyvét (*Aranyszájú Zongh*)⁷ még nagyobb figyelem követte. A címadó novella ajánlása: „Lelkem egész melegével Ady Endrének.” Ady szigorú kritikájának az volt a lényege, hogy Mariay tehetsége vitathatatlan, de második kötete után is csak ígéret maradt.⁸ Kassák Lajos, az avantgárd magyar vezére is azt írta a *Ma* egyik 1917-es számában nem sokkal a könyv megjelenése után, hogy Mariay művészete hibái ellenére is komoly érték, a haladó irodalom nyeresége.⁹

Írói pályájának harmadik eseménye *A Rákóczi harang* című színmű, amely már címével is sejteti, hogy debreceni élményből fakadt. A darabot a Nemzeti Színház 1918-ban mutatta be. A színpadi alkotás előadásmódja inkább epikus, mint drámai, a népszínmű – sőt, Krúdy Gyula szerint – a mese felé közelít (a nagygazdálány és a gépész fiú

1 Mariay Ödön: Tiszántúli levele Dunántúlinak. *Világ*, 1915. október 19. 1.

2 Mariay Ödön székfoglalója [a Petőfi Társaságban]. *Koszorú*, 1939. január, 102–125. (122)

3 Mariay Ödön: *Kelet fia*. Singer és Wolfner Kiadó, Budapest, 1910

4 Mariay székfoglaló, i. m. 121.

5 Vö. Kardos László: *Az Ady–Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból*. Pannonia Nyomda, Debrecen, 1940

6 Mariay Ödön: *Akadémiai rendes tagsági székfoglaló*. MTA, Budapest, 1918. 5.

7 *Aranyszájú Zongh*. Táltos Kiadó, Budapest, 1917

8 Ady Endre: Mariay Ödön könyve (Arany szájú Zongh). *Nyugat*, 1917. június 1. 1044.

9 Kassák Lajos: Mariay Ödön: *Aranyszájú Zongh*. *Ma*, 1917. 8.

szerelmi története sok bonyodalom után a fiatalok boldog házasságával végződik).¹⁰ Aki a debreceni civisek gondolkodásmódját, beszédmódját meg akarja ismerni, annak jobb kortörténeti dokumentumot aligha ajánlhatunk.

Az első világháború után Mariay kevés szépirodalmi munkát adott ki a kezéből, inkább kritikákat írt, főleg képzőművészeti figyelőket a *Napkelet* című folyóiratba. Később a *Szépművészet* című folyóiratot szerkesztette, gondosan, hozzáértéssel. Még egy munkájáról kell szólnunk, az *Örök nomád* című regényéről,¹¹ amely 1943-ban jelent meg. A regény feltűnően háborúellenes, ugyanakkor romantikus mondanivalót hordoz egy korántsem romantikus korban. Hőse, Kazay Ubul az első világháborúban orosz hadifogságba kerül s kirgiz földre jut. A nyugati civilizációból kiábrándult fiatal tiszt a hatalmas pusztákon, a kirgizek barátságos, egészséges közösségében ismeri fel élete lényegét: köztük maradni. A regény az őskelet-mítosz megszólaltatása, az író nem veszi figyelembe a történelmi eseményeket.

Ady és Móríc Zsigmond barátját 1951-ben kitelepítették Budapestről Csanádapácára, egy Békés megyei tanyára, ahol súlyos szenvedés, nélkülözés után, kielégítő orvosi ellátás híján 1952. december 14-én meghalt. Halála után csak a *Nyalka élete és halála* jelent meg újra, két korszakantológiában is. Sükösd Mihály írja: „Az intellektuális kamaszkor félhomályából emlékszem Mariay Ödönre: egy lóról írt; szuggesztív kellett hogy legyen, ha az emlék feldereng. Most újra megjelent, ki tudja hány év után? *Nyalka élete és halála*. Ha akkor angolul írnák, ma világszeretne emlegetik.”¹² Nem vette fel viszont a szerkesztő a *Patkócsattogás* című antológiába,¹³ illetve Körössi P. József a *Ló és ember* novellaválogatásába.¹⁴ Talán kisregénynek nem volt helye bennük? Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztőinek viszont örök szégyene marad, hogy Mariay nem kapott szócikket.

Mariay Ödön írásos hagyatékának egy részét, amely számos értékes dokumentumot tartalmaz (anyakönyvi kivonat, útlevel, szerződés, kérvények, levelek, illetve egy vaskos pepita füzet, amely *Győri kaland* című színművének eredeti kézírata), unokahúga, Brósz Gyuláné Mariay Nóra bocsátotta rendelkezésemre. Ezekre alapozva – továbbá műveinek és a róla szóló irodalomnak a felhasználásával – születésének centenáriuma alkalmából tanulmányt illetve emlékezést írtam.¹⁵ Alább ezekből és néhány vele foglalkozó érdekes írásból adok közre egy összeállítást, amely érzékelteti Mariay írói kvalitásait, emberi magatartását, végül szene-

déseit. A kortörténethez tartozik, hogy akadt néhány kiváló egyéniség, aki a vélszorkorszakban is ember maradt az embertelenségben, vállalva az esetleges megtorlást. Elsősorban Lajtha Lászlóra, Bartók és Kodály tanítványára, alkotótársára gondolok. A levelek íróit, szereplőit nem minden esetben tudtam azonosítani. A dokumentumokat mai helyesírással közlöm.

Dokumentumok

1.

Mariay Ödön úr egészen fiatal író, és a Singer kiadónál most megjelent kötet első könyve: összegyűjtött néhány novellát, melyek különféle újságokban és a főváros különféle folyóirataiban jelentek meg. Mariay úr fiatal író és mégis – oh, mily meglepő – tiszta, fegyelmezett, nehezen emésztendő germanizmusokkal meg nem rontott nyelven ír, fiatal író, gondolatai mégis tiszták, egyszerűek, könnyűek; nem csinál magának becsületbeli kérdést abból, hogy bezárkózzék egy csinált homályosságba, egy divatjamúlt és visszatetsző szimbolizmusba; keresi az igazi, az emberi, a szép élményeket és nem fordul a visszatartó pornográfiához; ért hozzá, hogy érdeklődést keltsen és elbájoljon pusztán tehetségének erejével, anélkül, hogy a parabolák, hiberbolák és a paradoxonok zagyaságaiba belegabalyodnék. Mindezek a tulajdonságok, elismerem, nagyon is természetesekek, annak ellenére, hogy a fiatal Magyarország irodalmi mozgalma nem igen szoktatott bennünket hozzá. És Mariay úr megkapó ellentétben van mindazzal, ami körül veszi: költő, a pusztán értelmi képzelet kimunkálója, úgy adja a gondolatait, ahogyan jönnek, távol az új iskola elavult szimbolizmusától. Megmutatja és bebizonyítja, mit ér a magyar nyelv egy vérbeli író tollából, akinek nincs szüksége idegenmajmolásra, hogy megrendítsen, lekössön, elbájoljon. Könyve valósággal oázis, pihentető és szíverítő, egyes kollegáinak kicsavart, elkínzott és kínzó produkciói mellett. Szép elégtétele ez az igazi, mesterkéletlen, nem kitekert irodalomnak az úgynevezett modern zagyaságokkal szemben, melyek az új Magyarország művészi géniuszának megtestesítésére pályáznak.

Félix de Gérando

(Félix de Gérando [1888–1945] – Teleki Blanka unokaöccse – francia újságíró, konzervatív szemléletű, magyar tárgyú cikkeket írt *Lettres Hongroises* [Magyar levelek] címmel a párizsi *Mercure de France* nevű lapba, s egy alkalommal a *Nyugat* folyóiratot és *Hatvany Lajos A szűz című színművét bírálta*.¹⁶ A cikke Ady válaszolt francia nyelven, ugyanott, 1910. február 1-jén.¹⁷ Ady nyílt levelére hónapokkal később, 1910. július 16-án reagált de Gerando. Újabb írása ismét oldalvágás a Nyugat felé, de elismerően ír Mariay Kelet fia című könyvéről.¹⁸)

10 Krúdy Gyula: A Rákóczi-harang. *Magyarország*, 1918. szeptember 28. 9.

11 Mariay Ödön: *Örök nomád*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1943

12 Sükösd Mihály: Tündérváros. Magyar elbeszélők, 20. század. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975. *Élet és Irodalom*, 1977. június 25. 11.

13 D. Szabó Mária (szerk.): *Patkócsattogás. Magyar írók novellái lovakról*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2002

14 Körössi P. József (szerk.): *Ló és ember. Magyar írók novellái*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2013

15 Bakó Endre: Mariay Ödön, a szépirod. *Alföld*, 1983. 3. 66–72., kötetben: *Rejtett vízjelek*. Debrecen, 2008. 59–67.; Bakó Endre: Ady árnyékában. *Élet és Irodalom*, 1983. január 7. 8.

16 La Revue Nyugat et la Vierge, piece en 5 actes, en prose, de MM Louis Hatvany et Lengyel. *Mercure de France*, 1909. december 16.

17 Une lettre de M. Endre Ady. *Mercure de France*, 1910. február 1.

18 *Mercure de France*, 1910. július 16. (A vita részletes ismertetése: Láng József és Vezér Erzsébet szerk.: *Ady Endre Összes Prózai Művei X*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 278–290.)

2.

Azoknak a lelkeknek nevében, akik melegágyat kínáltak azoknak az eleintén tán szokatlan, de későbbben annyiunk szemében a szegfűnél szebb, mert színesebb, pompásabb, ragyogóbb, finomabb és mégis magyar virágnak, ami az Ady Endre egy-egy csodaszép verse, ezeknek a lelkeknek a nevében, amelyeknek kristályüvegházába Dunántúli oly durván belerontott, úgy érzem, ellenállhatatlan kötelességem nekem is kemény vétót mondani ez ellen a viráglegázolás ellen. Ott születtem én is, ahol Ady Endre, az Érmelléken, a szelíd széles dombok és méla lankák áldott határában, a lelkeim testvériesen vele tartva akarja kócsagróptét kísérni gyönyörű útján, az Értől az Óceánig és a kanyargó Ér mellől hozott izzó magyar szívem minden érzésével tiltakozom az igaztalan bántás ellen, amellyel Ady Endrét illették! Magyarországon és izlésben leckét nem várunk sem Dunántúlitól, sem senki fiától és éppen, mint izig-vérig magyar érzésű ember, vagyok kénytelen szerény szavamat hallatni ebben a dologban. Ady Endrét a „magyar vallás”, a kálvinistaság adta a magyarságnak [...]. Szabad hajdú kálvinista hittel teszek forró színvallást róla, hogy ez a költő az enyém, a miénk, az egész „felekezete” mindnyájunké, tekintetek nélkül, akik csak megértő, buzgó lélekkel gyűltünk szava harangkongására, hogy hallgassuk bőven zengő igéit. Mi, akik megértjük őt, akikre nem hiába gondolt, amikor azt írta, hogy szeretném, ha szeretnének, mi örökre áldjuk őt, mert a régi nagy magyar költők világöröksége után felburjánzott szürke tarló fölött új horizontot teremtett élénkbe, új színt dalolt bele a már-már lefagyó délibádba, amelyben mi azóta, hogy az ő szava feszengett, új ígézetet, a régieknél is szebb álmódások felreszketését látjuk: a jövőt!

(Tiszántúli levele Dunántúlinak. Világ, 1915. október 19. 1–3. Ennek az irodalmi vitának kiterjedt visszhangja támadt, amely 1940-ben külön kiadványban is megjelent Debrecenben,¹⁹ s kivételes helye van az Ady-irodalomban.

3.

Mariay Ödön írói értékét nem fogja csökkenteni, ha először is véres, szép, ritka írói úriasságára, tehát írói becsületességére figyelmeztetem az olvasót. Nem szaporán költött, nem is egyenlő érdemességű novellák gyűjteménye ez a könyv, de egyenlő hittel és furorral íródott minden sora. Régi magyar írók áldoztak volt így az írásnak és minden nációból mindig, máig, a legtisztábbak és legpoétábbak. De sietek, hogy félre vagy többre ne magyaráztassak, kijelenteni: Mariay Ödön egyelőre még csak nagy ígéreteket támasztó író s ez jobb is talán, mintha már nagyon itthon, biztos és egyforma volna.

A Dunántúl (jeles, mély okok és törvények szerint) már végleg a Tiszántúl és Erdély író-születőjének javára volt kénytelen lemondani a szellemi majorátusról. Mariay Ödönnek minden helyű és hangulatú történetén érezzük (ez nem csináltsága, tehát nem bűne) a kálvinista,

tiszántúli magyart. Alakjai majdnem mindig élőkre és elevenekre mutatnak, történeteinek szimbólumai hamarosan le fogják vetkőzni a nagyon rikító szimbólum-ruhát. Magyarsága (ez érdekes) a nyelvben téved meg olykor, holott Mariay gyönyörűen tud magyarul, de most még kísérletezik olykor a kifejezés és mondásforma finomságaiért átszedett s persze be nem való idegenségekkel.

A hajdú Mariay tollát valahogyan huszárnak érzem: vágatöbb, tüze-sebb paripát kellene adnia alá. Egy siker, melyet e könyvvel is már megérdemelt, az önbizalom, bátrabb lélek-, világ-, ember-, természet-nézés írói becsületességének csorbája nélkül megsokszorozná, megsúlyosítaná írni valóit.

Minden esetre szívesen és szeretettel ad számat róla, hogy olyasvalaki jött e könyvvel és e könyvben, akire figyelünk kell.

(Ady Endre: Mariay Ödön könyve. Arany százú Zongh. Nyugat, 1917. június 1. 1044.²⁰)

4.

Az író fajsága csak művei zamatos ízeinek megkóstolása után érdekelhet bennünket, s ekkor egzotikusan a fantáziánkra bokrosodhatik, s mint nyers erő talán értékelővé is magasodhatik. Mariay magyarságát így érezzük bizsergető egzotikumnak a *Nyalka élete és halála* című kis állatregény olvasása után. Ami ebben a munkájában magyar: az már nem a sallagos külső fityegtetés, hanem a földszagú nyers erők új és egységes formákba tornyosodása, s ami orosz benne: az már nem egyszerű ráhatás, hanem az elődökhöz illő pszichikai és művészi testesedés.

Ennek az írásnak oktalan elfogultságból vagy tudatlan föl nem értésből gáncsoló kritikusi is akadtak. Mariay analitikus pszichológiáját kifogásolták, kancsal megbántódással így: egy lónak illetően élénk állítása túlzott, részleteiben hihetetlen, mert a szimpla öntudatlan párát az író szinte az átlagemberi psziché fölé emeli.

Úgy van! A Nyalka csikó néha valóban több az árokba ivott vagy a szomszédja kenyerére acsarkodó embernél. S én Mariay éppen legszebb érdemének tartom, hogy kétlábú fajtája pressziója alól bele tudta érezni magát egy primitív életdarab vérebe és velejébe. Amit a történetből kapunk, az mind intuitíve adódik, s ha szuggesztív erőben Hamsun állattörténetei mellé állítjuk, jó lépéssel előbbre jár az északi mester érzelmességétől.

(Kassák Lajos: Mariay Ödön: Aranyszájú Zongh. Ma, 1917. 8.²¹)

5.

Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya „A világ-irodalom remekei képekben” elnevezéssel rendezte meg ... kiállítását. [...] ... a probléma kulcsa: ha az illusztráló művész congeniális, ha a maga területén teljes lélekkel tud megnyilatkozni, ha a költő képzeleterejével szoros kapcsolatot tud teremteni, akkor nyert ügye van. Ezen

19 Kardos László: *Az Ady–Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból.* Pannónia Nyomda, Debrecen, 1940; Láng József szerk.: *Ady Endre Összes Prózai Művei XI.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 389–394.

20 Kötetben: AEÖPM XI. 135–136.

21 Kötetben: Kassák Lajos: *Csavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok.* Magvető Kiadó, Budapest, 1975. 301–303.

múlik minden. Ezzel éppenséggel nem azt akarjuk mondani, hogy az illusztráló szolgálailag vesse alá magát a még olyan nagy költő és író írói és költői elképzelésének, hanem azt, hogy az írótól és költőtől kapott ihlet, (vagy nevezzük akárminek, sugallatnak, lelki indítéknak, kedvnek stb.) őt, mint egészen más területen alkotó művészt rokonszellemű és lehetőleg egyenrangú alkotásra ingerelje. [. . .]

Ilyenféle gondolatokkal néztük végig a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának új kiállítását. A katalógus tömören világít reá arra a szakadásra, amely a l'art pour l'art jelszó erőre kapása után következett be a művészi alkotások és az irodalom között. A tartalmas előszó elmondja, hogy e szakadás előtt „a képeknek rendszerint volt valami elbeszélhető tartalma: a Bibliából, a szentek életéből, irodalmi művekből, később a történelemből, a népeletről vették tárgyukat. Most a tartalom nagyjából mellőzhetőnek látszott, s a megfestés mikéntje jutott elsőrendű fontossághoz. . . A művészet elvesztette közvetlen kapcsolatait az írókkal és nagyközönséggel – akik továbbra is szívesen vették volna a mesét – és a kiválasztottak, a hozzáértők ügyévé vált”. Tény, hogy a nagyközönség még ma is nehezen tud beletörődni ebbe a szakításba és rendületlenül valamennyi irodalmi tartalmat, mesét, elbeszélést keres a képekben. [. . .] Most azután az egyik végtől a másikba estünk. A festő, a grafikus manapság szinte szégyenli, megveti a mesét, kerüli, kínos gonddal kikerüli az irodalmi tartalmat. Hogy ez a programszerű szakadás mennyire túlzás, milyen kár, hogy a magasrangú költészet és irodalom igenis mily szépen, testvéries összhangban megfér egymás mellett, azt ékesszólóan igazolja a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának kiállítása. Aki a tárlókat gondosan, elmélyedve végignézegeti, okvetlen arra a belátásra tér, hogy bizony az ábrázoló művészet semmiképpen sem röstelkedhetett, amikor benső kapcsolatot vállalt az irodalommal! [. . .]

Éppenséggel nem kívánjuk, hogy a festészet, a rajzművészet erőltetetten ismét versenyre keljen a közepes íróttal a sekélyes értékű életkép, a novellatermelés terén, de igenis, úgy véljük, hogy a magasszínvonalú irodalom és a jó piktúra most is megfér egymás mellett, mindegyik termékenyítőleg hathat a másikra. A rajzoló toll ne fusson el mindenáron a mese elől, de művésziessen, és a maga nyelvén meséljen. Az igazi művész akkor is művész, ha mesél, (pl. Moritz von Schwind!) a rossz piktor, a gyöngye rajzoló pedig mesélhet, amit akar a maga mesementes festészetéről, mindenképpen kontár marad.

(*Mariay Ödön: Kép és irodalom. Szépművészet, 1942. 1. 7–9. A részlet, mint cseppben a tenger, tükrözi Mariay képzőművészeti felfogását.*)

6.

Miniszter Úr!

Mély tisztelettel alulírott, ki mint hivatali pályámat a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban futottam meg, ahol teljes szolgálati időm kitöltésekor történt nyugdíjazásom alkalmával, 1941-ben a művészeti osztály képzőművészeti csoportjának vezetője voltam, az alább elsorolt indokok következtében megfelelő összegű segélyért bátorodom folyamodni.

Az ostrom ideje alatt reám nézve a legsúlyosabb következményekkel járó, nagy károkat szenvedtem el. Lakásom telitalálatot kapott és két szobám megsemmisült. Itt nagy károkat szenvedtem régi, családi eredetű és más bútorokban, valamint komoly értékeket képviselő művészeti tárgyakban, és igen becses, részben ritkaságszámba menő művészeti és irodalmi tárgyú könyvekben. Volt egy kb. 25 darabból álló magyar vonatkozású képgyűjteményem, főleg a reform korszakból eredő eredeti művek tették ki túlnyomó részét. A gyűjteményben képviselve volt Barabás Miklós, id. Markó Károly, Kovács Mihály, Laccataris Demeter, Brocky Károly és más közismert nevű magyar festő. Ezt a gyűjteményt az ostrom veszedelmétől leendő megóvás céljából megőrzés végett beadtam a Nemzeti Múzeumba, több értékes faragvánnyal és 12 darab régi keleti szőnyeggel együtt. Ez az egész gyűjtemény, a szőnyegek is, a múzeum raktárhelyiségében támadt tűzvész következtében teljesen megsemmisült, ami reám nézve anyagilag valóságos katasztrófát jelent. Ezenkívül elveszítettem jóformán egész ruhakészletemet, elveszítettem fehérneműimet, ágyneműimet és minden háztartási felszerelésemet. [. . .] Harmincöt évet töltöttem a magyar állam szolgálatában, mely idő alatt kötelességemet mindenkor híven teljesítettem, ezen kívül legyen szabad arra is hivatkoznom, hogy mint szépíró és kritikus szintén több évtized alatt igyekeztem szerény munkásságommal szolgálni a magyar kultúrát. Több novelláskötetemet, egy kisregényem jelent meg és színpadi alkotásaimból három a Nemzeti Színház színpadán került bemutatásra. Működtem, mint művészeti-, mint színházi és könyvkritikus is, a rádióban is több felolvasásom hangzott el.

[A továbbiakban kérelmét azzal indokolja, hogy szétlőtt lakása a tél beálltával életveszélyes lesz.]

Budapest, 1945. évi augusztus hó 27-én-

Dr. Mariay Ödön ny. miniszteri osztályfőnök, Budapest, II. Mónus Illésrakpart 15. IV. 22.

(*Gépeltszöveg, autográf aláírással.*)

7.

A Békés Megyei Tanács igen tisztelt Végrehajtó Bizottságának Békéscsaba

A Belügyminisztérium 1951 évi június hó 13-án 05436 szám alatt kelt véghatározatában kijelölt lakásomat f. év június hó 18-án elfoglaltam: A fent említett véghatározat értelmében jelenleg lakásom Csanádapáca, Tanya 159, özv. Mazula Jánosnénál.

A Belügyminisztérium fent hivatkozott határozatára való hivatkozással tisztelettel kérem megengedni, hogy jelenlegi lakásomról Szarvasra, Budai Nagy Antal utca 3 házszám alá özv. Gojevszki Lipótné lakásába átköltözhessem. Nevezett özv. Gojevszki Lipótné nyilatkozatát, melyet a sarvasi községi tanács előtt tett, s melynek értelmében részemre lakásában állandó lakást, illetve elszállásolást biztosít, idemellekelem. Kérelmem indoklására főlemlítem, hogy hatvankilencedik évemben lévő, családtag, magányos, többféle betegségben szenvedő, igen törődött ember vagyok és jelenlegi lakásomban magamat fent tartani nem tudom, mert beteges voltom miatt innen a faluba bejárni teljességgel

képtelen vagyok. Emiatt nem tudom magamat élelmezni sem, s a nem-sokára eljövő téli hónapokban lehetetlen lenne számomra az életfenntartás minden tekintetben. Szarvason rokonaim élnek, akik rossz egészségi helyzetemben segítségemre lennének, így tehát oda leendő átköltözésem számomra életbe vágóan fontos lenne.

Kiváló tisztelettel: dr. Mariay Ödön nyug. miniszteri tanácsos
Csanádapáca, Békés v.megyé. Tanya 159. Mazula Jánosnénál
1951.VIII. 26.

(Autográf, tintairás. A pótlásban helyesbíti a tanyaszámot: 165. Az irat hátoldalán rendkívül primitív kézírással a megyei tanács hivatali jegyzetei, melynek utolsó sorai: Békés vm. Rendőrkap. Cs. el nem hagyható. Kelt VI/15.)

8.

Nyilatkozat

Alulírott Ürögdy Ferencné sz. Marjay Ágnes szarvasi (Békés megye) Malinovszki u. 52. szám alatti lakos ezennel kötelezőleg kijelentem, hogy dr. Marjay (sic) Ödön, jelenleg Csanádapácai (Békés megye), tanya 165 szám alatti lakost szarvasi lakásomba befogadom és eltartásáról gondoskodom.

Szarvas, 1952 évi február hó 8-napján

Ürögdy Ferencné

(Gépelte szöveg, autográf aláírással, közjegyző által hitelesítve. Ürögdy Ferencné Mariay Ödön unokahúga. A hatóság a befogadást nem engedélyezte.)

9.

Országos Nyugdíjintézet

Bp. V. Guszev u. 10-12. 193/2/1951ben

Dr. Mariay Ödön, Csanádapáca

T. C.! Értesítem, hogy nyugdíja ügyében kérelmét megvizsgálták és azt nem találták teljesíthetőnek. Minthogy ügyében újabb jogorvoslattal élni nem lehet, okmányait ide csatoltan visszaküldöm.

Budapest, 1952. postabélyeg

Fodor Gyula sk. elnök

(Gépirat.)

10.

Kedves Gyula Barátom,

azt tudatom Veled, hogy gyakorolni kezdtem már a főzési tudományt, a spiritusz maradvánnyal megpróbáltam először is a tarhonyát elkészíteni, ami első kísérletnek elég tűrhetően sikerült. Remélem a másik is sikerül, amint lesz spirituszom, talán nemsokára kapnak a boltban. A tarhonyát igen szeretem s jó lesz a tészta, mert ezekhez nem jutok különben.

Sajnálom, hogy nem hallgattam a kedves jó kis Eszterre és elő nem kerestem a varmi valót. Azután megnéztem a kabátot, bizony azon lenne mit igazítani. Ha egyszer majd megint olyan jó lesz Eszti és eljön ide, akkorára a gombokat is előkeresem, a múltkor nem tudtam volna egykönnyen megtalálni, utána kell nézmem, honnan kerülnek elő. Sajnos,

a tél gyors léptekkel közeleg, ma reggel már jég volt a kútnál a vályúban. Ez egyik legnagyobb gondom, nem tudom, hogy oldom meg a fűtés kérdését, utána kell járnom, hol kapnék szalmát. Az idén azt mondják drága, mert mindenütt kevés van.

A lekvár pompás, igazán ritka csemege számomra. Csak már legalább beteg ne legyek az elkövetkező hidegben. Félek, hogy nagyon kemény tél lesz és én semmiképpen nem tudok reá fölkészülni, ez a nagy baj!

Feleségednek tiszteletteljes üdvözlőmetem, kézcsókomat küldve, Esztert legszívesebben üdvözölve, igaz barátsággal, hálás testvéri szeretettel: Ödön

(Autográf tintairás, dátum nélkül, valószínűleg 1951 őszre. A címzett személye ismeretlen. A levél tartalma felveti a kérdést: egyedül élt-e Mariay a tanyán, s hol van az özvegy háziasszony, akinek gondoskodnia kellett volna a kemence fűtéséről?)

11.

Kedves Barátom,

Budapest, 1952. V. 17.

szíves elnézésedet kell kérnem, amiért f. h. 5-ikén kelt leveledre ily nagy késéssel válaszolok. Nem voltam Pesten és a visszaérkezésem utáni egy két nap alatt nem volt érkezésem.

Leveled igen vártam, hogy tudjam meg belőle, kezeidhez jutottak-e a küldemények. Ma újra postára tettem újabb ilyes küldeményt. Nagyon leköteleznél, ha pár sorban mindig jeleznéd megérkezettüket, mert csak e nyugtázás biztat az újabbra. Egy kikötésem volna – bocsáss meg érte – az ilyen szavak, mint „köszönet”, „hála” stb., ne forduljanak meg sem fejedben s ne íródjanak le leveledben sem. Rosszul esnének, hisz nincs miért. Írd meg ellenben, mi az, amit szívesebben veszel: pénz avagy élelmiszer? Írd meg mennyi idő alatt érkezhetsz hozzád a postacsomag? Biztosan találunk olyan sajt és füstölt kolbász-félét, persze elsőrangú minőségűt, ami – ha nem túl hosszú az út – még az ilyen nyári időben sem romlik meg. Persze, ha ott minden ilyest megvásárolhatsz, akkor jobb élelmiszer helyett a pénz. Van-e olyan valami, mire szükséged volna s minek beszerzése telik tőlem? Mi a betegséged, van-e gyógyszered, vagy küldjek?

Végtelen sajnálom sok gondod s azt a szenvedést, amely testileg, lelkileg is körülvesz. Minden köszönet s gátlás nélkül úgy írok, ahogy szól ember az emberhez. Hisz tulajdonképpen nem szabadna, hogy válaszfal épüljön az emberek közé, s tegye őket idegenné s olyanokká, kik már csak formulák segítségével igyekeznek – ha ugyan igyekeznek megértetni magukat. Javulást kíván és őszinte barátsággal üdvözöl híved

Lajtha László

(Autográf, tintairás. A levél írója Lajtha László született Leitersdorfer János László [1892–1963], Kossuth-díjas magyar zenészerző, népzenekutató, zenepedagógus, Lajta Béla építész unokaöccse. Mariayval rendszeres levelezést folytatott. E levélből a baráti érzelmeken túl Lajtha humanizmusa is kicsendül. Abban az osztályharcos korban még ennyi is bátorság volt!)

12.

Kedves Ödön!

Bp. V. Dimitrov tér 2.

Június 5-én kelt leveledet most vettem kézhez, mert én éppen leveled keltekor kimentem Dömösre és kilenc hét múlva most mentem be először a Szépművészeti Múzeumba. Megörültem levelednek és jó, rendes írásodnak, melyből arra következtetek, hogy egészségi állapotod javulóban van. Irigylem az egyenes kézvonásodat, az én jobbom már úgy reszket, hogy csak írógépen írhatok. Lajta László (sic) barátom, a zeneszerző, érdekedbe szólt a református egyháznál, és onnét küldtek Neked bizonyos összeget. Arra figyelmeztetted azonban, hogy nyugtázd az összeg felvételét, mert így akkor havonta megismételhetik. Herman Lipót jelenleg nincs Pesten, de ha megérkezik, okvetlen beszélék vele és értesítelek.

A nyugdíj elutasításba ne(m) nyugodj meg, hanem újra folyamodjál. Tudok eseteket, hogy másodszeri kérvényezés után visszakapták a nyugdíját. Nekem talán az volt a balszerencsém, hogy az első fellebezésre visszaadták, de csak harmadát és azután hiába folyamodtam, hogy 360 forintból nem tudok megélni, a régi összeget nem adták vissza. Így reám nézve is nagyon problematikus lesz ez a tél. De hát úgy sohasem volt, hogy ne lett volna. Bízunk a jó Istenben és én azt hiszem, hogy még viszontlátjuk egymást. Ezek a körülmények elsősorban az idegeket támadják meg; márpedig az idegbajoknál a legfőbb gyógyító orvosság az akarat. Akarni kell bízni, akarni kell kitarítani.

Megnyugtat, hogy közeledben tudom Knob Sándor kedves közös barátunkat, a távoli szép időkbeli fiatal kollégánkat. Tudom, hogy ő nem hagy el Téged. Kedves Ödön, bármi van, írj, hátha innét segíthetünk. Ha esetleg depressziód akadályozna, szólj Sándornak, ő ír helyetted úgy mint eddig. Ella is, Ervin is meleg üdvözetét küldi, s Szinyeisták között is gyakran emlegetünk. Az Isten óvjon és áldjon meg.

Budapest, 1952. aug. 11.

Jeszenszky Sándor

(Gépelte szöveg. Dr. kisjeszeni Jeszenszky Sándor [1886–1957], művészeti író, zenekritikus, miniszteri osztálytanácsos, egykor Mariay kollégája, a Szinyei Merse Pál Társaság alapító tagja és főtitkára. Herman Lipót [1884–1972] festőművész, Mariay barátja. Knob Sándor [1888–1967] a minisztériumban egykor Mariay kollégája, később a Gyáripárosok Országos Szövetsége titkára, az utolsó évtizedben ügyvezető igazgatója. 1951-ben őt is Csanádapáczára telepítették ki. [Ybl] Ervin [1890–1965] művészettörténész szintén minisztériumi kollégájuk volt. A Szinyei Merse Pál Társaságot 1920. március 12-én alapították a mester tisztelői és barátai, emlékének megőrzése és fiatal művésztalentedek pártolása céljából. 1949-ig működött, Mariay nem volt tagja a társaságnak.)

13.

Kedves Barátom,

1952. aug. 21.

legelső sorban megnyugtatásod kedvéért írok. Sándor barátunk levele jó későn íródott meg, mert a kérdéses ügy már hónapok óta el van intéz-

ve. Meg kell mondjam, Sándort e késedelemért a legcsekélyebb szemrehányással sem szabad illetnünk, hisz a dolgok lényegén e késedelem mit sem változtatott. Arról volt szó, hogy Te hónapokkal ezelőtt kaptál egy küldeményt avval a kéréssel, hogy azt nálam nyugtázd. Ezt néhány hét után még akkor megtetted. E pár heti késedelem alatt kértem én meg Sándort, hogy írjon Neked. Azóta azonban csak én küldök, úgy, hogy maradjunk abban, amiben már megegyeztünk, hogy ha küldeményt teszek postára, megnyugtatásul annyit írsz: küldemény megérkezett. De tedd ezt ravaszág nélkül. Megint találtál formulát, igazi íróra valló szép sort, amellyel mégiscsak megköszöntél vakamit. Pedig, pedig. . .

Levelemmel egyidőben csomagot adtam fel címedre. Egy tele dobozka mézesbábót. Nyugodtan eheted, mert tiszta mézzel készült számodra otthon. Gyenge gyomrodra gondoltunk. Sajnos, meleget nem tudok küldeni, de ha gyomrod bírja és szabad enned, beszereznek finom gyulai kolbászt, amit levesbe, főzelékbe főzhetsz. Ha azt nem szabadna enned, talán valami finom szalonnát vagy sajtfélét vennék, amit ehetsz nyersen is, sütve is. Mindez jó kalóriát tartalmaz most is, télen is, csak azt kellene tudnom, mit bír el a gyomrod. Ha sem kolbászt, sem szalonnát, maradjunk kizárólag a mézesbábnál? Vagy tudsz valamit proponálni? Hogy ne kavarodjanak össze a dolgok, a küldeményt küldeményképpen, az étel-neműt meg *csomag* néven légy szíves nyugtázni.

Remélem, hogy a tej-nehézségek csak átmenetiek, és akkor majd kikösködünk valamit a tej mellé. Nagyon drága ott a fa? Vagy mivel lehet ott fűteni? Van-e búbos, amit szalmával is jól lehet táplálni?

Íme, kedves Barátom, néhány kérdés, amire várom feleletet. Szeretném még, ha elolvashád legutóbbi levelemnek azt a passzusát, amelyet Mariay Ödönnek, az írónak szántam. Hallgatsz efelől. Pedig Beethoven példáját is idéztem! Nagyon leköteleznél, ha némi meditálgatás után írnál valamit tervemről. Jó reménységgel nézem, ha esetleg sikerülne, mert talán így helyzeteden is lehetne valamit segíteni.

Meleg baráti szeretettel üdvözöl igaz híved

Lajtha László.

(Gépelte szöveg, boríték nélkül, autográf aláírással. Lajtha augusztus 9-én kelt levelében operaszöveg írására buzdította barátját, mert vigoperát kértek tőle.²² Lajtha végül Salvador de Madariaga [1886–1978] spanyol író forgatókönyve alapján komponálta Le chapeau bleu [A kék kalap] című vígoperáját.)

14.

Kedves Barátom,

1952. IX. 20.

bizony szégyellem, hogy VIII. 28-án kelt igen kedves és hosszú leveledre ilyen késedelem után válaszolok. Mentsen mostani életem. Kenyérkeresetem úgy hozta, hogy a koranyártól mostanig, minden hét pén-tekjén indultam népdalt gyűjteni, s csak hétfőn este érkeztem haza. Így három napot voltam Pesten hetente. Bocsáss meg tehát hallgatásomért.

22 Bakó Endre: Lajtha László Mariay Ödönért. Levelek és kommentár. *Bárka*, 2006. 1. 84–88.

No de hadd térjek a tárgyra. Kezdem a praktikumokkal. Kérlek, ne szegd meg a törvényt. A felkiáltójelek is tilosak. Amikor azt írtam, hogy gyenge gyomrodra gondoltunk, igaz volt, mert feleséggel együtt gondoltunk arra. Ha legközelebb sütés lesz, megint menesztünk belőle. Tegnap nem küldeményt, hanem csomagot tettünk postára. Tartalmát azért írom meg, hogy lássuk te is, mi is, mindent megkaptál-e. Volt benne egy meg nem kezdett rúd szalámi, ugyanilyen kerek egész sajt, egy darab főtt császárhús, egy darab füstölt szalonna. Ha legközelebb írsz, három dologról szólhatsz (felkiáltójelel és olvashatatlan szó) ellenes szó nélkül): 1. Vajh pontosan s épen érkezik-e meg a küldemény. 2. Megfelel-e az ilyen összeállítású csomag? Variáljuk-e? Tegyük-e valamelyikből többet a másiknál? Kellene-e vaj? Vagy mi más? 3. Mi hasznosabb a küldemény vagy a csomag? Hogy kívánod? Legyen úgy, hogy egyszer küldemény, másszor csomag? Cukrod van-e?

Ezután tárgyaljuk meg a telet. Amelyik beállít majd egy szép napon, s mit sem fog törődni Ady csodálatos poézisével, remek soraival – de (bocsáss meg ez erős hangért) a te félelmeddel sem. Aminek jönnie kell, mindig el is jó, emberi teendőnk, hogy felkészüljünk reá. Azt írod, hogy a búbos kemence [rossz] és szalmád sincs, mivel fűthetnéd. Írd meg legközelebb mit kóstálna a búbos helyreigazítása és aztán azt is, mennyi pénzre volna szükséged, hogy átfútsd a telet, végül egyszerre kell-e megvinned a szalmát vagy lehet – mondjuk három részletben is (arra gondolok, elfogy-e a vásárolható mennyiség már ősszel, vagy kaphatsz később is). Add fel a leckét s mi majd megtesszük, ami tőlünk telik. Ipar-kodom kapirgálni.

Az eddig feltett kérdésekre, kérlek, minden gátlás nélkül válaszolj. Írjam le újra s újra, hogy nem „kínzol” soraiddal és hogy nem „jóságos érdeklődés”-ből írom, amit írok? Mondottam, szóljon ember az emberhez. Nincs hatalmamban minden bajodon segíteni, mindent orvosolni. De azért a pár kis orvosságos skatulyáért – miket még mindig nem írtál meg – nem érdemes és nem szabad ilyen nagy feneket keríteni.

Beethovenról azt írod: „De ő ércből volt. Én pedig gyöngye, törékeny lélek vagyok, akit legyűrt a nagy, nagy szenvedés, a tengernyi sok gond, baj, betegség. . .” Hát ez nem egészen így van. Mert kevés ember szenvedett annyit, mint Beethoven, és Te, ki ismered életét, jól tudod tengernyi sok gondját, baját, betegségét. Amit magadról írtál, írhattad volna róla is. Csak egy szó a különbség: „legyűrt”. Igen, a megszegyenült beteg, süket – élt, mert nem hagyta magát. Nem gyűrte le semmi. Erőssé tette akaratát s művészetét. Téged sem gyűrhet le senki és semmi. Csak saját magad gyűrheted le magad. Ha elveted magadtól akaratod és művészeted. Hogy szabad ilyet leírni: „Rettegek a téltől. Lehet utolsó telemtől.” Nem látod miként gyűröd le Te, igen Te – saját magadat. Vagy. Rajtad áll, hogy akarj is lenni. Aztán tollad is van, tintád is, fehér papírod is (ha nincs, szívesen küldök a magaméból s így elhárul ez az akadály is). Nincs inspirálóbba valami az üres fehér papírnál. Ne dobd el Mariay Ödön író művészetét. Most korán sötétedik már. Este, sötétben semmi testi munkát nem végezhetsz. De magányodban, hátad a még meleg búbosnak vetve, engedd szabadjára fantáziád. De minek is adjak tanácsot? Tudod ezt Te jobban. Az író ír. A művész alkot. Legkönnyebben az íróművész, kinek nem kell

sem festék s ecset, sem márvány s véső, sem hangszer s énekhang csak papír, toll és tonta.

Beethoven a vígopera okából idéztem, mondván, legnagyobb bajai közepette írta vidám műveit. Erre gondolj. Örülnék, ha nem régi novelláid közt keresnél, hanem valami újat írnál. Az sem számít, hogy opera-szövegírára eddig sohasem gondoltál. Ezután se gondolj. Zenei felkészültség meg éppenséggel nem kell a szövegíráshoz. Az már a muzsikusi dolga. Nem baj, ha az operaszöveget először novella-formában fogalmazod meg. Majd kialakítjuk később. Nem megy az olyan gyorsan. Légy olyan jó, olvasd el legutóbbi levelem erről szóló részét. Küldjek-e valami könyvet? Tudsz-e elég jól franciául, hogy Balsac „Les Contes Drolatiques”-jét olvasd? (Ófrancia pastiche a nyelvezete) Bocsásd meg, ha kérdem. Azt szeretném csak tudni, belevágnál-e valamibe? Ötletek, hangulatok, színpadi képek, jellemek, figurák mozognak-e előtted? *Akarod-e* hogy mozogjanak. Magányos délutánokon, estéken mit mond Mariay Ödön író úr a másik Mariay Ödönnek?

Mára legyen elég ennyi. Tartok tőle tán meg is haragítottalak, amiért annyit ébresztgettem az író, mikor az embernek van baja. Nézd el, ha hibáztam. Válaszod várom, és addig is meleg barátsággal sokszor őszintén köszönt Lajtha László.

(*Autográf tintairás.*)

15.

Kedves Mariay,
dec. 1.

őszintén aggódom az egészségi állapota miatt, mert már régóta hír nélkül vagyunk Maga felől. Miután se okt. 17-én feladott 70 forint, se nov. 14-én feladott 200 forint küldeményünket nem nyugtázta, most azt sem tudjuk, vajon megkapta-e őket. Minden esetre, míg e felől meg nem nyugtat, nem merünk újabb küldeményt útnak indítani. A feladóvevények még megvannak, ha bármi mulasztás vagy hiba történt volna, meg tudjuk reklamálni a postánál.

Mi van a fűtéssel, kemencével és a szalmával? Efelől sem írt! Karácsonyra mit küldjünk? Válaszát várva, az urammal együtt igaz szeretettel köszöntjük:

Lajtha Lászlóné

(Budapest V. Váci utca 79)

(*Autográf, tintairás, valószínűleg 1952 decembere.*)

Endre BAKÓ: Documents for the Biography of Ödön Mariay

Writer Ödön Mariay (1883–1952) was born with his twin brother in a Reformed pastor family in Nagyléta. The Mariay twins, Barnabás and Ödön, went to high school in Debrecen and then studied law in the Reformed College. Even during his college years, Ödön was attracted to the arts. He was writing poems and drew. His works got publicity and after graduating, he even got to Paris. After returning home, he started working in the Ministry of Education, and by the end of his career, he was the head of the Fine Arts group within the Arts Department. He retired as a department head from the ministry in 1941. His first book, *Kelet fia*, a short story collection, was published in 1910. His works take place in Debrecen and the surrounding region. The book was well regarded in literary circles. During this time, Mariay made acquaintance with Endre Ady. He was the one with Oszkár Jászi and Zsigmond Móricz to defend Ady in the periodical *Világ* in 1915, when Ady was attacked ignobly in articles written under aliases. In 1917, his second short story collection was published and was well received, but he still remained just a promising talent. The third milestone of his writing career was the play *A Rákóczi harang* performed on stage by the National Theater in 1918. There is no better contemporary document for anyone wanting to get to know the thinking and speech mannerisms of the civis of Debrecen. In 1951, he was forcefully relocated from Budapest to a farm in Békés county, where he died on 14 December 1952 due to poverty and insufficient medical care. This publication contains part of the written legacy of Mariay, documents and some letters addressed to him. These all illustrate his qualities as a writer, his character and suffering.

NÉMEDI LAJOSNÉ DIENES ÉVA

KONCZ AURÉLNÉ EMLÉKEZETE¹

*Érdemeit vallom, feljegyzésre a történelemnek átadom.
Jóságát áldom, s jutalmazásra Istennek ajánlom.*

(Dr. Baltazár Dezső szavai)

a Koncz Aurélné nyugalomba vonulásakor rendezett búcsúztatáson)

ELŐLJÁRÓBAN

Koncz Aurélné keresztlányja vagyok. Ott állt ő, s nézett engem a pályámban, mikor még semmit sem tudtam a világról, ahová megérkeztem. S én ott álltam az ő ágya mellett élete végső pillanatában, mikor már semmit sem tudott arról a világról, amelyet itt kellett hagynia. „Tudtunk egymásról, mint öröm és bánat. . .”² – hosszú évtizedek az örömmel és bánattal e két pillanata között! Szülőföldünk sorsának egymást váltó korszakai, a magyarság sorsának változásai voltak ezek az évtizedek. Csak egy nem változott: együtt voltunk, összetartoztunk örömben, bánatban egyaránt. Ő a változó nevű és felépítésű leánynevelő intézetet igazgatta, engem pedig ennek az intézetnek a gyakorló elemijében tanított meg írni, olvasni a jó Medgyaszai Lenke. Szüleim ebben az intézetben ismerték meg egymást, itt indultak el tanári pályájukon, és innen mentek nyugdíjba. Én itt érettségiztem, s frissen szerzett diplomámmal ide jöttem néhány évig tanítani, mígnem a változó korszak sodrásában Egerbe nem költöztünk. Ő akkor már több, mint tíz éve nyugdíjban volt. Talán mondanom sem kell: elfogódottan vettem kezembe a tollat, elfogódottan vállalkoztam arra, hogy Koncz Aurélné élettörténetét megírjam. Nem szorítokozom a puszta adatok közlésére, hanem megkíséreltem érzékeltetni annak a korszaknak, miliónek és életstílusnak a jellegze-

tességeit, melyek ennek az élettörténetnek a keretét képezték. Sok lényeges dolgot összegyűjtöttek, feljegyeztek már a szakemberek az elmúlt évszázad világával kapcsolatban, az egyéni sorsok azonban a részletek végtelen sorával tehetik teljesebbé a múltból való tudásunkat.

Mielőtt ebbe belekezdenék, ki kell térnem röviden Dóczy Gedeon személyére, az iskolaszervezés első korszakára, azokra a célkitűzésekre, melyek az iskolaszervezés és oktatás távlatait körvonalazták.³ Dóczy Gedeon működése 1874–1908 között az első fejezet a debreceni református leánynevelő intézet történetében, egyszersmind fontos fejezete a magyar nőnevelés történetének is. Teleki Blanka, Veress Pálné, Karacs Teréz küzdelmének folytatója, sőt terveinek megvalósítója Dóczy Gedeon. Pedagógiai tevékenységének középpontjába a nők családi életre nevelését állította, de arra is gondolt, hogy a nőknek olyan képzést adjon, amely képessé teszi őket arra, hogy pályát válasszanak. Ezért kísérletezett varrósiskolával, kereskedelmi tagozattal, és ezért szervezte meg a tanítóképzőt, mely az ő nyugdíjbamenetele után lett önálló tagozata az intézetnek. Koncz Aurélné iskolaigazgatói munkássága Dóczy Gedeon működésének folytatása, az iskola történetének második, hosszabb fejezete. S mint Dóczy Gedeon tevékenysége, az övé is a magyar nőnevelés történetének egy jelentős fejezete: vezérelve a női egyenjogúság követelménye.

Milyen társadalmi réteg iskolája volt a Dóczy? A művelt középosztály – ahogyan sokszor mondják? Pedig a református iskolákban egymás mellett ült a padban a falusi tanító, a jómódú gazda, a zsidó kiskereskedő és a gimnáziumi tanár lánya. Az iskola társadalmilag tehát vegyes összetételű volt, alapvetően a középrétegekből és a kispolgárságból kerültek ki a tanulók. A református iskolák nem kívántak származásuk szerint különbséget tenni a diákok között, bár a Nyilas Misiéhez hasonló sorsok előfordulhattak. Padtársak voltak kitűnő tanulók, majdani nemzetközileg elismert személyiségek (Borbély Jolán, Fux Vilma, Majerszky Klára, Oláh Éva, Szabó Magda, Versényi Ida, Zsindelyné Tüdős Klára . . .), s olyanok, akik érettségi után férjhez mentek, s az iskolából hozott értékrendet gyermekeiknek adták tovább.

Koncz Aurélné életrajzát személyes emlékeim alapján írtam meg, felhasználva azt a néhány családi dokumentumot, melyeket sikerült

1 Az írást Koncz Aurélné Karácsony Ottilia halálának 70. évfordulójára emlékező közlőjük. A két évtizede írt szöveghez közreadója, a 2014-ben elhunyt Piskótyné Ember Teréz a következő megjegyzést fűzte: „Kortársaim közül kevesen lehetnek, akik személyesen ismerték Koncz Aurélné Karácson Ottiliát, Tili nénit, a Dóczy Leánynevelő Intézet egykori igazgatóját. Legkorábbi gyermekkori emlékeimben él jóságos alakja. Sokat szavaltunk nővéremmel együtt azokon a teadélutánokon, melyeket Tili néni az egykori Dóczy tanárnőinek rendezett. Ez a személyes élmény is vezetett akkor, amikor legközelebbi rokonát, unokahúgát, dr. Némedi Lajosné dr. Dienes Évát kértem meg hiteles életrajzának megírására. Az értékes munka elkészült, de sajnos Éva néni a megjelenését már nem élhette meg. Hosszú és tartalmas élete 2004. november 27-én véget ért. Utolsó írásával méltó emléket állított Tili néninek. Köszönetünket már nem tudjuk kifejezni, de emlékét hálával és kegyelettel megőriztük.”

2 József Attila: *A Dunánál*

3 Ablonczy Béla: *A Debreceni Ref. Leánynevelő Intézet története és Dóczy Gedeon pedagógiai tevékenysége, valamint hatásuk az iskolakultúrára.* 1999

Koncz Aurélné igazgatónö mellképe a Dóczy Gimnázium 1927/28-as tablójáról, Szipál és Ábrahám műtermében készült felvétel, DM Fotótára, EF_15313P

megőriznem. Támaszkodtam továbbá magának Koncz Aurélnénak az írásaira,⁴ továbbá Zoltai Lajos⁵ és Papp Ferenc⁶ közleményeire. Felhasználtam Vértesy Sándorné kutatási eredményeit, akinek szakdolgozatához⁷ egyébként magam is hozzájárultam néhány tanáccsal, információval. A kézirat előállításában segítségemre volt leányom Kiséry Pálné Némedi Eszter, aki gyerekkorában több nyarat töltött a bocskaikerti villában, és így jól ismerte Tili nénit.

Karácson Ottilia 1871. február 17-én született Székelykeresztúron. Apja telekfalvi Karácson István (1838–1918), a keresztúri református templom lelkésze, anyja Binder Sarolta (Charlotte Binder, 1847–1926), a keresztúri szász patikus leánya. Őt gyermekük közül Ottilia a negyedik a sorban.

Ritkaságszámba ment a székely-szász házasság. Koncz Aurélné ezt írja visszaemlékezésében: a szászok „nemcsak templomukat veszik körül bátyás kőfállal, szívük is körül van bátyázva, nem vegyülnek, nem keve-

rednek, nem beszélnek a magyar nemzet nyelvét, csak 700 éve odahagyott német hazájuk felé tekintenek büszke önérzettel s ifjaikat is ott neveltetik.”⁸

Charlotte Binder azonban hibátlanul beszélt magyarul, a család nyelve a magyar volt, a gyerekek magyar iskolába jártak, magyar egyetemeken vagy főiskolákon szereztek diplomájukat. Őt testvér, ötféle sors, de a székelykeresztúri emlékek halálukig összekapcsolták őket.

„Hosszú idő választja el ezt a múltat a jelentől – nemcsak az évek száma miatt” – mondta egy előadásában Koncz Aurélné. „Világok omlottak össze, s olyan szakadék keletkezett a múlt és jelen közt, amelyet semmivel sem lehet áthidalni. Elszakadt a sok magyar falu, elszakadt a sok kedves fehér tornyú csillagos templom, a sok parókia, udvarház, amelyekben gyermekkoromban otthon voltam, melynek lakói a mi parókiánkon otthon voltak. Olyan ez a terület, mint egy elsüllyedt világrész, melynek lelkünkben tisztán hallani harangszavát.”

Székelykeresztúr, parókia – Karácson Ottilia gyermekkorának színhelye. Milyen is volt az élet akkor egy papi házban? Levelek, előadások nyomán kirajzolódik számunkra a patriarchális élet sok apró részlete, s maga az egész életvitel: a 19. századi székelyföldi kisváros elsüllyedt világa. A lelkeszi javadalom egy része természetbeni volt: nagy szántóterület, erdő, legelő tartozott a parókiához. Béreseket foglalkoztattak, számukra is főzni

4 Koncz Aurélné: Az 50 éves debreceni református középiskola leánynevelés, *Debreceni Képes Kalendárium* (DKK) 1924. 33–36.; A nemzeti nőnevelés fejlődése és a debreceni református egyház Dóczy-leánynevelőintézete a nőnevelés szolgálatában, DKK 1929. 37–42.

5 Zoltai Lajos: A debreceni református leánynevelőintézet megalapítása száz évvel ezelőtt, DKK 1938. 96–102.

6 Papp Ferenc: A Dóczy-intézet múltja és jövője, *Debreceni Protestáns Lap*, 1939. 13. (július 1.) 162–164., 1939. 14. (július 15.) 181–183.

7 Vértesy Sándorné: *A Debreceni Református Leánygimnázium története a XIX–XX. században*. Szakdolgozat. Debrecen, 1987

8 A szöveghez használt eredeti kéziratok források (előadások, levelek) többségének leelőhelyét sajnós nem tudtuk utólag azonosítani, ezekhez a továbbiakban nem illesztünk lábjegyzetet. (A szerk.)

kellett. A parókia melletti kertet Hollandiából hozott virágok díszítették, otthon sütötték a kenyeret, a kalácsot, fejték a bivalytejet, fontak, szőtték a csíkos székelő szőtteket, kocsin vagy szekéren Segesvárra mentek fűszerekért és hordószám hozatták a borvizet Borszékéről. Ha nyaranta mindenki hazatért, holmi kis vásárnál népesebb volt a konyha. A nagy sürgés-forgásban egy valaki tudta mindig, hogy mit mikor s miért: Charlotte Binder volt mindenek és mindenki irányítója, mozgatója. A szelíd, költői hajlamú lelkes apa, Karácson István nyugodtan készülhetett a vasárnapi prédikációra. Kiváló szónok volt, de verseket is írt néha. Petőfiért és Aranyért rajongott, az ő hangjukon írt néha verseket gyermekeihez, máskor csak úgy, magáról, magának. Furcsamód sok megmaradt ezekből, pedig annyi minden odalett. Sárgul a papír, fakul a tinta, s mégis üzenetet hordoznak a 19. századból – halk üzenet, alig hallani már. S bár magyarul szól, mégsem érteni. . .

A kereszttúri gyermekkor, az alsó- és középfokú iskola után az első állomás a kolozsvári Képezde volt. Karácson Ottilia magával vitte otthonról Petőfi és Arany szeretetét. Szerepe lehetett ebben a családi emlékezetnek is, mely a férje nyomait kutató Petőfinéval való találkozás történetét hagyományozta rá. Kolozsvárt kiszélesedett irodalmi láthatára, érdeklődése a magyar és európai irodalom számos remekét írta be a szeretett könyvek közé. Nagy hatással voltak rá a kolozsvári színház Shakespeare előadásai. Négy boldog esztendő elteltével kitűnő diplomát vitt haza Keresztúrra Karácson Ottilia.

„Kálvinista mivoltomnál fogva Debrecenbe kerültem” – írja egy visszaemlékező levelében. Megpályázott egy leányiskolai állást. Dóczy Gedeonnak jó szeme volt: őt választotta a pályázók közül.

Karácson Ottilia életének ez a második állomása 44 évig, nyugdíjas koráig tart. 1892-ben hagyta el Erdélyt s jött a Tiszántúlra, oda, ahonnan messze kell utazni, míg az ember hegyet láthat. Szállása Dóczy Gedeon családi otthonában volt. A ház a Sestakert szélén állott, ott, ahol ma a dalköltőről, Dóczy Józsefről elnevezett utca kezdődik. Itt töltött éveinek élményeiről Koncz Aurélné Dóczy Gedeon születésének 100. évfordulóján, 1932-ben tartott beszédében is megemlékezett. Megörökítette többek közt azoknak az estéknek az élményét is, amikor a család együtt hallgatta a szomszéd szobából Dóczy József dalait. Az iskolaalapító igazgató közvetlen közelében eltöltött idő a fiatal, pályakezdő tanárnőnek komoly, hivatástudatot fejlesztő útravalót adott. Az út egyébként szó szerinti értelemben is meglehetősen hosszú volt a Dóczy házból az iskoláig a tömegközlekedéssel akkor még nem rendelkező Debrecenben, s megesett, hogy a fiatal tanárnő az elrontott helyett új úrlapokért éjszaka gyalogolt be, hogy másnap reggel szigorú főnöke asztalára hibátlanul kiállított bizonyítványokat tehessen aláírásra. Koncz Aurélné Dóczy Gedeon példaképe volt rendszeretével, alapos felkészültségével, a pontosság elvárásával. Mellette vált igazán pedagógussá. A pálya kezdetén megismert szigorú mércét, komoly értékrendet az egymást követő évek tapasztalatai ötvözték tevékeny élete biztos alapjává.

Dóczy Gedeon iskolája mellett 1893-tól internátus is működött, melynek vezetője, az első magyar diplomás tanítónő, Kalocsa Róza 1901-ben meghalt, s ekkor a fenntartó testület Karácson Ottiliát állította az intéz-

mény élére.⁹ Az új munkakör az addigi oktatói-nevelői mellett másfajta feladatot is jelentett számára: mások tevékenységének irányítását és egybehangolását, gazdasági ügyekkel való foglalkozást. Minden bizonnyal segítségére voltak ezen a megváltozott terepen a szülői házban a parókia kis gazdaságát szervező édesanyja mellett szerzett tapasztalatai is.

A századforduló évei, a 20. század első évtizede a „boldog békeidők” kora: a Balkán történései nem zavarták meg az élet rendjét az iskolában és az iskola körül. A nyári vakációk idejére a növendékek kirajzottak az iskolából, internátusból. Az igazgatónőt ilyenkor a Székelyföld hívtavárta, a szülői ház, Szováta, Borszék, Tusnád meg a rokonság Brassóból, Kolozsvárról. Egy nevezetes nyári emléke Petőfi halálának 50. évfordulójához kötődik. Jelen volt, amikor 1899. július 31-én a fehéregyházi csatatéren felállított emlékmű felavatásakor váratlan drámai fordulat rázta meg az ország minden részéből összesereglett hatalmas közönséget: Ecsedi Kovács Gyula, a kor nagy tragikus színésze, miután előadta Jókai alkalmi ódáját, eszméletét veszítve esett össze, és nem tért többé magához.

Nem kellett feltétlen messze utazni az akkori Debrecenből ahhoz, hogy természet és ember egymásra találjon. A várost kertek vették körül, sok volt a szőlőskert, s így a szüret is. A szüreti vakáció a tanári kart is kivonzotta egy-egy összejövetelre a jó Konrád Teréz tanítónő csigekerti szőlőjébe szüretelni, koccintani. (Még a 20-as években is egyhetes volt a szüreti vakáció!)

A hivatás útján haladó, egyre több felelősséggel felruházott fiatal tanárnő 1903-ban kötötte össze életét a Székelyudvarhelyről származó nagysolymosi Koncz Auréllal, „a világ legkedvesebb, legszellemesebb, legnemesebb lelkű emberével” – ahogy egy levelében írja. Koncz Aurél Székelyföld közismert patikusának 13 gyermeke közül a legfiatalabb volt. Házasságkötésük idején pénzügyi számvevősegi tanácsosként működött. Harmonikus házasságban éltek Koncz Aurél 1930-ban bekövetkezett haláláig. Gyermeük nem született.

1908-ban, Dóczy Gedeon nyugdíjba vonulásával nagy korszak zárult le az iskola történetében. Ez a korszak az intézmény struktúrájának formálódását jelentette a nők nevelésére és iskoláztatására vonatkozó elképzelések alakulásának szellemében. A Dóczy Gedeon által szervezett és fokozatosan korszerűsödött iskola 1908-ban a következőképpen tagolódott: a négy alsó osztályra hatosztályos felsőbb leányiskola épült. Ehhez négyosztályos tanítónőképző kapcsolódott. 1911-ben felépült az új internátus. A hozzá csatlakozó telken volt a tanítónőképző veteményeskertje.

A fenntartó testület határozata értelmében Dóczy Gedeont Nagy Gyula követte az igazgatói székben. Egy év elteltével a tanítónőképző mint önálló tagozat különvált. Ezt Nagy Gyula igazgatta továbbra is, a felsőbb leányiskola vezetésére pedig Koncz Aurélné kapott megbízást, aki így kettős funk-

9 Kalocsa Rózának (1838–1901) a magyar ifjúsági irodalom születésében is volt szerepe: számos mese, szindarab, elbeszélés és vers közreadása mellett évekig szerkesztette a *Méhecske*, majd a *Leányvilág* című ifjúsági folyóiratot. Az 1900-as évek első évtizedeiben az internátus fogadószobájában függött szép krinolinruhás portréja. Később ez a kép a Dóczy épületébe került. 1944-ben az épületet először a németek, majd az oroszok tartották megszállva, és a portrénak nyoma veszett.

cióban dolgozott tovább: mint internátusvezető és mint iskolaigazgató. Hosszú évtizedek múlva, 1952-ben egykori kolozsvári osztálytársának írott levelében így értékelte előléptetését: „nem futottam soha tolakodóan, nem toltam fel magam oda, ahova kerültem. 44 éves pedagógiai pályámnak csak szép emlékei vannak ... növendékeim szerettek a cigányprímás lányától a főispán s más kiválóságok lányaiig.”

Már Dóczy Gedeonnak is a célkitűzései közé tartozott a leánytanulóknak olyan képzést adni, hogy az általános műveltség birtokában kenyérkeresőként is megállják a helyüket, ha a szükség úgy kívánja. Nyilvánvalóan ezért kísérletezett varróniskolával és kereskedelmi iskolával, s ezért szerveződött a tanítónőképző is. Koncz Aurélné 1909-ben lett a felsőbb leányiskola igazgatója, s már 1911-ben alkalmá nyílt arra, hogy a nőneveléssel kapcsolatos elképzeléseit Marosvásárhelyen, a Református Középkolai Tanáregyesület közgyűlésén szélesebb nyilvánosság előtt kifejtse. Vitázva a nők felsőbb iskoláztatását ellenzőkkel, megjegyezte: „szembeütlő, hogy tiltakozó szavukat nem emelték fel soha ilyen szempontból például a gyári munkásnőkkel szemben, nem féltették azok egészségét és nem aggódtak a családi élet, anyai hivatás elhanyagolása miatt és Lengyel Laura szerint sohasem tagadták meg a nőnek a súrolókeféhez és mosóteknőhöz való jogát.”¹⁰ Finnországi felmérésekre hivatkozva beszélt a nők tudományos pályákra való alkalmasságáról. „Ez nem teszi azt, hogy minden nő Curie asszony, vagy a brooklyni híd építő mérnökének geniális felesége, ki férje halála után maga fejezte be az ujkori technika e remekművét, — de hisz a férfiak között sem minden század szül Cicerokat.”¹¹

Javaslatait Vértesy Sándorné az alábbiakban összegezte az iskola történetéről írott munkájában:

Szükséges a felsőbb leányiskolákat 8 osztályos leánygimnáziumokká fejleszteni, a reálisiskolák és gimnázium tanterve alapján,

Az átalakított 8 osztályos leányközépkolák képesítsenek mindazokra az életpályákra, melyekre gimnázium és reálisiskola, ezen kívül a polgári tanítónőképzőbe, képzőművészeti főiskolára és az egyetemre való felvétele,

Az intézményt iktassák törvénybe,

Középkolára képesített tanerőket alkalmazzanak ezen iskolákban.¹²

Ennek a marosvásárhelyi határozott kiállásnak és az ezt követő vitának jelentékeny szerepe volt abban, hogy a debreceni református felsőbb leányiskola gimnáziummá válhatott.

Dóczy Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület gimnáziumi felügyelője (aki csak névrokona volt Dóczy Gedeonnak) az ellenzőkkel szemben a leghatározottabban kiállt Koncz Aurélné elgondolásai mellett. Egyébként dr. Baltazár Dezső püspök is a református leánynevelés fej-

lesztésének híve volt.¹³ Az iskola 1913-ban megkapta az érettségiztetés jogát: gimnázium lett és 1917-ben sor került az első érettségire.¹⁴

Lényegében a marosvásárhelyi előadásban kifejtett elvek képezik annak a cikknek a gondolati alapvetését is, melyet Koncz Aurélné a *Debreceni Képes Kalendárium* szerkesztőségének felkérésére írt 1929-ben. Az iskola ekkor már a keleti országrész tekintélyes intézménye, melynek a nőnevelésben elvitathatatlan érdemeit 12 érettségizett évfolyam hirdeti: „a férfitörvény által guzsalyra és türe kárhozottat” nők generációit ily nemzedékek váltották fel.¹⁵

Nem véletlen, hogy a marosvásárhelyi előadással célt ért Koncz Aurélné. Kiváló szóbeli képességei voltak, melyeket hosszú pályafutása alatt sokszor kamatoztatott. Papír nélkül állt ki a közönség elé, szabadon adta elő átgondolt mondanivalóját. Mivel több társadalmi szervezetnek tagja volt, valamint az iskola életébe is beletartoztak az ünnepségek, megemlékezések, bőven volt alkalmá a nyilvános fellépésre. Nevezetes volt az 1909. március 15-i ünnepen elmondott beszéde, melyet a *Nemzeti Nőnevelés* című lap 1910-ben a következő kommentárral közölt:

„A hozzánk nagy számmal beérkező ünnepi beszédeket, sajnos, helyszüke miatt nem közölhetjük, noha a bennük lüktető emelkedett érzés és formaszépség sokat méltóvá tesz az olvasásra. Konczné Karácson Ottilia szép beszédét azért emeljük ki a többi közül, mert a leányok lelkivilágának megfelelő tartalommal töltötte meg azt, követendő példát szolgáltatva ezzel a leányiskolai nemzeti ünnepek alkalmával mondható beszédekre.”¹⁶

Irodalmi érdeklődését és ízlését a magyar irodalom klasszikusai alakították. Betéve tudta *Az ember tragédiáját*. Adynak különösen a vallásos verseit szerette. Később szívesen olvasta a Trianon utáni erdélyi irodalmat, gyakran idézte Áprily verseit. Illyés *Petőfijét* is nagyra értékelte. A negyvenes években járatta a *Magyar Csillagot* és Zilahy *Híd* című folyóiratát. A háború után József Attila verseivel is megismerkedett. Tanárként elsősorban irodalmat tanított, nagy kedvvel és hozzáértéssel. Sokasodó feladatai, kettős vezetői funkciója miatt azonban idővel fel kellett hagynia az oktatással.

1914. június 28-án eldördült a fegyver Szarajevóban. Világháború. Az iskola vezetésének, az internátus gazdálkodásának súlyos gondokkal kellett szembenéznie. A tanári karból Hetteshheimer Ernő és Dienes János kapott behívót.¹⁷ Mindketten az olasz frontról, az Isonzótól és a Doberdóról tértek haza — épségben.

Dienes János festőművész-tanár élettörténete nemcsak az iskola világához kötődött: 1912-ben elvette Koncz Aurélné húgát, Karácson Juliannát, édesanyját, aki szintén a tanári pályát választotta, és férjével

10 Koncz Aurélné: A felsőbb leányiskolák reformja. In *Felsőbb Leányiskolai Értésítő az 1910-11. iskolai évről*. Debrecen, 1911. 11.

11 U. o., 13.

12 Vértesy Sándorné: i. m. 20–21.

13 Baltazár Dezső püspök 1912-ben alapította meg az Országos Református Nőnevelési Egyesületet.

14 Az érettségi elnöke a Tiszántúli Egyházkerület delegáltja volt, a kormány részéről rendszerint a VKM valamelyik osztályvezetője volt jelen társelnökként.

15 Koncz Aurélné: A nemzeti nőnevelés fejlődése és a debreceni református egyház Dóczy-leánynevelőintézete a nőnevelés szolgálatában, DKK 1929. 37–42.

16 Konczné Karácsony Ottilia: A magyar asszonyok nemzeti érzése. *Nemzeti Nőnevelés*, 1910. 3–4. 140–148.

17 A későbbi években az iskolához került férfitanárok természetesen szintén mind megjárták a frontot.

együtt a Dócziból ment nyugdíjba. A háború az épp hogy elindult közös életüket számtalan gonddal terhelte, hiszen a román betörés miatt az idős Karácson szülők sok sorstársukkal együtt mindenüket odahagyva Debrecenbe menekültek, s a semmire már visszamenni nem tudtak: itt, Debrecenben végződött a székelykeresztúri Karácson István és Charlotte Binder útja.

A történelem az iskolaigazgató Koncz Aurélnét a családját ért bajokon túl is váratlan próbák elé állította. A Tanácsköztársaság ideje alatt az iskola két tanára felszólította, hogy mondjon le. Azt válaszolta: „Tudja mit, Morgókám? Nem mondom le!” Az eset bekerült a családi krónikába, de nem az iskolába, s a két kollega az idők nyugtával tovább működött az iskolában.

A kommünt követő román megszállás egy eseménye szintén közletről érintette Koncz Aurélnét. Mintha azok az idők elevenedtek volna fel, amikor hajdan a város előljárói a várost fenyegető idegen seregek elé járultak, hogy kíméletet alkudjanak ki Debrecennek. Az 1921. évre kiadott *Debreczeni Képes Kalendárium* 43. lapján a következőket olvashatjuk: „Különféle magyarázatra és megítélésre adott alkalmat a debreczeni polgári hatóságok és a tiszántúli református egyházkerület küldöttségének az oláh királyi pár előtt Nagykarolyban [1919] május 25-én történt megjelenése. Hát bizony ez a magyar faji és nemzeti önértéssel nem egyezett össze: ámbár már akkori debreczeni lapok is kiemelték, hogy pusztá udvariassági kötelességet kellett véle teljesíteni s azt, amint akkor hangsúlyozták a közvélemény megnyugtatóására ismételtük most is, hogy a hatóságok Mosoiu generális egyenes rendeletére voltak kénytelenek fejet hajtani Ferdinánd király előtt. Ő parancsolta, hogy a város, vármegye, egyházkerület köszönje meg a román uralkodónak a borsevizmustól való megszabadítást.”¹⁸ A tiszántúli református egyházkerület képviselőit Baltazár Dezső püspök vezette, s a küldöttségben ott volt Koncz Aurélné is. Baltazár szólította fel, mennie kellett. Keserves kötelesség volt ez az erdélyi gyökerekhez kötődő igazgatónőnek, akinek a szülei menekülteként futottak Debrecenbe!

A hadak elvonulával az elszabadult indulatok lecsillapodtak. Ennek ellenére a gondok sokaságával kellett szembenézni: a tüzelő- és élelmiszerhiány miatt az internátusban lakó növendékek ellátása nagy erőfeszítéseket, a spanyolnátha majd a vörheny különleges egészségügyi intézkedéseket követelt. Csak a pengő bevezetését követően enyhültek a nehézségek. Az internátus nem volt olcsó intézmény, de nem is igen lehetett panasz a konyhára. A szakácsnőt Pór Máriának hívták. Írni-olvasni sosem tanult meg, és a napi munka után fájós lábát áztatva egy konyhalánnyal olvastatta fel kedvenc szerelmes regényeit. A főzéshez kiválóan értett, a konyhai személyzetet dirigálva valóságos házikosztot állított elő, beleértve a palacsintát, szilvásgombócot és a rétest is. Megegett egyszer, hogy Koncz Aurélné, aki maga is jól értett a főzéshez, hazai ízekre vágyva az Erdélyben jól ismert turbolyát vitte a konyhára, hogy Pór Mária abból készítsen levest mindenki számára. A szakácsnő meghallgatta a receptet, s délben, amikor feltálalta a levest, csak ennyit mondott: „A 'méltó'”¹⁹ egye csak a turbolyalevest, de

a növendékeknek mégis inkább krumplilevest főztem.” Az igazgatónő rendszeres pénzügyi elszámolást készített az igazgatótanácsnak, másrészt viszont az internátus házvezetőnőjével beszélte meg hétről hétre az étrendet, aki gazdálkodott a készletekkel, és a konyhának rendre kiadta a nyersanyagokat. Az internátusi ételmezési munkába a befőzés is beletartozott, a konyha így nyáron is nagyüzemként működött.

A bentlakó diákok ellátása nem szorítkozott az étkezésre. Lehetősegű volt zongorázásra és nyelvtanulásra. Az iskola néhány tanárnője internátusi nevelőtanárként lakott az intézményben, hogy velük foglalkozzon. Rajtuk kívül fontos szerepe volt a Fraulein-nak, aki a német nyelv tanulásában segítette a növendékeket: fiatalon került Debrecenbe a kedves Lehmann Grete, akit mindenki csak „Frajlingo”-nak hívott, s aki a második világháborút követő kitelepítéstől csak a Czeglédy család segítségével tudott megmenekülni. Sírja a Czeglédy család sírhelye mellett van a Köztemetőben.

Az iskolát körülvevő világ nagyot változott a háború után, az iskolai munka azonban a saját ritmusa és törvényszerűségei szerint szerveződött, melybe a külvilág változásai az intézmény adta formákon szűrődtek be. A megszokott iskolai ünnepélyek, megemlékezések sorában március 15., október 6., október 31. mellé odakerült június 4., a trianoni gyásznapi. Megalakult a Gyóni Géza Önképzőkör, a Lorántffy Zsuzsánna Cserkészcsapat, az Ifjúsági Vöröskereszt. Működött az iskolában a szegényebb diákoknak kölcsöntankönyveket adó Segítő Egyesület is Konrád Teréz tanárnő vezetésével. Halála után az ő nevét vette fel az egyesület. Az iskola és internátus életének szervezése komoly adminisztratív terhet rótt az igazgatónőre. A feladatok megoldásában hűséges munkatársa, Demeter István matematikatanár segítette, aki igazgatóhelyettesként és tandíjkezelőként páratlan lelkiismeretességgel dolgozott hosszú éveken keresztül az intézmény javára.

A húszas évekre már kialakult az iskola fegyelmi rendje. Ez korántsem volt „zárdai” jellegű: az akkori gyakorlatnak felelt meg, hogy pl. engedélyt kellett kérni a mozi- és színházlátogatáshoz. A tanulókat tekintélytiszteltre, de ugyanakkor egyfajta önértetre és erkölcsi következetességre is nevelték. A fegyelmi vétségekkel szembeni fellépés az esetek súlyosságától függött, többnyire elégnék bizonyult az intó szó. Koncz Aurélnének volt humorérzéke a visszás helyzetek kezeléséhez, így az „ügyek” egy része komolyabb következmények nélkül simult el. Ilyen „ügy” volt például, amikor a piarista gimnázium igazgatója áttelefonált az igazgatónőnek, hogy a dóczista internátusi növendékek séta közben, ha katolikus papot látnak, mind megfogják a kabátgombjukat. Mit lehetett tenni, meg kellett tiltani a kabátgombfogást. Voltak persze súlyosabb vétségek is. Előfordult, ugyan talán csak egyszer, hogy egy tanuló hazaszökött az internátusból, s ezért tanulmányait csak magántanulóként folytathatta. A legnevezetesebb, a városban is ismertté vált ügy a harmincas években kavarta fel az iskola békéjét: a kiváló latintanár és az iskola egyik legjobb tanulójának kapcsolata természetesen súlyos fegyelmi eljárást vont maga után.

Az oktatás színvonalát igazolta, hogy a leánygimnázium az 1926/27-es tanévtől a Tisza István Tudományegyetem gyakorló gimnáziuma lett. Az iskola történetének ezek a tényei az iskola vezetőjének tevékenységét is dokumentálják, ugyanúgy, mint az ebben a történetben kezdődő új

18 Zoltai Lajos: Oláhok Debrecenben. In DKK 1921. 43.

19 'méltó', azaz méltóságos asszony: Koncz Aurélné az ötödik fizetési osztályba tartozott, és ezzel az akkori szokás szerint a méltóságos cím járt.

fejezet: a húszas évek második felében a fejlődő intézmény már kinőtte a régi falakat. Négy tagozat működött az épületben. Nem voltak szertárak, kicsinek bizonyult a „díszterem”, s a tanítás kényszerűségéből délelőtt és délután is folyt. A modern követelményeknek a tornaterem sem felelt már meg. S ha már a tornateremnél tartunk, érdemes egy kicsit elidőzni a gimnazisták tanév végi tornavizsgájánál. Erre a húszas években mindig májusban került sor az internátus nagy, fasorral szegélyezett udvarán. A régi Dóczi fás, virágos felső kertjéből kocsifeljáró és lépcsők vezettek erre a mélyebben fekvő nagy udvarra, melynek túlsó végét egy oszlopkon álló tetőzet határolta az alatta raktározott tűzifával. Az udvar nyugati oldalát palánk választotta el a képzősök újabb nagy veteményes kertjétől. Ennek hosszán helyezték el a széksorokat a tornavizsgák közönsége számára. A szemközti fák alatt cigányzenekar, körülötte a lányokra várakozó képzősök (prepák) és teológusok. Számukra ez volt az egyetlen alkalom ide bejutni, máskor a kapus Mari néni sárkányként őrizte a „leányvárat”, s az ostromló ifjak fejvesztetten menekültek a nagy barna kapun át, ki az utcára. A tornavizsga felvonulással kezdődött. A tanulók az ún. Bot-kert végében sorakoztak fel, a széksorokban és állóhelyeken a közönség tömege. Legelől főhelyen az igazgatótanács elnöke, a polgármester és a Dóczi gimnázium igazgatónője, a vendéglátó Koncz Aurélné. A cigányzenekar rázendített a Rákóczi indulóra, s elindult a felvonuló leánysereg: elől az iskola zászlója, mögötte négyes sorokban osztályok szerint először a kisebbek, aztán a nagyobbak, végül a legnagyobbak vonultak körbe az udvaron. A zászlósok megálltak a közepén ülő tekintélyek előtt, mögöttük mértani rendben az osztályok fehér blúzban, bő fekete klott tornanadrágban, fekete harisnyában. Zászlós tisztelgés, Himnusz, fegyelmezett levonulás. Osztályonként tornabemutató: buzogány- és karikagyakorlatok, szabadgyakorlatok, talajtorna, minden tökéletes együttműködésben Maár Margit halk vezényszavaira. A legügyesebbek a korlátón és gerendán bemutatott gyakorlataikkal ejtették ámulatba a közönséget. A vizsga a Szózáttal és ünnepélyes levonulással ért véget.

Az új iskola építésére a Volt Iskolatársak Szövetsége szervezésében pénzügyi akció indult. Több rendezvény bevétele folyt be erre a célra, így a két Dóczi-bálé, vagy a Bika üvegtermében megtartott Lilla-teáké is. Talán a legemlékezetesebb ebben a sorban az 1924. április 10-én és 11-én színrevitt *Dorottya*. Péterffy László irodalomtanár öntötte drámai formába Csokonai zseniális komikus eposzát, és a gimnázium felső osztályainak tanulói adták elő korhű jelmezben. Dorottya szerepét az önképzőkör elnöke, Tóth Lenke alakította. Nagy tetszést aratott a menüett, melyet Perczel Karola, az iskola táncitanárnője tanított be. A táncosok közt ott volt Baltazár püspök két lánya, Iza és Éva is. A nagysikerű előadást a Székely Társaság kérésére május 6-án megismételték.

A fenntartó testület, az egyházkerület és az iskola erőfeszítései eredményeképpen 1928-ban megkezdődhetett az építkezés, és az 1929/30-as tanév második feléve már az új épületben indult, korszerű körülmények között. Az új épületért nem csak anyagi áldozatokat kellett hozni: eltűnt, a visszahozhatatlan múlt részévé vált a régi iskola már említett „Bot-kert”-je és a „Sárvár”. A dús, fás-bokros, ösvényekkel átszelt kert, mely nevét ki tudja, kitől kapta, hosszan nyúlt el az iskola és az internátus

tűzfala alatt, fatörzsekből gyalult padokkal, jó tanulóhelyekkel az internátusi növendékek számára. Kelet felől deszkakerítés zárta, déli részén egy napsütötte veteményes, gyakorlókert a tanítóképzősök számára. A Bot-kert északi végében állt a Sárvár. Ez magasföldszintes épület volt, terasz-szerű deszkaemelvénnyel a kert felé, kb. a mai Dóczynak az utcával párhuzamos földszinti folyosója helyén. A Sárvár nevét a telek egykori gazdájáról kapta,²⁰ s az épületben az iskola tornatanárnője, Maár Margit lakott. Az új épületnek hely kellett, ezért részben fel kellett számolni azt az egyszerű, előző századból örökölt miliót, mely Koncz Aurélné addigi pályájának színhelye, tevékeny életének tanúja volt, a bejáratnál kis padján üldögélő, a kimenőket-bejövőket köszöntő, pipázgató, nagybajuszú, hadirokkant Gábor bácsival, és a szüneteket haragnak beillő csengővel jelző Mari néniel vagy kapus Rózsikával együtt. Ezután már villanycsengő jelzi a tanórák kezdetét és végét.

Ehhez a régi világhoz tartozott Szele György, a Kistemplom egykori lelkésze, az igazgatótanács elnöke is. A Képző gyakorló iskolájában Medgyaszai Lenke tanítónőnél ő volt a vizsgaelnök. A gyakorló iskola „osztatlan” volt, kevés tanulóval egy-egy osztályban. A fehér hajú és bajuszú, kedves, mosolygós, kék szemű Szele bácsi a katedrán ült, körülötte a debreceni kertek virágözöne. Lenke néni a harmóniumnál, s az osztály éneklő, ki tisztán, ki hamisan: „Szívemet hozzád emelem...” Azután mindenki felel. Ki verset mond, ki mesél, pl. a Csodaszarvast vagy József álmait. A szülők körben ülnek, s aggódva néznek leánykaikra, vajon hogy fog menni a vizsga. Szele bácsi kedvesen biztatja, ha a mondókába belesül a gyerek: „Ne félj, kislányom! Mondd el szépen az *Anyám tyúkját!*” Szele György 1930. április 21-én, húsvét másnapján halt meg.

Ennek az évnek még egy halottja volt: Dóczi Imre. Ő 1930. november 11-én hunyt el. Az iskola tanárainak és növendékeinek menete kísérte koporsóját a Kossuth utcai temetőbe. Vele is a múlt egy darabja távozott. Az ő támogatásával valósult meg az az álom, melyben az iskolaalapító hitt: 1913-ban gimnázium lett az iskola.

A leánygimnáziumnak évente két látogatója volt: a református egyház részéről Dóczi Imre, az állam részéről a tankerületi főigazgató, Ady Lajos. Az előre bejelentett látogatásokat a tanulók szorongva várták, de a tanároknak is volt némi aggodalom. A felügyelők az igazgatónő vagy helyettese kíséretében járták az osztályokat, egy tanítási óra alatt kettőt. Ady Lajos egyet koppantott az ajtón, és már bent is volt a tanteremben. A katedra mellett egy széken ülve, az osztálykönyvben lapozgatva figyelte a tanítást. A látogatásait követő értekezleteken kritikai megjegyzései a tanárokról tömörök, csattanósak és nagyon találóak voltak — ezt szüleimtől tudom. Az ő tankönyvből tanulta a gimnazisták serege a stilszintikát és retorikát.

Dóczi Imrét főleg a latinórák érdekelték. Látogatásakor nem ült le, hanem le s fel járkált a teremben. Ha az óra első, feleltetős részében érkezett a terembe, meg-megállt az otthon kipreparált szöveget fordító tanuló mögött, s rábökött ujjával egy nem kipreparált részre: „ezt fordítsal!” Jaj! — gondolta tanár s diák egyszerre. Emlékezetes pillanatok! Dóczi Imrét is

20 Az új gimnázium telkén álló épületekben egykor Sárvári Pál (1765–1846) kollégiumi professzor és leszármazottai éltek. (A szerk.)

idézi az 1928-ban, presbiteri döntés alapján felvett hivatalos iskolánév: a Debreceni Református Dóczi Leánynevelőintézet Leánygimnáziuma.²¹

A csak felerészt elkészült épületet a megújulás lendületével vette birtokba az intézmény. Az 1930-as év annyi eseményt hozott, hogy nosztalgijára aligha hagyott időt. A csonkán maradt épület a mai napig viseli a korszak lenyomatát: a gazdasági válság nagy terveket tört ketté, és ami utána következett Olaszországban és Németországban, annak messzeható következményei alól nem vonhatta ki magát senki. Az iskola viszonylagosan zárt világa azonban ezeket a hatásokat a saját rendszerén szűrte át. Az emlékeit soroló egykori diák, ezen sorok írója sem világtörténelmi eseményeket akar felidézni, hanem olyanokat, melyek Koncz Aurélné igazgatói működése idején foglalkoztatták a tanári kart és a növendékeket.

Az új épületnek szólt, így mindenképpen első helyen érdemes említésre gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter látogatása 1930. május 24-én. Az iskola küszöbét most lépte át először miniszter. Üdvözlésére az iskola minden tagozatának igazgatója megjelent az 1500 egyenruhában, zászló alatt felsorakozott tanulóval együtt. Az ifjúság nevében Nagy Margit VIII. osztályos gimnáziumi tanuló köszöntötte a magas látogatót. A miniszter válaszolt a köszöntésre, majd néhány tanórára, főleg történelemórákra is belátogatott. Programjának része volt az internátusban megrendezett díszbéd, melyen a református egyház és a város vezetői, valamint a debreceni középiskolák igazgatói vettek részt. Itt Koncz Aurélné köszöntötte a vendéget.

A reprezentatív rendezvények sorában a következő az iskola névadója, Dóczy Gedeon születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség 1932-ben. Ezen az ünnepélyen mondotta el Koncz Aurélné *Dóczy Gedeon emlékezte*²² című előadását, melyben összefoglalta és méltatta az iskolaalapító érdemeit. A növendékek szép műsorral tisztelegtek az iskola névadója előtt. Az énekkar többek között előadta Kodály Zoltán *Villő* című művét. Kodály 1934-es látogatása szintén fontos eseménye volt az iskola életének. Április 15-én és 16-án az Ady Társaság vendégeként időzött Debrecenben. Az iskola zenetanára, Horváth Károly nagy tisztelője, műveinek lelkes propagátora volt, és levelezésben is állt vele, így Kodály eljött a Dócziiba meghallgatni a tiszteletére rendezett hangversenyt. Fénykép őrizi a pillanatot, amikor Fux Vilma VIII. osztályos tanuló üdvözlö az első sorban, Koncz Aurélné mellett ülő Kodály Zoltánt. Az emelvényen az egyenruhás énekkar s a karnagy Horváth Károly. Az üdvözlést követő műsor válogatás Kodály műveiből. A legnagyobb sikert a *Pünkösdőlő* és a *Villő* aratja. A pedagógus és intézményvezető Koncz Aurélné számára az iskolai élet ilyen nevezetes csúcspontjai munkája visszaigazolását jelentették. De talán még az ilyen kivételes napok örömenél is többet mondott az a tiszteletteljes szeretet, amellyel „Tili néni” a diákok öveztek.

Hagyománnyá vált, hogy május 1-je éjszakáján az internátusban lakó növendékek szerenádokat adtak neki. Éjfél tájban az énekesek belopóztak az igazgatói lakás belső folyosójára, és „Tili néni” kedvenc dalait énekeltek, többek között a Dóczy József költő dalközlő egy csokrot. Megtörtént az is, hogy a ballagó diákok egy cserép piros muskátlival búcsúztak tőle, de nem akármilyenel! Így mondta el a Koncz Aurélnétől búcsúzó diákok nevében Julow Katalin a piros muskátli történetét: „*Messziről jött. A virágát erdélyi nap csókolta pirosra, a földje a székellykeresztúri föld, ott bimbózott és nyílt virágba, egy székellykeresztúri kiskertben...*” Tili néni népszerű volt a városban, nagy ismeretségi köre volt. December 12-én, a nevenapján olyan nagy volt a vendéglátás az internátusi igazgatói lakásban, hogy a gratulálókat órára kellett beosztani. Karácsony első napján vagy húsvétkor a kiterjedt rokonságot fogadta Pestről, Erdélyből. Sokan vendégeskedtek nála hivatalos látogatók is.

Számos társaságnak volt a tagja,²³ így ezek rendezvényein gyakran szerepelt. Széchenyikerti, majd 1923-tól Bocskaiakerti nyaralója sokszor volt színhelye a család, a széles ismeretségi kör összejöveteleinek. Emlékezetesek voltak a Dóczi tantestületi kirándulásai a Bocskaiakertbe. Ilyenkor az állomástól tanárok, feleségek, gyerekek hosszú sora gyalogolt az erdőszélen jegenyék alatt álló nyaraló felé.²⁴

44 év, 1892–1936 között, majd egy emberöltő, tele eseményekkel az iskolában és a nagyvilágban. Koncz Aurélné pályafutását a sokszorosan változó korban az időtálló értékek tisztelete jellemezte: kálvinista világnézet, a nőnevelésről vallott modern elvek, hazaszeretetének és a magyar történelem és irodalom ismeretének és tanulságainak összekapcsolódása gondolkodásban és érzésvilágban. Példaadó munkásságának lezárása, karakteres egyénisége előtti tisztelgés volt az a búcsúünnepség, melyet 1936. június 27-én nyugdíjba vonulása alkalmából rendezett az iskola. A rendezvény fő szónoka dr. Baltazár Dezső püspök, akinek Koncz Aurélné Dóczy Gedeon és Dóczi Imre mellett a legtöbbet köszönhetette. Beszédében az egyéniség erejének méltóságát emelte ki, s azt, hogy Koncz Aurélné „*cselekedetein, életén keresztül látjuk Istent, amint táalentumainak osztogatásában bőkezűen fordult e választott szolgálóleánya felé...*”²⁵ A köszöntők sorában ezután dr. Papp Ferenc középiskolai felügyelő, majd Kolozsvári Kiss László igazgatótanácsi elnök következett. Tóth Árpádné nyugdíjas tanárnő a Volt Iskolatársak Szövetsége, Péterffy László a leánygimnázium tanári testülete, Hódy Katalin pedig a növendékek nevében beszélt. Koncz Aurélné köszönő válaszában megemlékezett mindazokról az elhunyt hajdani támogatóiról is, „kik atyai szeretettel, előlegzett bizalommal” hívták Debrecenbe, Kiss Albertről, Dóczy Gedeonról, K. Tóth Kálmánról, Eröss Lajosról és Szele Györgyről. Ezután így folytatta: „*S leteszem a hála zöld koszorúját a Dóczi Imre sírjára, aki mesterem volt, tanítóm s legmagasabb, fel nem ér-*

21 Hosszas vita folyt az írásmódról: „Dóczi” vagy „Dóczy”? Akkoriban volt a helyesírás kérdésében egy „y”-ellenes mozgalom. Azért döntöttek végül az „i” mellett, mert e szerint az „i” helyettesítette az „y”-t, de fordítva nem, tehát a „Dóczi” írásmód utal Dóczy Gedeon nevére is.

22 Özv. Koncz Aurélné: Dóczy Gedeon emlékezete. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1933. 1. 3–9.

23 A legfontosabbak ezek közül: Templomegyesület, Debreceni Székely Társaság, Volt Iskolatársak Szövetsége, Csokonai Kör, Jótékony Nőegylet, Országos Református Szeretetszövetség, MANSZ, A Kossuth-utcai egyházrész női bizottsága.

24 A nyaralót a háború előtt az erdélyi fürdőhelyeken töltötte, külföldön ritkábban járt (például férje asztmáját gyógykezelendő Salzburg környékén, megövezgyűlése után húga családjával Veldenben).

25 Koncz Aurélné nyugdíjba vonul. *Ellenzék*, 1936. június 19. 8.

hető mértékem. Hadd tegyek itt vallást róla, hogy ami jó volt az én munkáságomban, az azért volt jó, mert őt követtem – s ami hiba volt, az azért volt az, mert nem volt erőm eszményemhez felemelkedni!”²⁶

A nyugdíjas évek krónikája tulajdonképpen már aligha tarthatna igényt a nyilvánosság érdeklődésére. Ebben az új történetben azonban számtalan olyan mozzanat volt, amely a családon kívüli nagyobb közösség sorsfordulóinak jegyében állt, így pár sorban érdemes áttekinteni az 1936-tól 1956-ig terjedő időszakot. A vezető pozícióból, munkával töltött életből egy nyugalmasabb, de teljességet adó életformába való átváltást megkönnyítették azok a szerveződések, egyesületek, melyeknek Koncz Aurélné továbbra is aktív tagja maradt, s amelyek több alkalommal kérték fel előadások, felolvasások tartására. Az iskolával, annak tanáraival, a régi tanítványokkal sem szakadt meg a kapcsolata. Nagy levéltíró és alkalmi verselő volt. Értett a kézimunka minden fajtájához, s nyugdíjazása után erre is több ideje maradt. Szeretett és tudott sütnifőzni. Életének színhelye, otthona már nem a régi Dóczy igazgatói lakása volt, hanem egy bérlakás, és nyaranta a Bocskai kert, ahol sógora, Dienes János nagy lendülettel és hozzáértéssel gondozta a gyümölcsösöt. A szép, barátokat és ismerősöket vendégül látó nyaralónak a háború vetett véget. Az 1944. június 2-i bombázás után a Bocskai kert már inkább menedék volt, mint nyaralóhely, ahonnan végül is kalandos utakon Koncz Aurélné Dienesékkel a rokonsághoz Budára ment: nem jó időben, nem jó helyre. Az ostromot a család az éhenhalástól fenyegetve a Németvölgyi úton egy pincében vészelte át, majd újabb megpróbáltatások után érkezett vissza Debrecenbe. Mindenéből kifosztva, a családi összetartás és néhány régi kedves tanártárs segítette át Koncz Aurélnét életének ezen a nagyon nehéz szakaszán. A bocskai kert házáért és gyümölcsösért majdhogyan internálással fizetett, de végül a sors a világnak ezt a zugát meghagyta otthonául. Rezignáltnan figyelte a körülötte zajló változásokat. Régi életmódját egyre kevésbé tudta fenntartani. Szellemi frissességét megőrizte, az olvasás állandó foglalatosságai közé tartozott.

Egy banális balesetet követően 1956. július 4-én halt meg. Nagyon sokan eljöttek a temetésére: tanítványai, munkatársai, ismerősei. Erdős Károly teológus professzor bucsúztatta. Halálhírére dr. Révész Imre püspök a családnak írott levelében Arany Jánost idézve emlékezett Koncz Aurélné Tili néniére: „Egynek *nem adatván – anyja levél* soknak, / *Kik hült poraiddban is áldani fognak...*”²⁷

Részvétnyilvánító sorainak végéről álljon itt ez a gondolat: „*A magyar református pedagógia történetében, a gyakorlati megoldások síkján olyan nyomokat hagyott maga után, mint rajta kívül alig valaki. Ezeket a nyomokat az idők szele időnként behordja a feledés porával, de egyszer megint elő fognak tűnni, mint vélt sivatagokból az ókori királyok tündérpalotái.*”²⁸

Éva DIENES: The Memory of Mrs. Ottilia Koncz

Ottilia Koncz (1871–1956) was born in Székelykeresztúr as Ottilia Karácson. After attending the teacher training school in Kolozsvár, she moved to Debrecen in 1892 to teach in an all-girl school. The school of Gedeon Dóczy also had a dormitory, of which Ottilia Karácson became the leader in 1901. In 1903, she married Aurél Koncz, who was also from Transylvania, from Nagysolyos. They were happily married till 1930, and did not have any children. In 1909, Ottilia Koncz was elected school principal, while also keeping her old position as leader of the dormitory. At a conference in Marosvásárhely in 1911, she delivered a speech that significantly contributed to the fact that the Reformed girl school of Debrecen could transform into a high school and that in 1913, it got the right to have school leaving exams, the first one taking place in 1917. As a teacher, she mainly taught literature, with expertise and enthusiasm. However, the increasing tasks from her dual positions meant that she eventually had to give up teaching. Starting in 1928, she managed the construction of the new modern school building, which opened in 1930. She retired in 1936, and lived twenty more years with her family, surrounded by love and respect. She even endured the treatment of the post-war soviet regime with dignity. The career of Ottilia Koncz was characterized by the respect for traditional values in an ever-changing age, such as Calvinist world-view, modern principles in women's education, and synthesizing the lessons from patriotism, history and literature.

26 Koncz Aurélné köszönő válasza az üdvözlésekre. In Koncz Aurélné – Péterffy László (szerk.): *A debreceni Református Leánygimnázium s a vele kapcsolatos internátus Értesítője az 1935–36. iskolai évről*. Debrecen, 1936. 21.

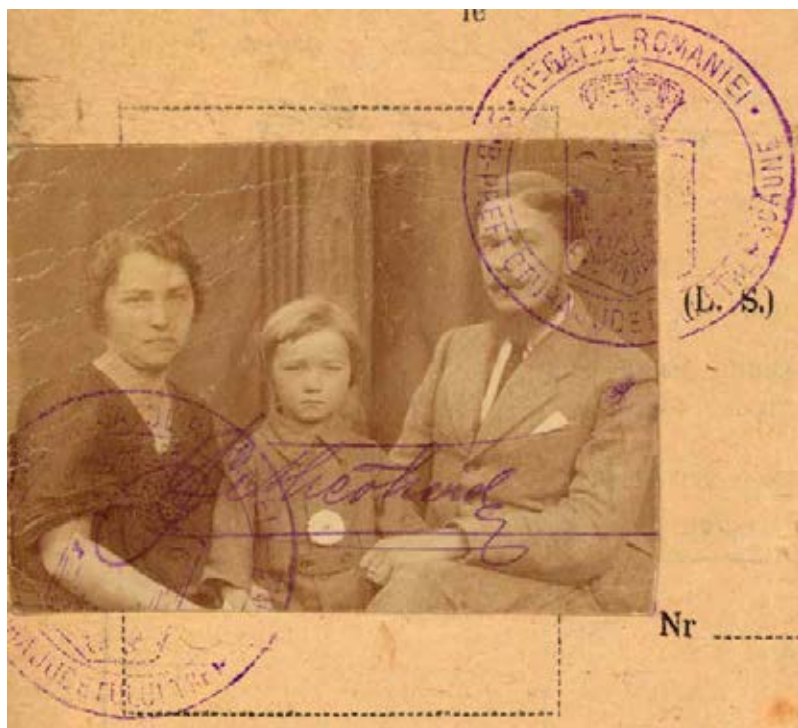
27 Arany János: *A jószágos özvegynek*

28 A Dóczy Gimnáziumban őrzött kéziratból.

PETHEŐ JUDIT

HOGY FICKÁNDOZTAK A GÉNEK...

Néhány adalék Debrecen színházának 160. születésnapjához

1. Certificat special de repatriare
– a Petheő család számára

Prológ

1925-ben, azaz éppen 100 évvel ezelőtt, Nyírmártonfalván, a falu jegyzőjének udvarán, iskola után jókedvűen játszadozott, vagy üldögélt a kerítés melletti farakás tetején négy gyermek. A 12 éves Margit, a 10 éves Erzsébet és a 8 éves Lajoska otthon volt, ők Prényi Lajos jegyző és felesége, Reszler Margit gyermekei voltak, a 8 éves vendég kisfiút Petheő Károlynak hívták, az ő édesapja Vécsey Miklós báró intézője volt. Lófő családjuk 1923. szeptemberében települt – konkrétan menekült – át ősi fészükéből, a háromszéki Torjáról, mivel a gazdasági akadémiát Pallagon (Debrecen) végzett id. Petheő Károly itt, Nyírmártonfalván kapott állást, s az Országos Menekültügyi Hivatal úgy ítélte meg, hogy a Nagytanyán az életviszonyaiknak megfelelő lakással is rendelkezni fognak. (1. kép)

„Odaköltözésünkör hatéves voltam, a tanyáról jártam be a jó egy kilométerre lévő faluba, a református elemi iskolába. Vászontarisznyámban palatáblával, palavesszővel, madzagra kötött spongyával, azzal az egyetlen könyvvel, melyben minden olyan tudomány megtalálható volt, amire az

első és második osztályban szükség lehetett, no meg télen egy-két darab fával, a tanterem fűtéséhez” – írta Petheő Károly visszaemlékezésében, 80 éves korában. (2. kép)¹

A *Nyírmártonfalvai református fiú elemi mindennapi iskola* levéltárban őrzött anyakönyvében² feljegyezték, hogy a tanuló családi és utóneve Petheő Károly, születésének helye Szatmár (Szatmár m.), ideje 1917. nov. 19., vallása református, anyanyelve magyar, gondviselőinek neve: Károly (foglalkozása gazdatiszt) és Gulácsy Margit, lakásuk: Dr. Vécsey t. nagy t.

Az 1923/24 évi 13 fős osztályban hárman voltak színjelesek: Eszenyi József, Petheő Károly és Prényi Lajos. A két barát majdnem egyidős volt, Lajoska 1917. július 17-én született. A nővérei pedig: 1913. november 27-én Margit, 1915. augusztus 16-án Erzsébet; ők lányosztályba jártak. Lakásuk a Nagy utcában volt, itt ért az út a tanyáról a községbe.

1 A kéziratos források és a családi fényképek mindegyike a Petheő család saját archívumából származik.

2 MNL HBVL.VIII. 261/c. 16-17. k.

2. A nyírmártonfalvai iskola egy régi levelezőlapon

3. Prényi Lajos és felesége, Reszler Margit³

A fiúkról vezetett előmeneteli és mulasztási naplóban „Lajoska” és „Kiskarcsi” neve mellett meglehetősen egyhangú 1-esek sorakoztak az akkoriban egy falusi iskolában érdemjeggyel megörökített 13 tantárgyból (magaviselet, szorgalom, hit- és erkölcsstan, olvasás, írás, nyelvtan, fogalmazás, beszéd- és értelemgyakorlat, számtan, kézimunka-kézügyesség, éneklés, testgyakorlás). A második (1924/25-ös) tanévben viszont Petheő Károlynál megtört az osztályzatok egyhangúsága: éneklésből 3-ast kapott...

A Petheő család 1925. január 25-én 4 tagúra szaporodott, kislányuk született (míg otthon laktak Torján, az ott született kislányuk két éves korában meghalt), akinek anyakönyvi bejegyzését Prényi Lajos írta alá, mint jegyző. A keresztlevelet viszont Nyírábrányban állították ki, mivel Ildikó édesanyja után római katolikus lett, a „férfiak” ugyanakkor reformátusok voltak, akárcsak a Prényi családban: a jegyzőék házassága is „vegyes” volt. (3. kép)

Az 1925/26-os tanévet a kis Petheő Károly már Nyíregyházán kezdte el, mivel a család elköltözött Nyírmártonfalváról, így a két kis eminens

fiúcska barátsága csak egy szép emlék maradt. A Prényi család még két évig Nyírmártonfalván élt, Lajoska a IV. osztályt az iskolai értesítők szerint ott végezte, azután Debrecenbe költöztek.

Petheő Károly további sorsa

Nyíregyházán a városi iskola – a kis falusi után – a 8 éves Petheő Károlynak bizony szokatlan volt, hiszen minden osztálynak volt külön tanterme és tanítója. Ráadásul a III. fiúosztályba 63-an, a IV.-be 66-an jártak. Ezzel együtt mindkét tanévben dicséretes volt a magatartása, ernyedetlen a szorgalma, s mind a 13 tantárgyból (ezek megegyeztek a Nyírmártonfalván megismertekkel) 1-ese, azaz kitűnője volt. Édesapja az első kislányuk elvesztésekor Torján tett fogadalmának megfelelően 1925. szeptember 30-án

3 Forrás: Cseh Tamás. *Bérczes László beszélgetőkönyve*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2007. 58.

4. Petheő Károly portréja 1925-ben

áttért a római katolikus vallásra, s bár a kis Károly még két évig református maradt, a harmadik és negyedik osztályt katolikus elemiben végezte. (4. kép)

Ezután került a híres „kirkat”-ba, azaz a Nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumba. Ezzel egyidejűleg az árvászek véghatározatában „Petheő Károly és Gulácsy Margit törvényes házasságából 1917. november 19-én született, 10-ik évében lévő kiskorú Petheő Károly György-Zsigmondnak a római katolikus vallásra való áttéréshez a gyámhatósági engedélyt megadja, mivel a szülők házassága a gyermek atyjának áttérésével egyvallásúak házasságára vált.” A családban ezzel megszakadt az Erdélyben hivatalosan is meghirdetett vallási türelem, melynek megfelelően évszázadok óta a református férfiak katolikus családból választottak házastársat.

Ifj. Petheő Károly 1935-ben jó eredménnyel érettségizett a kirkatban. Akkor már két éve Baktalórántházán éltek, édesapja az utolsó baktai gróf, Dégenfeld Schomburg Pál intézője volt. Az érettségi után a fiatalember „mezei jogász” lett, vagyis tanulmányai mellett dolgozott: délelőtt a baktai főszolgabírói hivatalban, mint gépiró kisegítő a szolgabírók mellett, délután pedig a Testnevelési és Népgondozó Felügyelőségén.⁴

4 TENG = a trianoni békediktátum tilalmi miatt létrehozott bújtatott katonai szerv.

A pécsi egyetem jogi karán végzett tanulmányok idején, 1938. július 1-től Vásárosnaményba költözött, mert a két baktai állástól megválva kisegítő lett egy régi családi barát naményi közjegyzői irodájában. Addigra már túl volt a 20 évesen testgyakorlatra kötelezettek összeírásán, s jelentkezett is önkéntesnek. Természetesen katonai szolgálata megkezdését felsőfokú tanulmányaira tekintettel elhalasztották. 1939. február 22-én minősítették „alkalmasnak”, majd május 31-én „felavatták”.

A m. kir. Erzsébet Tudományegyetemen sorban letette a szigorlatokat. Már az első után esküdt közjegyzőjelölt lett. 1940. szeptember 28-án a jogtudományok doktorává avatták.

1940. december 4-én behívták első tényleges katonai szolgálatára az ungvári 6. gépkocsizó lövészszázalajhoz. Édesapja első világháborús katonaládájával vonult be. Alap kiképzés, karpaszományos iskola. A záróvizsgán az első öt között végzett. Ez akár egy katonatiszti pályafutás kezdetét jelenthette volna, ám a gyakorlati kiképzés Salánkon éppen csak elkezdődött, amikor visszafordították a zászlóaljukat. Parancs: „vezessem a zászlóalj egyik géppuskás raját és menjek háborúzni!”

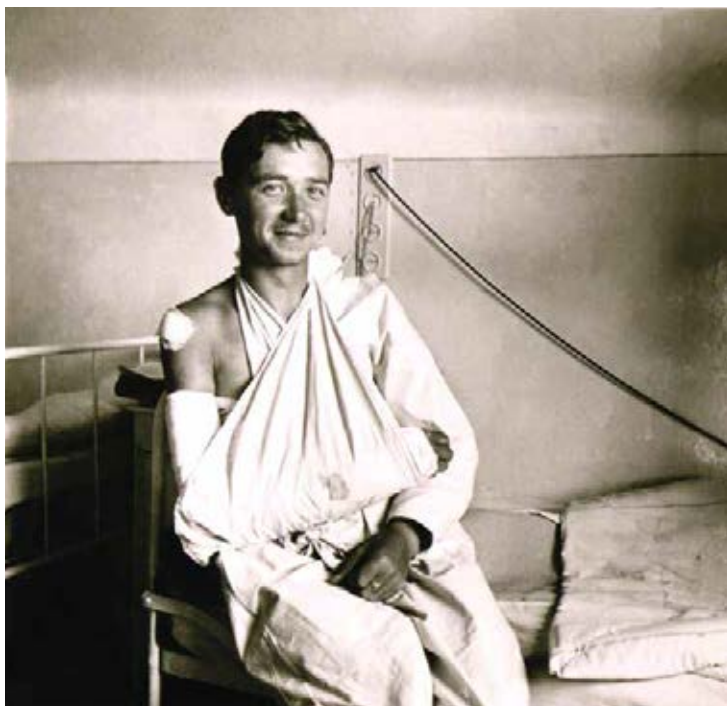
Az ungvári laktanya udvarán menetkészen álltak a Botondok.⁵ A Szovjetunió elleni háborúban támadásra a gyorshadtestet szemelték ki, megalakult a Kárpát-csoport, melyhez a 6. dandár is tartozott. 1941. július 1-jén a Tatár-hágón át meg is kezdték a Galícia elleni támadásukat. Délután már hátuk mögött maradt a falujuk, a házuk, édesanyjuk, édesapjuk, az egész Magyarország, már lengyel földön jártak.

Július 4-én reggel értek Kolomeába, július 5-én Petheő Károly még leírta a noteszébe az előző nap történeteket, aztán elindították őket, de nem kaptak semmi részletes tájékoztatást, csak annyit, hogy nyomuljanak előre egy falu irányába. Hogy meddig és milyen feladattal? Feldeírítás? Biztosítás? Összekötetés? Olyan szép gyakorlóterés fogalmak . . .

Egy búzatáblában (aratás előtt) mentek előre minden baj nélkül, Petheő Károly elöl, s csatárláncban utána a raj. Hirtelen jobbra is, balra is oroszok emelkedtek fel az út árkából. „Mecéloztam az előttem mintegy 20–25 lépésre álló oroszot, de ma sem tudom, hogy elhúztam a ravaszt, vagy nem. Abban a pillanatban ugyanis erős ütést éreztem a jobb vállamon, az egész jobb karom elszibadt és a puskát elejtve előre estem. Akkor láttam, hogy a jobb alsó karom csúnyán át van lőve, a vállamon is szakadt a zubbony és véres. A puskám szétforgácsolt tusával hevert mellettem. . .” Sebesülése halálos is lehetett volna, hiszen az oroszok a réges-régen (az 1899-ben elfogadott II. Hágai Egyezményel) betiltott dum-dum golyóval lőtték szét a jobb alsó karját.⁶

5 A Botond könnyű, a hátsó két tengelyén meghajtott terepjáró gépkocsi.

6 A Magyar Távirati Iroda (MTI) 1941. július 8-ai jelentésében – *A kolomeai győzelem* – megírta, hogy a szovjet csapatok rendkívül előnyös helyzetben akarták útját állni a magyaroknak, csapatainkat a legnagyobb tüzzel fogadták, és mint megállapítható, dum-dum lövedéket is használtak ellenük. Az ún. dum-dum golyó olyan csonkított gyalogsági puská- vagy pisztolylövedék – csúcsának levágásával ill. kifürészelésével készítik –, amely az ólommag szabaddá válása miatt az emberi testbe becsapódva súlyos roncsolást, az ép lövedéknél lényegesen nagyobb sebesülést okoz, mert a légnyomás a sebte szorítja a deformálódó ólommagot.

5. „1942. áprilisáig – összesen 9 hónapig! – voltam a debreceni 6. sz. honvéd helyőrségi kórház lakója.”

Kolomeában már felállították a civil kórházban a tábori kórházat. A Domokos nevű orvos-őrnagy a műtőben végtelen türelemmel, testi és lelki erővel, gyöngédséggel, szeretettel, és bámulatos fáradhatatlansággal dolgozott. „Csúnya volt nagyon a kezem. Fekete, dagadt, véres és piszkos. Örültek, ha a sebet ellátták, a környékével nem sokat törődtek. Lázam is volt. Nem értettem, hogy mit beszélnek a nővérek és a civil orvosok, de nem sok jót jósolhattak nekem. Azt kérdeztem, lesz-e karom?” Petheő Károly tíz napig volt Kolomeában a kórházban, majd július 15-én sebesültszállító gépkocsikra ültek és megindultak – hazafelé! Máramaroszigettől már kórházvonaton jöttek tovább, s 16-án hajnalban megérkeztek – Debrecenbe. (5. kép)

Petheő Károlynak súlyos sebesülése miatt hosszú hónapokig tartó kórházi ápolása idején javasolták, hogy mint jogvégezett, szerezzék meg a hadbírói képesítést. Ez meg is történt, s így kerülhetett a debreceni hadbírószágra, ahol későbbi sógora, dr. Herpay Tibor mellé osztották be. 1943. januárjában ismerte meg Herpay Ibolyát, Hajdú vármegye főlevéltárnokának, dr. Herpay Gábornak a lányát. 1944. május 24-én összeházasodtak – háznál, konkrétan a „megyeházi lakásban”, ahol a Herpay család közel 30 éve lakott –, ők lettek a szüleim.

Édesapám nemcsak harctéri naplójában számolt be a vele történetekről, de tulajdonképpen – nem sok mindenre használható jobb kezével – „végigírta” az életét. Volt miről írni. . . Szeretett utazni, de az egyik legnevezetesebb kirándulása 1974-ben volt, amikor Karesz fiával, édesanyja útmutatásai alapján, motoron indultak útnak: Nyíregyházára, Baktára és Nyírmártonfalvára. (Ő ekkor 57 éves volt, s már ötszörös nagypapa.)

„Nyírmártonfalvára beérve »lóról szálltunk«, mert a községben bizony nem volt kövesút, csak homok és homok mindenütt. Gyalog indultunk a falu közepe felé, találdomra. Alig mentünk pár lépést, jött egy idősebb asszony, akit megkérdeztem, hogy jó irányba megyünk-e a tanácsháza, a templom és az

iskola felé, s hogy egyáltalán megvannak-e még ezek? Megnyugtattott, hogy mindegyik megvan és az út is a községháza mellett a tanyára. Mondtam, hogy én éppen ötven éve jártam itt elemibe, s ezért érdeklődöm. „Ó, de áldott dolog!” – válaszolta. . . Egy kis utcán kellett jobbra letérni, s már ott is voltunk a régi községháza előtt. A jegyzőék háza mellett ért az út gyermekkorom tanyájáról a községbe. És az út. . . A homok talán ma is ugyanaz, és az eperfák is. Ezek persze alaposan megöregedtek, jobbára csak a törzsük volt meg, az is odvas. . . Nagyon megható volt újra végigmenni a Nagytanya felé vezető úton, ahonnan még télen is gyalog mentünk az iskolába a többi gyerekkel. A tanya azonban, ahogy én emlékeztem rá, nem volt sehol. Egy ott dolgozó öregtől tudtam meg, hogy a mi lakásunkat kb. tíz éve bontották le, a helyét még éppen lehet látni, de benőtte a fű és a gaz. A tisztikertnek is csak a neve maradt fenn, beleolvadt a téves táblájába. A cselédházakat is lebontották. . . Bementünk a kis öreg kálvinista templomba, karzatán – talán ugyanabban a kényelmetlen, össze-vissza faragott ócska kis padban mondtam el, elszoruló torokkal az ősi imát: Mi atyánk. . .”

Meglepetés

2016-ban megjelent Nyírmártonfalva első falukönyve, melynek szerkesztője egy régi kedves barátom, Groszkáné Piránszki Irén volt. Felkerestem, mivel én akkor már nyakig voltam az édesapámtól megörökölt családtörténeti kutatásokban.⁷ Irénkétől tudtam meg, hogy az édesapám által jól ismert Prényi Lajos községi jegyző és felesége, Reszler Margit

7 Édesapám, dr. Petheő Károly 2010-ben, életének 93. évében elhunyt. A rám maradt rengeteg írása, a megöröközt dokumentumok, fotók felhasználásával dolgoztam összefoglaló családtörténet megírásán.

(neki természetesen csak Lajos bácsi és Margit néni) a nagyszülei voltak a magyar zenei élet egyik legismertebb és legnépszerűbb előadóművészeinek, Cseh Tamásnak, sőt a nagymama Reszler István nevű felmenője volt az 1865-ben megépült debreceni kőszínház első igazgatója! Ugyancsak Piránszki Irén mutatta meg azt a beszélgetőkönyvet, melyet a 2009-ben súlyos betegségben elhunyt „sistergő tehetségű dalnokkal” (egy másik kiválóság, Hobo⁸ megfogalmazása) halála előtt nem sokkal – 2006. augusztus 27. és 2007. június 8. között – készült hangfelvételek felhasználásával Bérczes László hozott létre.⁹ Ebben a könyvben Cseh Tamás több helyen is mesél nevezetes felmenőiről, rokonairól, s emlékezéseit érdekes fotók is színesítik. (6. kép)

A beszélgetőkönyvből

„A legenda, az álom a lényeg. Anyuka minden este mesélt, hol könyvből, hol csak úgy. . . . nem volt tévé, sőt sokáig rádió sem. . . . Belőlem fantáziáló ember képződött, aki saját érzéseit rajzban-dalban ki tudja fejezni. Szép adomány volt ez az élettől. . . . Művelt fiú voltam, édesanyám kikupált engem. . . . Nem néztem ki parasztiúnak. . . . én meg tudtam is, hogy nem vagyok az, anyuka mindig mondta, te úri gyerek vagy, Tamás, neked nem szabad így beszélni. . . . Tamáskám, te azt ne mondd, ne csináld, ezt így illik, azt úgy kell. . . . Mi nem parasztok vagyunk, igaz, nem is grófok, de nemesemberek.

Sajnos a klasszikus zene eléggé hiányzik a műveltségemből. A mamám, a nagymamám csak azt hallgatták, engem mégsem érintett meg. Elvittek többször az operába, hallgattuk például a Toscát. Attól a hideg kivert. Ültünk ott anyukával, és néztem, hogy egy kövér nő ordít. A Diótörőt és más klasszikusokat meg kellett nézmem, de csak a színpad illatára, a zenekari árok titokzatosságára emlékszem. . . . Talán korábban kellett volna kezdeni. Nekem semmiféle zenei előképzettségem nem volt. Tardosan nem volt se zeneiskola, se zenetanár. Viszont a falu azokban az időkben még énekelt. A férfiak énekeltek a mezőn, az asszonyok a házimunka közben, a juhász dúdolgatott magának a nyáj mellett, a templomban is énekeltek, plusz nekünk, gyerekeknek még ott voltak a Rákosi-nóták, a mozgalmi indulók, amiket meg velünk énekeltek. . . . Gazdag dallamvilág rakódott össze bennem. Nagymamám tanított meg tercelni. Énekelt egy dallamot, én vele mentem. »Jé, Tamáska azonnal tud tercelni.« Ősztönösen énekeltem, nem kellett betanulnom a második szólámat, én azt valahogy tudtam, jött zsigerből. Mamakával jó volt énekelni. Na ülünk le és énekeljünk, szokta mondani. Órákon át énekelünk együtt. Kincsésbánya volt. Első világháborús katonadalok, kuplák, romantikus századeleji dalok, szabolcsi karácsonyi énekek sokasága, amiket ismert, és amiket lassacskán megtanultam tőle. . . . Annyiféle zenét hall egy gyerek, ha figyel. . . . Ezzel a háttérrel, meg a gyufaszállal, pengettem az első gitáromat. . . . A hangolásra, a húrokra, a pengetőről. . . . semmit sem tudtam. Fogalmam se volt semmiről!”

8 Hobo = Földes László (1945) szövegíró, énekes, 1978-ban alapította a Hobo Blues Band-et. Vidnyánszky Attila igazgatósága éveiben (2007–2013) a debreceni Csokonai Színház tagja volt.

9 Cseh Tamás. Bérczes László beszélgetőkönyve. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2007

„Hetvenes évek, klasszikus idők”

„Az emberek, valószínűleg a diktatúrát kicselezendő, a kultúra felé kerekrestek kiutakat, megnyilatkozási formákat. A művelődési házak, egyetemi klubok tömve, az emberek igényes programok százai között dúskálnak, viták, előadóestek, színházak mindenfelé. . . . Ekkor indul a tánccházmozgalom. . . . én is töltődök, ismerkedek, rácsodálkozok mindenre, ahol csak járok. . . . A félállásnak is hamar vége lett, igen, elragad az éneklés, egyszer csak minden lesz a dal. Elkészönök Kőbányától,¹⁰ jön a szomorú búcsú. . . . Édesanyám meg a családom egyre dermedtebben figyel, mi történik. A biztos tanári állást otthagyni azért, hogy színházban énekelj? . . . A színpadot örült ember keresse csak, az merészkedjen oda. . . . Kálmán Gyuri¹¹ nagyon erős ösztönösséget és tudatosságot tulajdonított nekem. . . .”

„A festés meg az éneklés”

„A családi tanács kisütötte, honnan van nekem ez a vénám. A képzőművészet talán a Cseh ágból, de honnan az éneklés, a színház? Kiderült, hogy a legelső debreceni színházigazgató – egyébként a mai napig kint van a megfestett arcképe a Csokonai Színház falán¹² – az egyik anyai ági őszám, Reszler István.

A Prényi család szatmári volt. . . . A nagyapám Nyírmártonfalván volt főjegyző, az anyám Nyírmártonfalván született. . . . Az apám Búdszentmihályon.¹³ . . . Debrecenben volt az esküvőjük. . . . A nővérem még Debrecenben született, de én már Tordasról kerültem a Bakáts térre megszületni. . . . A nemességet Bethlen Gáboról kapták a Csehek. . . . vagy ki tudja. . . . Úgy tartom, hogy háromszéki vagyok, s ez így jól van. Szűkebb hazám pedig a Nyírség, Szatmár, Hajdú-Bihar.

Apám is rákban halt meg, bőrrákban. . . . Amikor 83-ban a fejfáját kellett csináltatni, a Bibliájában találtunk skicceket csónakos fejfékről, anyám mondta is, utazzak, apám ilyet akart. . . . Valami rokonunkat kellett megtalálnom Tiszavasváriban, aki megmutassa azt az embert, aki farag még ilyen fejfát. . . . Hetekkel később . . . becsöngettek . . . hogy voltak a Farkasréten, beásták a fejfát, ott van, tessék kimenni megnézni, se egy kávét, se egy fillért nem fogadtak el, hazamentek. Szentmihályi emberek.

Ott vannak már együtt [édesanyámmal]. Neki meg egy keresztje van, apám református volt, édesanyám katolikus. . . . [2006 karácsonyán] édesanyám már nem volt velünk. Amikor énekelünk, az ő hangja hiányzott. Mindig ő kezdte a Csendes éjt, most Boriék utánózták anyuka vékonyka hangját. . . .”

„2007. szeptember 30.”

„Mennék mindenfelé. Nagyon sok várost szeretek. Veszprém, Szeged, Pécs, Gyula, Debrecen. . . . Érdekes, sok ember nem szereti Debrecent, én nagyon.

10 Kőbányán volt felső tagozatos rajztanár egy általános iskolában, mivel tanítóképzőt is végzett, meg a képzőművészeti főiskolát is megpróbálta.

11 Kálmán György (1925–1989) az egyik legkiválóbb, különös orgánnummal megáldott színészünk, akinek alakításait intellektuális előadasmód, eszköztelen játék és ironikus távolságtartás jellemezte.

12 Azóta már nincs kint.

13 Szentmihály és Búd, azaz Tiszabüd két, szinte összenőtt település volt, melyeket közigazgatásilag hol egyesítettek, hol megint különválasztottak. 1952-től a jogutódjuk Tiszavasvári: város a Nyírség, a Hajdúság és a Hortobágy találkozásánál, a Tisza bal partján, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

6. Cseh Tamás portréja a *Beszélgetőkönyv* borítójáról (fotó: Koncz Zsuzsa)

Úgy vagyok vele, mint a kölyökgolyák, akiket nem tanítottak meg időben repülni, és nem találnak vissza a régi helyre, de vágnak oda. A Prényiek ott laktak, lakásuk volt a Tanító utcában, onnan bombázták ki őket. A házból semmi nem maradt, a bomba úgy szétvitte, hogy a romok alól egy törött márvány fényképtartó került elő és maradt meg, semmi más. Azt ma Böske néném őrzi a Fekete István utcában. Egyelőre ott a jogos helye. Tudod, ha az ember nincs elég masszívan lecövekelve, akkor ott keresgél, ahol a régiek raktak fészket. Mert én valahogy sehova nem tudtam kötődni. . . . Falusi fiú nem lettem, akárhogy szerettem is Tordast, az csak félig otthonom maradt, félig szülőfalum. Budapesthez nem volt közöm, aztán meg lett. Ha Debrecen jut eszembe, a régi időkből súg nekem valamit, és hív engem a Nagyerdő, a Nagytemplom, a Guti erdő,¹⁴ a Csonkatemplom. Oda még úgy is elmentem, ha nem volt ott dolgom. Mert hogy én bárhová is gitár nélkül menjek. . . .”

Fehér folt a beszélgetőkönyvben

Cseh Tamás a Bérczes Lászlóval folytatott és rögzített beszélgetésekben több közvetlen családtagot¹⁵ megemlített, néhány szót oldalági rokonoknak, sőt a keresztszülőknek is szentelt, kimaradt viszont édesanyja Prényi Lajos nevű testvére. Ennek a magyarázatát, a szomorú hátterét sikerült kiderítenem. Azért, hogy a nyírmártonfalvai elemi iskola négy osztályának elvégzése után a kisfiú debreceni gimnáziumban folytathassa tanulmányait, a család Debrecenbe költözött. Először a Földi utcában (Postakert) laktak. Lajoska innen járt be a Szent Anna utcai római katolikus Calasanzi

Szt. József gimnáziumba. Az 1927/28-as tanévben az első osztályt még magántanulónként végezte el, majd rendes tanuló lett, s befejezett még három évfolyamot. 1931-ben pár nap múlva lett volna 14 éves, amikor bekövetkezett a tragédia: július 8-án a sebészeti klinikán vakbélgyulladásban elhunyt.¹⁶ A gimnázium 1931/32 iskolai évi Értesítőjében így búcsúztatták. „A nagy szünetben halt meg Prényi Lajos IV. osztályú növendékünk. Szerény megjelenésű és jóviselőtlő tanulója volt iskolánknak, emlékét kegyelettel őrizzük.”¹⁷

Debrecen és Cseh Tamás

„Amióta meghirdették a Csokonai Színház 2006/2007-es programját, a közönség minden hónapban remélte: elkezdődik Cseh Tamás önállóest-sorozat. Decemberben aztán a művész nem gitárral a kezében lépett elének, a Csillagokkal táncoló Kojot című, siksági indián meséket tartalmazó könyve bemutatójára érkezett. A műsorvezető, Bérczes László kérdésére lakonikusan megadta énekesi távolmaradásának okát: tüdőrákból gyógyul. . . A Debrecenbe tervezett műsoráról pedig ezeket mondta: »Ha egyedül vagyok, lélekben megizmosodom: a hely szelleme és a feladat fölérősít. Az ember megszínesedik, mint az őszi falevél. . . ez már nem az ártatlan Cseh Tamás lenne, aki valaha a Kossuthban, az aud.max-ban, az aulában, vagy a Vigadóban énekelt, hanem egy másik: egy színesebb ember lenne, egy érettebb ember. . . a saját kedvemre, érte? Nem mondtam le róla.«”¹⁸

14 Nyírmártonfalva határában.

15 Böske nagynénjét (Prényi Erzsébet tanítónő, 1915–2009) például több beszélgetésben, nagy szeretettel említi, különösen az Érdén nála töltött gyermekévek voltak rá hatással, de azt is hozzátette, hogy szép nő volt. A nagynéninek saját családja nem volt. Kilencvenhárom éves korában halt meg.

16 „Halálzások: Prényi Lajos r. kath. 13 éves Földi-utca 16. . .” *Debreceni Ujság–Hajdúföld*, 1931. július 10. 12. Anyakönyvi hírek.

17 *A Magyar Kegyetanítórend debreceni Calasanzi Szent József Reál-gimnáziumának Értesítője az 1931–32. iskolai évből*. Közzétette: Dr. Karl János igazgató. Debrecen, 1932. 37.

18 Balogh Tibor írása, *Debrecen*, 2007. január 17.

„Bérczes Lászlóval beszélgetőkönyvet készítették, amely afféle életösszegzés. Nem lemondva persze arról, hogy legyőzze a kegyetlen betegséget, és újra színpadra léphessen. »Valahogy akármilyen témáról kezdtünk beszélni, Tamás mindig vissza-visszakanyarodott Debrecen emlegetéséhez« – mesélte a könyv megjelenése után Bérczes, akinek szintén vannak kötődései a cívisvároshoz, hiszen annak idején évfolyamtársak voltunk a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. . . . Cseh Tamás az »Európa kulturális fővárosa« verseny idején feladatot vállalt a Debrecen-pályázat sikeréért.¹⁹ . . . Ha azokra gondolok, akik a városban szeretik őt és a dalait, biztosan mondhatjuk: »Tamás, jól hallod, tényleg hív téged a Nagyerdő, a Nagytemplom. S a gitárodát is hozhatod. . . .«²⁰

„A Bárka Színháznál²¹ is volnék még és már a Csokonainál is, viszont elakadtam az énekléssel, fordulat van az életemben. . . . Túl vagyok a kemoterápián, várok a műtétre.” A Katonadalok lemezen „lett egy olyan dal is a gyűjteményben, amelyet a nagymamától tanultam: »Somogy megye kellős közepében. . . .« . . . A családom a Nyírségből került a Dunántúlra, és dalokat hoztak magukkal. Minden gyereknek mesebeli a saját gyerekkora, így nekem is – sokat énekelünk és nem csak percekre jött elő a lélek.”²²

Cseh Tamás Jankovics Marcell szerint „intellektuális és szertelen, kiáradó, levegős természetű ember” volt. Hanák Gábor úgy látta, „az örökölt minőség tette modern kori reneszánsz emberre”.²³ Hegyi Zoltán szerint „irgalmatlan jó előadó volt, egy félmosollyal zsebre tett tömegeket”.²⁴ S ő írja azt is: „. . . a gének fickádoznak. Először nyomom vagyunk, aztán nyomot hagyunk.”²⁵

Adalékok Reszler István működéséhez

Cseh Tamás ugyan 2006-ban a debreceni Csokonai Színházhoz szerződött, de végzetes betegsége már nem engedte, hogy debreceni művész váljék belőle. 145 évvel korábban viszont anyai ági őse, a tenorénekes és színgazgató Reszler István „megkapta élete nagy lehetőségét”, a debreceni színház vezetését, s „bőséges támogatással a legjobb társulatot szervezhette meg, saját zenekarral.” (7. kép)²⁶

A színészet debreceni történetével foglalkozó könyvek megkerülhetetlen szereplője Reszler István. Már az 1882-ben a város nyomdájában kiadott híres „Zelizy”-ben²⁸ így fogalmazott Géresi Kálmán. „Az

1861-ik év elején ápril végéig még a Láng Bódi színtársulata játszott Debreczenben. A Nánássy-ház azonban már arra az időre sem volt alkalmas színházi helyiségül, míg az új színház felépül. Reszler István vállalkozott egy ideiglenes, fa alkatrészekből készült színház építésére, mely a Péterfia-utca elején még 1861-ben elkészült, és ebben tartattak a színi előadások az állandó színház felépüléséig, folytonosan a Reszler igazgatása alatt.”²⁹

Ehhez kapcsolhatók a Szűcs István-féle monográfia³⁰ Debrecen város beléletével foglalkozó fejezetének a Színügy-egyletről szóló sorai. „Még a Reszler-féle ideiglenes színházban rendezett előadások alkalmával, – hogy a látogató közönségnél mutatkozni kezdett élénk részvétel csak ne lankadjon; hanem időről időre fokoztassék, s az építendő színháznak állandó közönség biztosítottassék, Farkas Ferencz indítványára 1861. évi augusztus hóban alakult meg a színügy-egylet, feladatául tűzvén, hogy míg egyfelől a színügy iránt minél élénkebb társadalmi mozgalom által a közönség részvételét megnyerni törekszik, másfelől a színtársulat működésének ellenőrzése által, a közönség műigényeinek kielégíttetését is biztosítsa.”³¹

Ki is volt Reszler István?³²

Énekes (tenorista), rendező, színgazgató. 1825-ben Pesten született a Terézvárosban egy hasonló nevű lakatosmester és Kiss Erzsébet gyermekeként.³³ 1840-től a pestbudai Hangszegyesület frissen alakult Énekiskolájában (a későbbi Nemzeti Zenedében) tanult.³⁴ 1846 márciusában zeneiskolai növendékként fellépett a Nemzeti Színházban, Donizetti *Szerelmi bájital* című operájában, Nemorino szerepében. „Ezen ifjú talán még husz éves sincs, és éneke mégis oly szép iskolát tanusított, hangja oly szívhez szóló és sima vala, szavai pedig oly tisztán érthetők, hogy a közönséget a szó teljes értelmében bámulatra ragadta” – írta róla a sajtó, amely szerződését is ajánlotta.³⁵ A színház ekkor három évre szóló szerződést kötött vele másodtenoristaként, egy év múltán azonban Reszler, szerződését felbontva, Olaszországba utazott tanulni, ahonnan 1848 nyarán tért haza.³⁶ Ezután Olmützbe szerződött, majd 1850-től Pozsonyban, Bécsben, Aradon, Temesváron énekel. 1859-ben igazgatói engedélyt kapott, magyar dráma-, népszínműs operatársaságot szervezett, amely 1860 tavaszán Pécsen kezdett el játszani.³⁷

19 Nem Debrecen nyert.

20 Dombrovsky Ádám írása, *Debrecen*, 2007. december 19.

21 „A színházam folyósítja a fizetésemet, ami a mai időkben szép dolog, én pedig nem csinállok semmit.” Bérczes, i. m.

22 Lukács Csaba: Harmadik levél. Cseh Tamás az indián táborokról, a fehér holmikról és a régi ünnepek énekeiről. *Magyar Nemzet*, 2006. december 23. 27.

23 Jankovics Marcell előszava, Hanák Gábor utószava a Magyar Nemzeti Levéltár égisze alatt 2014 elején megnyílt Cseh Tamás Archívum első kiadványához: Cseh Tamás: *Grafikák*. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2014. In Hegyi Zoltán: A Vízöntő embere. *Magyar Nemzet*, 2014. július 19. 10.

24 Hegyi Zoltán: Tamás. *Magyar Nemzet*, 2014. augusztus 7. 10.

25 Hegyi Zoltán: Füst a szemében: Cseh Tamás 70. *Magyar Nemzet*, 2013. január 22. 14.

26 Dombrovsky Ádám idézi a *Magyar Színházművészeti Lexikon* (1994) Reszler-szócikkét.

27 Déri Múzeum Irodalmi gyűjteménye, D.X. 74.61.1.8.

28 *Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása*. Többek közreműködésével megírva

szerkeszté Dr. Zelizy Dániel. Debrecen, 1882

29 Zelizy, i. m. 545.

30 Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme*. III. Debrecen, 1872

31 Szűcs, i. m. 1083.

32 Legrészletesebb életrajzának forrása Béneyi József: *Debreceni színházművészek 1798–2000*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2012. 521–522.

33 Terézvárosi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve, 1825. április 14. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VNPD-5?view=index>

34 *A pestbudai Hangszegyesület kormánya alatti nyilvános Énekiskola Évkönyvei*, Pest, 1840–1844

35 *Budapesti Híradó*, 1846. március 10. 158. Budapesti hirharang.

36 *Nemzeti Ujság*, 1847. április 13. 232. Vegyes ujdonságok; *Pesti Hírlap*, 1848. július 21. 677. Nyilatkozat.

37 *Vasárnapi Ujság*, 1859. november 13. (46.) 551. Színészi felhívás.

7. Reszler István portréja az 1860-as években, a Csokonai Kör színházi tablójáról²⁷

Ekkor, a magyar szabadságharc leverését követő hírhedt Bach-korszak³⁸ utáni enyhülés ugyan érezhető volt, de a színházi életet is érintően a hatalmi politika befolyása, visszahúzó ereje, az erőszakos módszerek még mindig érvényesültek, uralkodott a hatósági felügyelet és a cenzúra is működött. A m. kir. Helytartótanács által cenzorált művek listáját 1860. július 30-án a királyi biztos továbbította Pécs város polgármesterének. A felsorolt 17 mű között voltak például Katona József, Jókai Mór, Giuseppe Verdi, ifj. Alexander Dumas szerzeményei is. Aztán 1861. október 9-én – Reszler István ekkor már nem volt Pécsen – a Helytartótanács leiratban hívta fel a polgármester figyelmét a következőkre: „*Olly színművek tűntek fel és színpadi előadásra kerültek, vagy már azelőtt létezett színművek olly*

irányba átváltoztattak, mellyek rakoncátlansággal és pajkossággal telve a törvényes rend fenntartása kívánalmairól megfejtkezve a kormány közegei ellen gyűlöletet szítanak és a múltat elferdítve, vagy kárhuzatos tü-neményeiben igazolni törekedve a megfordult politikai szenvedélyek árját még magasabbra korbácsolni iparkodnak.” Utasítást adtak az ilyen jellegű művek kiszűrésére és betiltására.³⁹

Pécsen még a reformkor végén építettek egy kőszínházat, amely állandó szereplési lehetőséget biztosított a várost érintő „vándorkomédi-ásoknak”, s a magyar és német teátristák felváltva használhatták. Idővel

38 Alexander Bach osztrák külügyminiszter volt a vezéregyénisége az abszolutista, központosító Habsburg-politikának.

39 Márfi Attila: *Pécs szabad királyi város német és magyar színházi életének forrásai a Baranya megyei Levéltárban, 1849–1886.* OSZMI, Budapest, 1993. 130–132. Hasonló okból szankcionálták 1863-ban Reszler Pozsonyban vendégszereplő társulatának tagjait is. Vö. Havas Gyula: Rendőrbiztos mint színi tudósító. *Fővárosi Lapok*, 1880. október 27. 1224.

Prielle Cornélia asszony, ki — mint már említök — a jelenleg körünkben működő Reszler István úr társulatának szerződött tagja, még mindig késik megérkezésével. Mi gátolhatja a t. művésznőt Reszler úr iránti kötelezettségének teljesítésében, nem kutatjuk, — ahhoz sem jogunk, sem terünk. Meg nem állhatjuk azonban, hogy esodálatunkat ne fejezzük ki a fölött, mikép Pr. Kor. asszony egy bötüvel sem értesíti Reszler urat hollétéről és szándokáról. Ez nem csak Reszler urnak, hanem az ügynek is árt. Reszler úr, miat tudjuk, Prielle Kor. asszonyt egyedül a pécsi közönség iránti figyelemből szerződte. Sajnáljuk, hogy a t. művésznő erről megfeledkezett s nem siet Reszler urat kellemetlen helyzetéből kimenteni. No de reméljük, hogy e sorok már uton — felénk — találják a t. művésznőt.

8. Prielle Cornélia esete Reszlerrel Pécsen⁴⁶

azonban ez az épület annyira elhasználódott, hogy több ideiglenes játszóhelyet is ki kellett jelölni, melyek szabadtéri „mutatványok” számára épültek. A város polgárságának ízlése fejlődött ugyan, mégis igen széles volt a kínálat. Ebben a színes kavalkádban felbukkantak komoly, céltudatos művészek, igazi szerencselovagok, megtépzott sorsú vándormutatványosok, bábjátékosok, tűznyelők és cirkusztársulatok.⁴⁰ A német és a magyar színjátszás vetélkedése során a játsszói jog megszerzésénél is előnyt élveztek a németek. Ennek szellemében Reszler István is „átsoroltatott”, s mint Stefan Reszler, kétszer elnyerte a szereplési jogot, és sikeres évadot teljesített.⁴¹ 1860. április 5-én egy németnyelvű leirat (manapság egy levéltári regeszta) érkezett Pécs polgármesteréhez a Helytartótanáctól: „Stefan Reszler német színigazgató megkapta az engedélyt, hogyha Pécsen elnyeri a 6 hónapos színi évadot, magyar nyelven is tarthat előadásokat a pécsi nagydeműnek. A továbbiakban a helyi hatóságokkal kell egyeztetnie.”⁴²

Stefan Reszler dalszintársasága 1860-ban először a nyári színi idényben léphetett fel, majd elnyerte a téli, azaz hosszú (1860. október 31-től 1861 virágvasárnapjáig) játsszói jogot is.⁴³

A levéltárban fellelhető, főleg panaszos folyamodványok, de a korabeli sajtó cikkei alapján is meg kell állapítani, hogy ezekben az években Thália papjainak a mindennapjai igencsak nehezek voltak: mostoha körülmények, állandó létbizonytalanság és a színigazgatók élethalál-harca a hitelezőkkel vagy a színháztulajdonossal,⁴⁴ de akár a szerződésszegő színészekkel is. Példának egy levéltárban megőrződött panaszos levél, illetve egy sajtóhír: Krausz Simon pécsi kereskedő 1862. december 23-án kérte, hogy a polgármester járjon közbe a Debrecenben tartózkodó Reszler István színigazgatónál, hogy a 100 Ft értékű váltólevelét neki küldje vissza. . . (8. kép)⁴⁵

Reszler István tevékenységével gyakran foglalkozott a helyi és az országos sajtó is.

„Reszler István színigazgató előadást rendezett Pécsen a baranyamegyei honvédségjelző egylet javára. A jövedelem 71 frtot tett. A nevezett igazga-

tó által kitűzött 30 arany pályadíjra a mult hó végéig 8 vigjáték érkezett be. A beküldési határidő márcz. 15-ig meghosszabbított.”⁴⁷

„Reszler István színigazgató Debreczenben saját költségén ideiglenes színházat építtetett, melynek megnyitása május 5-dikére azaz mára volt határozva. Reszler úr alkalmasint itt fogja előadatni azon vigjátékokat, melyet az általa még Pécsen tartózkodása alatt kitűzött 30 aranyos pályadíjra versenyeztek.”⁴⁸

„Komor és nedves őszi napjaink alatt társas életünkbe Reszler István színészársasága annyiban idézett elő változást, a mennyiben a mindinkább hosszabbuló estéinket a magyar színházban tölthetjük; hol még a mult téli idény alatt a nem magyar Thalia papjai működtek s most azok helyett az a társaság lépett fel szinpadunkra, a melynek a horvát testvérországban elég elismert érdemei vannak: ez oknál fogva számunkra itt is szép jövőt reménylettünk, de a családás nemcsak ránk hatott keserűen, hanem a színészársaságot is lehangolta a pécsiek hideg közönyössége és a magyar színészet iránti részvétlensége.”⁴⁹

Ha ezek a megállapítások talán kissé túlérzékenyek is tekinthetők, mindenesetre alátámasztják Reszler István Debrecenbe vágódását. A fiatal kora ellenére már sok és sok helyen szerzett tapasztalattal felvértezett, táltumos énekes, rendező és színigazgató ambícióját az is igazolja, hogy a színjátszás Debreczenben is mostoha körülményein saját költségén változtatott.

Ha a történelmi hátteret vizsgáljuk: a „színmagyar” cívisváros 1848-49-es szerepvállalása és a bukás utáni megtorlás foka és módszerei is eltértek a Pécsre (ugyancsak szabad királyi város) jellemzőktől. Bár közös volt, hogy ez az idő nem kedvezett a magyar színjátszásnak, amelynek a pusztá életéért kellett küzdenie.

Bécs eltörölte Debrecen önkormányzatát, kinevezett tisztviselők irányították a várost. A színészek küszködnek, kínlódnak, vegetálnak. Egymást követik, változtatják az igazgatók és a társulatok, s játszanak, amit tudnak, amit szabad. De soha, egy pillanatig sem mondanak le a már 1843-ban felmerült színházépítési tervükről! 1852-ben, majd 1853-ban is felterjesztést küldtek „kormányzathoz” a színház építésének engedélyezését kérve.

40 Kerényi Ferenc bevezetője alapján, in Márfi, i. m. 7–9.

41 Márfi, i. m. 37.

42 Márfi, i. m. 129.

43 Márfi, i. m. 261.

44 Kerényi, i. m. 9.

45 Márfi, i. m. 137.

46 Pécsi Lapok, 1860. október 25. 131. Pécsi tárogató.

47 Nefejejs, 1861. március 10. 603.

48 Nefejejs, 1861. május 5. 59.

49 Divatcsarnok, 1860. november 6. (Levél Pécsről, 1860. október 16-án) borítólapon

Értesítés.

Szabad kir. Debrecen városa tanácsa múlt évi december 29-én 9783 Sz. alatti végzése folytán, engedélyt nyertem ott egy ideiglenes színikör építésére; melyben dráma, népszínmű és opera társulattal f. é. április 2-án kezdendem meg előadásaim sorát. Azért tisztelettel hívom föl a vidéki színészet mindkét nemű tagjait, — különösen egy népszínmű énekest, egy első és egy második hegedűst, egy cellistát, egy brácsistát — kik magukban lepasséget érzenek, s társulatomhoz szerződni ohajtának, — hogy ez ügybeni bérmentett levelükben engem mielőbb tudósítani sziveskedjenek. Pécsent. 1861. Januárban
Reszler István színiigazgató.

Figyelmeztetés. — Dálnoki, vagy is Singer Róza, úgy szintén Dálnoki Béni, vagy is Singer Bernát, alólrtnál 1862-dik évi virágvasárnapig szerződötve levén, hat heti szabadságidejük letelte után e mai napig sem tértek vissza társulatomhoz. — Ezennel figyelmeztetem minden loyális igazgató társamat, nehogy a fenn nevezett egyéneket szerződtesse, vagy fölléptesse, miután ellentük keresetemet megindítom, és őket bár hol legyenek is, törvényesen vissza idéztetem.

Debrecenben, jun. 21. 1861.

Reszler István,
a debreceni ideig. színház tulajdonosa.

9. Reszler társulattoborzó hirdetése⁵¹

És bár a város az önkormányzatát még mindig nem nyerte vissza, az 1854. július 5-én tartott „község-tanácsülés-ben” lerögzítették, hogy „a cél, egy a Város tekintélyének s a’ kor igényének megfelelő állandó nemzeti színházat építtetni.” 1860-ban néhány hónapra Debrecen is visszanyerte alkotmányos jogait, és Kiss Lajos polgármestersége alatt a színiügyi bizottmány igyekezett javaslatát mielőbb elfogadtatni a városi bizottsággal, hogy az építkezést a legrovidebb időn belül elkezdhessék. 1861. március 13-án az összehívott közgyűlés a javaslatot magáévá tette.

Reszler István társulata kevéssel ezután érkezett Debrecenbe, mivel az 1860. február 25-én megtartott tanácsülésen felolvastatott kérvényét elfogadták, a következő határozattal. „Miatán tudomás szerint folyamodó Ur dráma és dalmű társulata a vidéki társulatok között kitűnő helyet foglal el, a Városi Tanács örömmel veszi ajánlatát, s megengedi, hogy a következő Húsvéti ünnepektől kezdődő színi idényre e városban, saját költségén, alkalmas helyen, ideiglenes és az állandó színház felépültével azonnal szétbontandó színikört építhessen, azon feltétellel azonban, hogy az építkezés megkezdése előtt közbiztonsági tekintetből mind a helyre, mind az építkezésre nézve tervezetét a tanácsnak bemutatja.” (9. kép)⁵⁰

„A közönség előtt tudva van, hogy a legbugzóbb vidéki színiigazgatók egyike: Reszler István a nagy alföldi magyar városban saját költségén egy új, ideiglenes színházat épített. Már ez egy tény elég nagy tanúbizonyosság arra nézve, hogy Reszler a magyar színészet érdekében minden anyagi és szellemi áldozatra kész; s egyúttal oly nemes vállalkozás, mely a debreceni közönséget kétszeres pártolásra lelkesítheti. Reszler, jól szervezett drámai és dalműi társaságával, mely Pécsent s közelebb Baján köztetszésben részesült, május 5-dikén fogja megnyitni ez új színházat, s remélhető, hogy a közönség oly fogadásban részesíti, a minőt érdemel” — írta várakozásteljesen a Hölgyfutár 1861 tavaszán.⁵²

10. A színházvezetés gondjai közül egy dokumentált példa⁵⁷

A pesti városi színház mintájára épített, az állandó színház felépítéséig télen is használható Péterfia utcai színikört Reszler István 1861. május 11-én nyitotta meg egy alkalmi műsorral, melynek címe *Üdvözet a debreceni műpártoló közönségnek*.

„A művelődés mulatva oktató iskolájában”⁵³ kitűnő, 35 fős társulattal, önálló zenekarral, énektanárral, zeneigazgatóval, karmesterekkel működtek. Reszler fő célja az operakultúra megszerettetése volt, s az operákat — pl. *Trubadúr, Nabucco, Ernani, Rigoletto, Tell Vilmos, A sevillai borbély, Márta, Norma, A portici néma, Hunyadi László* — általában ő rendezte és több operában fel is lépett, felesége is énekesnő volt. A műsor megfelelt a kor legjobb színvonalának is, lépést tartott a legigényesebb kívánalmakkal. Jeles vendégeket is Debrecenbe hívott.⁵⁴ Társulatának tagjai szerették, többnyire ragaszkodtak hozzá, s olyanok is voltak, akik tőle tanulták meg a színház szervezésének és működtetésének tudományát (pl. Fehérvári Antal, Molnár György). Darabválasztásánál fő célja a magyar nemzeti szellem ébren tartása volt. A népszínházi jelleg hangsúlyozása értelmében az „alsóbb néposztályok” tagjait ingyen engedte be a karzatra, emeletre. (10. kép)⁵⁵

Az 1861. július 28-án megalakult Színiügy-egylet a színház további sorsának intézésében segítkezett. A tanácstól átvett hatáskörben hozzá tartozott a színészek szerződöttese, illetve felmondása; joga volt beleszólni a műsortervezésbe; céljainak propagálására külön lapot tartott fenn, a havonta háromszor megjelenő *Hortobágyot*; szakkönyveket, színdarabokat vásárolt a színház számára, mintegy 150 tételt, stb. Reszler igazgatóval jó kapcsolatot alakított ki.⁵⁶

50 Katona Ferenc szerk.: *A debreceni színészet története*. Debrecen, 1976. 38.

51 *Hölgyfutár*, 1861. január 22. 80.

52 A debreceni ideigl. új színházról. *Hölgyfutár*, 1861. április 27. 408.

53 Bényei, i. m. 521. (in Nyakas László: Reszler István a debreceni operakultúra megalapozója. *Hajdú-bihari Napló*, 1986. augusztus 16. 11.)

54 A színház részletes műsorát lásd: Nyakas László — Várhelyi Ilona: *Nemzeti Színház a Péterfia utcán. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1988*. Debrecen, 1990. 365–380.

55 Bényei, i. m. 521.

56 Katona, i. m. 39.

57 *Hölgyfutár*, 1861. június 27. 616.

A debreceni színtársulat a nyári időszakban turnézott. A turnék szervezése előzetes bérletértékesítéssel történt, s a bevétel a társulat önfenn-tartását szolgálta. Különösen fontos volt ez Reszleréknek, mivel a város 1861 augusztusában megkezdte az új színház építését, bár a költségtü-lépések és egyéb problémák miatt a felavatás időpontja egyre tolódott. A turnékkal kapcsolatban mind a pesti *Színházi Látleírások*-ban, mind egyéb országos terítésű lapokban érdekes tudósítások, kritikák jelentek meg.

„Ha elfogulatlanul itélünk, meg kell vallanunk, hogy Reszler vállalata nem volt jó hatás nélkül városunkra nézve, s ha itt ott kifogást tehetünk is ellene, a benyomás általában nem kedvezőtlen — írták Debrecenből. Színházjáróink száma alatta tetemesen megszorodott. Kétségteljesen jó volt az átmeneti korszaknak az állandó színházra nézve, melynek immár van egy kis közön-sége, a melyre biztosan számíthat. A színészet ügyének az is használt, hogy e színtársulat tagjai, művelt emberekhez illő magaviselettel igyekeztek az ed-dig nagy mérvben uralkodó előítéleteket elenyésztetni; az előre gyanúsítókat megszegyenítették az által, hogy adósságot és rossz véleményt sehol sem hagytak maguk után. Reszler társulata Debrecenből Pozsonyba utazott, on-nan két hó múlva Bécsbe megy, végre Nagyszombat és Sopront szándékozik e nyár folytán meglátogatni. — Sok szerencsét vállalatának.”⁵⁸

A pozsonyi vendégszereplésről ezt olvashatjuk: „Reszler István színtársulatának itteni működése mindinkább vége felé közeledik. A közönség részvéte fagypontra süllyedt, de reményemet fejezem ki, hogy az itt és a környéken lakó magyarok legalább a f. hó 7-én, 8-án és 9-én tartan-dó 3 utolsó előadás alkalmával igyekezni fognak látogatás által némileg kárpótolni a ma tetemes veszteséget, melyet Reszler Pozsonba jötte által szenvedett. A színházigazgatóság az egész jövedelmet átengedé a magyar társulat javára, s emellett ohajtanád, hogy az itt székelő t. főuraink közö-nyükből a nagylelkűség terére lépjenek.”⁵⁹

Sopronból levélben tudósítanak. „Pár héttel ezelőtt már alig volt társal-gási köreink főbeszéd tárgyá más, mint hogy bennünket is meg fog látogatni Reszler István színházigazgató jó hírből álló dráma és dalmű társulata, mely hirre minden jó honfinál meg is fordult a bérletet hirdető iv. Mi jelen pénz criseink közepett — fényes eredménnyel üttöt ki, mert tudomásunk szerint a begyűlt összeg ha meg nem haladja, de megközelíti a kétezer forintot.”⁶⁰

Győrben is nagy a sikere. „Reszler István színházigazgató urnak kértére van szerencsénk a közönséget értesíteni, hogy a »Hortobágy«-ból átvett azon hir, miszerint társulatával városunkat elhagyni készül s már folyó hó 21-én Debrecenben akar fellépni, valótlan és tolhibából eredhetett. — Ellenkező-leg Győrött még a harmadik bérletet is meg akarja nyitni s természetesen itt maradhatása a közönségnek pártolásától feltételeztetik. A győri közön-séghez nem volna illő, ha ily jól szervezett s itt már régen nem működött erős társulat városunkat időközben elhagyni kénytelenítették; ugyanezért bátrak vagyunk különösen a zártszék-tartókat felkérni, hogy a harmadik és utolsó bérletben minél számosabban előfizetni sziveskedjenek.”⁶¹

Az előbbiek alapján megállapítható, hogy hiába volt elismerten magas színvonalú Reszler István társulata, az anyagi helyzete bizony la-bilisnak nevezhető. A debreceni városi közgyűlésnek nemegyszer kellett tárgyalnia a pénzbeli segítségről, mint pl. 1864 szeptemberében. „*Olvas-tatott helybeli színházigazgató Reszler István folyamodása, melyben az eddigi segélyezéseket hálával elismerve, színtársulata nyomasztó körülményeinek enyhítésére az elmult juniusból a jövő évi april végéig pénzbeli havi segélye-zést, s a színház fűtésére 12 öl tüzfabeli ajándékot kér. — Ez alkalommal az alsóbbrendű szini személyzet rögtöni segélyezésére a házipénztárból 300 forint kifizettetni határozottat oly formán, hogy egy erre nézve kinevezett bizottmány belátása szerinti arányban fogja ez adományt az illetők közt kiosztani.*”⁶²

Reszler István társulata az általa emelt ideiglenes színtársulatban az új színház felavatásáig eltelt évek alatt végig játszott Debrecenben, s Reszlernek és munkatársainak művészi igényessége, párosulva a várost képviselő Színügy-egylet nemes szándékaival, azt eredményezte, hogy színvonalas előadások egész sorát produkálta a színház, s megnyerte magának az igényesebb debreceni közönséget. Reszler azonban nem számolt eléggé a tömegigénnyel, a művelt, előkelő kevesektől eltérő, vasosabb ízléssel. Ennek aztán az anyagi következményei sem maradtak el. A színház látogatottságának csökkenése miatt Reszler „népeloadások” tartásával próbálta növelni a közönség kedvét. Minden szerdán leszállí-tott helyárrakkal várták az érdeklődőket, sőt a felső karzatra bárkit ingyen bocsátottak be. Ez a kísérlet azonban csak időleges eredménnyel járt. A műsorpolitikának kellett volna jobban figyelembe venni a valóságos nézői elvárásokat.⁶³

A súlyosbodó gondokat egyelőre némileg eltakarta az új közsínház közeledő átadása miatt mutatkozó felfokozott várakozás. A megnyitást megelőzően a város pályázatot hirdetett az új színház bérletére.

„A debreceni állandó színház folyó évi okt. 1-én megnyitattik; legalább ezt remélhetjük azon pályázati hirdetményből, mit a város elöljárósága a napokban közrebocsátott; eddigelé a most is itt levő Reszler István, Latabár Endre és Illésy György nyujtották be ajánlataikat; a hatóság által mi ajánlatak s mi követeltetik, nem tudjuk, miután a pályázati hirdetmény a legnagyobb általánosságban van tartva.”⁶⁴ Nem sokkal később már az eredményről olvashatunk: „A debreceni állandó színház igazgatóságát a városi tanács Reszler István színházigazgatónak adta át nagy szótöbbséggel.”⁶⁵

A pályázat megnyeréséhez Reszler biztos alapot adott az állandó-ra tervezett színháznak, így a legesélyesebb pályázóként kapta meg a bérletet, övele kötött a Színügy-egylet szerződést 1865. április 12-én, 3 esztendőre. A szerződésben kötelezik édes anyanyelvünk és nemzeti-ségünk felvirágoztatására, továbbá közönségünk szellemi, főleg pedig erkölcsi művelése és pallérozása szem előtt tartására. Kötelezik továbbá jó társulat szervezésére, amely alkalmas a művészi feladatok ellátására.⁶⁶

58 *Színházi Látleírások*, 1863. április 30. [3.] Vidéki színészet. (Átvétel a debreceni Hortobágyból.)

59 *Hölgyfutár*, 1863. június 6. 534. Vidéki levelezések.

60 *A Hon*, 1863. június 24. [3.] Vidéki levelezések.

61 *Színházi Látleírások*, 1863. november 18. [3.] Vidéki színpadok.

62 *Sürgöny*, 1864. szeptember 7. [2.] Városi ügyek.

63 Katona, i. m. 41.

64 *Vasárnapi Ujság*, 1865. április 9. (15.) 176.

65 *Vasárnapi Ujság*, 1865. április 23. (17.) 201.

66 Katona, i. m. 41.

„A segély, melyet a színháznak a város nyújt, elég tekintélyes: ingyen színház, ingyen világítás, fűtés s havonként mintegy 200–300 ft. készpénzben; így az egészet körülbelül 7–8 ezer ftra becsülhetni. Reszler től Debreczen városa most méltán megvárja, hogy az igényeknek megfelelő jó drámai és opera-társulatot állítson össze, a mi annál inkább remélhető, mivel pár évvel ezelőtt már ilyen társulata volt is.”⁶⁷

„A szerződés megkötése után Reszler megkezdi a társulat erősítését. Felhívást tesz közzé, amely szerint »A debreczeni állandó színház igazgatói állomását megnyervén: felszólítom a vidéki dráma-, opera és operett társulatok kitűnő tagjait, különösen pedig a gyakorlott kardalnokokat, hogy ajánlataikat, ha társulatomhoz szerződni óhajtanának, május hó közepéig közölni sziveskedjenek.«⁶⁸

A gyönyörű új színházépület nyitó előadása, a *Bánk bán* Jókai prólogjával, Jókainé felléptével, nagy sikert aratott. A jó kezdést azonban „nem követte a várt fellendülés. A korábbi években elkövetett hiba, amely a nagyközönséget kihagyta a számításból, visszaütött. Az ünnepi fények kihunytak, s maradtak a szürke hétköznapok, az egyre súlyosodó gondokkal, a nyomasztó anyagi bajokkal. Reszler kétségbeesetten próbálkozik... de semmi nem menti meg a csódtól. Egy év múltán megint gazda nélkül marad a színház.”⁶⁹

Reszler István további sorsa

5 évi munka után, 1866 tavaszán Reszler István elhagyta Debrecen. „Az új színház vele nem tudott talpon maradni. Viszályok, viták, tőkehiány, a közönség értetlensége okozta, hogy csődbe ment. Pályáját fővárosi kardalnokként fejezte be, és – nagyon fiatalon, 1874. július 13-án – szívizélhűdésben halt meg. Megérdemelné, hogy nemes törekvéseiért maradandó emléket állítson neki Debrecen” – írta Bényei József.⁷⁰

Finita la commedia...

A *Fővárosi Lapok* két nappal halála után így búcsúzott Reszler Istvántól. „A magyar színészetnek egy olyan halottja van, kiről az utóbbi időkben nagyon keveset beszéltek ugyan, de a ki nagyon megérdemli, hogy néhány sort szenteljünk emlékezetének. Reszler István tegnapelőtt délután a szélhűdés áldozata lett. Még aznap délelőtt jelen volt Bokody társulatának próbáján, s játszott volna is egy kisebb szerepet, de a mint haza ment, elszedült s alig pár perc múlva megszűnt élni. Az ő élete igen tarka és tanulságos élet volt. Mint jó módú pesti polgár fia, kora fiatalságában nagy hajlamot érzett az énekesi pályára; bekalandozta Olaszország nagy részét s később a nemzeti színpadon is énekelt, melynek ekkor kiváló tagjai voltak. Hajlamával azonban nem társult kellő tehetség s miután csakhamar látta, hogy a nemzeti színpad nem terem számára virágokat, bús szívvvel vett búcsút az intézettől. Ekkor támadt benne az elhatározás, hogy testestől-lelkestől a vidéki színészet

emelésére adja magát. Ugy is tett. A magyar színészet kiválóbb tagjaiból csakhamar oly társulatot alakított, a minő a vidéken, ha nem is rendkívüli tehetségek, de szervezet tekintetében soha nem volt; áldozatok árán is beédesgette a külföldön működő énekeseket, s ekkép fölkészülve kezdte meg szereplését a vidék elsőrendű városaiban. Aradon, Győrött s több más helyen fordult meg társaságával, melyet folyvást nagyobbitott és szaporított. Ekkép vetődött Debrecenbe is, melynek közönsége addig egy félreeső utca magtárból alakított helyiségében áldozott a művészeteknek. Reszler nagy költséggel, egyedül saját erejére támaszkodva, diszes színházat építtetett,⁷¹ páholysorral, kényelmes zártszékekkel s oly színpaddal, melyen már nagyobb dalműveket is sikerrel lehetett bemutatni. Kényelmes helyiséggel, változatos játékkal édesgette be a közönséget s noha csakhamar hidegséggel kellett találkoznia, mindent elkövetett, hogy a magyar színészetnek az alföld nagy városában biztos talajt készítsen. Vasárnaponként ingyen-előadásokat rendezett, hogy a színházról irtózó, puritán jellegű közönséget megnyerje, s a műveltebb színházlátogatók kedvéért nagy költséggel oly vendégeket szerződtetett, minők Murska k. a. és Bignio,⁷² kiknek minden egyes föllépte áldozatokkal járt. Reszler ezeket költött debreceni színházára, de ahhoz legszomorúbb napjaiban sem folyamodott, hogy silány látványosságokkal vagy erkölcsrontó művekkel csódtítsen közönséget. Mindig volt benne valami nemesebb ambíció, mely elismerést érdemelt. Vagyoni állapotát azonban csakhamar annyira összezilálták a gyorsan növekedő deficitek, hogy a debreceni diszes állandó színház megnyitásakor már családi örökségének legnagyobb részét elköltötte s egyáltalában nem volt olyan helyzetben, hogy a színház ügyeit a közönség folyton nagyobbodó igényeihez mérten vezethesse. Eltávozott tehát, az ügyek kezelését egy színházi bizottságnak adván át, mely azóta buzgalmával és tapintatosságával virágzásra emelte az intézetet. Reszler tehát megvált a debreceni színházról, mielőtt azt virágzásában láthatta volna, de az az édes tudata mégis megmaradt, hogy az áttörés dicsősége legnagyobb részben őt illette. Csalódásaiban kifáradva Pestre jött, hogy mint igénytelen hivatalnok, fáradtságos munkával szerezze meg családjának a mindennapi kenyeret. Egyik debreceni jó ismerőse, ki ekkor egy tekintélyes fővárosi biztosító-társaság élén állott, szerzett számára alkalmazást, melyben pár évet töltött. Régi hajlamai azonban nem haltak ki: a színpad nélkül nem tudott megélni. Először Sg. Cavallino név alatt az olasz staggionenél működött, majd pár év óta a nyáron át Pesten szereplő vidéki társulatoknál énekelt operette-szerepeket, csakhogy folyvást a színpadon lehessen. Inkább nélkülözött, szenvedett, de első életpályájával nem tudott szakítani. E sorok írójával sokszor és örömezt beszélt igazgatói pályájáról, s bár minden nélkülözését ama néhány, inkább tövisben mint elismerésben gazdag esztendőnek köszönheté, soha egy szót nem ejtett, melyből azt lehetett volna következtetni, hogy áldozatait megbánta s magának szemrehányásokat tesz. Egész életén át zárkózott jellem volt, s a kik

67 *Vasárnapi Ujság*, 1865. április 23. (17.) 201.

68 *Hortobágy*, 1865. április 16., in Katona, i. m. 41.

69 Katona, i. m. 43.

70 Bényei, i. m. 522.

71 A nekrológ e pontját két nap múlva helyreigazította a lap, miszerint a színházépítést Farkas Ferenc vaskereskedő tízezer forinttal támogatta. *Fővárosi Lapok*, 1874. július 17. 705.

72 Murska Ilma (1835–1889) operaénekesnő (koloratur), Bignio Lajos (1839–1907) operaénekes (bariton), mindketten koruk nemzetközi sztárjai. Murska 1864 április-májusában, Bignio 1863 márciusában vendégszerepelt Reszler színházában.

csak szomorú jelenjét ismerték, bajosan hitték volna el, hogy **ez az ember többet áldozott a vidéki magyar színészetért, mint azok összesen, kik mindig és mindenütt hangos reklámokat tudnak csapni áldozatkészségüknek.** Reszler özvegyet hagyott maga után, ki eleintén szintén énekesnő volt,⁷³ az utóbbi időkből pedig megosztá férjével a háztartás nehézségeit. Béke lengjen porai felett!⁷⁴

Cseh Tamás anyai ági őseként emlegette Reszler Istvánt, ám ez nem jelent egyenes ági leszármazást, mivel a nevezetes énekes és színházigazgató Reszler Margit, azaz „Mamaka”, a nagymamája nagyapjának a fivére volt. De hát a rokonság így is megáll, és azt is tudjuk, hogy a gének szoktak fickándozni!

Judit PETHEŐ: “How the genes wiggled...” Some additions to 160th birthday of the theatre of Debrecen

The first director of the permanent theater of Debrecen was István Reszler (1825–1874), opera singer and stage manager. He earned the trust of the city leadership at the start of the construction of the theater building in 1861 by volunteering to provide a temporary theater space for the duration of the construction, so as the locals would not go without artistic entertainment in the meantime. During its five-year operation at Péterfia Street, the so-called “board theater” provided a varied, high-quality program, held grand opera premieres, invited guest performers from Hungary and abroad, and maintained a ballet group. The standard was apparently a little too high for the locals and the theater did not always fill up, not to mention that the director was unwilling to feature popular com-edies, so the theater often needed financial support from the city. This unwillingness to compromise almost bankrupted the permanent theater as well, so the city was forced to let Reszler go after only a year. The maternal grandmother of famous guitar player and singer Tamás Cseh (1943–2009) was a descendant of István Reszler, whose memoirs this study often relies on. The children of the grandmother, Margit Reszler, were childhood friends with the father of the author, Károly Petheő archivist.

73 Reszler István – mint Stephanus Reszler – 1862-ben, 37 évesen kötött házasságot a 22 éves Schanza/Sancza Annával Debrecenben. Debreceni római katolikus plébánia házassági anyakönyv, 1862. november 22. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-8X45-8?view=index>. Béneyi József csak annyit említ, „Reszlerné Anna 1862-ben tagja volt férje (Reszler István) debreceni társulatának.” Béneyi, i. m. 522. Reszlerné/Rösslerné Anna alténekesnő volt, Debrecen után Kolozsváron, majd „mint kardalosnő végezte életét a kir. operánál”. A félmultból. A kolozsvári színház a hetvenes években. *Magyar Polgár*, 1889. február 16. [1–2.]

74 *Fővárosi Lapok*, 1874. július 15. 697.

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

BAKÓ ENDRE

FÁBA ÁLMODOTT VILÁG

Kiss László intarziáművész pokoljárása

Debrecen és Hajdú-Bihar megye Képzőművészeti adattáiban ezt olvassuk róla: „Kiss László, Kismarja, 1928 – Debrecen 1989. Ezermester édesapjától tanulta a fával való foglalkozást, megtanulta a kerékgyártó, kádár, ács szakmát is. 1959 óta él és dolgozik Debrecenben, ahol már intarziás, berakásos tárgyakat készít, előbb főként bútorokat, használati tárgyakat, majd elsősorban faliképeket. Téglalap alakú képein a napi falusi élet eseményeit, jelenségeit ábrázolja, majd népdalok, balladák világát, pl. Sinka István verseit. Első sikeres kiállítását 1965-ben rendezte Debrecenben. Mentalitása nehezé tette beilleszkedését a művészvilágba, művészsorsba, pedig rendkívül eredeti tehetség volt. Viszonylag fiatalon hunyt el. Kismarján a faluházban láthatók munkái.”¹

1.

A szűkszavú életrajzot, ha hézagosan is, de érdemes kiegészíteni. Kiss László parasztcsaládból származott, de édesapja fával dolgozó ezermester volt, hegedűket is faragott, muzsikált rajtuk, szövőszékeket csinált, olyat is, amilyen még senkinek sem volt a faluban. Hároméves volt, amikor apja huszonhat évesen meghalt. Két gyerek maradt az özvegyre, aki a falu legszélső házában nevelte fel nagy áldozatok árán, tisztességesben őket. László a polgári iskolát Nagyváradon végezte, a zűrzavaros háborús években kerékgyártó mesterséget tanult, közben elsajátította a kádármesterséget, dolgozott ácsoknál is. Afféle falusi ezermester lett ő is, akit az apjától örökölt belső művészi ösztön és a falusi életkényszer is rászorított arra, hogy fúrjon, faragjon. Készített játékokat, kis szánkókat, amit tudott.²

1950-ben, pécsi katonai szolgálata idején időnként az asztalosműhelyben dolgozhatott, kisebb-nagyobb használati eszközöket fabrikált. Egy alkalommal egyik katonapajtása arra kérte, vesse bele a nevét borotválkozó dobozába. Bicskával vágta ki a betűk helyét, aztán színes fanyaggal berakta. Később feleségének készített egy díszes dobozt, ami kezdetben sehogy sem akart úgy sikerülni, ahogy eredetileg tervezte. Sokszor nekikezdett, újra elővette, s az anyaggal való birkózás közben döbbsent rá, hogy önálló kompozíciót is képes megfogalmazni. Mivel egyedi technikát választott, segíteni sem tudtak neki, így hát egyedül

küszködött a kifejezőmód megteremtéséért. Környezete idegenül szemlélte, sem az embert, sem művészetét nem volt képes befogadni. Egyedül felesége bízott benne. Gondterhes miskolci és kismarjai évek után 1959-ben Debrecenbe, a pallagi tangazdaságba került, a Betontanyára. De a technikum igazgatója rövidesen felmondott neki és kilakoltatta. (Bizonyára a művészi elfoglaltsága miatt nem végezte kifogástalanul munkáját.) Egy debreceni művész barátja, mások szerint egy idős tanárnő bátorította, hogy mutassa meg munkáit szakembereknek. A Megyei Népművelési Tanácsadót kereste fel, mert annak vezetője, dr. Varga Gyula a földije volt. A tanácsadó munkatársai tehetségesnek találták és az Országos Népi Iparművészeti Tanácsshoz irányították. A zsűri tagjai ott is egyetértettek abban, hogy amit látnak, az művészi színvonalú munka, némi vita után aztán az intarziát jelölték meg Kiss László szokatlan technikával készült és egyéni látásmódról áruklodó faberakásai műnemének. A tanács kedvező véleménye alapján Domanovszky Endre Kossuth-díjas festő javaslatára felvételét kérte a Képzőművészeti Alap tagjai sorába. A szakmai vélemények ismeretében addig is, amíg a tagfelvétellel járó formások elintéződnek, több intézmény összefogásával 1965 májusában bemutatkozó kiállítást szerveztek alkotásaiból Debrecenben. Egy művész elindult. Nem volt gyerek már, de még fiatal, előtte állt a jövő. Remélhető volt, hogy hamarosan javulnak életkörülményei is.³

Az egykori falusi kerékgyártó számára a művészi útkeresés zaklatott hónapjai következtek, a mondanivaló és a kifejezőmód összhangjának nyugtalan kísérletei. Háromszor változtatott a technikán, mindig újabb, modernebb megoldást alakított ki.⁴ 1965 májusában végre megjelent az előzetes hír készülő bemutatkozásáról,⁵ majd a rövid tudósítás a kiállításról.⁶

3 Bakó Endre: Egy művészi út kezdetei. Kiss László népi iparművészről. *Hajdú-bihari Napló*, 1965. február 27. 6.

4 U. o.

5 „Ma nyílik Kiss László iparművészeti kiállítása. A Debrecen Városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Népművelési Tanácsadó közös rendezésében kerül sor május 15-én, ma 17 órakor Kiss László iparművészeti kiállításának megnyitására a debreceni TIT-klubban.” *Hajdú-bihari Napló*, 1965. május 15. 6.

6 „Megnyílt Kiss László kiállítása. Tegnap délután 5 órakor, a Csokonai értelmiségi klubban nagyszámú érdeklődő előtt Bánszki Pál, a Népművelési Intézet munkatársa megnyitotta Kiss László debreceni népi iparművész kiállítását. A tárlat 1965. május 29-ig tekinthető meg.” *Hajdú-bihari Napló*, 1965. május 16. 7.

1 Bényei József: *Képzőművészeti adattár. Debrecen és Hajdú-Bihar megye*. TKK Kereskedelmi Kft., Debrecen, é. n. [2017]

2 Bényei József: Kiss László faintarziái. *Alföld*, 1969. 9. 86–87.

Bánszky Pál rövid, de lényegre törő kritikát is írt róla. Kiss Lászlót fiatal népi iparművésznek nevezi, aki „egyéni hangvétellel, kimondhatatlan egyszerűséggel, természetességgel és tömör megfogalmazással ábrázolja környező világát”. „Művészete népi hangvételű. Előadásmódja epikus. [...] Kompozícióból hiányzik minden mesterkéeltség, ugyanakkor jó arányérzékre és szerkesztőkészségre vallanak. [...] Technikája: az intarzia (faberakás) eléggé szokatlan, s különösen a táblakép megoldásban. Kiss László képeinek többségén ezt a formát követi, mely jól beleilleszthető a legmodernebb környezetbe is.” Ismerteti e faberakásos technika jellemzőit: a harmadik dimenziót csak sajátos módon tudja kifejezni, a tárgyak és alakok egymás fölé helyeződésével érzékelteti. „E technika nem teszi lehetővé az arc részletezését, az arckifejezéssel való jellemzést sem. Ezért lett fő kifejezési eszköz Kiss Lászlónál is a figurák dinamikus mozdulata. Ezt egészítik ki a színek, amelyek mindig igazodnak a lírai, vagy drámai mondanivalóhoz. Sohasem színez, hanem más-más színű fa felhasználásával éri el színhatását. Némelyik képén a különböző fajtájú és szövetű fák eredeti színei anyagszerűen, 8-10 árnyalatban is megjelennek gazdag színpompájukkal.”⁷

Néhány nap múlva napvilágot látott az első helyi kritika is munkásságáról. Kiss László ekkor már 36 éves.

2.

Tóth Ervin ismertetését kissé részletesebben idézzük, mert az írás alapvető megállapításokat tartalmaz. Jelzi, hogy a művek részben intarziával, faberakással készült táblaképek, nagyjából azonban iparművészeti munkák. Ismerteti a technika sajátosságait: „nem ismeri a távlat törvényeit, ősi egyiptomi művek módjára a távolságot az alakok és a tárgyak egymás fölé helyeződésével éri el, feltételezi a profilba való állítást, a legnagyobb felületek törvényét. A levegőhatás itt nyilván nem érvényesülhet, hiszen az élesen körülvágott, beékelte falemezek az alpból határozottan válnak el, s eredendően távol állnak bármiféle impresszionisztikus látástól. Kiss László a színhatásokat különböző szövetű és más-más fajta talajban tenyésző fák anyagából összegezi.” Méltatja a művész koloritérzékét, amelyet a véletlenül kezébe jutott japán és kínai albumok is befolyásoltak. Képeinek színskálája „az acélos szürkétől a mély, néhol már a sötétbe hajló barnáig terjed”, de „Kiss László semmiféle színezést nem vesz igénybe, a fa anyagát a maga természetességében érintetlenül hagyva vésegeti össze”. „A fák égvyrúii – különösen az alapfelületek esetén – rendkívül közrejátszanak a szín- és rajzi hatások kialakításában.” „Hihetetlenül pontosan illeszti a legapróbb, alig milliméternyi részecskéket is az alap előre »megágyazott«, vagyis kivésésével üresen hagyott helyeire. E munkamenet alig teszi lehetővé az arc részletezését, az indulatok kifejezését. Az érzelmet, az expresszivitást a mozdulat, mégpedig a szélsőségessé stilizált, szinte balettszerű mozdulat fejezi ki” – formálisan. Szemléletére a népies, primitív elképzelés a jellemző akkor is, ha irodalmi témákat dolgoz fel (Tetemrehívás). Ezt az előadásmódot megőrizve gyakran a mai élet egy-egy epizódjának, eseményének epikus rögzíté-

Ácslegény biztató (magántulajdon) (Lukács Tihámér felvétele)

sét kapjuk a fapelületeken. „Stilizáló és ritmizáló ereje finoman árnyalt. Az aratóknál a kaszák erdeje, másol a bivalyok előre nyúlt nyaka, vagy az egyiptomias Falusi lakodalom lovai erre a bizonyosságok.” Háromszög, illetve téglalapalakú képeket formál, az utóbbiakon képes tömegeket ábrázolni, például Nyári nagyvásár című képén, ahol „a repülő libákat a legnagyobb felületeknek megfelelően mutatja mozgásukban”. Kritikáját így fejezi be: „Nagyon elgondolkozató, hogy miért ez az első tárlata e rendkívüli tehetségű alkotónak, aki régen megszerezte alapos felkészültségét ahhoz, hogy a népművészet mestere legyen”.⁸ Tóth Ervin a Művészet című folyóiratban is ismertette a kiállított anyagot.⁹

7 Bánszky Pál: Kiss László. *Népművelés*, 1965. 8. 41–42.

8 Tóth Ervin: Kiss László kiállítása a Csokonai értelmiségi klubban. *Hajdú-bihari Napló*, 1965. május 22. 4.

9 Tóth Ervin: Debrecen kiállítótermeiből. *Művészet*, 1966. 1. 43.

Ácsok, 1964 (Déri Múzeum, II.69.14.3) (Lukács Tihamér felvétele)

3.

Kiss László ettől kezdve olykor részt vett a debreceni tavaszi vagy őszi tárlaton is. Az 1969-es tavaszi tárlaton szereplő iparművészek közül Kürti Katalin Kiss Lászlót tartotta a legérdekesebb alkotónak, mert az országosan is kevés intarziáművész közé tartozik. Tematikai, formai megjegyzései után megállapítja, hogy a népművészettel rokon nagy méretű táblái iparművészeti jellegűek, de képzőművészeti hatásúak. Néhány alkotásáról részletes elemzést is ad.¹⁰

Következő önálló kiállítására 1969 nyarán került sor. „Ez a kiállítás a bemutatkozás erejével hat, mert művészi eredményeinek jelentőségével jóval felülmúlja az előzőt” – írja Magyar Vilmos. – Mivel nem tanulhatott, s művészi hajlamait nem élhette ki, „éveken keresztül lefojtott energiákat hordozott magában, míg csak rá nem talált a művészet útjaira. Kiss László művészete – éppen az elmondottakból következően is – megszenvedett művészet. [...] Alkotásaiban egy falusi ezermester

és egy naiv festő nyilatkozik meg. A képzőművészeti alkotások hovatarozását általában készítésük technikájával és anyagával szokták meghatározni. Kiss László művészete nem tartozik a könnyen meghatározhatók közé. A faintarzia technikáját alkalmazza ugyan, de művészi eredményei egyáltalán nem ennek hagyományaihoz kapcsolódnak. Munkái nyomán egy elipariasított művészeti ág magasrendű képzőművészeti eredményekig emelkedett.” A Medgyessy Teremben bemutatott alkotásai két csoportra oszthatók: a képzőművészeti igénnyel készített táblaképekre és az intarziát funkcionális művészetként alkalmazó, iparművészeti daraboknak is felfogható használati tárgyakra. Kiss László azonban az utóbbi esetben sem adja fel azokat a művészi törekvéseket és célokat, melyek elsődlegesek és a „szikével festett” képek megalkotására ösztönzik. „Ezeknek a képeinek, éppen úgy, mint a balladáknak, a drámaiság és a líra a főszereplője. [...] Stilizált madárfigurákból épít fel kompozíciókat, melyeknek forma- és színritmusa, struktúrája legalább annyira biztonságos, mint a balladisztikus képeké. A használati tárgyak díszítését ugyanezekkel a motívumokkal oldja meg, melyeknek formáját is kialakított stílusához választja ki. Ezáltal a tárgyak és a díszítőelemek teljes egy-

10 Sz. Kürti Katalin: A Debreceni Tavaszi Tárlat. *Alföld*, 1969. 6. 87.

seget alkotnak.” Magyarai összegzése: „Kiss László kiállítása már eddig is a Medgyessy terem legnagyobb sikerű kiállításai közé tartozik. Munkái iránt nemcsak azért nyilvánult meg a szokásosnál is nagyobb érdeklődés, mert dekoratívak és újszerűek, hanem azért is, mert művészetének tiszta levegője, szuggesztivitása a műértő közönség igényeit is kielégíti, alkotásai a legnagyobb gonddal összeválogatott kollekcióknak, gyűjteményeknek is méltó darabjai lehetnek, ugyanakkor a modern lakások művészi értékű díszéül is szolgálhatnak.”¹¹

„A díszítendő alapba rakott, eltérő színű, minta szerint kivágott falemezke Kiss Lászlónál megszűnik díszítő elem lenni, önálló életre kel” – állapítja meg Bényei József. Tőle értesülünk arról, hogy Kiss előbb megrajzolja, majd kivágja figuráit. „Hogy az intarzia mennyire önállósult nála, legjobban faliképein figyelhetjük meg, ezek kompozíciója, szerkesztése a legtöbb esetben a hagyományos táblaképfestészethez kapcsolódik. [...] Alkotásainak témaköre nagyjából három csoportra bontható. Balladák, mesék, hiedelmek, népszokások misztikus környezete, varázslata bomlik

ki az egyik csoport képein (A halálba táncoltatott leány, Kőműves Kelemenné balladája). Csupa ritmus, mozgás, élet minden ilyen képe. A másik csoport a valóságos eseményeket direkterben formálja művészetté, a fejfát faragó embereket, pásztorokat, a falusi élet eseményeit. A harmadik csoport sugárzó szépségű madarak, lovak és tehének világa, a parasztembert leggyakrabban körülvevő, életéhez elszakíthatatlanul hozzátartozó barátállatok világa. Tamási Áron művei, a mítoszt teremtő Jégtörő Mátyás, a felröppenő szépségű Énekes madár jut eszembe róluk. Stilizál, de mindvégig köti magát a valósághoz, nem szakad el attól, legfeljebb részleteiben [...]. Amikor tíz éve sincs még, teljesen ismeretlenül egy amatőr pályázaton elnyerte az első díjat s a szakma elragadtatott csodálkozását, még nem vitatkoztak arról: iparművész-e, festőművész-e, népművész-e? Ma már vitatkoznak róla, mintha az elnevezés annyira fontos lenne. De mindez őt nem befolyásolja. Fába vési magát. De mintha minden munkája mögül a szarvasokká vált fiúk kiáltoznának s nekünk úgy kell hozzájuk hajlanunk, mint tiszta forrásokhoz.”¹²

11 Magyarai Vilmos: Kiss László faintarziái. *Hajdú-bihari Napló*, 1969. július 16. 5.

12 Bényei József: Kiállítás a Medgyessy Teremben. *Alföld*, 1969. 9. 86–87.

Tetemrehívás (Déri Múzeum, II.69.14.1) (Lukács Tihámér felvétele)

Éles Csaba az 1970. június 30-án a József Attila Ifjúsági Klubban nyílt kamarakiállításról számolt be, melyet intenzív érdeklődés kísért. „Kiss László képei szuggesztív erővel jelenítenek meg egy népi világot. Képeinek fel-felcsillanó idillikussága sohasem megy a realista tartalom rovására. E kamarakiállítás anyaga az utóbbi hónapok terméséből tevődött össze. [...] Művészi képzelete önmagát meg-megújítja, három-négy fő témakörből merít. Melyek ezek? Elsősorban az Alföld, közelebbről a Tiszántúl, a szülőföld, az évszázadok folyamán alig változó paraszti valóság, benépesítve a falu vaskos, vérbő, de mégis tisztalelkű figuráival. Kiss László másik jellemző tématerülete: seregnyi nép-, és műballada illusztrálása. A balladák a művész legkedvesebb olvasmányai közé tartoznak, már ifjúkora óta. E képek mindegyikében magas művészi hőfokon találkozik az irodalom és a képzőművészet (Tetemrehívás – Arany János, Anyám balladát táncol – Sinka István). Művészetében nagy teret kap a pusztai állatvilág megjelenítése. Madarakat ábrázoló képeinek és a népdalok madárvilágának közös gyökere van. Témaként jelenik meg a történelem is. A Bocskai legelőt adományoz és a Hazatérő hadifoglyok c. intarziák egy nemzet és ugyanakkor Kismarja történetét ábrázolják. Témavilága tehát olyan gazdag, hogy mint a művész jelenleg érzi, akár negyven-ötven évig is tud belőle meríteni. [...] Művészi fejlődésére a fokozatos előrelépés a jellemző. A balladák

olvasgatásától; a rajzok, vázlatok készítésétől; díszes dobozkák faragásától; a fa tulajdonságainak tüzetes kutatásától, »felfedezésétől« indult el. És hogy ma hol és hová tart, azt egyre népszerűbb kiállításai bizonyítják.”¹³

4. Harmadik nagy kiállítását Budapesten, a Ferencvárosi Pincetárlat Kiállítás-terében mutatták be. A szemle írója ismert tartalmi, technikai adatokat közöl róla, továbbá hangsúlyozza, „művészetében a népmesék, balladák, népi anekdoták, a paraszti élet hétköznapi és ünnepei elevenednek meg. A hagyományos paraszti életforma világképe és rendje számára még átél, eleven valóság volt.” Másolni már kezdetben sem volt hajlandó. Fontos információ: vázlatfüzete tele van rajzokkal. „Kiss a lehető legkevesebb külső beavatkozással juttatja érvényre a fa anyag-szerűségét. Elkerüli az aprólékos részletezést, és sikerrel birkózik meg az emberi figura megjelenítésével is. Majdnem mindig típusokat ábrázol: a pásztor, a kupec, a hazug, a hetvenkedő, a dolgozó, a munkától megfáradt ember jelenik meg képein. Az alak körvonalával, testtartásával jellemel. A stilizált formákhoz alkalmazkodik a szerkezet. [...] Kihasztnálja

13 Éles Csaba: Kiss László kamarakiállítása. *Hajdú-bihari Napló*, 1970. július 4. 5.

a fa erezetének lehetőségeit is, és expresszív sodrású felületeket alkalmaz háttérként. Intarziaképein szerencsésen egyesül a népművészeti hagyományból kiemelkedő alkotó ösztönös, naiv szemlélete a tudatos művész válogató, alakító törekvéssel.”¹⁴

Olybá tűnt, Kiss László, aki 1967 óta tagja a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapjának, rátalált a művészi útjára, pártfogói úgy érezték, most már önállóan is boldogulni fog. Nem számoltak azonban azzal, hogy az egykori kerékgyártó nem rendelkezik önérdékvényesítő képességgel, illetve nehéz mentalitással, kissé öntörvényű ember. Sajnos, olykor a pohárhoz is nyúlt. Voltak ugyan kisebb bemutatói, néhányszor szerepelt a debreceni tavaszi vagy őszi tárlaton is, megjelent egy-egy intarziája a *Naplóban*, az *Alföldben*, de embert próbáló válságon ment keresztül, mert nem tudott megélni művészetéből, ezért kénytelen volt ismét fizikai munkát vállalni. A debreceni konzervgyárban helyezkedett el.

5.

A gyár közművelődési bizottsága 1980 augusztusában kiállítást rendezett munkáiból. Anyaga hagyományosan Kismarja emberarcú házaiból, utcazugaiból, a közösségi együttélés és szokásrend epizódjaiból, a komor hétköznapok eseményeiből, a jeles napok vidám és ünnepélyes jeleneteiből építkezik. Kedvvel ábrázolja az állatvilágot, hiszen a paraszti tudatban ember és állat egymásrautaltsága magától értetődő. Technikája nem változott, csak finomodott. *„Lehet vitatkozni rajta, hogy a kiállítás szemléleti egységét megtörik-e az olyan művek, mint a Vádoló fatörzsek című, amely a civilizációs ártalmakra figyelmeztet. Előadómódja azonban elüt a többiétől, hiszen a Kiss László-intarziákon többnyire valami történet jelenik meg. [. . .] Elüt némileg a sajátos tárgy- és formavilágtól két-három helyi konzervgyári téma groteszk, karikatúrisztikus kidolgozása is. Meglehet, ezek egy másik kiállítóhelyen nem kapnának jogosítványt, itt és most azonban helyük és funkciójuk van. [. . .] Kiss László kísérletet tett arra, hogy meghatározza önmagát. A kiállításon látható öt képből álló sorozat ezt a címet viseli: A fehér bivaly. A fehér bivaly, aki ingerlően más, mint a többiek, maga a művész, s másnak lenni, különbözni bizony nem veszélytelen dolog.”¹⁵*

14 Kerékgyártó István: Kiss László intarziaképeiről. *Műgyűjtő*, 1971. 4. 42–43.

15 Bakó Endre: Fába álmódott világ. Kiss László intarziakiállítása a konzervgyárban. *Hajdú-bihari Napló*, 1980. augusztus 13. 5.

Lófürdetés (Déri Múzeum, II. 69.14.2) (Lukács Tihamér felvétele)

A *Hajdú-bihari Napló* 1984-ben tárlatsorozatot rendezett, szeptemberben sorra került Kiss László műveinek bemutatása is. A rendezvényhez kapcsolódó interjúban – sok más mellett – ismertette munkaménetét: „Furnérlemezen vagy papíron megrajzolom a kompozíciót, az egyes figurákat külön-külön kivágom, ráteszem az alapra, megrajzolom és az alapnak úgy vágom ki a helyét, hogy a figurák tizedmilliméter pontossággal beilleszthetők legyenek. De az is előfordul, hogy először az alapon vágom ki a helyet és utána készítem hozzá a furnérfigurát. Szabad kezem van, menet közben választom meg a megoldást. Ezután a kész intarziát enyvezett lemezre préseltetem, majd következik a csiszolás, végül a kész munkát parafinolajjal átdörzsölöm. Fényezőt csak a használati tárgyaknál használok, mert azok a fogdosás, az állandó használat következtében piszkolódhatnak.”¹⁶

A kiállításairól megjelent ismertetésekben, kritikákban cím szerint említett alkotások ízelítőt adnak Kiss László témakálajjáról: *Falusi lakodalom, Nádaratók, Kenderáztatók, Bivalyok, Tanyasi emberek, Halászok, Ágkötözők, Lófürdetés, Sziklaszedők, Vadászok, Nyári nagyvásár, A halálba táncoltatott lány, Kőműves Kelemen, Kőműves Kelemenné, Tetemre hívás, Anyám balladát táncol, Ménes, Hazatérő hadifoglyok, Nyári nagyvásár, Meszes, Szüret, Szalonnasütők, Varjúszedők, Dörzsölők, Tarvágás, Jégvágók, Hencidai asszonyok, Hótóló ekék, Bocskai legelőt adományoz, A fehér bivaly.*

Kiss László küzdelme is bizonyítja, hogy nem könnyű az autodidakta művész élete, sorsa. Nagyobb támogatásra és megértésre lett volna szüksége. Kapott ő támogatást, de nem eleget. Ezért magára maradt, s egyedül őrlődött, olykor kétségei támadtak művész voltát illetően is. Pedig művész, mégpedig eredeti tehetség volt, hiszen sajátos világot teremtett sajátos eszközökkel. Jelentősége túlnő szülőfaluja, Kismarja határain, érdekes színfoltja a debreceni és az egyetemes magyar művészeti életnek is.

16 Bako Endre: Kiss László intarziaművész. *Hajdú-bihari Napló*, 1984. szeptember 22. 8.

Függelék

Kiss László levele barátaihoz

(A borítékon: Kiss László, Debrecen, Monostorpályi u.106. Bakó Endre újságíró részére, 4024 Debrecen, Tóthfalusi tér 10.)

Kedves Bandi és Jóska Barátom!

Írnom kell, mert személyesen nem tudom elmondani, amit szeretnék.

Régen volt, amikor lemondtam a szavakról a költők és írók javára, épp olyan régen, mint mikor Bandi még kotnyeles suhancnak számítottál előttem, Jóska pedig írásából ismerve nyugalmazott kritikusnak képzeltelek. Mikor bemutatkoztunk, szentül hittem, hogy a fia vagy annak, aki írja azokat a számomra magas, de érthető kritikákat.

Nem kívánok én semmit tőletek a magam számára: Semmit azon kívül, hogy ugyanolyan barátok maradjunk, ha nincs terhetekre, mint eddig voltunk. Érzem, nagyon sokat fáradtatok értem, még inkább miattam. Nem elköszönni, de megköszönni szeretném fáradságotokat. Ti megértitek, túl tejszínű volt nekem ez a homály. Kegyetlenek és átláthatatlannak tűnő. Ösztöneimre utalva figyeltem a sötétedő éjszakát, és tiszta szívvel menteni mindent, ami előrébb viheti ügyünket. Szándékosan írtam a mi ügyünkről, hisz erről rég meggyőződtem, csak azt nem tudtam kiválasztani, amit mások elmulasztottak.

Ha elfáradt kirohanásaimmal, ok nélkül megbántottalak benneteket, nézzétek el nekem, de továbbra sem hunyjatok szemet a debreceni fajta közönynek. Azt is megérthetitek, hogy így elkeseredtem és megharagudtam a városra, hisz öt éve nem vásárolt tőlem semmit, s mi több, még ingyen sem kellett a nyírbátori felajánlásom. Nem visszatáncolni, nem panaszkodni akarok, de segíteni szeretnék az utánam jövőknek, hogy ne kelljen ilyen mélyre süllyedniük ahhoz, hogy valamit tegyenek a városért, a művészért. Nyitott szemmel és lélekkel kell figyelniük a fiatalokat, hogy később ők is azt tegyék, nehogy a kegyetlen károk láncolata bővüljön tovább. Ne a szavak, inkább a tettek hadd szaporodjanak, hisz erre van most szükség és lesz is még sokáig.

Bemocsoltam a város falát? Lehet, majd letörülöm. Nem idegen tőlem a rombolás, legalább van mi építeni. Nem is annyira magamért tettem, mint inkább azok helyett, akik szerénységből elmulasztották. Nem bánt ez engem egyáltalán, különösen, ha revansot vehettem azok helyett is valamelyest, akik méltatlanul kerültek a nyomor posványába vagy a feledés homályába. Nem akartam én mindent megírni ebben a levélben, hisz ezen a mélyponton már nincs semmi, csak a remény. Csupán néhány dolgot kívántam veletek közölni és tudtokra adni, hogy nem haragszom, de nem tudom, mit kell tennem ilyen körülmények között. A várost sem akarom elhagyni, ha csak nem muszáj a munkám miatt. Várom és általatok kérem a társadalom támogatását, hogy ne kelljen sóvárogni a mi gyermeinknek amiatt, amit mi elmulasztottunk. Baráti öleléssel K. László

Debrecen, 1976. I. 19.

Falusi látkép templommal (magántulajdon)
(Lukács Tihamér felvétele)

Táncoló pár (magántulajdon) (Lukács Tihamér felvétele)

Endre BAKÓ:
A world dreamed in wood
The Trials of Intarsia Artist László Kiss

László Kiss (Kismarja, 1928 – Debrecen, 1989) learned woodworking from his father, he was a carpenter, cooper and a wheeler. He lived and worked in Debrecen from 1959, he made intarsic, inlaid pieces, first, mainly furniture and commodities, later wall pictures. On his rectangular pictures, he mostly showed the daily routines and activities of rural life. Later he included images from folk songs and ballads, for example, he made illustrations to the poems of István Sinka. His first successful exhibition was in Debrecen in 1965. His mentality made it hard for him to fit into the world of artists, although he was an exceptional and original talent. He died relatively young. His works can be seen in the community center of Kismarja.

VIRÁGMOTÍVUMOK A SZEGÉNYEK EZÜSTJÉN

Növényi ornamentikával díszített ónkannák a Déri Múzeum Iparművészeti gyűjteményében

A debreceni Városi Múzeumot Löfkovits Artúr műgyűjtő alapozta meg, amikor 1902-ben felajánlotta a városnak közel két és félezer darabos régészeti, néprajzi, képzőművészeti tárgyakból álló gyűjteményét. Ezzel kezdetét vette a múzeum szerveződése, és három év múlva, 1905-ben megnyílt a Városi Múzeum első kiállítása. Gyűjteményi anyaga kezdetben meglehetősen esetleges volt, majd egyre inkább a tervszerű gyűjtőmunka következett. 1906-ban felmerült a gyűjteményi egységek elhatárolásának szükségessége, országos hírű szakemberek segítségével: Seemayer Vilibald javaslata alapján három osztály szervezésére került sor: ősrégészeti, néprajzi, művelődéstörténeti.¹ Ekkor még nem esett szó iparművészetről.

A gyűjtemény létrejöttéről

A múzeum alapításától kezdve részt vett a munkában Zoltai Lajos levéltáros, mint a városi tanács múzeumi bizottságának jegyzője. Hamarosan tiszteletdíjas múzeumőr, 1907-től pedig a múzeum állandó és fizetett tisztviselője, múzeumőre lett. Fontos pont ez a múzeum történetében, személyében nagy tudású gyűjtő és szervező vette át a múzeum irányítását, akinek figyelme egyformán fordult minden múzeumi szakág irányába. Első jelentésében az iparművészeti tárgyakat egyrészt a Művelődéstörténetnél, másrészt a Régiségtár gyarapodásánál jegyezte fel.²

Zoltai Lajos a múzeumba való érkezésétől kezdve kivételes szakértelemmel, tervszerűen igyekezett felderíteni a megyében található muzeális értékű tárgyakat. Javaslata a Múzeumi Bizottság körlevéllel fordult a hajdúvárosokhoz,³ hogy jelentsék a birtokukban lévő régiségeket, egyben kérte átadásukat a múzeum részére. Kora muzeológusi szemléletét messze megelőzve, nagy figyelmet fordított az egyházak, különösen a református egyházakozságek tulajdonában lévő történeti, iparművészeti értékekkel bíró egyházi szertartási edények, terítők felderítésére. Mivel ekkoriban még nem voltak református egyházművészeti gyűjtemények, a közgyűjteményekbe kerültek be a muzeális értékű mőtárgyak.⁴

Hamarosan felmerült az önálló iparművészeti gyűjtemény kialakításának szükségessége. Ez a törekvés a formálódó Szervezeti Szabályzatban említést nyert, elfogadására pedig a Múzeumi Bizottság 1907. április 18-án tartott ülésén került sor. A szabályzat a múzeum céljának meghatározáskor foglalkozott az iparművészeti gyűjteménnyel. Feladatul az iparművészetek általános fejlődésének bemutatását jelölte meg, különösen a Debrecenben és környékén készült tárgyak összegyűjtésére. Ugyanezen a gyűlésen hangzott el Löfkovits Artúr javaslata, hogy a Múzeumi Bizottság forduljon a Magyar Iparvédő Egyesület helyi fiókjához, hogy az általa rendezett kiállításokon a megvásárolt tárgyakat engedje át a múzeumnak.⁵

A Múzeumi Bizottság 1908. február 10-i ülésén úgy döntött, hogy a múzeum gyarapítására biztosított városi segélyből fordítsanak bizonyos összegeket az iparművészeti kiállításokon vagy a Műpártoló Egyesület kiállításain szereplő muzeális jelentőségű tárgyak vásárlására.⁶

A Bizottság 1909. február 8-i ülésén ismét megerősítést nyert a szobrok, festmények mellett az iparművészeti tárgyak gyűjtése. A Szaporulati leltárkönyvben nem szerepel iparművészet címszó, az ilyen jellegű tárgyakat továbbra is a közép- és újabb kori régiségekhez, illetve a néprajzhoz sorolták.

1910. április 30-án fogadták el az Ügyviteli Szabályzatot, melyben önálló gyűjtemények alapítását határozták meg és a korábbi Múzeumi Szabályzat is módosításra került. A már meglévő gyűjteményből három főosztály jött létre: Az Iparművészeti Tár az I. Főosztály, a Történeti osztály részét képezte. Fő feladatuként jelölte ki a helyi vagy helyben készült iparművészeti tárgyak gyűjtését. Elrendelték a Szaporulati Napló helyett a külön leltárkönyv használatát. Ez idő óta rendelkezik az iparművészeti gyűjtemény saját leltárkönyvvel, s ekkor kapta a III. számot.⁷

E tanulmány szempontjából érdemes az 1912-es év jelentős gyarapodását kiemelni. Többek között ekkor kerültek be a múzeumba XVIII. századi ónedények Derecskéről. Érdekes, hogy az ön nemű tárgyaknál minden különösebb feltétel nélkül következett ez be, míg az ezüst egyházművészeti tárgyakat a presbitérium csak letét formájában engedte át a múzeumnak.⁸ Nagy eredmény volt ugyanekkor, hogy a városi tanács

1 Déri Múzeum Irattára 88/1906. Jegyzőkönyv

2 P. Szalay 1976. 301.

3 Déri Múzeum Irattára 27/1907. Jegyzőkönyv

4 P. Szalay 1976. 302.

5 Déri Múzeum Irattára 65/1907. Jegyzőkönyv

6 Déri Múzeum Irattára 21/1908. Jegyzőkönyv

7 Déri Múzeum Irattára 18/1910. Jelentés

8 Déri Múzeum Irattára 179/1912. Jelentés

III.1915.16. Nádudvari ón boroskanna 18. század (Lukács Tihamér felvétele)

III.1915.16. Nádudvari ón boroskanna 18. század (Lukács Tihamér felvétele)

határozatot hozott különböző városi hivatalokban található muzeális értékű tárgyakról, s így sor kerülhetett ezek múzeumnak való átadására.⁹ Az 1913-as esztendő azért jelentős, mert Zoltai indítványára a Múzeumi Bizottság külön foglalkozott a templomi műtárgyak kérdésével. Felhívást intézett az esperesekhez a templomokban lévő festett virágos vagy faragott mennyezetek, karzatok, szószékek, úrasztalok, padok összeírására.¹⁰

1915-ben a háborús események ellenére zökkenőmentesen folyt a múzeum gyarapodása. Lőfkovits Artúr javasolta, hogy lépjenek kapcsolatba a Hadsegélyező Egyesülettel, és szerezzenek engedélyt arra, hogy a háborús fémgyűjtésnél bekerülő tárgyakat a múzeum munkatársai átvizsgálhassák és a muzeális értékűeket megszerezthessék. Többek között 6 darab ónkannát sikerült így megmenteni a pusztulástól.¹¹

Érdemes kiemelni az 1920–29 közötti időszakot is, az ekkor bekövetkezett gyarapodás jelentős. Ebben az időszakban kezdődött el Debrecen elhagyott temetőinek felszámolása, folyamatosan kerültek elő ékszer, viseletdarabok, s így gazdag temetői leletegyüttes állt össze. A gyűrűk, függők, menteövek, párták, csatok, karperecek, láncok az iparművészeti osztályhoz kerültek és az évtizedek során az állandó kiállításokban is rendre helyet kapnak.

1921-ben Zoltai ismét kísérletet tett a református emlékművek felmérésére. A *Magyar Iparművészet* című folyóirat közölte Baltazár Dezsőhöz írt levelét, amelyben a református templomok kincseinek veszélyeztettségére hívja fel a figyelmet. Elégtelennek tartja a református egyház javainak őrzését. Tolmácsolja a Debreceni Múzeum Felügyelő Bizottságának ajánlásait, egyúttal javaslatokkal él is. Az Egyházkerület területén kutassák fel és dokumentálják a gyülekezeteknél lévő régi templomi kegytárgyakat. Az 1700 előtti okleveleket küldjék be a Levéltárba, az anyakönyveket hozassák rendbe, az egyetemen pedig oktassák a református egyházművészetet.¹² Sajnálatos módon Zoltai nyugállományba vonulását követően hosszú időre megszűnt a múzeum érdeklődése az egyházművészeti tárgyak iránt.

Ebben az időszakban már a gyűjtemény részét képezte Déri Frigyes tárgya, amely általános művelődéstörténeti jellegének megfelelően jelentős iparművészeti alkotásokat is felölelt. A felvidéki és erdélyi ón remek szép részét képezik a páratlan és szerteágazó műtárgygyűjtésnek. A két gyűjtemény tökéletesen kiegészítette egymást. Ezt az általam bemutatott ónkannák is reprezentálni fogják. Külön csoportban vizsgálom a III-as leltári szám alatt bekerült, és külön a Déri Frigyes adományát képező edényeket.

Az ónművességről

Az ón a középkortól kezdődően a mindennapi használati tárgyak, elsősorban az asztali edények kedvelt anyaga volt. A korai időszakból meglehetősen kevés számú tárgy maradt fent, ennek oka, hogy az ón

a hőmérsékletváltozásra igen érzékeny. Hideg hatásra anyagában változás indul meg, mely megállíthatatlan. Az edény színe először szürkévé válik, felületéről levelesen válnak le a részek, végül teljesen megsemmisül. Ez az edényről edényre is terjedhető folyamat az ónpestis. Ezért az ónedényeket egymástól távol kell tárolni. A Déri Múzeum kivételes szépségű ónállományát elkerülte ez az alattomos fertőzés. A régi edények megsemmisülésének másik oka, hogy puha állaguk miatt könnyen sérülnek. A hibás edényeket alapanyagként hasznosították újra, így a régi formák eltűntek.

Hazánkban a XV. században kannagyártóként említik az ónöntő mestereket. Az első feljegyzések Budán, Kassán, Pozsonyban és Brassóban sorolnak fel ónöntő mestereket. Számuk eleinte alacsony volt, ezért nem alkottak önálló céheket, más, többnyire rokon szakmákkal társultak.

A XVI–XVII. században az ónedény elterjedése eredményezte az ónöntő céhek létrejöttét. Ez az időszak az ország három részre szakadásának kora. Az ország közepét elfoglaló török hódoltsági területen a XVI. század közepéig tartó szerves fejlődés megakadt. Így érthető, hogy az ebben az időszakban kiteljesedő ónöntés a felső-magyarországi és erdélyi területeken jelentkezett, itt jöttek létre a legkorábban ónöntő céhek is. A fényesített ónedényeket a csillogásuk miatt gyakran nevezték a szegények ezüstjének. A XVII–XVIII. században az arisztokrata udvarokban ugyanúgy kedvelt használati edények voltak, mint a városi polgárság körében. A XVIII. században a jobbágyi, paraszti hagyatéki leltárakban is találkozunk ónedények említésével. A céhek is jelentős számban őriztek ónkannákat, tálakat, poharakat.¹³

A XX. század elejétől kezdődően irányult ismét a figyelem az ónedényekre. Weiner Mihályné, Németh Gábor, Holl Imre tanulmányai jelentősek a témában. P. Szalay Emőke kutatásai határon túl is átívelnek, kárpátaljai, vajdasági és drávaszögi református ónedények felmérését, feldolgozását és ismertetését is elvégezte.¹⁴

A magyar ónedényállomány nagyobb részét napjainkban is a református gyülekezetek őrzik. A református egyház különösen kedvelte az ónedényeket. A nagyobb méretű kannákat az úrvacsoraosztás során úrasztali boros kannaként használták. Kenyérosztó tányérként szintén gyakran vettek igénybe óntálakat, tányérokat. Az a tény, hogy a felvágott úrvacsorai kenyereket a tányérra helyezik, sokban hozzájárult ahhoz, hogy a tányérok a poharakhoz, kelyhekhez képest nagyon egyszerű díszítésűek voltak, a rátett kenyér miatt szépségük kevésbé érvényesülhetett. Több gyülekezetben megelégedtek az ónból készült kenyérosztó tányérok, tálakkal, de a poharak, kelyhek esetében aranyozott ezüst illett az úrasztalára.

Az ónedények díszítésének két alapvető technikája ismert: a domborműves öntés és a véséssel való díszítés. A domborműves díszítések a használati edényeken megjelenve a fedélbillentők és a lábak esetében

9 Déri Múzeum Irattára 174/1912. Jelentés

10 Déri Múzeum Irattára 26/1913. Jegyzőkönyv

11 Déri Múzeum Irattára 69/1915. Jegyzőkönyv

12 Zoltai 1921

13 P. Szalay 2012. 61–63.

14 P. Szalay 2004, 2006, 2007

III.1913.3. Derecskei ón boroskanna 18. század (Lukács Tihamér felvétele)

III.1913.3. Derecskei ón boroskanna 18. század (Lukács Tihamér felvétele)

szinte kizárólagosan, míg a fülek esetében jóval ritkábban készültek ezzel a technikával. Ugyancsak domborműves a kannák egyik jellegzetes díszítése, az úgynevezett fenékrózsa. A vésés, benne a zeg-zugos vonalat létrehozó flechtelés gyakoribb volt a domborműves díszítésnél. A kor általánosan elterjedt keleti eredetű virágmintái díszlenek az edényeken, a gránátalma, rozetta, szegfű, tulipán különféle levelekkel, amelyek közül az akantuszlevelek a legváltozatosabbak. Kedveltek voltak a madárábrázolások, mitológiai, bibliai történetek, céhjelvények, szarvasok. A XVII–XVIII. században a díszítőelemek minden iparművészeti ágban, így az önöntésben is szinte azonosak. A díszítésben fontos szerepe van az edényeken megörökített feliratoknak, melyek dekoratív jellegét elhelyezésük mellett egyéb elemek, koszorúk, céhjelvények is fokozzák.

Az ónedényeknél is megfigyelhetőek tehát a művészeti stílusok meghatározott jellegzetességei. A magyarországi ónedények az általános európai, úgynevezett német formákat követik. Az ónedények formái közül a református egyház rendtartásában a legjellegzetesebb az általam is bemutatni kívánt kanna volt, ezen kívül a tál, kancsó és tányér formák a leggyakoribbak. Pohárból, palackból pedig ezeknél is kevesebb maradt fent.

Az ón a légysága miatt nem a legalkalmasabb használati edények készítésére; keményebbé tétele miatt más fémekkel ötvözték. Például az ólommal, ami mérgező, csak mérsékelt mennyiségben vegyíthették. Az ártalom megelőzésére előírták a használat megengedett arányát, amit kötelezően ellenőriztek. Így alakult ki az óntárgyak esetében a jelzés használata. A mesterjegyből megállapítható a tárgy készítője. A céhjegyek vagy a városjegyek a készítés helyét jelölik. A harmadik jelzés az ón összetételére utal: Fz, vagyis Feinzinn, ha az ón és ólom aránya 1:10; ezt egy koronás rózsza és a Probzinn felirat is jelezheti. Léteznek a különböző európai országokra, illetve nem ólommal való ötvöztésre utaló jelzések is. Az ónedények jelentős részén viszont a szabály ellenére sem találunk jelzéseket. Ennek oka lehet, hogy korábban még nem vették szigorúan ezek meglétét és elég jelentős volt a céhen kívüli kontár mesterek száma. Bizonyos tárgy típusokat nem volt kötelező jeggyel ellátni, illetve a kiemelkedő darabokat általában nem jelezték. Ez lehet a magyarázata annak, hogy míg a tálak, tányérok legnagyobb része jelzett, a kancsók között jóval kevesebb a jelzéssel ellátott darabok száma.¹⁵

A Déri Múzeum Iparművészeti gyűjteményében található 17 ónkannán elsősorban a növényi és virágmotívumokat tanulmányoztam.

A Déri Frigyes révén a gyűjteménybe került darabok kivétel nélkül Erdélyből származó magyar és szász ónedények a XVII. és XVIII. századból. Ezt az anyagot Sigerius Emil szerezte meg és állította össze a műgyűjtő számára.¹⁶ (Érdekesség, hogy egy nagyobb csoport hasonló tárgyakból – szintén Sigerius révén – az Iparművészeti Múzeumba került.)

D. F. 273.1.1.a. Fedeles kanna. Talpa, szája pereme és a fedél pereme egyaránt virágokkal díszített. Füle gazdagon díszített reneszánsz jellegű, női fej- és növénymotívumokkal. Füle felső részén MR mesterjegy látható. Kolozsvár, XVIII. század.

D. F. 273.1.1.b. Fedeles kanna. A fedél peremén, a kupa felső és a kanna alsó részén a talpánál stilizált virágdíszek futnak körbe. Fülén és a hüvelykfogantyún domborművű virágdísz és női fej látható. Gazdag díszítettségét fokozza fülén a gyermekeit tápláló pelikán motívuma, ami a XII. századtól a legkedveltebb Krisztus szimbólumok egyike. A gyermekeit vérevel tápláló pelikán ugyanúgy vérelet adja, mint ahogy Krisztus is ezt tette a híveiért. Kolozsvár, XVIII. század.

D. F. 273.1.4. Fedeles kanna. Zömök testén két domborműves sáv fut körbe. Fedele domborodó, tagolt. Tetején a gomb többszörösen tagolással van ellátva. Füle szalagalakú, domború szőlőfürt és növényi díszítéssel. Testén elől „M. G. 1711.” felirat, felette keresztben három szív. Erdélyi, XVIII. századi darab.

D. F. 273.1.5. Fedeles kanna. Lapos talpán két egymással szembe fordított hullámvonalú poncolás, derekán két-két párhuzamos kör között poncolt stilizált virágok találhatóak. Fülén préselt indák között levelek és stilizált ne-felejcsek díszítik a műtárgyat. Felül két keresztbe tett kard mesterjegy, fedele pedig négyrészesen tagolt gombban végződik. Brassó, XVIII. század.

A III. gyűjteményi leltári szám alá sorolt ónkannák kivétel nélkül magyar alkotású ötvösretek.

III.1912.27. A váncsodi református egyház letétje. Úrasztali boroskanna orros kiöntővel, henger alakú, háromrészesen tagolt talppal, derekán két poncolt árok között futó domborított bordával. A bordák közötti területen végig dúsan stilizált levél- és virágdíszek helyezkednek el. Felső pereme alatt véste az alábbi felirat: „Az Istenhez való buzgó szerelmekből ajándékozták ezt a kannát a Vancsodi Ekklesia számára Lugosi János Ur Feleségével Köszegi Ersebet Asszonnyal edgyütt 1722.”

III.1913.3. Derecskei ónkanna. Harang alakú talppal, kissé felfelé keskenyedő derékkal. A talp és a felső rész körbefutó vésett vonallal díszítve, dereka alsó és felső részén három-három bordasor által közrefogott mezőben poncolt, stilizált gránátalma-motívummal, és azt körülölelő levelekkel. Felső részén felirat: „T. BIHAR VARMEGYÉBEN DERETSKEI R. SZ. EKLESIA URVADSORAHÓZ VALÓ KANNA 1749”. Fedele fogója kúp alakú keskeny karikákból összeállítva. XVIII. századi.

III.1913.2. Derecskei ónkanna. Párijához képest mérete szerényebb, felirata nincs, de forma- és díszítésvilága megegyezik azzal.

III.1915.15. A Hadisegélyező Hivatal ajándéka. Nádudvari, úrasztali boroskanna. Felirata alatt finoman stilizált tulipán látható. Vésett koszorúban az írás: „NEMES SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN NEMES NÁDUDVARI EKLESIAÉNAK CSINÁLTATTA EZ KANNÁT NEMZETES THÓT ISTVÁN URAM ISTEN DICŐSŐSÍGIHEZ VALÓ BUZGÓSÁGBUL ANNO 1715. DIE 10. SEPT.” Ezt a dátumot a fülén hátul található hitelesítőjegy is tanúsítja. Fedele fogóján barokk díszek között maszkaron fej. A magyar címer is fellelhető a motívumok között.

15 P. Szalay 2012. 64–67.

16 Déri Frigyes: A debreczeni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása. Debrecen, 1922

III.1915.16. A Hadisegélyező Hivatal ajándéka. Nádudvari, úrasztali boroskanna. Impozáns méretű, 46 cm magas, csőrös kiöntővel. Hasán körben stilizált virágok, levelek és indák futnak.

III.1915.18. A Hadisegélyező Hivatal ajándéka. Úrasztali boroskanna. Fedele hiányzik. A három közül a méretében legkisebb, de leggazdagabban díszített, henger alakú, felfelé keskenyedő, harang alakú talppal. Alsó felén körbefutó egyszeres borda. Hasán 5 függőleges poncolt mezőben két oldalt „S” alakú poncolt száron stilizált rózsák. Közepén három mezőben kétszeres „S” alakú indák között stilizált virágok. Fülénél ismét felülnek a barokk maszkaron motívum, magát a fület finoman kidolgozott, domborított levelek díszítik. Füle alatt hátul vésvé BE. SG. 1690.

III.1930.145. XIX. századi, karcsú magyar darab. Füles, fedeles, lapos talpán préselt, stilizált virágdísz, felső peremén és fedője alsó peremén ugyanolyan jellegű, finoman körbefutó préselt dísz. Fülén beütve madár van csillaggal.

III.1951.5. A kerékgyártó cég kannája. Hosszú évtizedeken keresztül az állandó kiállítás reprezentatív darabja. Széles talpú, füles, felemelhető fedelű, domborodó, stilizált tobozra emlékeztető csúcspéddel. A kanna oldalán körbefutó, domború hármaskör van. A két párhuzamosan futó kör között pontozással készült dísz: leveles ágon kinyílt szirmú rózsák gránátalmával. Felül „Kereg jártó Czéhé 1720” felirat. Feltehetően debreceni ötvösmunka.

A Déri Múzeum Iparművészeti gyűjteményében fellelhető tizenhét ón boroskannából öt darabon nem található semmilyen növényi díszítőmotívum. A III.1913.1. jelzetű tárgy a derecskei kannához tartozik, a III.1915.17., a III.1915.19. és a III.1915.20. számú darabok pedig a Hadisegélyező Hivatal ajándékainak sorát egészítik ki. Egy karcsú gyöngyosor- és maszk-díszű kannán III.83.105.1. leltári számmal szintén nincsen virágdísz.

Az edények között kiemelkedő jelentősége van az ónkannáknak. Az úrvacsoraosztáskor ezekben a nagyobb méretű edényekben tették fel az úrasztalára a bort, majd ezekből töltötték a kelyhekbe. A reformátusok úrasztali boros edényeiként használatos ónkannák teljesen megegyeznek a saját korukban világi használatra készített edényekkel. Díszítésükben a vésés uralkodik. A vésett rajzok még különlegesebbé teszik őket. Növényi ornamentikájuk gazdag, a gránátalma, tulipán, indák dominálnak. A vésések lendületesek, minden esetben gyakorlott kézre vallanak. A kannák palástjának közepét tölti be leggyakrabban az álló virágbokor vagy a fekvő hulláminda különféle levelekkel és virágokkal. Fontos szerepük van a rajta elhelyezett feliratoknak, melyek nem csak a keletkezés évszámáról, de a készítő és készítővel kilétéről is tájékoztatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DÉRI FRIGYES:** *A Debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása.* Debrecen Szab. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1922
- NÉMETH GÁBOR:** Felső-Magyarország önművészete a XVI–XVII. században. Egyházi használatban lévő ónedények, különös tekintettel a kassai kannagyártó céhre. *Művészettörténeti Értesítő*, 1981. 3. 171–188.
- NÉMETH GÁBOR:** *Ónedények. Évezredek Kincsei 2.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1983
- SÓREGI JÁNOS:** Zoltai Lajos 1861–1939. In Sőregi János (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1939–1940.* Debrecen, 1941. 197–348.
- P. SZALAY EMŐKE:** A Déri Múzeum Iparművészeti Gyűjteménye 1905–1975. In Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 1977. 301–322.
- P. SZALAY EMŐKE:** Ón- és bronzművészet, ötvösművészet. In Dankó Imre (szerk.): *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 1978. 235–249.
- P. SZALAY EMŐKE:** Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben. In Tenke Sándor (szerk.): *A Magyar Református Egyház Javainak Tára VI. A református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga.* Debrecen, 2004
- P. SZALAY EMŐKE:** XVII. századi erdélyi ónkannák a Kárpátaljai Református Egyházkerület gyülekezeteiben. In Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005.* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2006. 83–94.
- P. SZALAY EMŐKE:** Iparművészeti emlékek a drávaszögi, vajdasági, muramelléki és felső-őrségi magyar református gyülekezetekben. In Berecz Ágnes (szerk.): *A Magyar Református Egyház Javainak Tára XII. A református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga.* Debrecen, 2007
- P. SZALAY EMŐKE:** Református egyházművészet. In P. Szalay Emőke (szerk.): *A Magyar Református Egyház Javainak Tára XXIV. A református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga.* Debrecen, 2012
- TAKÁCS BÉLA:** *Ötvösművek a Debreceni Református Kollégium Múzeumában.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988
- WEINER MIHÁLYNÉ:** *Önművészet. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai.* Corvina Kiadó, Budapest, 1971
- WEINER MIHÁLYNÉ:** Ónedények Hajdú Bihar Megyében. In Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 1975. 335–360.
- n. n. [=ZOLTAI LAJOS]:** Protestáns egyházművészet. *Magyar Iparművészet*, 1921. 1–3. 27–28.

III.1915.18. Magyar ón boroskanna 1690. (Lukács Tihamér felvétele)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A Déri Múzeum Irattára:

88/1906 – Jegyzőkönyv,

27/1907 – Jegyzőkönyv,

65/1907 – Jegyzőkönyv,

21/1908 – Jegyzőkönyv,

26/1909 – Jegyzőkönyv,

18/1910 – Jelentés,

174/1912 – Jelentés,

178/1912 – Jelentés,

26/1913 – Jegyzőkönyv,

69/1913 – Jegyzőkönyv

Viktória ORMOSI: Tin pieces decorated with plant motifs in the Arts and Crafts Collection of Déri Museum

When Lajos Zoltai, museologist of the (Debrecen) City Museum, first surveyed the arts and crafts pieces in the parishes, there were no church museums, so all pieces went to public museums, even the tin ones. Although there were no Arts and Crafts Collection at the City Museum at the time (it was only established in 1910), the Museum Committee made an affirming resolution on 9 February 1909 to start collecting arts and crafts pieces as well. Thus, from the 1910s onwards, the tin piece collection expanded significantly, which did not slow down even during the Great War, the talent of Zoltai in expanding the collections of the museum was noticeable in the case of the arts and crafts collection as well. After his retirement, the interest in church pieces decreased, however, by this time, the collection of Frigyes Déri was already at the museum, including tin pieces from Transylvania and Upper Hungary. This study showcases the tin pieces decorated with plant motifs both from prior (inventory no. III) and latter (Déri) collections.

MUZEOLÓGIA

INTERJÚ P. SZALAY EMŐKÉVEL A DÉRI MÚZEUMRÓL

2024. május 29.

P. Szalay Emőke: Itt, ahol ülünk, ez volt a dolgozószobánk. Itt kezdtem a múzeumban. Ez volt az adattár, és ott volt a néprajzi raktár.¹ Itt volt egy nagy szekrény, három darabból állt. Thaly Kálmán szekrénye volt. Mivel ő a város képviselője volt, a hagyatékát Debrecen kapta, így került aztán a Déri Múzeumba. Két fotel is volt tőle, íróasztalok, ezek most is szerepelnek a kiállításban; és ez a háromrészes szekrény. Szóval itt is egy nagy szekrény, ott is szekrény, és itt középen egy nagy asztal. Nekem is itt volt valahol az íróasztalom, ott meg Rajkai Tibor bácsi ült – ő antropológus volt –, aztán Keresztesné Várhelyi Ilona is akkor került ide; ő egy évvel fiatalabb nálam.

Hegedűs Gyöngyi: Arról, hogy üresedik egy állás a Déri Múzeumban, ki szólt Emőkének?

A Néprajzi Tanszékről szóltak. Csapóné Tábori Hajnalka néprajzos évfolyamtársam – aki a végzésünkkor, 1968-ban a Déri Múzeumban kapott állást – 1970-ben kisbátát várt, elment szülési szabadságra, és megürült az állása. Akkortájt még nem is fejeztem be a néprajzot. Dankó Imre az előző évben jött ide, miután szinte a fél országot körbejárta, Túrkevédtől kezdődően Pécsig. Pécsen volt korábban megyei múzeumigazgató, és úgy jött ide Debrecenbe. A sógorom, Módy György révén ismertem is. De nem általa kerültem ide, hanem Ujváry professzor úr által, akihez a legtöbbször jártam a tanszéken órára.

Dankó Imre tehát Csapóné Tábori Hajnalka helyére vett fel a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményébe, ahol Varga Gyula volt az osztályvezető. Amikor odakerültem, akkor kezdte el Varga Gyula a revíziót. Ez azt jelentette, hogy minden tárgy megfordult a kezemben. Óriási dolog volt, végül is akkor szereztem a néprajzi tárgyi világról ismeretanyagot, mert egyébként otthon én nem ismertem meg a paraszti kultúrát. Mielőtt a múzeumba kerültem, én még egy tárgyat nem írtam le. Emlékszem, olyan izgalomban voltam, hogy „Jézusom, hogy fogom tudni leírni!”

HGy: Terepmunka már akkor is volt az egyetemistáknak?

Persze, de én csak egyetlenegyszer voltam. Az akkori évfolyamtársaimmal, Lackovits Emőkével meg Petercsák Tivadarral – ők fiatalabbak voltak nálam legalább négy-öt évvel – kutattunk Szentpéterszegen. Ott láttam először nagy, földbe mélyített gabonatarolókombárokát. Úgyhogy nagyon sok gyakorlati tapasztalatom nem volt az egyetem végére.

Veress Dániel: Az egyetemen ezek szerint a folklór volt előtérben?

Valójában én folklórt hallgattam többet. Oktattak tárgyi néprajzot is, de miután én egyéni tanrendű hallgató voltam, nem is volt kötelező bejárni minden órára, nem is tudtam volna. Sok tárgyból majdhogynem tényleg csak vizsgázni mentem be. Lehetőség szerint sok szakirodalmat olvastam. Nevelőtanárként délelőtt, a tanítás alatt volt időm rá, így ültem a szobámban és olvastam. Szilencium és vacsora után, amikor a lányok lefeküdtek, ismét volt idő olvasásra. De szakmai gyakorlatokon, terep gyakorlatokon a szentpéterszegi kivételével nem vettem részt. Szóval ezért izgultam, hogyan fogok leltározni. Bementem Ujváry professzor úrhoz, hogy én még nem írtam le egy tárgyat sem. Erre azt mondja: „Megfogja azt a bögrét vagy csuprot, aztán elkezd rajta gondolkodni, hogy néz ki, talpa van, füle van, és leírja.” [Nevet.]

Ezért mondom, hogy óriási szerencse volt, amikor a múzeumba kerülve az egész néprajzi anyag átment a kezem között! A revízió során megtanultam a tárgyak nevét, anyagát, formáját, díszítését. Tulajdonképpen mindenkinek ezzel kellene kezdeni a múzeumi tevékenységét.

VD: Rögön megtalálta itt a számítását a múzeumban? Mert amire Emőke az egyetemen készült, vagyis a pedagógiai pályához képest és a könyvtárossághoz képest ez egy más típusú munka.

A könyvtárban marasztaltak volna, sajnálták, hogy én eljövök a könyvtárból. . .

HGy: És Emőke néni?

Én örültem, hogy a Déri Múzeumba kerülök, hát hogyné!

HGy: Esetleg azért, mert itt jobb volt a társaság?

Nem, nem ismertem senkit. Amikor felmerült, hogy múzeumban dolgozhatok, úgy éreztem, az azért a csúcsa lenne mindennek. Úgyhogy nagyon örültem neki.

VD: Az életrajzban hamar következik egy újabb váratlan váltás. A néprajzi gyűjteményben töltött másfél év után máris fölkernek egy fiatal muzeológust, hogy álljon a majdnem teljes Déri Frigyes-gyűjtemény élére.

A hetvenes évek elején hozták létre a megyei múzeumi szervezetet, szerveződött, fellendült az egész múzeumügy. Ennek a szervezésnek a keretében fejlesztették a böszörményi múzeumot, és Dankó Imre felajánlotta, hogy menjek oda. De időközben megkérdezte azt is, hogy

1 A kutatóterem és a könyvtár mai (és eredeti) helye.

Kiállításmegnyitón a múzeum egykori földszinti kiállítótermében, Masits Lászlóné és Uzonyi Gyuláné restaurátor között (a csoport szélén Masits László művészettörténész, mögötte takarva Máthé Márta régész), 1972 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

lenne-e kedvem vezetni a Déri Frigyes-gyűjtemény iparművészeti gyűjteményét, aminek korábban sosem volt kezelője. Ezt vállaltam el. Tehát másfél évet töltöttem a néprajzi gyűjteményben, és utána vettem át az iparművészeti gyűjteményt. Ebben az játszott szerepet, hogy történelem–latin szakos voltam, és nekem azért a klasszika-archeológiáról volt fogalmam.

VD: Gondolkodott Emőke, hogy elvállalja-e?

Dehogy! Egyiptom amúgy is vonzott, legszívesebben én régész szerettem volna lenni – erről volt szó. Arról hamar letettem, viszont az egyiptológia azután is nagyon érdekelt; a görög, római tárgyak megint, persze. Nagyon örültem neki, és mondtam, hogy azonnal.

VD: Azért is más situációt jelentett, mert a néprajzi osztályon beosztott volt Emőke, a Déri Frigyes-gyűjteményben viszont a vezető.

Egy szem magam voltam, ott nem volt senki.

VD: Gyűjteménykezelő sem volt?

Senki, mondom. Korábban senki nem foglalkozott igazán ezzel a gyűjteménnyel. Mit csináltam másfél évi néprajzi revízió után? El kel-

lett kezdenem a Déri-gyűjtemény mindkét egységében a revíziót. Na, ez megint óriási dolog volt, mert itt is minden tárgyat megfogtam, mind-egyikről el kellett olvasnom az alapvető munkákat, hogy tudjam, mi az, amit éppen megfogok! Tehát beleolvastam magam a hadtörténeti, fegyvertörténeti irodalomba. El kellett olvasnom a Lugosi József és Temesváry Ferenc könyveit, hogy tudjam, mi a különbség egy pika meg egy alabárd, vagy egy szakállas lándzsa között, mert itt mindegyikből volt! A Nemzeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum után talán ez a legjelentősebb fegyvergyűjtemény.

HGy: Mind fiús téma...

És akkor közben meg a néprajzi gyűjteményt is ismertem. Gondoljátok el, milyen jó dolog volt, hogy három gyűjteményt ismertem a múzeumban! Végül is a kerámia aztán megmaradt, mert azzal folyamatosan foglalkoztam. Ekkoriban kerestek meg azzal a feladattal, hogy fordítsam le latinból a tanácsülési jegyzőkönyveket. Egyéként már korábban is fordítottam Debrecen latin okleveleiből, mert Módy Gyurka akkor állította össze a *Hajdú-bihari történelmi olvasókönyvet*, és akkor latin szakosként megkérdezte, hogy van-e kedvem. Mondtam, hogy

Kiránduláson a herpályi romoknál. Jobbról Kovács Lászlóné könyvelő, Király Ilona gazdasági igazgató, P. Szalay Emőke, balról T. Horváth Ildikó könyvtáros, 1974 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

persze, hogy van. Ebből adódott a tanácsülési jegyzőkönyvek fordítása. Akkor jutott el a levéltár is oda, hogy elkezdik feldolgozni a korai anyagot. Debrecen egy olyan város, ami végig szintiszta magyar volt, tehát itt nem volt német polgárság. Az egészen korai időkből, 1547-től fennmaradtak a tanácsülési jegyzőkönyvek, amelyeket Komoróczy Gyurka bácsi és Balogh István kezdtek el fordítani, kiadni. Komoróczy Gyurka bácsi meghalt, és akkor ott maradt az az általa az eredeti, kéziratos jegyzőkönyvekből át-gépelte latin szöveg, amit már nem volt ideje lefordítani. Azt nem tudom, hogy pontosan hány év volt, talán három, amit már leírt, de le nem fordított. Akkor felmerült, hogy azokat lefordítom. Azután jött a következő kötet, aminek a szövegét már latinul is én írtam le. Párhuzamosan dolgoz-

tunk elég sokáig Balogh Istvánnal; hol ő, hol én fordítottam.

VD: Meddig foglalkozott ezzel Emőke?

Sokáig, vagy nyolc-tíz évig legalább. 65-ben biztos, hogy rajtam volt a sor, és még talán a hetvenes években is fordítottam. Időközben volt egy nagyobb szünet, ami után megint megkerestek, igaz, akkor csak egy évet fordítottam le, de az már az 1618-os volt.

HGy: Ez nekem nagyon tetszik, hogy kedvence volt Emőke né-ninek a latin nyelv, nem ebbe az irányba vitte a munkája, mégis bejött ez a kedvenc téma. Nagyon kiteljesedve érezhette magát ezekben az években.

Nem tudom, hogy kiteljesedve... Éppen tegnap mondtam Gyöngyi-

nek, hogy sajnálom, és sajnáltam közvetlenül utána, hogy nem használtam ki, de nemcsak én, az évfolyamtársaim se, szóval nem használtuk ki az egyetemi éveket arra, hogy az ember valamibe belemélyedjen. Hogyha én akkor belemélyedek a latin nyelvtanba, akkor biztos, hogy nem kötök ki az egyházművészetnél, hanem akkor maradok klasszika-filológus.

VD: A várostörténettel ez volt az első nagy találkozás?

Igen, így van. Debrecenben nem lehet elkezdni semmit Zoltai Lajos nélkül. Zoltai munkái lépten-nyomon az ember kezébe kerültek – a 17. század esetében különösen –, és annyira érdekesek voltak, hogy persze mindent elolvastam. Illetve itt, a múzeumban valamikor céhemlékeket közöltem. Céhbehívóablákat, céhládákat, céhedényeket. Három évig ezekkel foglalkoztam, mert ezek sem voltak feldolgozva. Hellyel-közzel lehet, hogy egy-egy céh történeténél meg voltak említve, de úgy egészében, hogy mennyi céhedény, mennyi céhláda, mennyi céhbehívótabla maradt fenn, ezeket nem közölték. Úgyhogy az is egy érdekes dolog volt. Egyik témából következett a másik. Például a céhládák miatt utána kellett nézнем az asztalosságnak, hogy azért legyen valami fogalmam róla. (Igaz, hogy nálam, a gyűjteményben voltak népi bútorok, de azokkal úgy nem foglalkoztam külön.) Akkor ott voltak a céhedények, amelyek ezüst-meg ónedények voltak zömmel. Akkor már előkerült az ezüstről szóló irodalom, meg persze a Déri Frigyes-gyűjteményben van valamennyi ötvöstárgy – sajnos jó részük a háború alatt eltűnt –, vannak ónedények – Ormosi Viki éppen most dolgozta fel a Déri-gyűjtemény ónedényeit. Tehát már láttam akkor ónedényeket meg ezüstitárgyakat, de hát ahhoz az embernek megint csak az alapvető munkákat el kell olvasnia, hogy pontosabban tudja hova tenni őket.

VD: Arra vissza tud emlékezni, hogy mikor érezte magát először debreceninek? Mert nekem az a gyanúm, hogy Emőke néni-nek kettős identitása van, egyszerre szatmári és debreceni.

Ez így van.

VD: De a szatmárihoz mikor épült hozzá a debreceni?

Azt hiszem, akkor, amikor Zoltai 17. századról szóló munkáit olvastam és a tanácsülési jegyzőkönyveket fordítottam. Annyira élveztem, az olyan izgalmas dolog. Az ember szinte érzi azt, hogy ott van. Hát miről szóltak a tanácsülési jegyzőkönyvek? Általában pereskedtek, vitakoztak, fellejtették, szidták egymást, káromkodtak, és a jegyzőkönyvek arról szóltak, hogy mit rendelt a magisztrátus büntetésül, hogyan kell megkövetnie a másikat. Szenzációsan érdekesek, tényleg! Az ember azt érzi, hogy ott van, abban a korban. És hála Istennek, ebbe is úgy belejöttem a végére már – egyszerűek egyébként ezek a szövegek –, hogy folyamatosan tudtam diktálni a fordítást a gépirónőnek. Mostanra már biztos elfelejtettem, újra bele kellene jönni.

VD: Ha már itt járunk, hadd kérdezzem meg, arról mit gondol Emőke, hogy mi lehet ennek a városnak a sajátossága? Az utóbbi több mint hatvan év alatt felfedezett valamit a debreceniek mentalitásában, amivel sehol máshol nem lehet találkozni?

Van ilyen. Biztos, hogy van! Ez egy különleges település volt. Az is biztos, hogy a debreceniség valamiféle tartást fejez ki. Ragaszkodást a hitükhöz, a vallásukhoz, és nagyon sok minden vállalását. Ugye, az

maga egy csoda, hogy Debrecen megmaradt az Alföldön! Azt hiszem, ezt Bartha Boldizsár írja a *Rövid Chronic*-ban hogy mindenki csodálkozik, hogy itt megmaradt egy város, s a 17. században nem pusztult el. Ez köszönhető Isten kegyelmének meg az előjárói ügyességének, most azt mondanánk: diplomáciai érzékének. Ugye, Debrecen három hatalom találkozási pontján van, szó szerint Erdély, a török meg a királyi Magyarország között. És a város mindenhova küldi a követeket, küldi az ajándékokat, hogy megmaradhassanak itt! Ráadásul a története során éppen akkor, a 17. században volt a legnagyobb veszélyben, amikor a legtehetősebb volt.

HGy: Ez a kedvenc korszaka Emőke néni-nak?

Azt hiszem, hogy igen. Mindig elmondom, persze ezt is Zoltaitól tudom, hogy a királyi Magyarország egy évi adóját követelik egyszer sарba Debrecentől arra hivatkozva, hogy ez a leggazdagabb város. Nem lehet tudni, hogy mennyit szedtek össze, de az biztos, hogy ez anyagilag megrendítette a várost. Gondoljatok bele, hogy a 17. század közepén úgy tartják, hogy Debrecen a leggazdagabb város, miközben jön a török, zajlik az ellenreformáció, és Debrecen nem engedi be a görög kereskedőket! Nemcsak a katolikusokat, a görög kereskedőket se engedi be, mert azt mondja, hogy vannak nekünk „áros népeink”. Egy évszázadig pereskednek, hogy bejöhessenek. És mindehhez van egy sövénykerítése! Az semmit nem védett. Nem is volt olyan jó dolog Debrecen magisztrátusa vezetőjének lenni, mert Vígkedvű Mihályt megfojtattja a váradí pasa. Magához rendeli és megfojtattja. És eközben mégis a leggazdagabb.

VD: Melyik volt az első kiállítás, aminek a rendezésében részt vehetett Emőke?

Miután megcsináltam a revíziót, kiköltöztették az egész múzeumot, mert felújították, és vissza szerintem 76-ban költöztünk.

HGy: És akkor kellett az új állandó kiállításokat csinálni.

Így van, akkor kellett egy új állandó kiállítást csinálni. A második emelet most is képtár, eredetileg is képtárnak épült. De akkor kisütötték, hogy ott meleg van, az nem jó a képeknek, nem lehet odatenni, és ide, az északi részre költöztették a képtárat. A Déri Frigyes-gyűjteményből nekem kellett az új állandó kiállítást megrendeznem; ebben volt egy nagy népikerámia-gyűjtemény is. Az az igazság, hogy nem teljesen magamtól szültem az egész forgatókönyvet, mert egyrészt előtte már volt kiállítás, annak a forgatókönyvét is felhasználtam. Másrészt pedig az új forgatókönyvet elküldtük a Szépművészeti Múzeumba, a Nemzeti Múzeumba, mindenhova.

Erről eszembe is jut egy muris történet. Akkor a minisztérium fenntartotta a szakfelügyeletet, szakfelügyelőket neveztek ki, akik az országos nagy múzeumokból jöttek le. Koroknay Éva, az Iparművészeti Múzeum munkatársa lett a szakfelügyelő iparművészeti vonalon. A férje, Szentléleky Tihámér volt a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. Nagyon jó kapcsolatba kerültünk. Egy kellemes nő volt, aki könyvkötésekkel foglalkozott, reneszánsz kori könyvkötésekről jelent is meg egy komoly munkája. Vele tartottam a kapcsolatot. Ami muris: Éva mesélte, hogy a férje egyszer azzal a kérdéssel jött haza, hogy „Te mondd már meg nekem, hogy ki ez a Szalay Emőke a Déri Múzeumban? Én tőled

A múzeum új állandó kiállításának megnyitására érkezett Déri Györgyné Kilián István irodalomtörténész és P. Szalay Emőke között, 1977 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

ittthon állandóan róla hallok, de most már a Szépművészeti Múzeumban is őt emlegetik, ha a Nemzeti Múzeumban vagyok, ott is. De mindennek a tetejébe találkozom Ferenczy Lacival, aki japán művészettel foglalkozik, és ő is Szalay Emőkét emlegeti. Ki ez a Szalay Emőke?" [Nevet.]

De az tényleg nagy büszkeségem, hogy lejött Varga Edith, és nagyon megdicsért, hogy hogy ismerem az egyiptomi anyagunkat és az egyiptomi amuletteket... Igyekeztem az alapvető dolgokat megtanulni és elsajátítani. Így éreztem jól magamat, hogy tudok róla.

HGy: És volt itt a múzeumban valami szellemi centrum? Volt-e valaki, aki hatott Emőke néniére? Volt-e olyan a múzeumban, akitől szakmailag lehetett tanulni, tanácsot kérni? Vagy saját maga egyedül dolgozta bele magát Emőke néni?

Kifejezetten ilyen munkatársam nem volt. Varga Gyula jelentős néprajzos volt. Tőle, mondjuk, szakmaiságot abban az értelemben lehetett tanulni, hogy nagyon pontosan, precízen végezte a munkáját. Alapjában véve ő néprajzot végzett itt, de ő sem néprajzusként dolgozott, hanem népművelőként, és nem sokkal előttem került ide a Déri Múzeumba. Lehet, hogy pont ezért nagyon szigorúan vette a muzeológiai alapfeladatokat. Módy György nagyon komoly történész volt, Dankó Imréről pedig, ugye, mindenki tudta, hogy ő mindenhez ért. Mondjuk, a régészeket nagyon nem szerette. [Nevet]. Kürti Kati nagyon sokat dolgozott, rengeteget. Idősebb volt nálam, ő is latin szakos volt egyébként, de nem ismertük

onnan egymást. Tehát voltak jelentős egyéniségek, de szakmailag nem gyakoroltak hatást rám, mert egészen más területen dolgoztak.

VD: Tehát Emőke néni muzeológusként és kiállítás-rendezőként autodidakta?

Persze, teljesen. Akkor a forgatókönyvet nekünk kellett produkálni, és utána jöttek le Budapestről, a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központból. Nekik kifejezetten az volt a feladatuk, hogy az ilyen nagy kiállításokat szervezzék, vezessék az országban.

VD: Most itt lecsapok. Amikor a gimnáziumról beszélgettünk, Emőke néni bevallotta, hogy nem halt bele a tanulásba. Azt pedig éppen ma tetszett mondani, hogy mennyire sajnálja, hogy egyetemistaként nem mélyült el egy tudományterületben. Az utóbbi félórában viszont egy olyan fiatal muzeológusról hallgatjuk a történeteket, aki szomjas a tudásra, és nagy munkabírású. Ezek szerint Emőke néni a múzeumban vált azzá a fáradhatatlan, az eszét mindig egy új könyvön, kiállításon vagy kutatóúton járató bölcsésszé, akit mi ismerünk?

Valószínűleg. És az az igazság, hogy ha így visszagondolok, rengeteg kiállítást szerveztem: ónedényekből, úrihímezéses úrasztali terítőkből, magyar kerámiából – azt még talán Varga Gyulával együtt csináltuk. Ezek egy részét máshol is bemutattuk, például a *Dédanyáink világa* című kiállítást a 19. századi polgári viseletről... Nem tudom, úgy kedvem volt

Kiállítás megnyitón Cs. Tábori Hajnalka néprajzkutató és Tóth Béla irodalomtörténész társaságában, 1981 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

csinálni kiállításokat. Emlékszem, Böszörménybe, Karcagra – Bellon Tibor volt akkor ott az igazgató – többször vittem kiállítást. Ezek nem voltak nagy kiállítások azért, de szívesen csináltam. És nem kellett volna csinálni, mert ülhettem volna a babérjaimon, de valahogy lelkesedtem, na.

HGy: Akkor a stábnak a lelkesedése ragadt Emőke néniére, vagy bizonyítani akart magának?

Nem, bizonyítani semmiképpen nem. Érdekelt. Nem, nem akartam bizonyítani.

HGy: Teljesen más, amikor egy tanár vár el valamit, vagy amikor az ember a saját maga feje után. . .

Ezt nem várta el senki. Hát, voltak nekem kollegáim, akik úgy töltöték itt az időt, hogy nem sok vizet zavartak. . .

HGy: Tehát kifejezetten a saját érdeklődése vezette.

Igen, meg az, hogy olyan sokrétű volt az anyagom. Ahogy mondtam, az iparművészet mellett úgy adódott, hogy mindig foglalkoznom kellett a kerámiával. Én már réges-rég nem voltam a néprajzi gyűjteményben, de természetes volt, hogy engem hívtak, ha jött a múzeumba egy kerámiakutató. Nekem kellett vele foglalkozni.

VD: Volt olyan kiállításötlet, amit visszautasított Emőke?

Nem. Ezeket a kiállításokat én találtam ki. Nem mondták, hogy most ebből vagy abból kellene csinálni.

VD: Azért néha megbízás is érkezett.

Most hirtelen, ahogy gondolkodom, talán egyszer volt arra példa, hogy megbíztak egy kiállítás megrendezésével. 1970-ben a belorusz üveg- és népi szövőművészeti kiállítással. Ezt Dankó Imre szerezte, valamilyen belorusz üvegművészeti anyag volt, de abba nem kellett különösebben belefolyni, azt hozták. Olyan, hogy most „nekem ebből kiállítást kell rendezni”, ilyen sose hangzott el, soha. Valószínűleg azért sem, mert nem voltak modern iparművészeti tárgyaink, és nem illett volna ide más modern anyag sem. Hozzájárulhatott ehhez az is, hogy Kürti Kati a képzőművészeti osztály anyagába nem szívesen engedett be modern művészetet.

VD: Az új gyűjteményi állandó kiállítás a visszaköltözést követően, 1976-ban nyílt meg. Milyen sűrűn követték egymást a kiállítások ezek után?

1978-ban nyitottuk meg az állandó kiállítás második részét, egy ókori kiállítást. Folyamatosan dolgoztam. Zoltánka 73-ban született, akkor fordítottam a 16. századi tanácsülési jegyzőkönyveket. Ha kellett – ez is aranyos –, betoltam a városházára. Hát, ott csodálatos volt! Ugye bent, az udvaron csend, nagy fák, madárcsicsergés. Én beültem a levéltárba, gépeltem a latin szöveget, az egész levéltár az igazgatóval együtt pedig folyton rohant ki Zoltánkát nézegetni, aki békésen aludt ott a város közepén. [Nevet.] Ugye, akkor még nem volt olyan általános az, hogy három évig otthon maradnak az anyák. Fél év után én is visszamentem

Gyűjtés közben, fényképezőgéppel, Hajdúszovátton, 1980 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

dolgozni. Orsi 1978-ban született. Abban az egy évben esett meg, hogy nem írtam, nem jelent meg cikkem az évkönyvben. Emlékszem, Gyurka azt mondta, hogy olyan sok cikkem gyűlt össze úgysis, most egyébként is éppen otthon vagyok, majd a jövő évben közlik a következőt. Hogy az évkönyvbe leadjam a cikket, azt kötelességemnek éreztem.

VD: Szóval a hetvenes években jó értelemben vett rutinná vált, hogy Emőke írja a publikációt az évkönyvbe, a gyűjteményvezetői munkát elvégzi, és folyamatosan rendezi a kisebb-nagyobb időszaki kiállításokat.

Így van.

VD: Volt annak valamiféle ritmusa, ahogy követték egymást a kiállítások? Például része volt ennek a rutinnak, hogy az évkönyvbe megírt cikk mellett rendezett Emőke egy kiállítást is minden évben?

Nem is tudom. Egyszer elkezdtem összeszámolni a kiállításaimat, és olyan negyvenig jutottam. Az újabb kiállításrendezés valahogy mindig úgy jött. A múzeum működésében fontos volt, hogy az október volt a „múzeumi hónap”, és ezt Dankó Imre komolyan is vette. Az alatt az egy hónap alatt minden nap volt program. De nemcsak nálunk, hanem –

akkor már a megyei szervezet fejlődött – volt Böszörményben, Szoboszlón múzeum, Berettyóújfaluban, Püspökladányban megnyílt a múzeum. Ezen kívül ott volt a nagykereki vár, és ő arra nagy gondot fordított, hogy október 15-én, az álmosd–diószegi csata évfordulóján az egész megyében az összes Bocskai-émléket megkoszorúzzuk. A koszorúzások mozgást indítottak el, programok fűződtek hozzá.

Lehet, hogy a legelső az volt, amihez a Déri Frigyes-gyűjteményből válogattam ki a szabadságharcról szóló történeti metszeteket. Ahhoz külön kis katalógus is jelent meg. Fel tudom idézni a nagy üvegiállítását, amit jóval később rendeztünk meg a miskolci és a sárvári múzeummal közösen. 82-ben megkaptuk Déri György özvegyének az üvegyűjteményét, egy 120 darabos üvegyűjteményt, amiben a 17–18. századból és a 19. század első feléből származó üvegek vannak; nagyon értékes egyébként. Ugye, már itt volt a Déri Frigyes-gyűjtemény, itt volt Déri Györgynek, az ő férjének a gyűjteménye, tehát adódott, hogy nekünk adja az üvegyűjteményét. Az is csak úgy volt, hogy Déri Györgyné időnként jelentkezett vagy küldött egy poharat ajándékba, és ilyenkor természetes volt, hogy én vegyem föl vele a kapcsolatot, mert iparművészetről volt szó. Meghívtuk a nagy állandó kiállítás megnyitására – ez 77 őszén lehetett, a múzeumi hónapban –, lejött,

Varga Gyula néprajzkutató, P. Szalay Emőke, Sz. Kürti Katalin művészettörténész, V. Szathmáry Ibolya néprajzkutató, igazgatóhelyettes az igazgatói irodában, 1987 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

és akkor vált szorosabbá a kapcsolat. Azután derült ki, hogy ránk hagyja a gyűjteményét. Én azt a gyűjteményt láttam még nála, a lakásán, mert többször voltunk fenn nála Budán, az Attila úton. Azt hiszem, 82-ben leltároztuk be. Akkor az adódott, hogy arról természetesen rögtön kell rendezni egy kiállítást, de egy nagyszabású kiállítást. Déri Györgyné üveggyűjteményét kiegészítettük egyrészt a miskolci múzeum anyagával, mert ott akkor a hutaüvegekkel és népi üvegekkel foglalkozó Veres László volt az igazgató. A sárvári múzeumban pedig Tasnádiné Marik Klára nemzetközi értékű üveggyűjteményét őrizték. Ez hasonló volt a Déri Györgynééhez: cseh üvegek, velencei üvegek, német üvegek. Adódott, hogy akkor rendezzünk egy nagy közös kiállítást, amiben 700-800 üveget mutattunk be, és akkor az

ment körbe Sárváron, Debrecenben, Miskolcon. Ahhoz is készült egy katalógus. Kedvelt anyag volt, azt elég sok helyre vittük.

A kedvenc kiállításom a *Dédanyáink világa* volt.

VD: Emőke adta a címet?

Igen. Az úgy alakult, hogy tulajdonképpen egész szép 19. század végi, esetleg 20. század eleji polgári ruhaanyag is volt a gyűjteményben, meg egy csomó apró kiegészítő, elsősorban ilyen pipere-apróságok, de lakástextília meg asztali edények is – ebből szerettem volna rendezni egy kiállítást! A nagy kérdés az volt, hogy mit tegyünk még ki a ruhák mellé? Vannak az apróságok, mondjuk a legyezők, meg a báli kitűzők, táncrendek, ezeket be lehet mutatni a ruhák mellett. Akkor

legyenek még divatképek! A 19. század második felében már sok divatlap jelenik meg. De akkor ezek mellé ki lehetett tenni az egyik első debreceni fényírdából fennmaradt Gondy–Egey-fotógyűjteményből is érdekes fotókat. Nem tudom, hány vastag kötete van. Ezeket néztük végig olyan fotók után keresve, amelyeken a divatképeken látható ruhákhoz hasonlókat viselnek a debreceni polgárlányok, polgáraszonyok, vagy éppen az eredeti ruhát. Nagyon kedveltem azt a *Dédanyáink világa* című kiállítást.

Akkor a Szomolányi-gyűjteményt, amikor megkaptuk, az is egy nagy dolog volt

VD: A Szomolányi-gyűjtemény olyan ötvösműveket ölel fel, amelyeket bármelyik múzeum szívesen befogadna. Meg kellett érte harcolni?

Nem, az is csak úgy jött, 1992-ben. Csak úgy egyszer jön egy levél: „86 éves idős ember vagyok, van egy gyűjteményem, azt szeretném a Déri Múzeumra hagyni.” Megint egy iparművészeti anyag volt – pár kép is volt benne, de az nem jelentős – zömmel ötvöstárgyak, pár keleti szőnyeg, pár bútor. Felkerestük ezt a Szomolányi urat, és megmutatta a gyűjteményt. A Kuny Domokos utcán lakott Budán. Szikár öregúr volt, aki olyan bezárkózottan élt, hogy még azt is megadta, hogy három óra után lehet felhívni, addig a telefont sem vette föl. Hozzá bejutni, az egy külön hosszas egyeztetést kívánt. Három óra után felvette, akkor hajlandó volt beszélni, akkor éppen meg lehetett vele állapodni, hogy mikor megyünk föl, mi is így kerültünk fel hozzá, akkor az egy alkalommal. Szomolányi úr is láthatta, hogy nem akárhova kerül a gyűjtemény, ha a múzeumba kerül. Egyrészt az igazgatóval mentünk föl – Gazda László volt akkor az igazgató –, és akkor én már az ötvösséggel foglalkoztam, volt fogalmam a tárgyakról. Végül tragikus körülmények között kerültek ide, mert Szomolányi Elemér nem tudott megválni a tárgyaitól, tényleg nem tudott. Mi fölajánlottuk neki, hogy bemutatjuk a gyűjteményt. Erre azt válaszolta, hogy „nem, nem lehet.” Életében két tárgyat adott csak kölcsön. Szentpéteri Józseftől – a 19. század legnagyobb ötvöse – volt egy kelyhe meg egy cukortartója, azokat adta oda a Szentpéteri születésének kétszázadik évfordulójára rendezett kiállításra. Egyébként nem volt képes megválni a tárgyaitól, egy kiállítás erejéig sem.

Többet nem voltunk a lakásán, csak akkor az egyszer. Egy hétfői nap bejövünk a múzeumba, és akkor telefonálnak a budai első kerület önkormányzatáról, hogy menjünk a Szomolányi-gyűjteményt átvenni, mert Szomolányi úr meghalt. Már szombat délután éreztem a lépcsőházban valami füstszagot, de nem tudták, hogy mi az. Aztán vasárnap délutánra annyira erősödött a szag, hogy betörték az ablakot a tűzoltók kívülről, mert egyébként az első emeleten lakott. Felmentünk Budapestre, és kiderült, hogy Szomolányi úr elhamvadt, szó szerint. És mi ezt láttuk, mert már hétfőn mentünk. Mindent vastag korom borított, fekete volt és Szomolányi úr ágyán egy luk volt középen. Egyébként ez a fantasztikus, hogy körülötte könyvespolcok, szőnyegek voltak, és csak az ágy közepén hiányzott valami. Mi így találtuk a lakást. Na most, Szomolányi úr nem cigarettázott. Vizsgálták a balesetet, feltételezték, hogy rövidzárlat lehetett, de annak sem volt nyoma, mert az ágyán volt csak nyoma az égésnek.

Valahogy elhamvadt Szomolányi úr. A tárgyait úgy imádta, hogy nem volt hajlandó megválni tőlük.

VD: Mennyi idő telt el Emőkéék látogatása és a haláleset között, körülbelül?

Nem tudom, két év körül lehetett. Igen, közben csak úgy tartottuk a kapcsolatot.

VD: Kiderült a motivációja? Hogy miért pont a Déri Múzeumnak ajándékozta a gyűjteményét?

HGy: Volt kötődése a városhoz?

Anyai ágon, az édesanyja debreceni származású volt. Ő maga egyébként Miskolcon született, gyermekkorában költöztek Debrecenbe, majd innen került föl Pestre. Egy egyedülálló öregúr volt. Ő mondta egyébként, hogy ő azért kezdett el gyűjteni, mert gyerekként többször járt a Déri Múzeumba és itt mindent megcsodált, és akkor határozta el, hogy ha neki lehetősége lesz, akkor ő is ilyen szép tárgyakat fog gyűjteni. Már az ötvenes évek elején elkezdte, amikor feltehetően nagyon sok, a háború alatt ki tudja, milyen módon gazdátlanra vált ötvösremek került elő. Nem is volt még akkor komoly műkereskedelem nálunk, de azt hiszem, ő még külföldről is vásárolt. Erről nem beszélt, de nagyon sok német ötvöstárgya volt. Magyar viszonylag kevesebb van közöttük, illetve szelencék vannak nagy számmal.

HGy: Erről eszembe jut: Emőke néni gyerekkorában sokat járt múzeumba?

A Déri Múzeumba igen. Ahogy mondtam, én mentem a szüleimmel a budapesti múzeumokba is a nyaralások alatt. Édesapámmal mentem főleg, mert a két húgom Mamin lógott, hogy ők már unják a múzeumot.

HGy: Tehát lehet egy hasonló indíttatás, mint ami Szomolányinál, hogy gyerekkorában ezeket megcsodálta, és aztán vágyott is ezek közé Emőke is. Ha nem is a saját lakásában, de legalább a munkahelyén.

Mondjuk, nem éreztem indíttatást arra, hogy ezüstedényeket gyűjtsék. Lehet, hogy azért, mert meg sem engedhettük volna magunknak. Másrészt etikátlan, ha egy muzeológus a saját szakterületéhez tartozó jelentős gyűjteményt hoz létre. Bár van kivétel ez alól. Batári Ferenc, a legjelentősebb szőnyegkutató jut az eszembe. Neki sem volt utódja. Miután teljesen váratlanul meghalt – talán pont Iránban vagy hol – és aukcióra bocsátották a gyűjteményét, lehetett róla hallani, abban szőnyegek is voltak.

Igaz, azt el sem lehet mondani, hogy imádtunk mi Klárial² leltározni! Hát mikor máskor fogja meg az ember, és mikor nézegeti meg olyan alaposan azt a tárgyat? Arra kifejezetten emlékszem, hogy a pipereszelencéket nagyon hosszan el lehetett nézegetni. Ugye, azok picikék, nagyítóval lehetett kivenni a festésüket. Mit gyönyörködtünk rajta! De egyébként is lassan haladtunk a leltározással, mert mindig nézelődünk. [Nevet.]

VD: Ha maradunk még egy kérdés erejéig a gyűjteményezés-nél, akkor tud említeni Emőke a Déri Györgyné vagy Szomolányi kollekcijához fogható új szerzeményeket?

2 Krajczár Pongrácné gyűjteménykezelő az 1980-as évek közepétől dolgozott az Iparművészeti gyűjteményben

Kiállítási anyag csomagolása közben a galérián, 1987 (Fekete Gáborné felvétele, DM Fotótára)

Igen, például Szelestey László hutaüveg-gyűjteménye volt még jelentős. Vagy 600-700 darab üvegből állt. Azt vettük. Aztán még a Déri Múzeum az én révemen kapta meg a két nagy kerámiagyűjteményt, a Bódi- és a Sipos-gyűjteményt. Mindkettő legnagyobb része népi kerámia.

VD: Mennyire volt jellemző, hogy a múzeumból aukcióra járnak?

Akkortájt indultak az aukciók, mintha Kürti Kati vett is volna aukción képzőművészeti tárgyakat, de a múzeum nem tudta megfizetni azokat az árakat. A népi kerámiának is olyan magas árai voltak, hogy nagy dolog volt, hogy a Bódi- és a Sipos-gyűjteményt ennek ellenére meg tudtuk szerezni. Több etapban vettük meg például a Sipost is, a minisztériumtól kezdve a városig mindenkitől kellett pénzt kérni.

VD: Tehát a múzeumnak volt pénze vásárolni, még ha nem is aukciókon. Ez hogy zajlott? Kiszámítható módon minden évben ugyanolyan határidővel és előre ismert összegből lehetett vásárolni?

Igen, minden évben vásárolhattunk, de sosem volt nagy az összeg. Az országos múzeumokban úgy volt, hogy egy hónapban egyszer összeült az összes osztályvezető, és akkor végigvették, hogy mit ajánlottak föl, mit vásárolnak meg. Ehhez képest nálunk a gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy ha értesültünk eladó tárgyról, vagy felajánlottak valamit, akkor azt először megnéztük [és utána szereztünk rá pénzt]. Így én is vettem például Killer-bútort – Killer Ede debreceni bútorgyáros volt –, vagy a Szelestey-gyűjteményért is egy viszonylag jelentősebb összeget

fizettünk ki. Bár senki nem úgy adta el nekünk a tárgyakat, hogy hűha, most valami nagy üzletet csinál. Szelestey is örült neki, hogy a Déri Múzeum befogadja az ő hétszáz üvegét. Illetve Sámsonban volt egy vas-kályhagyűjtő, Bardi János, aki megkeresett minket. Végül még vásárolt is a múzeum a gyűjteményéből, városi segédlettel, de a legnagyobb részt a sámsoni önkormányzat vette meg tőle. A Déri Múzeumnak vagy 90 darab kályhája van Sámsonban, ezért jártunk mi is oda, ellenőriztük, leltároztuk a tárgyakat.

VD: Van olyan tárgy, amit szeretett volna megszerezni a múzeumnak, de lemaradtak róla?

Én nem találkoztam ilyennel. Tulajdonképpen nem is vásároltunk olyan sokat. Az ember nem is kívánczott olyanra, amiről tudta, hogy az akkora nagy összeg lenne. Mondjuk, a Seuso-kincset hiába ajánlották volna föl nekünk, nem vásároltuk volna meg. Akkor foglalkoztunk a vásárlás lehetőségével, ha megkerestek minket, mint a kerámiagyűjtemények vagy a Szelestey-üveggyűjtemény esetében.

VD: Hány igazgató váltotta egymást a Déri Múzeum élén, amíg Emőke itt dolgozott?

Dankó Imre vett fel, őt váltotta Gazda László, aztán Selmecei László, Szathmári Ibolya, több igazgatónk nem is volt.

VD: Idézzük meg az igazgatók alakját!

Dankó Imréről csak azt tudom mondani, hogy az utolsó olyan múzeumigazgató volt, aki minden területet átlátott. A pályáját tanárként kezdte, Hajdúnánáson, de egész hamar múzeumhoz került, és attól kezdve Sárospatakon, Mezőtúron, Baján, Pécsen is dolgozott a múzeumban, és utoljára itt, Debrecenben. Dankó Imre néprajzos volt, meg vásárló, meg hát mindent átlátott, na! És nagyon lelkes volt! A Déri Múzeum évkönyve már megvolt korábban is, de ő felkarolta a nem sokkal korábban elindított kiadványsorozatot, ami *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* cím alatt jelent meg, és szerkesztette a *Múzeumi Kurírt*, ami volt úgy, hogy egy évben négyszer jelent meg, és abba gyűjtötte a kis cikkeket, szóval rengeteget dolgozott. Na, például lehet, hogy ő tényleg hatott rám azáltal, hogy mindig valamit csinált!

Dankó Imre után jött Gazda László, aki a pártbizottságról került ide. Nagyon jó szándékú ember volt, segítőkész maximálisan. Tulajdonképpen nem szólt bele a munkába, tehát ő elfogadta azt, hogy ő nem szakember, itt vannak szakemberek, és nem akart a szakemberek munkájába beleszólni, hanem úgy érezte, ő felel azért, hogy ez a múzeum működjön. És mivel akik működtették, azok működtették maguktól is, nem szólt bele.

Utána jött Selmecei László, aki egyébként szintén régész, középkoros régész. Szolnoki származású, és neki is az egész élete múzeumban telt, mert az édesapja meghalt, és az édesanyja Kaposvári Gyulához ment férjhez, aki a férjének barátja volt, és múzeumigazgató Szolnokon. Tehát Selmecei Laci az egész gyerekkorát múzeumban töltötte. De nagy gyakorlata volt azért is, mert a Budapesti Történelmi Múzeum főigazgatója volt, mielőtt Debrecenbe került.

VD: Kik azok a kedves kollegák, akik nélkül nem lehet elképzelni az Emőke emlékeiben élő Déri Múzeumot?

Varga Gyula, Módy György, Sz. Kürti Kati. . . Mondtam, hogy Kati is eszméletlenül sokat dolgozott. – Tulajdonképpen amikor én a múzeumba kerültem, Dankó Imre akkor fejlesztette föl ezt az egész múzeumi szervezetet. Előttünk Módy Gyurka volt itt, Masits Laci meg talán Gyurka után egy bizonyos idővel került ide. Akkor Varga Gyula, Kürti Kati. Utána nem sokkal később ide kerültem én, akkor Lovas Marci, aki a természettudományi gyűjteményt csinálta, és Máthé Márta régész. Gyurka egyébként egy nagyon szellemes, nagyon intelligens, rengeteget tudó ember volt. Voltak, ugye, a reggeli kávézások, és akkor egy csoporttal – én bizonyosan azok között voltam – úgy leragadtunk, és Gyurkának az eszmei fejtegetéseit hallgattuk.

VD: Nyolc órára jártak be dolgozni?

Nyolcra.

VD: Rőgtön nyolckor volt a kávézás ideje, vagy egy kicsit később?

Hát, ahogy begyűltünk, nem mindenki jött pont nyolcra, azt hiszem, nyolc óra volt a hivatalos munkaidő, de fél-, negyedkilenc körülre azért beért mindenki. Több hely is volt itt az épületben, amit kávézóknak neveztek, és akkor ott pár ember összegyűlhetett. Nem mindenki, de pár ember összegyűlt.

VD: Módy György ilyenkor magához ragadta a szót, és tudományról, politikáról beszélt? Vagy arról, amit ő éppen kutatott?

Nem, hétköznapi dolgokról. De szellemesen!

HGy: Jó hatással voltak egymásra ennek a gárdának a tagjai? Igen.

VD: Jellemző volt, hogy a kávézások mellett közösen is ebédelnek?

Ó, hogyné! Kilián Pista vezetésével – ő volt az irodalomtörténész –, hogyné! Eleinte sokszor ha megkaptuk a fizetést, akkor elmentünk és megebédeltünk. Mikor hova. Akár a Bikába is. Nagy névnapok voltak, hú, azok nagyon jók voltak, táncoltunk!

HGy: Itt a múzeumban?

Igen, pont itt, ebben a teremben, mindig itt! [Nevetnek.] Itt nagy bulik voltak.

VD: Közös kirándulásokra mentek a múzeumi dolgozók?

Hogyné, sokat elmentünk, Dankó Imre különösen sokat szervezett, mentünk buszos kirándulásra, Dunántúlra. Valószínűleg a múzeum közben nyitva volt, de sokan jöttek velünk. Sokszor negyvenfős busszal, de volt kisebb, amikor csak muzeológusok mentünk. Általában egy napra. Salgótarján, Balassagyarmat környékére emlékszem. Tehát egész élnk közösségi élet folyt.

VD: Hogyan alakult a hetirend? Szombaton és vasárnap csak azok jöttek be, akik ügyeltek vagy teremőrködtek?

Igen. Ügyeleti rendszer volt, ahogy most is van, és akkor bent kellett lenni este hatig. Bár az volt a legjobb, én nagyon szerettem bent lenni, amikor itt rajtam kívül szinte senki nem volt. Főnt még folyt az élet, mert nyitva volt a múzeum, de idelel, a folyosó környékén, ahol sorakoznak a szobák egymás mellett, már senki nem volt benn.

VD: Az igazgatóktól indultunk, és annak érdekében, hogy

kiegészítsük a múzeumi társadalmat, szeretném megkérdezni, hogy kik jártak múzeumba a hetvenes–nyolcvanas évek Debrecenjében? Voltak-e visszatérő, jellegzetes figurák? Melyik volt az a társadalmi csoport, ahonnan jellemzően többen jöttek?

Iskolák jöttek. Akkor még nem támogatták annyira a múzeumpedagógiát, mint most, de akkor is voltak iskolák, tanárok, akik hoztak ide diákokat. Volt egy történelemtanár a Fazekasban, aki például rendszeresen hozta ide az osztályokat; nekik tartottam tárlatvezetést. Akkor volt olyan pedagógus, aki programot dolgozott ki, ami körülbelül olyasmi volt, mint a mai múzeumpedagógia; ő sokat jött ide a diákjaival. Tárlatvezetést akkor kellett tartani, ha kérték. Volt olyan kollégám, aki kijelentette, hogy ő középiskolás szint alatt nem tart tárlatvezetést. Én meg azon a véleményen voltam, hogy ha éppen óvodáscsoport jött, és azok kértek, hát miért ne beszéljek nekik valamit, ami hátha felkelti az érdeklődésüket? Végül is, ha csak egy gyerekben valami felébred, akkor már nem megérte, hogy itt beszéltem nekik!

VD: Előfordultak olyan egyetemi tanárok vagy művészek, akik szinte mindig itt voltak a megnyitókön?

A Néprajzi Tanszékről, történeti tanszékekről jöttek általában. Művészek is jöttek, azok elsősorban képzőművészeti kiállításokra, bár – mondom –, Kati nem szívesen engedett be modern művészetet. Például ahhoz nem járult hozzá, hogy tavaszi vagy őszi tárlatot tartsanak itt. Ez azért érdekes, mert Kati megkeseredetten ment el innen, de azután is sokat dolgozott. A békéscsabaikkal volt neki jó kapcsolata. – Megírta az élettörténetét, és azt Böbének, Feketénének³ küldte el, ő volt vele olyan jó viszonyban. Én is elolvastam. Nem volt közöttünk egyébként különösebben még baráti viszony sem, kollegák voltunk. De elolvastam, és utána beszéltem Kati-val, és mondtam neki, hogy „Kati, fantasztikus, hogy mit csináltál, és hogy milyen tudatosan építetted föl a tudományos munkádat!” Tényleg megdöbbenett, hogy ő olyan tudatosan csinálta. Ahogy most beszélgetünk, eszembe jutott, hogy én nem tudatosan csináltam. Szóval úgy jöttek maguktól a dolgok. Jöttek.

SÁPI LAJOS ÉPÍTÉSZ ÉLETE ÉS VÁROSTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

Bepillantás egy hagyatékfeltárás munkálataiba

Bevezető

2024 nyarán felkereste a múzeumot dr. Sápi Levente, Sápi Lajos unoka-öccse, azzal az ajánlattal, hogy az egykori építész hagyatéka nála megtekinthető. Előzetes információi alapján úgy tűnt, hogy a hagyaték elsősorban építészeti jellegű anyagokat, kutatási jegyzeteket és adatgyűjtéseket tartalmaz, ezért megkértük Harangi Attila építész, hogy segítsen annak áttekintésében és feltárásában.

Első látogatásunkra 2024. október 9-én került sor. Ennek során némi ízelítőt kaptunk az anyagból, valamint megismerhettük valamennyire a család történetét. A találkozó helyszíne, Sápi Lajos és felesége Hajnal utcai lakása, annak idején szolgálati lakásként jutott az építész birtokába, ugyanis a környék (Hajnal utca, Rakovszky utca, Dobozi utca, stb.) lakásépítkezéseinek felügyelője volt, még a panelprogram előtt. Unoka-öccsével folytatott beszélgetésünkben egy erős építészeti érdeklődéssel rendelkező család sorsa bontakozott ki, akik megélték a 20. század minden viharos történelmi eseményét a világháborútól, ostromtól a hadifogságig, majd az 56-os forradalomig s tovább. Az is kiderült, hogy a tárgyi hagyaték is jóval többet rejt magában, miként azt előzetesen gondoltuk: a munkásságához és kutatásaihoz kapcsolódó dokumentumokon túl személyes tárgyak, otthonának és munkahelyeinek dísz tárgyai, saját és családtagjainak gyűjteményei is részét képezik. A rengeteg anyag áttekintéséhez további látogatások voltak még szükségesek, amelyek során a Hajnal utcai lakás mellett az egykor a nagyszülőkhöz tartozó, szintén sok érdekességet rejtő Rakovszky utcai lakást is felkereshettük. A látogatások során nemcsak regisztráltuk és fotóztuk a hagyaték egyes darabjait, hanem igyekeztünk minél többet megtudni magáról Sápi Lajosról is, akiről szívesen mesélt dr. Sápi Levente.

Bár a feltárás közel sem mondható teljesnek és befejezettnek, a figyelemfelhívás érdekében mégis megkíséreljük a kivételes életpálya és szakmai út bemutatását a dokumentált anyagok és a rögzített beszélgetések alapján. Tanulmányunk első felében Sápi Lajos kutatásaira támaszkodva és azt kiegészítve a család történetét vázoljuk fel, majd bemutatjuk munkásságának különböző szeleteit, végezetül magánemberként is megismerhetjük az egykori építész.

A Sápi család története

„Az 1500-as évektől »élek« Debrecenben, az öregapám öregapja is itt élt...”¹

Sápi Lajos (1909–1993) építész 1909. február 21-én született Debrecenben református család sarjaként. A családot ekkor a Tócsókertben az I. 14.² lakcímen jegyezték. Édesapja, Sápi István (1876–1955) kőművesmester ezen a címen, míg édesanyja, Marozsányi Julianna (1877–1957) varrónő a Vendég utca 27. szám alatt lakott, amikor 1899. november 6-án összeházasodtak. Marozsányi Julianna 1877. június 30-án született Ondódon, Marozsányi András (?–?) napszámos és Burai Julianna (?–?) gyermekeként, Sápi István pedig 1876. július 19-én született a nagyszülői Tömösvári-házban, a Vendég utca 3398. (ma 21.) szám³ alatt. István szülei, Sápi Lajos (1846–?) napszámos, földműves és Tömösvári Julianna (1846–1918) 1872-ben házasodtak össze és a Tömösvári-házban laktak, ahol István is felnőtt. Tömösvári Julianna 1918. június 12-én halt meg özvegyen, néhai szülei, Tömösvári Mihály (1804–?) napszámos és Kiss Zsuzsanna (1812–?) házában.⁴

1 Sápi Lajos megjegyzése egy cikkben. *Hajdú-bihari Napló*, 1984. december 15. 5.

2 A Tócsókertben nem tudtuk beazonosítani, melyik utca 14. számú háza lehetett.

3 Sápi István születési anyakönyvi bejegyzésében, 1876. július 19-én a Hatvan utcai kerület 3391. (Vendég u. 35.) szám olvasható, ami minden bizonnyal elírás lehet. A Vendég utca 3398. (21.) számú ház, ahogyan lentebb látható, legalább 1857 és 1927 között biztosan a Tömösvári család tulajdonában volt. Sápi Lajos és Tömösvári Julianna 1872. január 4-én házasodtak össze Debrecenben, amikor Juliannát a Tömösvári-házban jegyezték, Lajos lakcíméhez pedig csak egy szót írtak, ami sajnos olvashatatlan. Ráadásul minden gyermeküket a Tömösvári-házban jegyezték születésükkor, egyedül Istvánnál olvasható a valószínűleg téves, 3391. szám. 1872-ben itt született Sápi Julianna, aki özvegy Miskolczi Istvánnéként halt meg ezen a lakcímen 1934-ben. 1874-ben Sápi Lajos kőművessegéd, aki 1898-ban Hajdúböszörményben feleségül vette B. Kovács Margitot, majd 1911-ben halt meg Debrecenben, Vendég utca 64. szám alatti lakosként. 1878-ban Sápi Gyula, 1881-ben pedig Sápi Róza is a Tömösvári-házban született. Az biztosnak mondható, hogy Sápi Lajos építész apai nagyszülei a házasságuk után itt éltek le az életüket és a gyermekeik is itt nőttek fel.

4 A Vendég utca 3398. (21.) számú ingatlan tulajdonosa 1851-ben Szűcs István volt, 1857-ben pedig már Tömösvári Mihály. Az 1869–1870-es népszázeírásban a 66 éves Tömösvári Mihály napszámos tulajdonában állt a ház. 58 éves feleségével, Kiss Zsuzsannával és 18 éves varrogató és fonogató lányukkal, Juliannával, valamint további gyermekekkel, rokonokkal és más lakókkal együtt 25-en éltek a ház hét

Figyelemre méltó kapcsolódási pont a Sági és a Tömösvári család között a kőműves szakma. Tömösvári Juliannának két testvére is kőműves volt, Tömösvári Mihály (1852–1918) és Tömösvári András (1840–1909). Elképzelhető, hogy a Tömösvári rokonok miatt választotta Sági István a kőműves mesterséget, hiszen velük egy házban nőtt fel a Vendég utca 21. szám alatt. Ráadásul István testvére, Sági Lajos (1874–1911) szintén kőműves lett.

Sági Lajos építésznek hét testvére született: Mária, István, Erzsébet, Ilona, Géza és Zoltán, illetve egy halvaszületett kislány 1910-ben. Sági Mária (1903–1929) Csukás Károllyal házasodott össze 1925-ben, de négy év múlva, 26 évesen meghalt. Sági István (1905–1920) mindössze 14 évet élt. Sági Erzsébet (1907–1978) Serley Vince felesége volt 1938-tól.⁵ Sági Ilona (1913–1938) hajadonon halt meg 25 éves korában. Sági Géza (1916–1968) Kiss Ilonát vette feleségül 1941-ben. Sági Zoltán (1922–1998) Lójárt Lillával (1924–2012) házasodott össze 1949-ben, két gyermekük született, dr. Sági Levente (1951–) és Sági Attila (1957–).

A születési-, házassági- és halotti anyakönyvekben bejegyzett, jelenleg rendelkezésünkre álló lakcímek alapján, Sági István kőműves a családjával a következő helyeken élt Debrecenben. Születésétől valószínűleg a házasságáig, a Vendég utca 21. számú Tömösvári-házban. Esküvőjük után feleségével a Tócskertetben telepedtek le, az I. 14. számú ingatlanon, 1910-ben még itt laktak. 1913-ban Ilona lányuk, illetve 1916-ban Géza fiuk születésekor a Vendég utca 64. szám⁶ alatt jegyezték a családot.

A Böszörményi út 10. szám⁷ volt a következő lakásuk, ahol István fiuk 1920-ban meghalt, majd 1925-ben innen házasodott Mária lányuk. A Vénkertben a Domokos Lajos utca 26. szám⁸ alatt volt a végső lakhelyük. 1938-ban Erzsébet lányukat már innen adták férjhez, végül Sági Istvánt is ezen a lakcímen jegyezték 1955-ben történt halálakor. Özv. Sági Istvánné Marozsányi Juliannát 1957-ben már Rákóczi utca 8. szám alatti lakosként érte a halál.

Sági Lajos (1909–1993) felesége Kántor Margit (1911–1989) volt. Házasságkötésükkor, 1941. november 12-én Lajost a Domokos Lajos utca 26. szám, Margitot pedig a Böszörményi út 5. szám alatt jegyezték. Margit szülei, Kántor Ernő (1877–1960) kereskedelmi üzletvezető és Nagy Róza (1882–1948) már lányuk születésekor is a Böszörményi út 5. szám⁹ alatt laktak. Lajosnak és Margitnak nem született gyermeke.

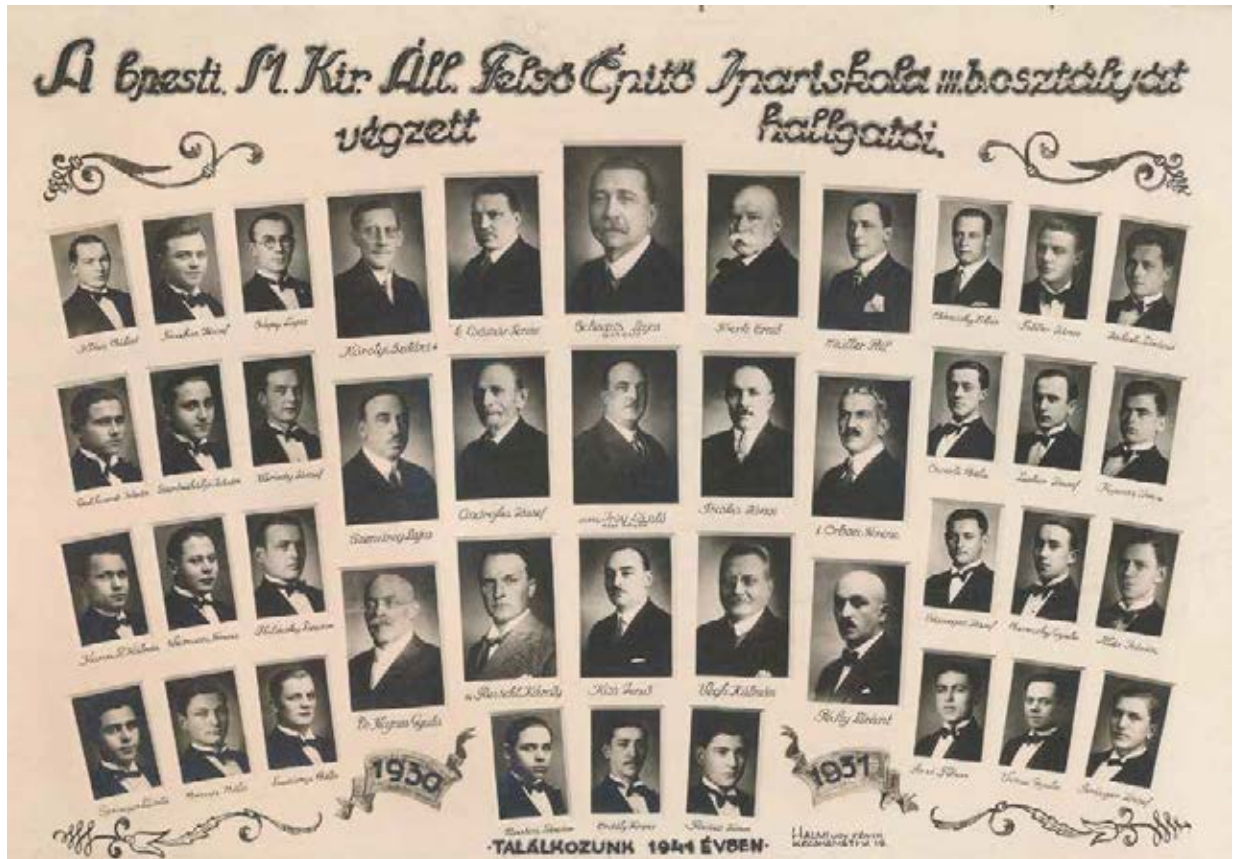
Sági Lajos a kőműves, az építész és a hivatalnok

„Édesapám jó nevű debreceni kőművesmester volt, s így az építészeti iránti szeretetet korán, hazai földből örökölttem.”¹⁰ Mint már láthattuk, a családban több kőműves is volt, az édesapja testvére és édesanyjának a két testvére is a szakmában dolgozott. Sági Lajos háromgenerációs családi hagyományt követve helyezkedett el az építőiparban, a testvérei közül egyedülként. A Debreceni Református Főgimnáziumban

- lakásként jegyezték öt szobájában. Az apró újsori porta átmenő telek volt, a hátsó vége a Csap utca felőli utcafront volt, arról a 22. számmal jelölve. A telken 1872-ben még egy oldalhatáron álló népi lakóház állt, 1911-ben pedig már egy hézagosan zártosuló polgárházat ábrázoltak a kataszteri térképen. Az 1910-es címtárban már az ifjabb Tömösvári Mihály (1852–1918) kőművest jelölték tulajdonosként, aki ezen a lakcímen halt meg. A felesége, Gál Erzsébet 1941-ben halt meg 87 évesen, Pozsonyi út 28. szám alatti lakosként. Az 1927-es címtárban a fiukat, Tömösváry Gyulát (1879–1963) jelölték a Vendég utca 21. számú ház tulajdonosaként. Gyula az első felesége, Valkovszki Julianna 1908-ban történt halála után, 1910-ben Budapesten vette feleségül Nagy Rózát, ahol halálakor is jegyezték. A Tömösvári család harmadik generációjából a Budapesten élő Gyula adhatta el végül a házat, mert az 1940-es címtárban már Majtényi Jánost említik tulajdonosként. A Tömösvári-házat valamikor 1978 és 2000 között elbontották, ma üres telek van a helyén. A *Hajdú-bihari Napló* hírdetése alapján a bontás 1989-re tehető, mert július 21-én a Vendég utca 21. alatt „bontásra kétszobás ház és új kétszárnyú szobaajtó sürgősen eladó” volt, s augusztus 1-jén már „bontásból hódfarkú cserép, téglá, ajtó, ablak, sürgősen olcsón eladó, és új kétszárnyú szobaajtó”
- 5 Serley Vince eredeti családneve Schwarz volt, az átkeresztelkedés után vette fel a Serley nevet. Szintén építészeti pályát választott, a debreceni Műszaki Főiskolán oktatott.
- 6 1911-ben Sági Lajost, István testvérét szintén ezen a lakcímen jegyezték halálakor. Azonban a Vendég utca 64. számú ház sosem volt a Sági család tulajdonában, csak bérlők lehettek. A Vendég utca 3350. (64.) számú ház tulajdonosa az 1869–1870-es népszámlálás szerint Váradí Imre 40 éves talyigás volt. Az 1910-es és az 1911-es címtárak szerint már Békési István kútúrómesteré és feleségéé, Varga Erzsébeté volt a ház. 1914-ben Miskolczi István gazdálkodó volt a tulajdonos, aki 1924-ben halt meg 40 évesen, Kis Szepeszen. A feleségével, Tallódi Zsófiával 1916-ban házasodott össze, amikor a Perces utca 14. szám alatt jegyezték. A Vendég utca 64. szám alatt 1927-ben id. Petermann Istvánt, 1940-ben ifj. Petermann Istvánnét említik a címtárak tulajdonosként. A telken 1872-ben és 1911-ben is egy

oldalhatáron álló népi lakóházat ábrázoltak a kataszteri térképeken. Légi felvételek alapján valamikor 2003 és 2005 között elbontották az utcafronti házrészét, ami ma is beépítetlen, az udvari épület áll csak. A Vendég utca 64. utcai homlokzatáról a hagyatékban találtunk egy Sági Lajos által készített fotót.

- 7 A Hajdúböszörményi út 10. (1910 előtt Csígekert 20.) számú ingatlan szintén nem volt a Sági család tulajdona, csak egy lakást béreltek a házban. Az 1910-es és 1911-es címtárban Török János bérkocsist jelölték tulajdonosként, aki ezen a lakcímen halt meg 1917-ben, 44 éves korában. A Török család 1901-től lakott itt, amikor János fiukat már ezen a lakcímen jegyezték születésekor. 1900-ban, Erzsébet lányuk születésekor még a Veres utca 22. szám alatt laktak. A Böszörményi út 10. számú ház az 1927-es címtárban özv. Könczey Gyuláné, 1940-ben pedig Grósz Mayerné tulajdona volt. Az 1911-es kataszteri térképen már egy zártosuló polgárházat ábrázoltak a telken, amelyet a légi felvételek alapján valamikor 1978 és 2000 között bontottak el az Alföldi Nyomda bővítések.
- 8 A Domokos Lajos utca 26. számú házat nehezen tudtuk beazonosítani a térképeken, nem tudjuk, hogyan nézett ki; Sági Levente elmondása alapján emeletes ház volt. Valószínűleg itt is csak egy lakást bérelhettek vagy vásárolhattak meg, a ház nem a Sági család tulajdonában volt. A Domokos Lajos utca 26. számú ingatlan az 1910-es címtár szerint Molnár Mihály szűrszabó tulajdona volt, aki a Péterfia utca 24. szám alatt lakott. Az 1940-es címtárban pedig a Városi Takarékszövetkezet jelölték tulajdonosként. Több érdemi információt nem találtunk a házról és a tulajdonviszonyairól, amelyet az 1970-es évek elején bonthattak el, a Vénkerti lakótelep építése miatt.
- 9 A Böszörményi út 5. szám alatti ingatlan tulajdonosa a címtárak szerint 1910-ben özv. Ludmann Lajosné Orosz Mária és Ludmann Lajos, 1927-ben a Stern kefégyár, 1940-ben pedig az Egyesült Kefégyárak Rt. voltak. Sági Lajos határidőnapló bejegyzése: „Kántor Ernőné sz. Nagy Róza és Jávör Fülöpné sz. Steiner Aranka, Böszörményi út 5. telekdarabolási kérvénye beadv. 1939. január 25. Egyesült Kefégyár.”
- 10 Szamosújvári Sándor (szerk.): *Szülföld*. Hazafias Népföld Városi Bizottsága, Debrecen, 1967. augusztus

23

III. A) osztály.

Osztályfőnök: **Darcsay János.**

1. Anlitzky Ottó	2 2 1	17. Lidvíg Mihály	2 3 1
2. Balla László	1 2 1	18. Orosz József	2 3 1
3. Beozkay Jenő	2 3 2	19. Pásztor József	1 1 1
4. Berg Lajos	2 2 1	20. Pázmány Gyula	1 1 1
5. Berger István	2 2 1	21. Podollák Ferenc	2 2 1
6. Csopus László	1 1 1	22. Pongrácz Lajos	1 1 1
7. Deé Ferenc	2 2 1	23. Reisenbüchler Hező	2 2 1
8. Eiler Benjamin	2 3 1	24. Salamon István	2 3 1
9. Fábán Imre	2 2 1	25. Strázl Sándor	1 2 1
10. Feenyessy Nándor	1 1 1	26. Szalay Béla	1 2 1
11. Fragner János	2 2 1	27. Szűcs Lajos	2 2 1
12. Handler Daniél	2 2 1	28. Valentin Nándor	2 2 1
13. Keplinger László	1 2 1	29. Vandrassék István	2 3 1
14. Kovács Gyula	2 3 1	30. Vass László	2 3 1
15. Kovács István	1 2 1	31. Vidua Hező	1 1 1
16. Lengyel Lajos	1 2 1	32. Zarl Pál	1 1 1

III. B) osztály.

Osztályfőnök: **Vitéz Irsy László.**

1. Artx Tibor	2 2 1	15. Líber József	2 3 1
2. Bánszky Tibor	2 2 1	16. Ludányi Béla	2 2 1
3. Berecsky Gyula	3 3 1	17. Marton Sándor	3 3 1
4. Braun Béla	3 3 1	18. Peringer József	3 3 1
5. Cseréi Béla	1 1 1	19. Radics János	2 2 1
6. Erdélyi Ferenc	3 3 1	20. Sápó Lajos	1 1 1
7. Fazekas József	1 1 1	21. Springer László	3 3 1
8. Gohhardt István	2 3 1	22. Süvegcs József	2 2 1
9. Holeczky Sándor	2 2 1	23. Szeremiházyi István	2 2 1
10. Illés István	2 2 1	24. Töbör János	3 3 2
11. Jakab Lóránd	3 2 2	25. Várady József	2 3 1
12. Klóza Bálint	2 2 1	26. Vincze Gyula	3 2 2
13. Kopasz Imre	1 2 1	27. Weinmann Ferenc	2 2 1
14. Kurucz Bécsy Kálmán	2 2 1		

A budapesti Felső Építő Ipariskola végzett hallgatóinak tablójának és névsora, 1931

tanult négy évet 1919 és 1923 között.¹¹ Ezután Debrecen Szabad Királyi Város Fiú Iparostanonciskolája 4 évfolyamos kőművesképzését végezte el 1927-re,¹² amikor 18 évesen kőművessegédként kezdett el dolgozni. Tanulmányait a felsőfokú képzésben, rendes tagozaton folytatta. 1931. június 20-án kitüntetéssel felsőépítő végzettséget szerzett a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskolában.¹³ Ez a képzés a mai építészmérnöknek megfelelő jogosultságot jelentett akkoriban. Az intézményben a 3 éves nappali tagozat mellett a 4 éves téli tagozat az építőiparban dolgozók számára működött azonos tananyaggal. „A Felső

11 A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának Értesítője az 1918–19., 1919–20., 1920–21. tan évekről. Debrecen, 1921. 54., 92., A Debreceni Református Főgimnázium Értesítője az 1921–22. iskolai évről. Debrecen, 1922. 24., A Debreceni Református Főgimnázium Értesítője az 1922–23. iskolai évről. Debrecen, 1923. 20.

12 Debrecen Szabad Királyi Város Ipariskoláinak Értesítője az 1925–26. és 1926–27. isk. évről. Debrecen, 1927. 69.

13 1879-ben alapították a Budapesti Állami Középipartanodát, ahol az építészeti szakosztályon építőmestereket képeztek. Az építészképzés a megnövekedett létszám miatt 1898-ban kivált a Középipartanodából és önálló intézményként, mint Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola folytatta munkáját. Az intézmény 1963-tól Ybl Miklós Építőipari Technikumként, 1972-től pedig Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskolaként működött, amelynek Építőipari Kara Budapesten, Gépészeti Kara pedig Debrecenben volt. Budapesten 2000-tól a Szent István Egyetemhez csatlakozott, 2006-tól viseli az Ybl Miklós Építéstudományi Kar nevet, 2020 óta már az Óbudai Egyetem részeként. <https://ybl.uni-obuda.hu/a-kar-tortenete/>

Építő Ipariskola elvégzése és két év építőipari gyakorlat megszerzése után a hallgatók önálló iparendélyt válthattak, három év építőmester mellett végzett gyakorlat után építőmesteri szakvizsgára jelentkezhettek.¹⁴ A hagyatékban megtalálható A budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola 1914. évi szünidei felvételei című kötet a Korvin testvérek Budapest kiadásában. Az 50 lapból álló gyűjteményben a szepességi műemlékekről Foerk Ernő tanár vezetése mellett készített felmérési rajzok láthatók. Szintén a hagyaték része a budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola 1930–31. évi Értésítője, amelyben a vitéz Irsy László által vezetett 27 fős III. B. osztályban olvasható Sápy Lajos neve.

Sápy Lajos munkahelyeit a hagyatékban megtalált, 1957. április 25-én kiállított munkakönyve alapján teljeskörően megismerhetjük. Először 1927-ben, kőművessegédként kapott munkakönyvet a Debreceni Ipartestülettől. 1931–1932-ben helyettes építésvezetőként (1934. május 5-én kiállított Debrecen I. fokú közigazgatási bizonyítvány alapján), 1932–1935-ben munkavezetőként (bemondás alapján), 1935–1937-ben építésvezetőként (a gyulai Általános Ipartestület által 1935. június 15-én kiállított bizonyítvány alapján) dolgozott. Ezt a kivitelezésben eltöltött időszakot az 1960-as határidőnaplójának „szolgálati időm” című bejegyzésében pontosítja. 1931. július 15-től 1932. november 29-ig a Széll Géza és Fia¹⁵ cégnél dolgozott 1 év 4 hónap és 14 napot. 1935. március 15-től június 15-ig a Tóth és Sebestyén¹⁶ cégnél dolgozott

Év végi jutalom Schoditsch Lajos építész, az építőipari iskola igazgatójának aláírásával, 1930

14 uott.

15 Széll Géza (1874–1940) építési vállalkozó ácsmester volt, később építészként is említik a különböző korabeli forrásokban. Budapesten született Altenthaler János építési munkavezető és Vind Rozália gyermekeként. Debrecenben 1901-ben házasságot kötött Sódvári Bíró Ilonával, ekkor és Gyula fiuk születésekor, 1902-ben a Timár utca 17. szám alatt laktak. 1904-ben Ilona lányuk születésekor már a Teleki utca 77. szám alatt jegyezték Széll Gézát, ahol haláláig élt. A cég nevében is jelölt fia, Széll Gyula (1902–1953) építész főmérnök Budapesten halt meg. A Széll Géza és Fia cégről keveset tudunk, az 1920-as és 1930-as években számos kivitelezési pályázaton vettek részt Debrecenben.

16 A Tóth és Sebestyén céget 1914-ben alapították Debrecenben. A cég elődjét, a Reményik és Sebestyén közkereseti társaságot 1912. március 21-én jegyezte be a Kolozsvári Törvényszék. Reményik Károly (1857–1935) építész, Sebestyén Dávid (1858–1930) vállalkozó és fia, Sebestyén Lajos okleveles építész, építkezési vállalkozók, kolozsvári lakosok alapították. A Debreceni Törvényszék 1914. április 27-én jegyezte be a Tóth, Reményik és Társai Debrecen közkereseti társaságot, amelyben a 3 kolozsvári vállalkozóhoz 3 debreceni építész csatlakozott: Tóth István, Szilágyi János és Erdődi Lajos. A cégük építette fel a Korb Flóris budapesti építész által tervezett debreceni egyetemi klinikai telepet 1914 és 1926 között, mintegy 50 debreceni és 80 budapesti szakiparos vállalkozó és gyáros munkáját összefogva (Nemzeti Újság, 1926. október 17. 2.). A cégben több változás történt az évek során. 1922. október 1-jén Tóth és Sebestyén néven jegyezték be a kivitelező céget, amely már építőanyagok gyártásával és forgalmazásával is foglalkozott, 1925-től pedig részvénytársasággá alakult. A Tóth István (1857–1926) és székelyhidasi Sebestyén Lajos (1887–1944) építészek által vezetett cég a Tiszántúl legnagyobb építési vállalatává vált. Az 1920-as és 1930-as években Debrecen legtöbb középületét és bérházát ők építették fel, például a Déri Múzeum kivitelezői is ők voltak. A Tóth és Sebestyén Rt. végül 1939-ben beolvadt a szintén Sebestyén Lajos által vezetett Debreceni Működő Rt.-be. A cégtörténet forrása a Központi Értésítő, valamint a korabeli sajtó. Lásd még: Balogh László: Téglától a műköig. Tóth Béla, Tóth István és Sebestyén Lajos munkássága és szerepe a debreceni téglagyártásban. In Debreceni Szemle, 2020. 1. 26–45.

3 hónapot. 1935. június 21-től 1937. július 31-ig Sipos László¹⁷ építésznél dolgozott 2 év 1 hónap és 10 napot. A feljegyzésben a szolgálati idő összesítése is szerepel, 3 év, 8 hónap és 24 nap. 1927-től 1937-ig dolgozott tehát az építőiparban, végleglegedve a ranglétrán a kőművessegédségtől az diplomás építőmester munkaköréig. A bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy végig kivitelezéseken dolgozott építésvezetőként, építész tervezői munkájáról nincs tudomásunk ebben az időszakban.

1992-ben Bakó Endre interjút készített Sápi Lajossal a debreceni Köztemető ravatalozójának építéséről, amelyben visszaemlékezett pályája kezdetére. „Igen, én irányítottam az építkezést [. . .]. Debrecenben ismeretek engem, Borsos József városi főépítész is. A ravatalozót a Széll Géza és Fia Cég építette, a munkálatokat eredetileg egy építőmester irányította, mert

17 Vitéz Sipos László (1897–1990) építész édesapja Sipos Bálint (1868–1939) kőművesmester volt. Valószínűleg Sipos Bálint építette a 20. század első évtizedében a 2024 decemberében elbontott, Csapó utca 23. számú zártorú polgárházat, ahol Sipos László is lakott, még 1948-ban is. A ház és a Sipos család történetéről lásd: <https://www.debrecenhazai.hu/kataszter/csapo-utca-23> Sipos László 1925-ben Budapesten a Magyar Királyi József Műegyetemen szerzett építész oklevelet (Építő Ipar – Építő Művészet, 1931. június 1. 89.). Építőmesterként a kivitelező cégét 1929-ben alapította Debrecenben, Csapó utca 23. szám alatti székhellyel (Központi Értésítő, 1929. július 4. 451.). Ettől kezdve az 1930-as, 1940-es években számos kivitelezési pályázaton vett részt Debrecenben és a régióban, kevés sikerrel. Főleg felújítási, átalakítási és bővítési munkákat nyert el, illetve lakóházakat tervezett és épített. Például 1945-ben ő vezette a Nagytemplom helyreállítását, miután a légi bombázás miatt leégett az egész tetőszerkezete. (Debrecen, 1945. augusztus 2. 3. és 1945. augusztus 19. 4.)

Λ Sági Lajos és Kántor Margit esküvő képe, 1941

< Sági Lajos portréi az 1930-as évek végén

Szell Géza olyan építési vállalkozó volt, akinek kellett az építőmester, mert neki nem volt szakmai jogosítványa. 1931. november 1-jével rám bízta ezt a szép feladatot. Elvállaltam, mert volt gyakorlatom, nyaranta két-két hónapig ebben forgolódtam, s tudtam igazolni. [...] A ravatalozóra úgy emlékszem, mint életem szakmai csúcspontjára.”¹⁸

A munkakönyve szerint 1937. augusztus 1-jén technikusként kezdett el dolgozni Debrecen város Tanácsának Végrehajtóbizottságánál, s már építési csoportvezető volt, amikor 1961. december 31-én a következő év elsejével áthelyezték az Építésügyi Minisztérium Debreceni Tervező Vállalatának műszaki vezetői pozíciójába, ahonnan 1971. december 31-én vonult nyugdíjba. 1972. január 10-től 1973. január 31-ig a Debreceni Református Kollégiumnál dolgozott építési szaktanácsadó-

ként. Továbbá mellékfoglalkozásként jegyezték be, hogy 1964. október 1-jétől 1964. december 31-ig a Gépállomások Igazgatóságán dolgozott Debrecenben.

Debrecenben az állami tervezés megalapozása és a DTV (Debreceni Tervező Vállalat) elődje 1948-ban indult el. Schwastits Géza építész-mérnök, a Pallagi Gazdasági Akadémia tanszékvezető tanára megbízást nyert a Budapesten már működő Magasépítési Tervező Intézet debreceni fiókjának a megszervezésére. 1949. március 1-jétől Pallagról beköltöztek a Piac utca 47. számú ház három helyiségébe. A fejlődő vállalat vezetésére Budapestről Nyéki Endrét rendelték ki. Augusztusban már átköltözött az iroda az Építési Igazgatóság kezelésében álló Ságvári Endre (ma Vásáry István) utca 2. számú épület második emeletére. 1950. évelején átmenetileg a Mezőgazdasági Tervező Intézet, majd az Ipari Tervező Intézet debreceni fiókjaként működtek. 1950. szeptember 1-jén alakult meg az önálló intézmény Debreceni Tervező Iroda néven. A vállalat gyorsan fejlődött, ezért a székház lebombázott sarki részére Novák Péter, a vállalat

18 Bakó Endre: Úgy temettek a városban, mint faluhelyen. A 84 éves Sági Lajos egykori építésirányító a ravatalozó létrejöttéről. *Hajdú-bihari Napló*, 1992. július 25. 8.

Sári Zoltán és Sári Lajos a hivatalban, 1950-es évek

főmérnöke tervei szerint 1952–1953-ban bővítést építettek. Novák Pétert a főmérnöki székben Vákár Tibor, Holl Géza, majd Deák Ernő váltotta. Öt év után Nyéki Endre igazgató helyét Aczél Endre vette át. A vállalat létszáma 1956-ra már 100 főre emelkedett. 1957-ben az igazgató Takács Gyula, a főmérnök pedig Mikolás Tibor lett.¹⁹ A vállalatot 1967-től Debreceni Tervező Vállalatnak, 1978-tól Kelet-magyarországi Tervező Vállalatnak (KELETTERV) nevezték.²⁰

A városi hivatalnál eltöltött 24 éve alatt szintén egyre emelkedett a ranglétrán a műszaki segédtsztről az osztályvezető főmérnökiig. A hivatalnál már tervező építészként is dolgozott, bár úgy nyilatkozott, hogy a Ravatalozóhoz hasonló nagy feladatot keveset kapott. „*Rangos munkám volt a KIE utcagyerekek menhelyének tervezése és építése az Ispotály utcán. 1944. június 2-án az angolok porig bombázták. Szerencsére a gyerekek nem voltak benne, de az orvos, a pap, a gondnok és a két szakácsnő a romok alatt maradt.*”²¹ A Keresztyén Ifjúsági Egyesület²² modern

százágas tanoncotthonát, a földszinten 7, az emeleten 14 helyiséggel, az Ispotály tér 9. szám alatt 1942. július 11-én adták át ünnepélyesen a református egyház, a város és az Országos Nép- és Családvédelmi Alap támogatásának köszönhetően.²³ A kivitelezés 1942 májusában kezdődött, a kőművesmunkákat Sipos László építész, Sári Lajos egykori mestere végezte.²⁴ A női ispotály 1906-ban épült egyemeletes épületét alakították át és bővítették.²⁵ „*A Református Ispotály épületében elhelyezendő*

iparostanoncként való elhelyezése. Később a várostól megkapták a Vágóhíd utcánál a régi Bábaképző egyik épületét, ahol elkezdhettek intézményesülni. Az intézmény három pillérré épült: 12 éves korig a napköziotthonban, 12 és 18 év között a tanoncotthonban, továbbá a Fiúfalva nevű nevelőotthonban lakhattak. (Debreceni Ujság – Hajduföld, 1941. március 27. 5.; 1941. július 20. 7.)

23 Debrecen, 1942. július 12. 7.; Erdélyi Néplap, 1942. július 15. 4.; Reggeli Magyarország, 1942. július 17. 5.; Debrecen 1942. augusztus 11. 4.; Debrecen, 1944. március 11. 6.

24 1942-ben „a KIE tanoncotthont 30 ágyasról 100 ágyasra bővítik. Az átalakítási munkákat most adta vállalatba a kisgyűlés. A föld-, kőműves-, elhelyezők munkával vitéz Sipos László építész 8097 P, az ács munkával Mezey Bélát 2417 P, az asztalos-, lakatos-, üveges- és mázoló munkával – megosztottan – Löky Sándor 1747 P és Szolnoki Győzőt 241 P, Tóth Gyulát 679 P, Szirák Lászlót 6564 pengős keretben megbízták.” (Debrecen, 1942. május 21. 6.)

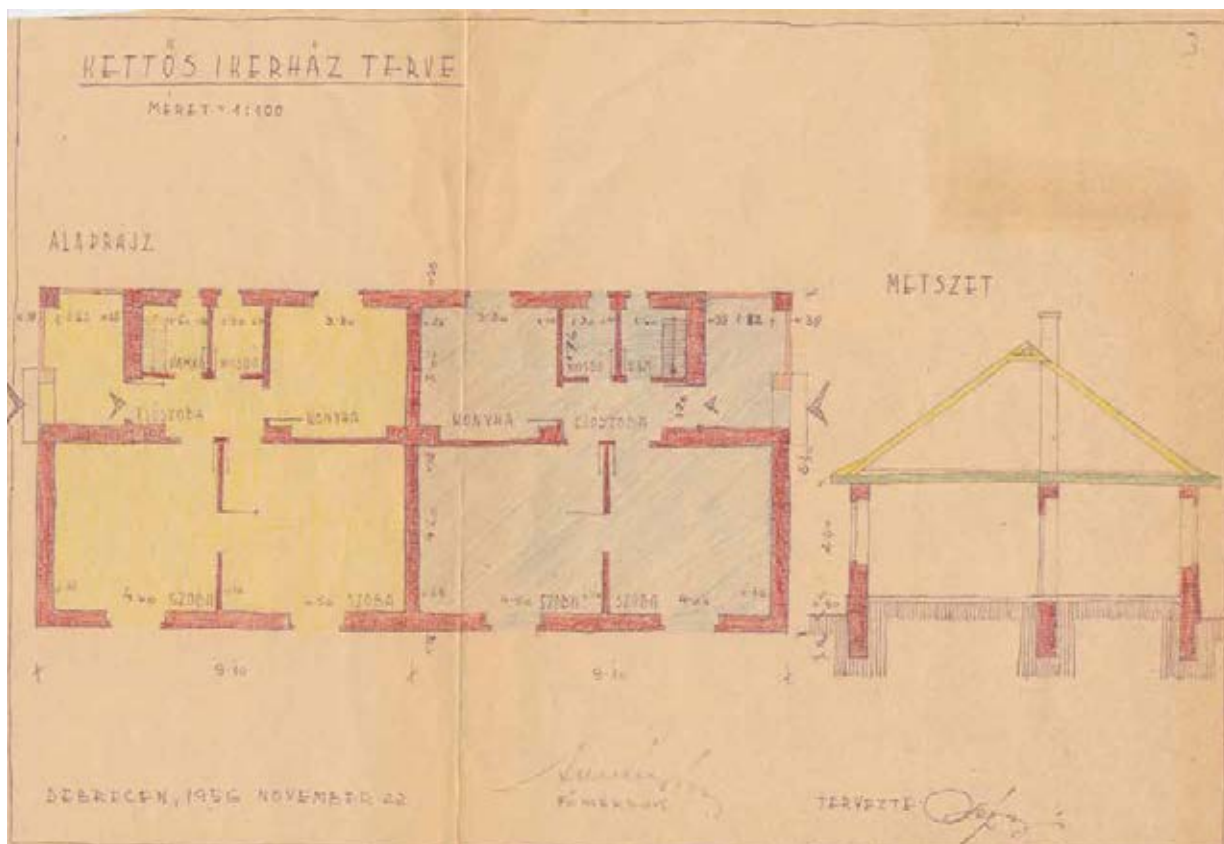
25 A református ispotály telepén a város 1906-ban az Ispotály tér 9. szám alatt a Női ispotály épületét, 1909-ben pedig az Ispotály tér 12. szám alatt a Férfi ispotály épületét építtette fel. Mindkét épület azonos alaprajzzal és egyemeletes tömeggel épült, a tervek rajzokon Aczél Géza városi főmérnök neve olvasható. (Az eredeti tervek rajzokat a DMJV PH Főépítészeti Iroda Építészeti Archivum – Tervtár őrzi. Vitéz Csizmadia József 2013. augusztus 14-én publikálta a tervek rajzokat a honlapján *Lebombázott templom, tönkretett Ispotály* című bejegyzésében.

19 Sári Lajos: *Debreceni Tervező Vállalat története*. Kézirat, é. n. 40 pp.

20 Kovács Péter, Keller Ferenc (szerk.): *Debrecen modern építészete 1945–1975. II. kötet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2019. 14.

21 *Hajdú-bihari Napló*, 1992. július 25. 8.

22 A Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) 1923. decembere óta működött Debrecenben. A vezetőség 1934 évelején vetette fel az első debreceni Napközi Otthon létrehozásának a tervét. Ekkor az Erzsébet utca 54. szám alatti, OTI bérpalota helyén levő épületben vasárnaponként gyűjtöttek össze néhány utcagyereket. Az első világháború után egyre több hátrányos helyzetű és árva gyermek csavargott a város utcáin. Az intézmény célja az ő kiemelésük és állandó otthon biztosítása számukra, vallásos és hazafias nevelés által a munka világában, elsősorban

Kishegyesi úti lakótelep terve, 1956. Tervező: Sági Lajos

„KIE tanoncotthon terve” című földszinti és első emeleti alaprajzokon az 1941 novemberi keltezés és a tervező, Sági Lajos műszaki segédtsízt aláírása olvasható az akkori műszaki tanácsnok aláírása mellett.²⁶

A hagyatékban a felmérési rajzok mellett, egy Sági Lajos által tervezett lakótelep 3 tervrajzát találtuk meg. A Kishegyesi úti lakótelep 18 szabadon álló épülettömbben összesen 60 egy- és kétszobás lakással épült meg a tervek szerint. A Kishegyesi út, a Szotyori, Ács és Fűrész utca, valamint az Építők útja által határolt két telektömbbe telepítették a dátum nélküli, „Kishegyesi úti lakótelep kitűzése” című, M=1:1000 helyszínrajzon ábrázolt épületeket. A szimmetrikusan tükrözött „Kettős ikerház terve” című, M=1:100 alaprajzot és keresztmetszetet 1956. november 22-én keltezték. A 9,10 × 4,40 m méretű, 2,80 m belmagasságú, kétszobás lakásban egy 4,00 × 4,20 m és egy 4,50 × 4,20 m alapterületű szoba, egy konyha, egy előszoba, egy mosdó és egy kamra padlásfeljáróval kapott helyet, valamint egy bejárati kis fedett terasz. A szimmetrikusan tükrözött „Négyes ikerház terve” című, M=1:100 alaprajzot és helyszínrajzot 1956. október 22-én keltezték. A komfort nélküli, 8,10 × 5,50 m méretű,

egyszobás lakás egy 4,20 × 5,00 m alapterületű szobából, egy konyhából, egy kamrából és egy kis előszobából áll. A telek másik sarkához külön épült egy kis fa-szén kamra és az udvari WC. Ezen a rajzon egy M=1:500 helyszínrajz is látható, amelyen az épületkontúrba az alaprajzot is berajzolták. Mindhárom tervrajzon az akkori főmérnök aláírása és a tervező, Sági Lajos aláírása olvasható. 1958-ban adták hírül, hogy „beköltöztek a Kishegyesi úti 56 kislakásba az új bérlők”.²⁷ Az 1970-es légi felvételen szépen láthatók a tervek szerint megépült nyeregteretű házak, amelyek ma is állnak, azonban mindenféle kaotikus bővítéssel tették egyedivé, egyben alig felismerhetővé az eredeti típusházakat.

Az építési évszámokat Papp József kéziratából közli. <https://ispotaly.com/ispotaly/lebombazott-templom-tonkretett-ispotaly/>. A tanoncotthonná átalakított Női ispotály az 1944-es bombázások során teljesen megsemmisült, a Férfi ispotály egyemeletes épülete viszont ma is változatlanul áll a Raktár utca 4. szám alatt.

26 Az eredeti tervrajzokat a DMJV PH Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Tervtár őrzi, online megtekinthető vitéz Cszizmadia József honlapján.

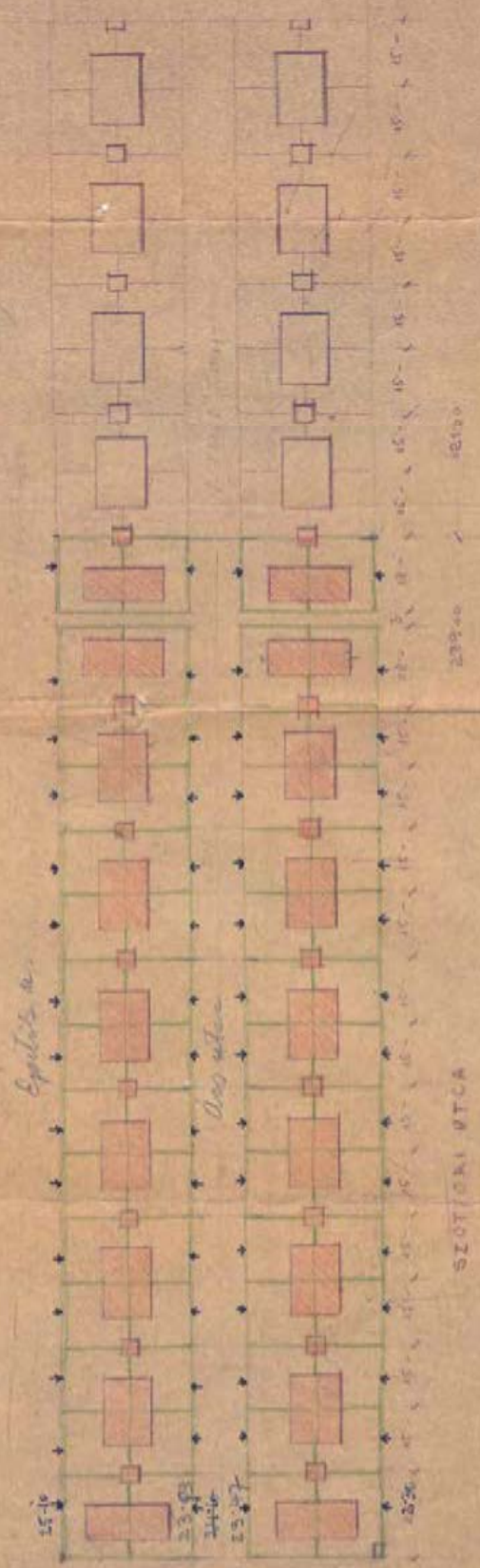
27 *Hajdú-bihari Napló*, 1958. november 15. 2. Egy másik újságcikkben a Nagysándor-telep fejlődéséről adtak hírt. „Munkanéküliség nincs. Egyszer és mindenkorra megszűnt a kisemberek létbizonytalansága. Elűntek a sorházak és a földbeásvott kunyhók. Helyettük egészséges tágas lakóházak épülnek mindenütt. A telep dolgozói részére csak az utóbbi két évben közel száz építési engedélyt adtak ki s közvetlenül a tágas mezők szomszédságában áll már a Kishegyesi úti lakótelep is. Modern parkettes szobákkal, ahol maholnap már a gáz és a vízvezeték is otthonos lesz. Az új házsorok lakói bizonyára még csak nem is sejtik, hogy ott ahol ma vidám gyerekek futkároznak és nylon blúzokat szárít a meleg szeptemberi napfény, még tíz évvel ezelőtt is egy földkunyhó állt. Vida bácsi lakott itt, az utolsó „barlanglakó” mohikán. A hajdani földkunyhó romjai fölött húzódik most ez a pompás lakótelep, egy kicsit jelképként is. Jelképként, hogy így gyógyítja be a tegnap sebeit, a munkás-paraszti Magyarországot.” *Hajdú-bihari Napló*, 1958. szeptember 18. 2.

KISHEGYESI ÚTI LAKÓTELEP KIVÜZÉSE

MÉRET = 1:1000

Lajos
TERVEZŐ

Lajos
FŐTERVEZŐ

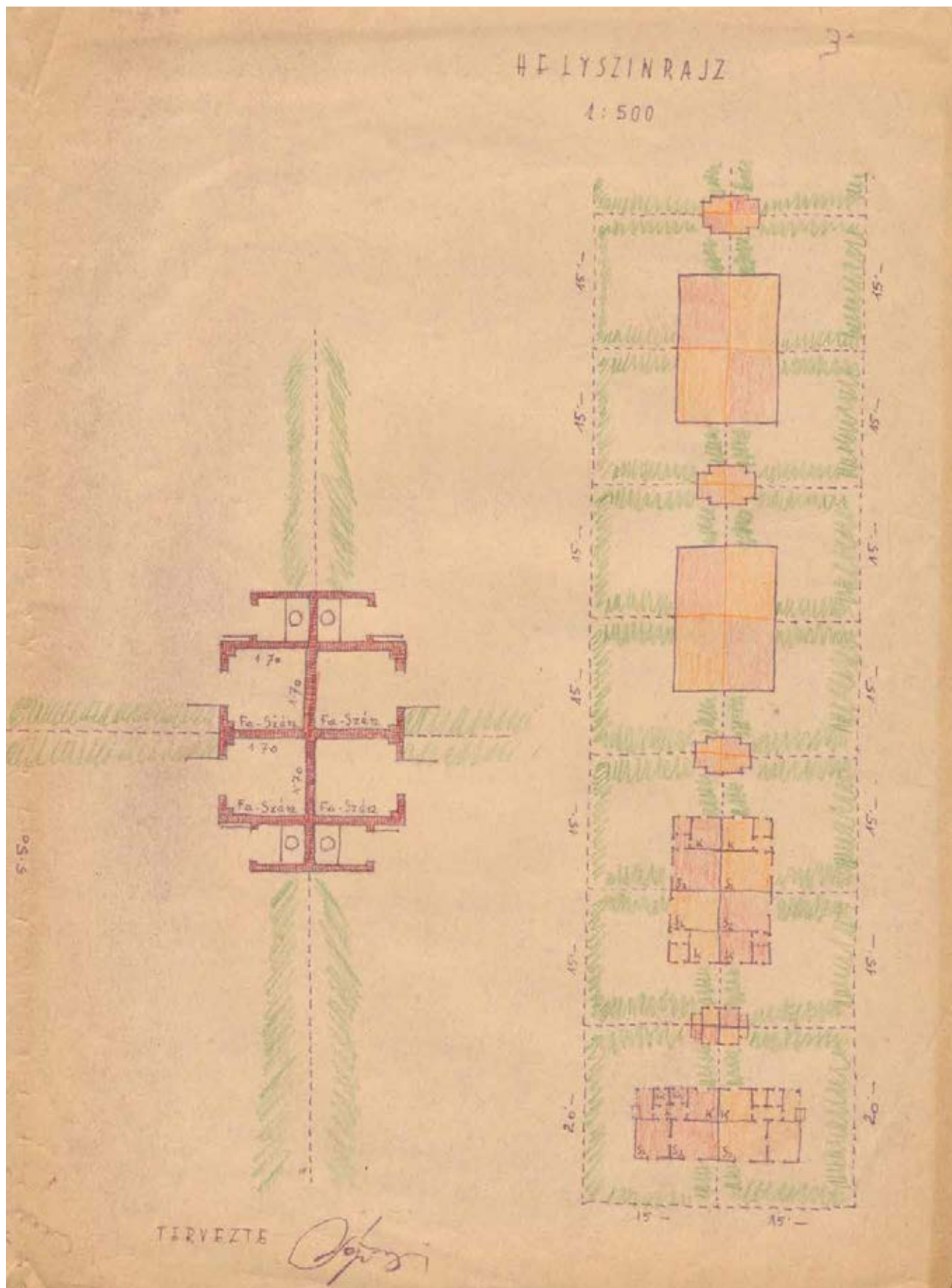
SZENT JÁNOS UTCA

239.40

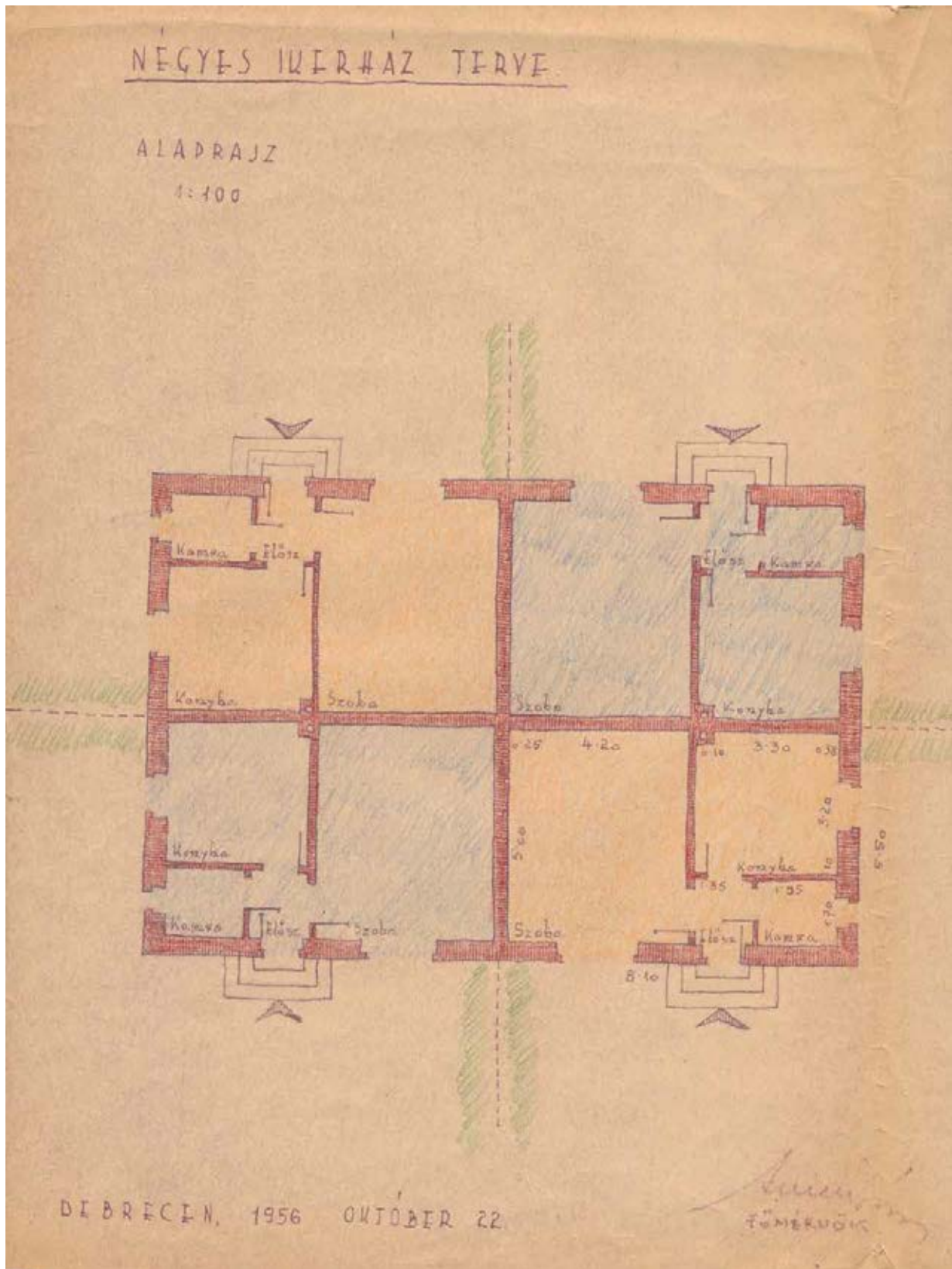
181.00

15.00
1.10
0.10

Kishegyesi úti lakótelep terve, 1956. Tervező: Sápi Lajos

Kishegyesi úti lakótelep terve, 1956. Tervező: Sági Lajos

Kishegyesi úti lakótelep terve, 1956. Tervező: Sápi Lajos

Jelenleg számunkra a két bemutatott, Sápi Lajos által tervezett épület ismert, egyéb terveinek fellelése további kutatómunkát igényel.

Meg nem valósult tervként a hagyatékban találtunk egy „*Szent András templom múzeuma*” című vázlattervet 1972. november 18. keltezéssel. Egy alaprajz, egy homlokzati rajz és egy belső perspektivikus látványterv örökíti meg az ötletét: egy $7,05 \times 5,60$ m négyzetes alaprajzra szerkesztett keresztboltozatot, amelynek négy oldalán a csúcsíves boltíveket üvegfal tölti ki. A keresztboltozat közepére a Szent András templomból feltárt zászlós-bárányos zárókő került volna.

Meghatározó a hagyatékban a felmérési tervrajzok száma, amelyeket elsősorban a publikációi illusztrálásához készített pauszpapírra. Például a Piac utca páros oldalának utcaképe a 22–68. számú épületek homlokzati rajzával; a Piac utca képe a Kálvin tér 1. számtól a Piac utca 20. számig a házak homlokzati rajzával, 1952. február; a Széchenyi utca 6. földszinti alaprajza, 1953. március; a Kossuth utca 6. pincésinti alaprajza; jegyzetfüzetben tollal felvázolva a Perces utca 20. földszinti alaprajza; a Csokonai Színház alaprajzai az építési fázisok jelölésével, 1965. július 26., illetve a helyszínrajza 1865-ben, 1965. augusztus 1.; a nyírácsádi református templom földszinti alaprajza és keresztmetszete, 1976. augusztus 4.; Tarnaszentmária templomának földszinti alaprajza és az altemplom alaprajza, 1977. október 12.

Sápi Lajos a helytörténeti kutató, a városvédő és a műemlékfelügyelő

A hivatali és tervezőirodai munkája mellett, az 1950-es évektől kezdve komoly helytörténeti kutatásokat végzett, amelyeket rendszeresen publikált tanulmányok és cikkek formájában, valamint több előadást is tartott a témában. Kutatása középpontjában Debrecen településtörténete állt, azonban a legismertebb műemlék épületek mellett, a kevésbé ismert cívházakra és népi építészeti emlékekre is felhívta a figyelmet komoly városvédő munkával.

Tagja volt különböző szakmai szervezeteknek. A hagyatékban megtalált tagsági igazolványok alapján, 1972-ben tagja volt a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, 1992-ben a Déri Múzeum Baráti Körének,²⁸ s 1988. október 31-én emléklapot kapott „*a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezetnek nyújtott segítségéért, a múzeumügy támogatásáért*”. Valószínűleg az említett két szervezetnek több évtizedig meghatározó tagja lehetett. A könyvgyűjteményében megtalálhatóak többek között a *Déri Múzeum Évkönyvei*, a *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyvei*, a *Múzeumi Kurír*, a *Műemlékvédelem*, az *Alföld* számai, valamint a *Debreceni Városvédő és Szépítő Egyesület Hírlevelei*. Ezek többsége dedikált, neki vagy valamelyik családtagja számára.

Műemléki felügyelőként is dolgozott. Találtunk egy 1982-ben, a Debreceni Műemléki Albizottság által kiállított tagsági igazolványt, valamint egy műemlékvédelmi igazolványt, amelyet Pécsen 1987. augusztus 29-én Mendele Ferenc igazgató állított ki Sápi Lajos, a Hajdú-Bihar megyei

és a Debreceni Műemléki Bizottság tagja nevére. Városvédő munkája ellenére, nem volt tagja az 1983-ban alapított Debreceni Városvédő és –szépítő Egyesületnek.²⁹ A Hajdú-Bihar megyei Műemléki Albizottság tagjaként Kiváló Munkáért miniszteri kitüntetést kapott 1983-ban.³⁰

A kézikönyvtárában megtalálhatók alapvető építészeti, műszaki, építőipari, műemlékvédelmi, művészettörténeti, urbanisztikai és helytörténeti szakkönyvek és folyóiratok, továbbá építészeti és műszaki tankönyvek. Ezek többnyire megjelent publikációit tartalmazó kötetek és folyóiratok, illetve számos olyan szakkönyv is akad köztük, melyet a szerzők ajándékoztak és dedikáltak Sápi Lajos számára.³¹

Eddig mindössze két olyan írást találtunk, amelyben Sápi Lajos saját maga mesél az életéről és a munkásságáról. Az egyik a már idézett, Bakó Endre által készített interjú. A másikban rövid autobiográfiáját adja, összefoglalva addigi életét a születésétől az iskoláin és munkahelyein át a műemlékvédelmi munkásságáig. A hagyatékban megtalált *Szülőföld* című periodika szerkesztője, Szamosújvári Sándor baráti üdvözléssel dedikálta az interjút tartalmazó lapszámot „*Lajos Bátyám*”-nak. Műemléki munkásságának kezdeteit a következő sorokban foglalja össze Sápi Lajos. „*A műemlékvédelemmel már az 1940-es évek elején kezdtem el foglalkozni behatóbban és 1943-ban készítettem el a régi debreceni cívházak felvételeit. Ezek a felvételek és sajnos az épületeknek is a legnagyobb része a második világháborúban elpusztultak. A háború után a lehetőséghez mérten ismét megkezdtem a népi építészeti formák gyűjtését, a műemlékvédelem munkáját. A Műemléki Felügyelőség megrendelése alapján készült debreceni műemlékvizsgálat alkalmával az épületek kor és stílus meghatározásait készítettem, majd a debreceni műemlék védő albizottságnak megalakulásától kezdve működő tagja lettem. Az albizottság munkájának támogatására elkészítettem a debreceni műemlékek megjelölésére a meghatározó feliratokat. A Nagytemplom és Kollégium műemlék épületének helyreállításánál a múltban is és jelenleg is mint szaktanácsadó működöm.*”³²

A hagyatékban számos, a 20. század második felében készült fotót találtunk Debrecenről, elsősorban a nevezetes műemlék épületekről és a cívházak rejtett kincseiről, amelyek elsősorban a publikációihoz készült felvételek. Továbbá hazai és külföldi épületek fotói is megtalálhatók benne, jórészt szintén a publikációihoz kapcsolódva. Ezekről a kéziratokhoz mellékelt felvételekről nehéz megállapítani, hogy készítőjük Sápi Lajos-e. A korai és a családi albumokban található felvételeket egyértelműben

29 HU MNL HBVL X. 236. 1–21. d.

30 *Hajdú-bihari Napló*, 1983. június 30. 8.

31 Néhány példa: *Debrecen Szabad Királyi Város Építési Szabályzata*. 204/8787. 1909. bkgy. jegyzetekkel és kiemelésekkel; Szentpéteri Kun Ágota: *A debreceni református Nagytemplom (1805–1827)*. Debrecen, 1930; *Debrecen Szabad Királyi Város Szabályozási Térképe*, 1930. május, Borsos József műszaki tanácsos; *Debrecen törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város régi és új belsőségének és telepeinek a tájékoztató térképe 1925. évben*. Szerkesztették: Lénárt István műszaki tanácsos és Jakab Sándor mérnök; Debreceni turistatérképek és füzetek; Dr. Möller Károly: *Építési zsebkönyv*. Budapest, 1934, benne aláírással: Sápi Lajos 1934.

32 Bemutatjuk Sápi Lajos műszaki tervellenőrt, a debreceni műemlékvédelem legrégebbi tagját. *Szülőföld. Helytörténeti és honismereti krónika*, kiadja a Hazafigas Néprfront Városi Bizottsága, 1967. augusztus

28 1969-től már biztosan tagja volt a Déri Múzeum Baráti Körének, lásd *Múzeumi Kurír*, 1969. október, 30.

Csoportkép a Nagytemplom tetején, 1937 előtt. A fotó hátulján olvasható felirat szerint, bal szélről indulva, dr. Elek Imre kollégiumi tanári jegyző és leendő felesége, Karsai ?, Hathy Kálmán nyugalmazott városi mérnök, református egyházmegyei szakértő, Hathy Anna, Karsai ? igazgató tanító, Sipos László építész, Karsai ?, Sápi István építőmester látható rajta.

Csoportkép a Nagytemplom tornyának tetején

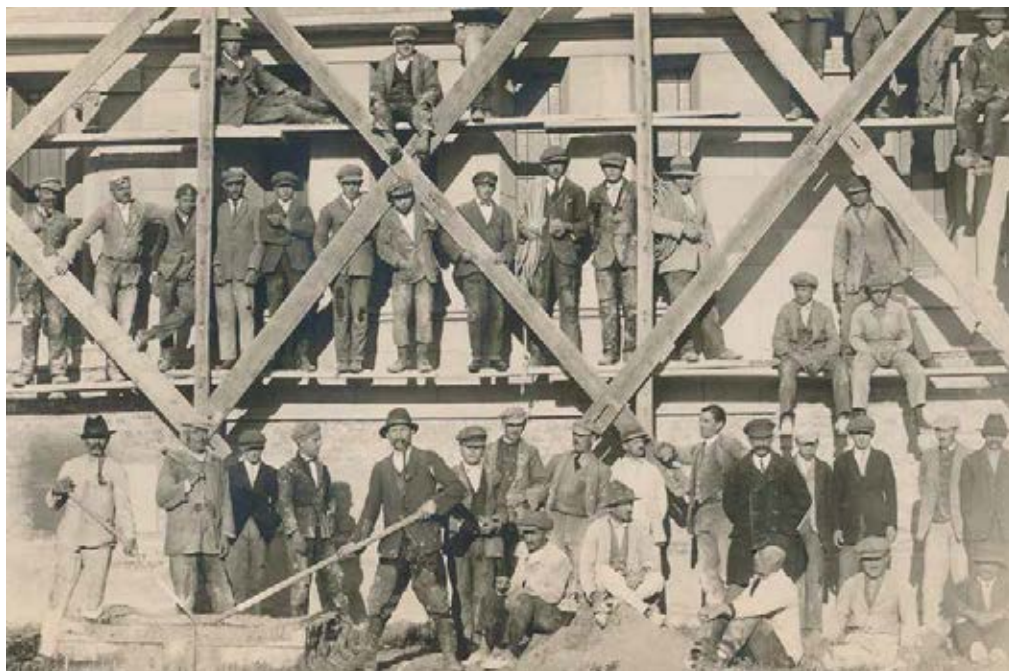

lehet Sápi Lajos képeiként azonosítani. Számos levéltári irat, tervrajz, térkép és fotó másolatai kerültek elő.

Néhány, építkezésekről a 20. század első felében készült felvétel különlegességet jelent. Például az itt közölt csoportképek a Nagytemplom felújításakor és a hivatalban készült fotók. De egy klinkertéglás épület vasbeton boltozatának építéséről, illetve boltíves árkádjáról készült fotók is előkerültek. A több fotóból összeragasztott utcaképek szintén érdekes látványt rögzítenek a városról. Az egyik esetben a Piac utca képét az Arany János utcától a Hatvan utcáig készítették el, a másik esetben pedig a Piac utca képét a Kálvin tér 1. számától a Piac utca 20. számú házig.

Sajnos az 1940-es években civisházakról készült fotói elvesztek. Néhány házról találtunk pár felvételt, de az ezekről készült rajzokat publikálta a tanulmányaiban, leginkább az *Újsorosi házak Debrecenben* című írásában.³³

33 Cívisházakról készült, megtalált fényképei: Homok utca 54–56–58., Csap utca 30–32., Csillag utca 19–17–15., Csapó utca 45–47–49., Homok utca 137–135–133. Vendég utca 25., Vendég utca 64., Széchenyi utca 44., Bajcsy Zsilinszky utca 42. Valamint: Csapó utca 32. és Szappanos utca 5. utcafronti homlokzata, a Széchenyi utca 6. és a Péterfia utca 28. udvari boltíves tornácai, a Csemete utca 5. kilincse és a Lorántffy utca 8. faragott utcaajtó szemöldökdeszkája.

Építőmunkások a 20. század elején

Ugyancsak fontos részét képezi a hagyatéknak Sági Lajos szakmai levelezése helyi és országos szinten elismert szakértőkkel. A kutatásaihoz kapcsolódóan kért segítséget és szakanyagokat, illetve tőle is hasonlóan kértek segítséget. A legtöbb írás a publikáláshoz kapcsolódik, felkérések, szerződések, lektorálások, valamint meghívók formájában. A levelezésből egy igen jelentős szakmai kapcsolati háló rajzolódik ki, ugyanakkor betekintést nyerhetünk az akkori kutatási módszerekbe, az internet előtti világ körülményes szisztémájába. Ma már szinte azonnal hozzájuthatunk a legfőbb adatokhoz és forrásokhoz, akkoriban a kutatók kézzel másolták ki a legfontosabb információkat. Valamennyi jelentősebb publikációjához megtaláltuk a vonatkozó kutatási jegyzeteket, többnyire kisméretű spirálos noteszekben. A fennmaradt iratokból megismerhetjük továbbá a publikálás folyamatait és nehézségeit, melynek során Sági Lajos mindvégig határozottan és következetesen képviselte az érdekeit a vitás ügyekben és az esetleges elutasítások alkalmával.³⁴

34 A levelezés még feldolgozásra vár, ezért csak hozzávetőleges névsort közölhetünk. Országos szintű intézmények részéről: Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig és Sisa József művészettörténészek (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport), Gráfik Imre és Marosán Lajosné Ladvenicza Ilona muzeológusok (Néprajzi Múzeum), Gerő László, Császár László, Mendele Ferenc építészek, Dercsényi Dezső művészettörténész és Tilinger István, a hazai műemlékvédelem jeles szakemberei és vezetői, Babós Lajos, a Magyar Építőművészek Szövetsége titkára. Továbbá: Bakó Ferenc, Ránki György, Fazekas Sándor, Kürti László, Gaál István, Bartha Tibor püspök, Orosz István, Szabályár Kornél, Fehér András, Kozák Károly, Bényei József, Buda Bulcsú, Kurucz Albert, Kiss Tihamér, Szöllösi Gyula, Gyárfás Iván. Debreceni vonatkozásban néhány kiemelt levelezés: Árvayné Borsos Ida, Borsos József főmérnök lánya, Sipos László építész, egyik egykori mestere, Cleveland (USA), Balogh István, Dankó Imre és Béres András, a Déri Múzeum igazgatói, Angyal László, a Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság elnöke, Taar Ferenc, a Debreceni Dokumentációs Stúdió vezetője.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962–1964. kötetében megjelent, *A régi debreceni temetők és síremlékek* című írását elküldte Nagybakay Antalnak, aki 1966. március 3-án Budapestről küldött levelében méltatta Sági Lajost. „*Mi régi debreceniek és Debrecen múltját megbecsülők... büszkék vagyunk Reád, hogy ezt a szép és értékes munkádat megírtad! [...] Sok szeretettel köszönt és üdvözöl igaz barátsággal az öreg Tóni bátyád*”. Nagybakay Antal *A debreceni nemes sós társaság diákkapcsolatai* című dedikált kötetét is megtaláltuk a hagyatéknak, valamint számos más, nagy respekussal dedikált könyvet.³⁵

Sági Lajos városkutató építész fő műve egyben az egyetlen megjelent könyve, amely 1972-ben látott napvilágot *Debrecen település- és építéstörténete* címmel. A könyvet a hagyatéknak megtalálható jelentések szerint Módy György,³⁶ a Déri Múzeum történész-muzeológusa és

35 Dedikált könyveket kapott többek között Sőregi Jánostól (a Déri Múzeum egykori igazgatója), Sz. Máthé Mártától (a Déri Múzeum régésze), Szamosújvári Sándortól (tanár, a II. Rákóczi Ferenc Honismereti-Műemlékvédő-Idegvezetői Szakkör vezetője), Komoróczy Györgytől (a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár igazgatója), Erdős Károlytól (teológusprofesszor), valamint Komárik Dénes, Kubinszky Mihály, Perekházy Károly építészettörténészekről, helyben Masits László, Nagy Sándor és Földesen Karacs Zsigmond művelődéstörténészekről.

36 Részlet Módy György lektori jelentéséből. „*A szerző Debrecen építéstörténetének és műemlékeinek avatott kutatója. Több ilyen vonatkozású értékes kisebb tanulmánya jelent meg a debreceni Déri Múzeum Évkönyveiben, a Műemlékvédelemben, s más városrendezéssel és építéssel foglalkozó szaklapokban. Ezeket a tanulmányokat az eredeti forrásfeltárás, a helytörténetben is jártas építész szakavatottsága és a szülővárosa iránti szeretet fűti át. Sági Lajos munkásságának ismerői már régen várták, hogy kutatásait kiterjesztesse egy szintetizáló munkában. Jelen munkája erre irányuló belső igényének és e várakozásnak jegyében íródott. A munka egészéről előjáróban meg kell állapítanunk, hogy a megelőző rész tanulmányok összes erényeit*

Csoportkép az ipariskolai osztálytársakkal, 1929. szeptember 10. A fotó hátulján olvasható felirat szerint, Tóbler János, Benyil ?, Sápi Lajos, Klósz Bálint, Czverli Béla, Peringer József, Gebhardt István a felső sorban, az alsó sorban Várady József, Radics János, Jakab Lóránt látható rajta.

Makkai László történész lektorálták. A szerzőt elismerően méltatták, az eredeti kutatásokon alapuló értékes munkát, néhány módosítási javaslat figyelembevételével, megjelenésre ajánlották. Debrecen településtörténetéről azelőtt és azóta sem készült könyv. A hiánypótló kötet valószínűleg a legtöbbet idézett alapmű a civisváros építészetről. A legfőbb forrás, Zoltai Lajos emberfeletti kutatása máig kiadatlan. Sápi Lajos Zoltai méltó utódjaként a legfontosabb műemlékek mellett Debrecen népi építészeti emlékeire és a civisházakra is kiemelt figyelmet fordított. Az 1950-es évektől az 1980-as évekig, a könyve megjelenése előtt és után is, rendszeresen publikált számos tanulmányt és cikket a kutatásairól.

Sápi Lajos publikációi

A teljesség igénye nélkül, az általunk eddig feltárt könyvei, tanulmányai és cikkei listája időrendi sorrendben. A cím végén zárójelben kurzív betűkkel jeleztük, ha a hagyatékban megtaláltuk a gépelt kéziratot. A nagy mennyiségű kézirat még feldolgozásra vár, de néhány esetben a keltezést és az oldalszámot is fel tudtuk tüntetni.

- Népi építészet Debrecenben.** *Hajdú-Bihari Napló*, 1954. február 28. 5.
Miről nevezetes a Fűvészkert utca 5. számú ház? *Hajdú-bihari Napló*, 1957. február 20. 8. (kézirat, 1957. február 12. 1 p.)
Miről nevezetes a Tóth Árpád utca 32. számú ház? *Hajdú-bihari Napló*, 1957. március 6. 6. (kézirat, 1957. február 27. 1 p.)

hordozza. Eredményeit túlnyomó részben saját levéltári kutatásaira alapozta, a mű egész felépítése hűen tükrözi Debrecen mint települési és városépítészeti objektum fejlődését. Jó érzékkel kereste meg a fontos pontokat egy-egy korban. Sápi Lajos munkája mélységükben kidolgozott rész tanulmányok füzérbe foglalása. A fontosságuknál fogva teljességükben feltárt problémákat pedig mintegy »összekötő szöveggel« fűzi össze. A munkát éppen ezért jelenlegi szerkezetében is megjelenésre ajánlom.»

- Miről nevezetes a Bajcsy-Zsilinszky utca 42. számú ház?** *Hajdú-bihari Napló*, 1957. március 6. 6. (kézirat, 1957. február 22. 1 p.)
Miről nevezetes a Széchenyi utca 10. számú ház? *Hajdú-bihari Napló*, 1957. március 17. 12. (kézirat, 1957. március 11. 1 p.)
A városrendezés kezdete Debrecenben a XIX. század elején. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1948–1956*. Debrecen, 1957. 119–134.
A debreceni nagy híd. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959*. Debrecen, 1960. 56–72. (kézirat)
Az építészet Debrecenben a XIX. század kezdetétől napjainkig. In Bógel József (szerk.): *A képzőművészetek Debrecenben*. Debrecen Megyei Jogú Város Tanácsa, Debrecen, 1961. 27–50. (kézirat)
A régi debreceni temetők és síremlékek. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962–1964*. Debrecen, 1965. 151–190.
Lakásépítkezés Debrecenben. *Magyar Építőipar*, 1965. 9. 499–508.
A debreceni Csokonai Színház 100 éves története. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1965*. Debrecen, 1966. 161–197. (kézirat, 1965. november 14. 83 pp.)
A városrendezés múltja Debrecenben. *Alföld*, 1967. március, 54–64. Sápi Lajos, Pongrácz Pál: **További gondolatok Debrecen városfejlesztéséhez.** *Alföld*, 1967. május, 50–58.
Bemutatjuk Sápy Lajos műszaki tervellenőrt, a debreceni műemlékvédelem legrégebbi tagját. *Szülőföld*, Hazaifias Népfönt Városi Bizottsága, Debrecen, 1967. augusztus
Debrecen első csatornázása. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966–1967*. Debrecen, 1968. 269–303. (kézirat)
A Református Kollégium felújítása. *Szülőföldünk*, 1968. 1. 16–18.
A debreceni Csanak-ház. *Műemlékvédelem*, 1968. 2. 86–90. (kézirat)
Népi emlékek Debrecenben. *Műemlékvédelem*, 1970. 4. 234–236. (kézirat, 1968. július 6. 6 pp.)
Faragott kapuk Debrecenben. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968*. Debrecen, 1970. 371–398. (kézirat)

- A Tatay ház.** *Múzeumi Kurír*, 1970. február, 19–20.
- A Hortobágy műemlékei.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–70.* Debrecen, 1971. 505–524. (kézirat)
- Régi színészarcképek Debrecenben.** *Alföld*, 1971. május, 95–96. (kézirat)
- Debrecen település- és építéstörténete.** Déri Múzeum Baráti Köre, Debrecen, 1972. (kézirat)
- Műemlékek Hajdú-Bihar megyében.** In Szöllösi Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete.* Hajdú-Bihar Megyei Tanács Műemlékvédelmi Albizottsága, Debrecen, 1972. 55–188. (kézirat)
- Debrecen elfelejtett értékei.** *Városépítés*, 1973. 2. 31–32. (kézirat, 1973. március 6. 9 pp.)
- Újsoroszi házak Debrecenben.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972.* Debrecen, 1974. 293–314.
- Öreg préház az Újkertben.** *Múzeumi Kurír*, 1974. december, 24–30. (kézirat)
- Debrecen építőművésze volt. Száz éve született Borsos József (1875–1952).** *Hajdú-bihari Napló*, 1975. március 15. 5. (Emlékezés Borsos József c. kézirat)
- Borsos József építőművész.** *Alföld*, 1975. május, 68–75.
- Figurális díszítő festés debreceni református templomban.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975.* Debrecen, 1976. 601–615. (kézirat, 1973. július 3. 24 pp.)
- Sz. Kürti Katalin, Sági Lajos: **A nyíracádi református templom és freskói.** *Műemlékvédelem*, 1976. 4. 231–235. (kézirat, 1976. augusztus 4. 8 pp.)
- Utcakapitányságok területi felosztása Debrecenben a XVI–XIX. században.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977.* Debrecen, 1978. 229–240. (kézirat, 1975. május 11. 30 pp.)
- Várorendezés és történelmi hagyomány Debrecenben.** In *Városterületi konferencia. Debrecen, 1977. december 14–15.* Debreceni Városi Tanács, Debrecen, 1978. 164–167.
- A debreceni Csanak-ház.** *Műemlékvédelem*, 1978. 4. 319–323.
- Kertai László, Sági Lajos, Kőszeghy Attila: **Debrecen belváros 10. területi egységének városépítési és településtörténeti vizsgálata.** *Területrendezés*, 1979. 1. 91–105.
- Verestorony.** *Hajdú-bihari Napló*, 1979. október 14. 11. (kézirat, 1979. szeptember 26. 4 pp.)
- Debrecen népi építészetének hagyományai.** In Szöllösi Gyula (főszerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze.* Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottság, Debrecen, 1979. 121–152. (kézirat, 1977. november 28., 70 pp.)
- A település fejlődése.** In Rác István (szerk.): *Debrecen története 1693–1849. 2. kötet.* Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Debrecen, 1981. 70–88. (A település változásai 1693–1849 között. kézirat, 1978. február 26. 38 pp.; A település fejlődése 1693–1849 között. kézirat, 1980. június 7. 39 pp.)
- A tarnaszentmáriai templom.** *Műemlékvédelem*, 1980. 2. 107–117. (kézirat, 1979. július 17. 12 pp.)
- Névtelen debreceni építők.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1980.* Debrecen, 1982. 211–223. (kézirat)
- Az utcahálózat műemlék – új villamosvonalakat, felüljárókat!** *Hajdú-bihari Napló*, 1982. szeptember 16. 3. (Gondolatok a városrendezésről kézirat, 1982. szeptember 7. 5 pp.)
- Egy kis séta. Változó városkép.** *Hajdú-bihari Napló*, 1983. augusztus 6. 8–9. (kézirat, 1983. július 26. 5 pp.)
- Helyreállítják a mikepércsi református templomot.** *Hajdú-bihari Napló*, 1983. augusztus 27. 8. (kézirat, 1983. augusztus 6. 3 pp.)
- Védelemre váró épületek.** *Hajdú-bihari Napló*, 1983. október 1. 4. (kézirat, 1983. szeptember 7. 4 pp.)
- Építési szabályrendeletek keletkezése Debrecenben.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1982.* Debrecen, 1984. 369–383. (kézirat, é. n. 43 pp.)
- Borsos József munkássága.** In dr. Angyal László (szerk.): *A műemlékvédelem negyedévszázada Hajdú-Bihar megyében. 1958–1983.* Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága, Debrecen, 1984. 57–61.
- Településtörténeti sajátosságok.** In Tokody Gyula (szerk.): *Debrecen története 1919–1944. 4. kötet.* Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődési Osztálya, Debrecen, 1986. 153–161.
- Péchy Mihály.** *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986.* Debrecen, 1987. 373–404. (kézirat)
- A debreceni kőművesek szakszavai.** In Sebestyén Árpád (szerk.): *Magyar nyelvjárások. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve XXXII.* Debrecen, 1995. 205–211.
- Debrecen városépítése és belterületének fejlődése, 1850–1918.** In Gunst Péter (szerk.): *Debrecen története 1849–1919. 3. kötet.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 65–75.

Kéziratok

A hagyatékban talált kéziratok listája, amelyeknek publikált formáját eddig nem találtuk meg.

Debreceni öreg házak, vetített képes előadás a Magasépítési Tudományos Egyesület Debreceni Csoportja szervezésében, 1953. április 23. Debrecen, Déri Múzeum. (kézirat, 1953. április 23. 11 pp.)

Miről nevezetes a Csapó utca 32. számú ház? (kézirat, 1957. február 12. 1 p.)

Miről nevezetes a Varga utca 22. számú ház? (kézirat, 1957. március 20. 1 p.)³⁷

Debrecen városias fejlődésének története, előadás az Építőipari Tudományos Egyesület Debreceni Csoportja szervezésében, 1958. március 12. Debrecen, Déri Múzeum. (kézirat, 1958. március 7. 6 pp.)

Debrecen fejlődése a második világháború után. (kézirat, 1969. július 16. 45 pp.)

37 A sorozat másik 4 részét közölte a *Hajdú-bihari Napló* 1957 február–márciusában, lásd a publikációknál.

- Régi debreceni házak. (kézirat, 1974. október 15. 23 pp.)*³⁸
Építészeti emlékek az Újkertben és a belső Rökkant telepen. (kézirat, 1975. október 23. 1 p.)
Városrészek I. forgatókönyv tervezete. (kézirat, 1975. október 7.)
Debreceni öreg házak, új épületek. (kézirat, é. n. 30 pp.)
Városrészek II. Debreceni öreg házak, új épületek II. (kézirat, 1975. december 7. 52 pp.)
Építészeti és történelmi emlékek a „Városrészek II.” területén. (kézirat, 1975. december 4. 8 pp.)
Debrecen műemlékeinek bemutatása. (kézirat, 1978. május 25. 28 pp.)
Lebontásra kerülő épületek, városképek rögzítése a Kishegyesi, István út, Micsurin és Vincellér utcák által határolt részekben, a régi Tócskerti területén. (kézirat, 1978. június 16. 3 pp.)
*A városépítés és városfejlesztés története 1944–1970. között. (kézirat, 1978. szeptember 28. 147 pp. és kézirat, 1982, a Debrecen története 5. kötete, Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből számára)*³⁹
Útmutató Debrecen műemlékeinek képi bemutatásához. (kézirat, 1979. július 30. 30 pp.)
*Változó városkép I. (kézirat, 1980. január 4. 7 pp.)*⁴⁰
Változó városkép II. (kézirat, 1980. január 11. 7 pp.)
Változó városkép III. (kézirat, 1980. január 13. 7 pp.)
Debreceni Tervező Vállalat története. (kézirat, é. n. 40 pp.)
A nagybányai templomtorony. (kézirat, é. n. 22 pp.)
Öreg képek a régi Debrecenről. (kézirat, é. n.)

Sápi Lajos, a férj és a nagybácsi

Az előzőkben megismerhettük Sápi Lajos pályafutását és szakmai munkásságát, a továbbiakban egy kis ízelítőt szeretnénk adni abból, milyen ember volt a hétköznapi életben. A feltárások mellett egy podcast beszélgetés is készült dr. Sápi Leventével 2025 júniusában,⁴¹ így a szélesebb

közönség már hallhatott néhány családi történetet. Sápi Lajosnak és feleségének nem született saját gyerekek, emiatt gyakran látták vendégül, vigyáztak a testvérek gyermekeire, köztük Leventére. Az unokaöccs nem követte a család építész vonalát, agrármérnöki diplomát szerzett, s ledoktorált mezőgazdaságtudományból, miután orvosi szakra nem vették fel. Diplomamunkájának ábráit a jó rajz tehetséggel megáldott Sápi Lajos készítette. Jelenleg a felnőttoktatásban dolgozik.

A családi emlékek közül megosztotta azt, hogy mennyi időt és energiát fordított az egykori építész családja történetének feltárására, s igyekezett végig, illetve visszakövetni a nemesi cím elnyerését is. Kutatásai alapján, melyet más források is megerősítenek, a földesi Sápi család 1646-ban kapta meg a címeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, melyet Szabolcs vármegyében hirdettek ki. Ezt később igazolták 1738-ban, majd 1841-ben is.⁴² Sápi Lajos nagyszülei Földesen laktak, ott kezdtek meg közös életüket, de a család nemzedékekre visszamenőleg debreceninek mondta magát.⁴³

Sápi Lajos, ahogy unokaöccse fogalmazott, szinte az anyatejjel szívta magába az építészetet, gyerekkora óta kísérte kőműves édesapját különböző építkezésekre, később együtt is dolgoztak például a Debreceni Köztemető Krematóriumának építésénél vagy a családi lakások környékének építkezéseinél. A gyerekek munkába való cipelése megmaradt családi jószokásként, így Levente is testközelből figyelhette meg édesapját és nagybátyját munkavégzés közben. Kedves gyerekkori emlékként emlegette, hogy a Nagytemplom bejárásánál olyan helyekre is be- és feljutott, ahová egyébként nem lett volna lehetősége. Mesélt arról is, miként állapította meg Sápi Lajos vízszintmérő nélkül, hogy az adott munkálatot, mint például a parkettázást megfelelően végezték-e el. Egy üveggolyót ejtett el, s ha az nem gurult le, akkor volt rendezettnek tekinthető a munka. A visszaemlékezés és a megtalált munkakönyv szerint Sápi Lajos az építésügyben végigjárta a hivatali ranglétrát, kőművessegédként kezdte, s jutott feljebb egészen a városi építési osztályvezető címig. Egy darabig együtt dolgozott Zoltán testvérelével, aki inkább humán beállítottságú volt, jogi tanulmányokat végzett, onnan hívták be katonának a második világháború idején. Részes volt Budapest ostromának, melynek során fogságba került. Kalandos életútját és megpróbáltatásait egy többkötetes családi emlékkönyvben megörökítette

38 Eddig még nem sikerült feltárunk, hogy milyen alkalomból írta Sápi Lajos, és a publikáció sem ismert számunkra. Viszont a hagyatékban egy 1975. február 19. keltezésű levelében Marosán Lajosné Ladvenicza Ilona, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának osztályvezetője, valamint Gráfik Imre muzeológus azonos keltezésű levelében köszönte meg a kéziratot. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának Kéziratgyűjteményében a *Hajdú-Bihar megyei néprajzi gyűjtések* című katalógusban az EA 12376 leltári számon tartják nyilván. https://www.kezmuvesalapitvany.hu/document/repertory_document/1/keziratos_bibliografia_a_neprajzi_muzeum_etnologiai_adattarabol.pdf

39 A megjelent kötetben a tanulmányt végül Filippinyi Gábor és Papp József írták meg. A szerzők lábjegyzetben hivatkoztak Sápi Lajos tanulmányára.

40 Sápi Lajos 1979. november 12. keltezésű írt levelet Bényei Józsefnek, a *Hajdú-bihari Napló* főszerkesztőjének, azzal az ötlettel, hogy a városközpont 1952–1980 közötti átalakulásáról városképi sorozatot lehetne indítani. A határidőnapójába 1980. február 6-án jegyezte be, hogy „*ma közölte Bényei, hogy a képeket nem fogadja el és így a közlés végleg elmaradt. (Változó városkép)*”.

41 A Debrecen Podcast (DePo) és az Építész/kul/túra csapat *Debrecen épített öröksége* című podcast-sorozatának 21. részében Radics Beatrix, Harangi Attila és Váradi Katalin beszélgettek dr. Sápi Leventével. <https://www.youtube.com/watch?v=YGTTfzBSUM&list=PLm0MYB-Uut-LC7WsfonEloldKMC7CqjZC&index=21>

42 Erre hivatkozva kérelmezte a családnév y-nal való írását Sápi Lajos édesapja, Sápi István, később testvére, Sápi Zoltán is szorgalmazta a névváltást. A vonatkozó dokumentumok szintén megtalálhatók a hagyatékban.

43 A nemesi név viselése iránti kérelemhez csatolt családfa és a hivatalos anyakönyvi kivonatok alapján levezethetjük a nemességszerző ősokeket a mai családtagokkal összekötő leszármazást. Sápi István (?–?) Földesen született, majd 1752. február 14-én házasodott össze Debrecenben a Kis Új (ma Simonffy) utcán lakó Szendrei Erzsébettel. Sámuel fiuk 1755-ben, István fiuk pedig 1763-ban már Debrecenben született. Sápi István (1763–1812) Gyarmati Máriával házasodott össze 1792-ben. A fiuk, Sápi István (1793–1823) 1817-ben Kovács Sárát vette feleségül. Gyermekük, Sápi István (1817–1873) Fábiani Juliannával házasodott össze 1844-ben. Az ő fiuk, Sápi Lajos (1847–?) és felesége, Tömösvári Julianna voltak Sápi Lajos építész apai nagyszülei.

A Sápi család csoportképe 1950 körül. A hátsó sorban állnak balról Sápi Lajos, Jójárt Lilla, Sápi Zoltán és Sápi Géza. Az alsó sorban ülnek balról Kántor Margit, Sápi István, Marozsányi Julianna és Kiss Ilona (valamint két gyermek).

Gyertyát gyújt anyám címmel. Sápi Lajos viszont gyerekkori látássérülése miatt mentesült a tényleges frontszolgálat alól, polgári szolgálatot teljesített a repülőtérenél, mint felügyelő.

Levente sokat mesélt a nagynéniről is, Sápi Lajos feleségéről, Margitról, aki a szintén nemesi gyökerekkel rendelkező, kereskedő Kántor családból származott. Igazi tyúkanyó típus volt, s nemcsak a maguk fogyasztotta napi ebédet sütötte-főzte meg otthon, de gyakran vendégelte meg a családot, a munkatársakat, a barátokat is. Számos családi ünnepséget, karácsonyt tartottak a lakásukban. Többször járt hozzájuk például Kalenda Lóránt építész, személyes jó ismerős volt Mikolás Tibor építész, megfordult náluk Erdős Károly püspök, vagy a Déri Múzeum munkatársai, Dankó Imre és Módy György. Fotók is megőrkítették a jókedvű összejöveteleket, a finom pogácsákkal kísért hatalmas tarokkpartikat, miközben a háttérben többnyire a Szabad Európa rádió adása szólt.

A podcast beszélgetés során szóba került, miként a hagyatékban felletelt anyagok is igazolják, mennyire elkötelezett volt Debrecen iránt Sápi Lajos. Ez nemcsak a munkásságában nyilvánult meg, hanem a Debrecen utcáin készített számos családi fényképben is: feleségével előszeretettel örökítették meg magukat a Déri Múzeum lépcsőin, az egyetemi botanikus kertben vagy a Főépület előtti parkban. Szenvedélyes fényképész volt, igyekezett minél többet lefényképezni nemcsak kora Debrecenéből, hanem a régi idők utcáiból és épületeiből. Ezeket vázlatokban is rögzítette, számos pauszpapírtekercs tartalmazza a cívisváros utcaképeit. Levente is megemlítette, Sápi Lajos számtalanszor felszólalt a régi érté-

kek védelme mellett, tiltakozott például a villamosvonalak felszámolása ellen, a cívisházak, épületegyüttesek lebontása ellen, nem támogatta a feltétel nélküli, általa túlzónak tartott panelprogramot.

A hagyaték egyéb tárgyai és a határidőnaplók

Bár a hagyaték részét képezik még a Sápi család három generációjának személyes tárgyai, használati eszközei, fotóalbumai és kéziratai, jelen keretek között mi elsősorban Sápi Lajos személyes és szakmai hagyatékára, azon belül is a debreceni vonatkozásokra fókuszáltunk. Nem esett szó a medvebőrös kabátjáról, szemüvegeiről, az irodai és építésvezetői munkájánál használt író- és mérőeszköz-, valamint egyéb szerszám-arszenáljáról, így íróasztali márvány tolltartójáról, fémtárcájáról, sellő-domborműves tintaitatójáról, körzőkészletéről, tintásüvegeiről, colostokjairól, SL fémmonogramos pénz tárcájáról, utazótáskájáról, „Sápi Lajos” feliratú réz névtáblájáról, illetve Sápi Lajos műszaki segédtsízt névjegykártyájáról.

A tágabb család közös örökségéből említésre méltó a Sápi szülőkről, Sápi Istvánról és Marozsányi Juliannáról készült egy-egy mellszobor, amelyeket a fiuk, Sápi Géza készített 1953 augusztusában. Különböző nipppek, lakásdíszek, keretezett faliképek, evőeszközök is megtalálhatók az 1920-as évektől kezdve az 1960–70-es évek korszakával bezárólag. A család művészet iránti szeretetét számos képzőművészeti album, kiállítások meghívói bizonyítják. A családi legendárium szempontjából kiemelkedő egy Holló László által készített

festmény, amelyet maga a festőművész restaurált, amikor a kép megsérült. Hasonló módon figyelemreméltó egy Markó Károly festmény egykorú, dilettáns másolata, amelynek alkotója után maga Sági Lajos is érdeklődött szakemberektől.

A családi fotóalbumokban az 1920-as évektől találunk fotókat Sági Lajos szüleiéről, valamint testvére, Sági Zoltán családjáról. Esküvői fotók, egy családi házban és a kertjében készült képek, a Hajnal utcai lakás mint számos családi esemény helyszíne, s a munkahelyeken és utazások során készült fotók sokasága. A fotóalbumok rendezettek, nagyjából időrendi sorrendet követnek. Vannak tematikus albumok is, amelyeket sokatmondó, beszédes feliratokkal láttak el, például „Az új Pannónia. De büszkék vagyunk! 1955.” A Hajnal utcáról is látható néhány fotó Levente gyermekkorából.

A hagyaték különleges, és talán legrégebbi családi darabja, egy Ruttkay Sándor által szerkesztett *Kis imakönyv* 1886-os kiadása, amelyben „Fuchs Irén tulajdona”, illetve „Gabala Piroska tulajdona” bejegyzések olvashatók.

Végezetül, de nem utolsósorban meg kell említenünk Sági Lajos határidőnaplóit, amelyeket 1944-től 1993-ig, minden évből megtaláltunk. Egyedüli kivételként az 1945-ös napló hiányzik fizikai formában, de a kutatás során kiderült, hogy abban az évben az előző, 1944-es naplóba írta a bejegyzéseit.⁴⁴ Egy fél évszázad, kerekén 50 év követhető nyomon a 49 darab határidőnapló bejegyzéseiben. A város történetéhez és egy építési, kutatói pálya teljes ívéhez, szakmai és magánéletéhez jelent naprakész adalékokat ez a ritka forrásgyűjtemény.

Azt fontos tisztázni, hogy nem hagyományos, folyamatos szövegű naplóról van szó, hanem a kisméretű zsebnaptárakban szórványosan, az adott napokhoz írt rövid, tényszerű bejegyzésekről. A fontosabb családi eseményeket, születésnapokat, névnapokat és évfordulókat szinte minden évben előre beírta. De az ismétlődő adatok mellett a munkahelyével, a kutatással vagy utazással kapcsolatos számos történetet örökített meg. Mindezt öt évtizeden keresztül minden évben, egészen a haláláig. A naplók teljeskörű feldolgozása érdekes szempontból világíthatja meg az életművet. Itt csak betekintésként mutatjuk be a naplókban eddig feltárt fontosabb adatokat, amelyek később a hagyaték többi forrásával összefésülve válnak igazán jelentőssé.

1944-ben a naptár elején található címtárba az alábbi személyek nevét és lakcímét jegyezte be: Barczán Endre, Szabó Zoltán, Gócza József, Sági Zoltán, Sági Zsolt, Sági Géza, Kántor Lajos, Serley Vince, Ifj. Molnár Máténé, Lestyán Pálné, Fűrjes Sándor és Kövesdi Jenő. Később a városi hivatal és tervezővállalat telefonszámai kerültek előtérbe. 1955-ben például Némethy Sándor, Magtermeltető, vetőmagellátó, Ügyelet, Dr. Gaál István, Városi Tanács, Városgazdasági Csoport, Gázgyár, Barnevál. 1958-ban kiegészült Tóth Ferenc, Zsitva Tibor, a VÁTI, a Petőfi téri építkezés és Kalenda Lóránt telefonszámával a felsorolás. Telefon-

számok 1961-ben: Némethy Sándorné, Tóth Ferenc, Kalenda Lóránt, Kovács Margit, Sinka János, Kalata Gyula, UVATERV, Adonyi Károly, Erdős Károly. 1965-ben: Kalenda Lóránt, Andrassy István, Sági Géza, dr. Erdős Károly, Kántor Lajos, Kántor Juditka, Tóth Ferenc, Kovács Margitka, dr. Bakos Zoltán. 1971-ben: Kalenda Lóránt, Andrassy István, dr. Erdős Károly, Kántor Lajos, Tóth Ferenc, dr. Módos László, Tamkó István, Nemes Ferenc, Sági Zoltán, Kollár Sándor, dr. Borbély András, dr. Juhász Gyula, Kollégium építkezés, dr. Bartha Tibor, Kubinyiné Lilike, VÁTI Dragonits, Hancz Gyula, Erika.

Az alábbi fontos családi eseményeket minden évben beírta. Június 10. „Mucikám nevenapja” (a feleségét, Kántor Margitot becézte Mucikának, a családi iratokban mindenhol így említi). Június 11. „Ma volt az eljegyzésünk 1941-ben”. Augusztus 15. „Ma van Mucikám születésnapja”. November 4. „Ma mutattak be Mucikámnak 1940-ben”. 1947. június 17. „Ma költöztünk a Hajnal utca bérház C/6. szám alá”. 1955. július 5. „Ma halt meg Édesapám”. 1957. december 29. „Ma 3/4 1 órakor meghalt Édesanyám”. A testvérei halálának időpontját is évről évre bejegyezte naplóiba. Az ismétlődő adatok mellett számos családi bejegyzésből rajzolódik ki a magánélete. Például 1961. február 1. „Ma kezdtük el a tarokkot ötösbe Kalendával”. 1972. január 25. „Kalendánál 1971. december 17-én tarokkoztunk utoljára”. 1975. augusztus 16. „Ma volt Mukkóka esküvője” (A családban Sági Leventét becézik Mukkónak). 1982. április 24. „Ma költöztek Mukkókák a Hajnal utca 6. szám alá”. 1983. június 17. „Ma volt Mukkókának a doktori avatása”.

Meghatározó a hétköznapi események feljegyzése, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a kutatásunkhoz, de jól példázzák, hogy milyen részletekig terjedt ki a naplóvezetés. Például 1947. január 5. „Ma volt disznóölés”. 1949. szeptember 22. „Szemüveg megrendelést ma leadtam Cserép Sándornak”. 1951. május 8. „Ma kaptam meg a sorozásra a behívót”. 1951. május 29. „Ma kaptam meg a katonakönyvemet . . . beosztás: csapaton kívüli szolgálat”. 1955. október 31. „Ma vettem meg a fényképezőgépet”. 1967. július 4. „Ma csapott a villám az antennába”. A fizetését sokáig minden hónapban beírta az adott naphoz, továbbá éves összesítést is vezetett a jegyzetekben. Rendszeresen bejegyezte a testsúlyát és a szabadnapjait. Sajnos a saját és a felesége betegségeit, kórházi kezeléseit is végig nyomon követhetjük.

A munkahelyi életét alaposan megismerhetjük a bejegyzésekből. Minden évben beírta augusztus 1-ére, hogy „Ma léptem a város szolgálatába 1937-ben”. A szakmai előmenetele és nehézségei a naplókban tárultak fel. 1944. december 1. „Ma neveztek ki műszaki tisztnek 1943-ban”. 1946. november 7. „Ma tartottam először előadást az iskolában”. 1949. január 10. „Ma költöztünk át a Csapó u. 2. sz. alá a hivattal”. 1949. február 18. „Ma költöztünk Simonffy u. 1/e. alá”. 1949. március 5. „Ma volt Zoli utoljára hivatalban”. 1949. április 26. „Mai napon aláírták Zoli átvételét a Műszaki Osztályhoz”. 1949. május 19. „Ma napon kaptam meg a VKM-től a Déri tervezési megbízását”. 1949. június 13. „Ma kaptam meg a VKM-től a jóváhagyott tervezői megbízást a Déiről”. 1950. január 31. „Ma visszaminősítettek műszaki tisztnek”. 1950. február 28. „Ma kaptam meg a besorolást műszaki rajzolóknak”. 1952. július 24. „Mai napon kaptam

44 Az 1944-es napló bejegyzései között március 21-én az olvasható, hogy „1945. március 21-én kaptunk levelet Csorvásról Gézától”. Továbbá „1945. márc. 29. fizetésem”, vagy „Ma 1945. április 20-án költöztünk haza kismamák”, stb.

meg a mérnöki kinevezést". 1954. május 29. „Ma kaptam meg a technikus besorolást”. 1955. április 18. „Ma kaptam egy Csokonai plakettet”. 1956. május 28. „Ma volt a döntés a román hősi emlékműben. Második díjat kaptam”. 1960. március 4. „Ma beszéltem Bartával és kiengedett várostól. Ma beszéltem Mikolás Tiborral és megállapodtunk az átlépésről”. 1960. április 6. „Ma beszéltem Bartával, azt mondta, hogy bért nem tudnak javítani. Sajnáltnák, ha megválnék a várostól”. 1960. június 2. „Mai napon vette át az osztályvezetést Forrás. Mai napon bízott meg Barta a csoportvezetéssel”. 1960. október 1. „Ma kezdődött a Dobozi temető beépítés tervbírálata”. 1961. március 17. „Ma voltam Budapesten mérnök továbbképzőn”. 1961. november 9. „Ma beszéltem Bartával és közölte, hogy a várostól meg kell válni, mert Forrás nem tud velem dolgozni. Ma beszéltem Fésüssel és Mikolással és megállapodtunk, hogy 1962. jan. 1-el felvettek és elküldik a kérésemet”. 1961. december 1. „Ma volt az osztályértekezlet, amelyen minden kritika rám hárul”. 1961. december 2. „Ma tárgyalták, hogy a város kienged és nem tart rám igényt”. 1962. január 12. „Ma kaptam meg a Tervező Vállalat besorolását. Tervellenőr beosztással műszaki vezető II. besorolás . . .”. 1967. augusztus 10. „Kalenda Lóránt nevenapja” (ettől kezdve minden évben bejegyezte). 1967. szeptember 23. „Kalenda Lóránt születésnapja 1892”. 1970. október 22. „Ma költöztünk Szabadság útja 84. II. 11. alá”. 1971. március 4. „Radnai Pál városi főépítész”. 1971. május 31. „Ma közölték velem, hogy a nyugdíjazásomról kívánnak velem tárgyalni”. 1971. augusztus 26. „Ma jöttem át az új székházba”. 1971. november 30. „Ma dolgoztam a hivatalban utoljára”. 1972. augusztus 28. „Ma halt meg Kalenda”. Egy ideig a naplók végén havi összesítésben összeírta a fizetését, illetve azt is, hogy milyen munkáért kapta, például tervezés, rajzolás, műemléki vizsgálat, jutalom, stb. A tervezésnél címszavakat is írt általában, például Szoboszló, fürdő, villamos, kenyérgyár, kertészeti, stb.

Különböző jegyzetek, feljegyzések is találhatóak a naplókban, lakcímek, telefonszámok, épület részletrajzok, stb. Valamiért a jegyzeteknél minden évben felsorolta a Csokonai Színház szobrai, festményeket és a Kossuth szobor mellékalkaljai.

Debrecen történetéhez kapcsolódó eseményeket is megörökített. A második világháború eseményeinek krónikája 1944-ben. Szeptember 19. „Ma jöttünk ki Bánkra”. Szeptember 30. „Ma jöttünk haza Bánkról”. Október 9. „Mai napon elmentek a város vezetői. Felvettem 2 havi fizetést . . . Mai naptól kezdve a pincében hálunk”. Október 15. „Ma délbe adták közzé a fegyverszüneti kérést”. Október 16. „Ma adta le a rádió Szálasi szövegét”. Október 19. „Ma délután jöttek be az oroszok”. Október 20. „Ma reggel már oroszok vannak az utcán”. Továbbá várostörténeti eseményekről is olvashatunk. 1971. május 31. „Ma szűnt meg a villamos a Csapó utcán”. 1980. szeptember 10. „Kertai Laci kezdte el a feltárást a Nagytemplomnál”. 1980. szeptember 25. „Ma délután megtalálták a Nagytemplom északi oldalán épített imaterem előterének téglaburkolatát”. 1980. szeptember 26. „Ma kezdték el a Verestorony feltárást”. 1981. február 24. „Kertai László tájékoztatót, hogy a nagytemplomi ásatások megfeneklettek”. 1981. február 25. „Módy György tájékoztatót, hogy valamennyi hatóság mellőzi az ásatások folytatását”. 1981. november 30.

„Ma közölte Módy Gyurka, hogy jutalomban részesítenek a Nagytemplomnál végzett segítő munkámért”.

A hagyatékban feltárt rengeteg kéziratát és kutatói munkáját segítenek pontosítani ezek a naplóbejegyzések. A kéziratleadások, megbeszélések, találkozók, felkérések adatait pontosan fel lehet térképezni. Csak néhány mozzanatot emelünk most ki. 1953. április 23. „Ma tartottam előadást a Dériben”. 1965. május 15. „Magyar Építőművészet cikk határideje”. 1970. május 6. „Ma adtam be a Déri Múzeumba a Debrecen településtörténetét”. 1971. július 14. „Ma beszélünk meg a Debrecen településtörténete című könyv végleges formáját”. 1971. július 19. Módy György bejegyzése és aláírása: „Módy György fogadja, hogy 1971. november végére megjelenik a Debrecen településtörténete könyv”. 1972. május 24. „Ma készült el a nyomda a könyvvel”. 1972. június 5. „Ma tárgyaltunk a könyvkötővel és 6 hétre 35 forintos áron vállalja a könyvet vászonkötésbe”. 1972. augusztus 12. „Ma készült el a könyvem, kaptam 24 példányt”. 1972. október 19. „Mai napon kaptam meg a Művelődési Minisztérium elutasító végzését a doktori kérelemre”. 1981. február 10. „Ma volt a városi műemléki ülés, amelyen közölték, hogy a megye kéri a mellőzésem. 1951-től 30 év után megszűnt a műemléki tagság”. 1984-ben Ménes Jánossal egy gyűjteményes könyv kiadásáról egyeztettek. Valószínűleg ez Sági Lajos írásait fogta volna össze, mert a publikációs listáját is elküldte hozzá, de sajnos ez a kötet nem valósult meg.

A határidőnaplókban táru fel és követhető nyomon a rengeteg utazása is. A legtöbbször Budapestre utazott, de országszerte számos településen járt, elsősorban munkáügyben, építészeti tervezés és műemléki szakértés, illetve építészettörténeti kutatásai céljából. Őt, családi nyaralással összekötött külföldi tanulmányúton volt a feleségével. 1961. december 4–10. Németországban Drezda, Meissen, Lipcse. 1963. július 28. – augusztus 13. Lengyelországban Mielno, Koszalin, Poznań. 1964. július 29. – augusztus 15. Ausztriában Bécs és Lienz. 1970. július 27. – augusztus 19. Velence, Róma, Bécs, Párizs, London, Oxford, Cambridge, Brüsszel. 1975. július 23. – augusztus 15. Anglia. Az utazások során készített fotók szintén megtalálhatók a hagyatékban.

Zárógondolatok

Bár Sági Lajos nem tervező építészként, hanem helytörténeti kutatóként alkotott kiemelkedő életművet, mégis érdemes a debreceni építészhagyaték sorában méltatni a most feltárt örökséget. A civisvárosban ritkán vigyáztak a 20. században vagy azelőtt alkotó építészek, építőmesterek hagyatékára, szellemi örökségére. Borsos József építész ebben is kivétel, hiszen gazdag személyes és szakmai hagyatékát gyermekei és unokái tudatosan megőrizték. Borsos életművéről Rácz Zoltán építész írt kiváló könyvet, az anyagot számos kiállításon, előadáson mutatták be. Mikolás Tibor építész hagyatékának egy részét a Hajdú-Bihar Megyei Építész Kamara őrzi. Meg kell említeni Nyul Imre hiánypótló tevékenységét, amelynek során elfeledett debreceni építőmesterek és építészek munkásságát tárja fel és publikálja, mint Horváth János, vári Szabó Tibor, Stegmüller Árpád, Csanak József, Haty Kálmán, Aczél Géza és Jost

Ferenc. Holtuk után azonban az építészek hagyatéka nagyon ritkán marad egyben, pláne kerül így elő, ezért fontos lenne a még alkotó építészek munkásságának eredményét mielőbb, lehetőleg még életükben archiválni és megőrizni az utókornak.

Sápi Lajos szakmai és személyes hagyatéka tehát kivételes módon maradt meg Debrecenben. Mindenképpen érdemes lenne teljes körűen feldolgozni, az anyagból egy igazán tartalmas könyv születhetne. Távlati célként szerepel egy virtuális adatbázis létrehozása, amely tartalmazná a hagyatéck legfontosabb dokumentumait és tárgyait. Idővel talán egy kiállítás is megvalósulhat a hagyatéki anyagból. A legideálisabb egy emlékszoba vagy kutatóhely berendezése lenne, amely méltón megőrizhetné az emléket.

Sápi Lajos és felesége Angliában, 1975

Attila HARANGI – Katalin VÁRADI: The Life and work of architect Lajos Sápi Insights into exploring a legacy

The exploration of Lajos Sápi's (1909–1993) legacy has been on-going since October 2024. The legacy is kept by the nephew of the Debrecen architect, dr. Levente Sápi, agricultural engineer, who also provided personal family stories. The first part of the study presents the history of the Sápi family (originally from Földes) and the life of Lajos Sápi, which is helped significantly by the fact that he himself also conducted detailed research into his family's history. Personal and professional documents can also be found in the rich legacy of the late architect, like manuscripts, research material, desk calendars from the 1944–1993 period, correspondence, photo albums, reference library and personal objects. Beside the portrait of Lajos Sápi, his wife's network is also drawn up, giving insights into the social life of Debrecen in the post-war decades.

The second part of the study is concerned with his professional work. Lajos Sápi graduated from the Hungarian Royal Public Secondary Industrial School in Budapest in 1931, and started working at construction companies. In 1937, he worked at the construction department of the city council, where he became team leader. From 1962, he became technical lead and plan supervisor at the television company of Debrecen. He retired in 1972, but continued working as technical supervisor and monument supervisor. Starting in the 1950s, he published a number of gap filling studies and articles about the buildings and local history of Debrecen. Some of them was published in the Yearbook of Déri Museum. He studied the civis houses, folk architecture, urban planning, and the works of József Boros and Mihály Péchy. In 1972, he published his groundbreaking and to this day influential book *Debrecen település- és építéstörténete* [The City and Construction History of Debrecen].

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

DÉRI FRIGYES FEGYVERGYŰJTEMÉNYE – GYŰJTÉSTÖRTÉNET

Déri Frigyes (1852–1924), a Déri Múzeum alapítója sok évtizedes gyűjtőmunkája során Közép-Európa egyik legjelentősebb műgyűjteményét hozta létre. A kiemelkedő anyag nem csak darabszámában (több mint 6000 műtárgyról van szó), hanem összetételében és gazdagságában is figyelemreméltó. Déri ugyanis aprólékos gondnal, szakértők segítségével válogatta össze kincseit, melyekkel az emberiség kultúrtörténetét szerette volna bemutatni az őskortól a 20. század elejéig, elsősorban oktatási célból. *„Amennyiben kis keretben, egy magánember rövid élete munkájával lehetséges volt, arra törekedtünk, hogy oktató célú gyűjteményünk a kezdet kezdetétől kiindulva felölelje az emberiség egyetemes kulturájának a fokozatos fejlődés lépcsőin haladó kialakulását”* – írta.¹ Elhivatottságának eredményeként a műtárgyak olyan kollektívát állt össze, amely közrendű magánszemély által létrehozott gyűjteményként a magyar múzeumtörténetben egyedülálló, és nemzetközi szinten is kiemelkedő jelentőségű.

A Fegyvergyűjtemény rövid áttekintése

A Déri-hagyatéék számos műtárgycsoportból áll, melyeket a gyűjtő az 1922-ben megjelent Katalógusában² mutatott be. A könyv lapjait forgatva a figyelmes olvasónak hamar feltűnhet, hogy szinte minden második fejezet – részben vagy egészben – fegyvertörténeti anyaggal foglalkozik. Ez nem meglepő, hiszen a Fegyvergyűjtemény a teljes anyag egyik legnagyobb és legszínesebb műtárgy-csoportját alkotja: 1922-ben 413 tárgyat tartalmazott. A gyűjtés során ugyanis Déri Frigyes elsődleges célja nem csak az volt, hogy egy-egy fegyvertípusból a legteljesebb sorozatot összeállítsa, hanem az, hogy minél több és minél változatosabb harci eszköz kerüljön a gyűjteményébe. Osztrák, német és magyar kapcsolatainak köszönhetően olyan fegyverritkaságok jutottak a birtokába, melyek igen magas szintre emelték kollektívájának értékét.

A fegyvergyűjtemény történelmileg és földrajzilag öt nagyobb csoportra osztható. Az első csoportot az 5., 8. és 29. fejezetben bemutatott ókori fegyverek alkotják, amelyek döntően a Mediterráneum térségéből – görög, etruszk és római kultúrkörből – származnak. Külön említést érdemel az óegyiptomi anyag, amelyben az Óbirodalom korából fennma-

radt fegyverek is helyet kaptak, tovább növelve a kollektív tudományos értékét.

A következő, kisebb egységet a 6., 8. és 9. fejezetben szereplő középkori fegyverek alkotják, melyek közül elsősorban a 11–15. századi lovagi kardok emelhetők ki. Ezt a kollektívát egészítik ki a késő középkorból származó nyílpuskák, valamint egyéb hadi eszközök és lovassági felszerelések.

A harmadik csoportba Közép- és Nyugat-Európa fegyverei és azok kiegészítői tartoznak (9., 17., 18. és 28. fejezet). A 15–20. században készült harctéri és vadászati eszközök magyar, erdélyi, német, olasz, spanyol és lengyel területekről származnak. A gyűjtés ebben az esetben főleg azokra a régiókra terjedt ki, amelyek hosszabb-rövidebb ideig Habsburg uralom alatt álltak, és az adott nemzetek legjellegzetesebb fegyvertípusainak megszerzésére irányult.

A negyedik nagyobb egységet (10., 11., 14. fejezet) a muszlim harcosok klasszikus fegyverei alkotják. Közöttük többségben vannak a magyar hódoltság és a Balkán területéről származó török vagy török hatást mutató (pl. albán) fegyverek, de a Perzsa Birodalom harci eszközei is megtalálhatók ugyanitt. Mivel a közel-keleti fegyverkészítők kiemelt figyelmet fordítottak a művészi megmunkálásra is, a fegyvergyűjtemény leggazdagabban díszített harci eszközei itt láthatóak.

Az ötödik, talán legezotikusabb csoport a távol-keleti fegyvereket mutatja be (12., 13., 15. és 16. fejezet). Az európai szemnek olykor szokatlannak és különlegesnek tűnő fegyverek Indiában, Kínában és Japánban készültek a 17–18. században.³

Végigtekintve a kollektív rendkívüli gazdagságán, felmerülhet bennünk a kérdés: egyetlen ember, aki gyakorlatilag a semmiből építette fel nemzetközi szintű gyűjteményét, hogyan és milyen módon juthatott hozzá műkincseihez? A tanulmány következő része erre a kérdésre igyekszik választ adni a gyűjtéstörténet rekonstruálható részleteinek bemutatásával.

1 Déri Frigyes: *A debreczeni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása*. Debreczen sz. kir. város és Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debreczen, 1922

2 Déri Frigyes: i. m. 9.

3 Minderről részletesen lásd Kovács József Dénes: *„Arma virumque cano – Fegyvert s vitézt éneklek”*. Déri Frigyes Fegyvergyűjteménye. Déri Múzeum, Debreczen, 2014. (A Déri Múzeum és gyűjteményei, 2.)

A Fegyvergyűjtemény létrejötte

A Bécsben élő Déri Frigyes életének gyűjtői korszaka két nagyobb időszakra bontható. Az első szakasz a 19. század második felében kezdődött és 1910-ig tartott. A múzeumi legendák szerint Déri Frigyes ekkor még elsősorban műkedvelőként vásárolta műtárgyait. Erről az időszakról Dankó Imre, a Déri Múzeum egykori igazgatója így írt: „...egyre másra vásárolta a műkereskedők, antiquariusok, régiségkereskedők hozzá hordott tárgyait.”⁴

Pontos információkkal nem rendelkezünk ezekről az évtizedekről, mivel nem maradtak ránk olyan források, amelyekből a gyűjtés részleteit kideríthetnénk. Mindössze egyetlen magánlevelében találunk információt arról, hogy az 1910 előtt vásárolt tárgyakat – melyek között minden bizonnyal fegyverek is voltak – a stájerországi birtokán található vadász-kastélyában helyezte el.⁵

A műgyűjtés második, érettebb szakaszának pontos kezdete szintén nehezen állapítható meg. A legvalószínűbb, hogy a szakmai szempontokat előtérbe helyező, célirányos gyűjtői munka kezdete az 1912-es év lehetett. Déri ugyanis ekkor nyitotta meg úgynevezett Vásárlási Naplóját, melyben 1920-ig rendszeresen feljegyezte műtárgyvásárlásainak adatait. Ugyancsak feltételezhető, hogy ebben az időszakban határozta el, hogy egy múzeum alapítására méltó gyűjtemény hoz létre. Ezt a tudatos műgyűjtést Déri Frigyes egészen halála pillanatáig folytatta. Sőregi János, a Déri Múzeum későbbi igazgatójának feljegyzéseiből ugyanis tudjuk, hogy a múzeumalapító még halála előtt egy nappal, 1924. október 26-án is fegyvergyűjteményének gyarapítását tervezte egy avar kori sisak megvásárlásával.⁶

Az említett Vásárlási Napló (*Erwerbungen für die Sammlungen*) két részből áll. Az első, nagyobbik szakasz (118 oldal) a *Történeti gyűjtemény* (képző- és iparművészeti műkincsek, valamint általános kultúrtörténeti emlékek) vásárlási adatait tartalmazza. A könyv második szakasza (14 oldal) az *Erwerbungen von Münzen und Medallien* címet viseli, és a *Numizmatikai gyűjtemény* gyarapodását rögzíti. A feljegyzések döntően német nyelven készültek, de néhány helyen magyar szavak (elsősorban személy- és városnevek) is találhatóak.

A Déri-féle fegyveranyagra vonatkozó adatok az első szakaszban, a *Történeti gyűjtemény* feljegyzéseiben olvashatók. A könyvből nyerhető információk a következőkben foglalhatók össze:⁷

→ Vásárlás pontos dátuma. Déri Frigyes minden esetben feljegyezte az adás-vétel pontos dátumát: az évet, a hónapot és a napot. Az első vásárlás időpontja 1912. szeptember 23-a volt, az utolsó bejegyzés 1920. március 30-án született.

→ A vásárlás tétel száma. Ez egyfajta sorszám, mely a vásárlási alkalmakat, így az egy tételben, azonos eladótól vásárolt összes műtárgyat jelöli. Déri a számozást 1919. július 22-ig vezette, ekkor a 403-ik tételnél járt.

→ Eladó neve és címe. Déri Frigyes a műtárgyakat magánszemélyektől és régiségkereskedőktől vásárolta, személyesen vagy közvetítők útján. Az eladó nevét és címét mindig gondosan feljegyezte Vásárlási Naplójában, ettől mindössze néhány, nagyon ritka esetben tekintett el. Az adatok rögzítésének gyakorlati céljai is lehettek, mert olykor előfordult, hogy Déri a vásárolt tárgyat visszaadta az eladónak, feltételezhetően a műtárggyal kapcsolatos valamilyen probléma miatt.

→ Vásárolt műtárgy megnevezése. Rövid műtárgyleírás, mely legtöbb esetben csak a műtárgy típusát, lelőhelyét/származását (ha ismert) és készítésének időpontját (ha ismert) tartalmazza. Több hasonló műtárgytípus esetén az olykor túl szűkszavú leírás nehezíti a gyűjteményen belüli visszaazonosítást.

→ Vételár. Déri Frigyes a műtárgyvásárlásra fordított összegekről fillérre pontos nyilvántartást vezetett. A koronában (ill. Németországban márkában) kifizetett vételárakat nemcsak a műtárgyknál tüntette fel, hanem folyamatos összesítést is vezetett a kiadásokról. Utóbbi összegeket minden oldal tetején *Transport* vagy *Übertrag* címmel jegyezte fel. Ennek köszönhetően pontosan tudjuk, hogy a Történeti gyűjtemény fejlesztésére a vizsgált időszakban 892.913,94 koronát áldozott. A tárgyak vételárának vizsgálatánál fontos megjegyezni, hogy a Vásárlási Naplóban egyértelműen megfigyelhető az I. világháború idején elindult pénzromlás is. A vásárlásra fordított összegek ugyanis ugrásszerűen emelkedtek, ami akkor is figyelemre méltó, ha a különböző műtárgytípusoknak soha nem volt pontosan rögzített piaci értéke.

→ Egyéb feljegyzések és megjegyzések. A Vásárlási Naplóban helyet kaptak olyan feljegyzések, valamint a lapok szélére (sokszor ceruzával) írt megjegyzések, melyek a gyűjtemény létrehozásához szükséges egyéb kiadásokról tudósítanak: restaurátorok, szakértők és eljárok díjazásáról, utazási költségekről, vitrinvásárlásokról.

4 Dankó Imre: *A Dériek, a Déri-gyűjtemények*. Debrecen, 1977. 9.

5 Korompai Balázs: Déri Frigyes levelezése a Déri Múzeummal kapcsolatban. II. rész. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2011–2012*. Debrecen, 2012. 251.

6 Sőregi János: *Debreceni Napló*. Kézirat, DEENK Kézirattár, Ms 13/11, 826.

7 A Vásárlási Napló részletes elemzését lásd Kovács József Dénes: Újabb adatok Déri Frigyes antik műgyűjtéséhez. A Vásárlási Napló titkai. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022*. Debrecen, 2022. 110–123.

A fegyvertörténeti műtárgyak vásárlására vonatkozóan az alábbi adatok találhatóak a Vásárlási Naplóban:

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
1912. szeptember 23. (1. tétel)	B. Kurtz [?]	Bécs, I. Weihburggasse 4.	Régi puskák, 2 db		270.-	
1912. október 25. (3. tétel)	Maler Swoboda	-	Régi fegyverek		620.-	A darabszám és típus nincs részletezve.
1912. november 18. (5. tétel)	Wilhelm Trinks	Bécs, I. Lugeck 7.	Római bronzpajzs		350.-	Az összes más, nem részletezett ásatási leletekkel együtt értendő.
1912. december 12.	Wilhelm Trinks	Bécs, I. Lugeck 7.	Római lándzsahegy		2.-	
1912. december 30. (10. tétel)	S. Wendlinger	Bécs, Seilerstätte 16.	Bronz kard		250.-	Ásatási anyagból.
1913. január 3. (11. tétel)	B. Kurtz	Bécs, I. Weihburggasse 4.	Alabárd, 6 db		420.-	
1913. január 11. (13. tétel)	Dr. Jacob Hirsch	München, Arcisstraße 17.	Etruszk sisak		1200.- márka → 1414,10 aranykorona	Lelőhely: Sulmona környéke.
1913. január 14. (17. tétel)	Wilhelm Herrfeld	Bécs, I. Wollzeile 9.	Vas kard		200.-	
1913. január 16. (15. tétel)	Josef Grüger	München, Karolinenplatz 1.	Kard, tokkal		50.- (márka)	
			Scramasax [ókori angolszász kés]		55.- (márka)	
			Őskori kőbalta		60.- (márka)	
			Kosaras kard		25.- (márka)	
			Lándzsa		20.- (márka)	
			Vas fejsze		15.- (márka)	
			Tőr, tokkal és fa nyéllel		40.- (márka)	
			Fejsze		10.- (márka)	
			Vassúlyom, 3 db, nyílhegy, 2 db		10.- (márka)	
				Összesen:	285.- m Redukció után: 260.- m	→ 306,73 aranykorona
1913. január 17. (14. tétel)	Wilhelm Herrfeld	Bécs, Wollzeile 9.	Vasból készült kard [gladius?]		200.-	
1913. április 2. (26. tétel)	J.[?] Glückselig & Sohn	[Bécs] I. Stallburggasse 2.	Számszerij	16. sz.	950.-	Megjegyzés (egyelőre) nehezen olvasható
1913. április 3. (27. tétel)	B. Kurtz	Bécs, I. Weihburggasse 4.	Acélíves számszerij	16. sz.	→	
			Alabárd, 4 db		→	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
				Összesen:	700.-	
1913. április 8. (31. tétel)	Carl Hollitzer	Bécs	Sisak	magyar	220.-	
1913. április 14. (31. tétel!)	Carl Hollitzer	Bécs	Páncélszűrő		400.-	
1913. április 17. (32. tétel)	Dorotheum	Bécs, I.	Szablya	magyar	62.-	
			Kovács pisztoly, 1 pár		150.-	
			Pisztoly	olasz	210.-	
			Buzogány	magyar	155.-	
			Buzogány	magyar	110.-	
			Tőr	velencei (?)	40.-	
					94,70.-	kiadás: 10% alkuszdíj
				Összesen:	821,70.-	
1913. május 3. (35. tétel)	B. Kurtz	Bécs, I.	Fegyverek		140.-	
1913. május 6. (36. tétel)	Julius Scheurer	Bécs	Kerek pajs		250.-	
1913. május 14. (37. tétel)	S. Wendlinger	Bécs, I. Seilerstätte 16.	Sisak	magyar, 16. sz.	300.-	
1913. június 6. (41. tétel)	Julius Kohn	Bécs, I. Weiburggasse 24.	Lőportartó szaru, 2 db		120.-	
1913. június 13. (42. tétel)	J. Glückselig & Sohn	[Bécs] I. Stallburggasse 2.	Pisztoly, 2 db	Ezüst borítás, 17–18. sz.	900.-	
			Szarvasgyilok	Elefántcsont markolattal	500.-	
1913. július 21. (45. tétel)	Julius Böhrer	München, Briener Str. 12.	Páncélsztyű, nyitott		260.- (márka)	
			Páncélsztyű, zárt		650.- (márka)	
				Kedvezményrel összesen:	800 (márka)	
				Összesen:	945 korona	
1913. július 22. (46. tétel)	A. S. Drey	München, Maximilianplatz 7.	Toledói penge	Kosaras kard, spanyol.	1800.- M	
1913. július 25. (50. tétel)	Albert Pollak	Salzburg, Westbahnstraße 2.	Bronzsisak, 2 db		368,99.-	
1913. július 30. (51. tétel)	Leopold Verch	Berlin, Charlottenburg Leibnitzstrasse 104.	Sisak	magyar	450.- M	
1913. augusztus 11. (53. tétel)	J. Glückselig u. Sohn	Bécs, I. Stallburggasse 2	Régi sisak		330.-	„Garantáltan eredeti.”
1913. augusztus 16. (54.)	L. Berncheiner	München, Lenbachplatz 3.	Szárnyas sisak	lengyel	500.- (márka)	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
			Vértezet	itáliai	8000.- (márka)	
1913. szeptember 23. (60.)	Gróf Hallvyl	Pozsony	Fegyvergyűjtemény		30 000.-	
			Jutalék: Kertzman		1500.-	
			Jutalék: Scheurer		500.-	
			szállítás		141,10.-	
1913. október 9. (63. tétel)	Hugo Helbing	München, Liebigstr. 21.	Perzsa szablya	17. sz.	850,50.- (márka)	„Schwaloff” gróf odesszai gyűjteményéből
1913. november 13. (69. tétel)	Karl Hollitzer	Bécs	Janicsár vértezet		→	Prof. Oltenfeld [Ostenfeld?] gyűjteményéből
			Janicsár sisak		→	
					Összesen: 1300.-	
1913. november 15. (71. tétel)	Dr. Jacob Hirsch	München, Arcisstraße 17.	Egyiptomi bronz fegyverek			
1913. december 15. (78. tétel)	B. Kurtz	Bécs, I.	Sisak, 2 db	Morion típus, 16. sz.	1800.-	
			Keréklakatos puska		600.-	
			Szöges buzogány, csatacsillag		200.-	
					Összesen: 2600.-	
1913. december 16. (79. tétel)	Dr. Kamillo List (a Császári Képtár kurátora)	Bécs	Pavéze [pajzs]	15. sz.	9000.-	
1913. december 17. (80. tétel)	Jul. Glückselig & Sohn	Bécs	Tőr	16. sz., olasz	550.-	„Garantáltan eredeti.”
1914. január 3. (86. tétel)	Julius Böhrer	München, Brienner Str. 12.	Keréklakatos puska	1621, bázeli (?) püspöki címerrel, német gyártmány	2000.- (márka)	
			Kosaras kard	1600 körül, spanyol	480.- (márka)	
					Összesen: 2480.-	
1914. január 15. (85. tétel)	Director Emil Sigerus	Hermannstadt	Buzogány	magyar	120.-	
1914. január 19.	Julius Scheurer	Bécs	Felszerelés [lovassági?]	kantár	→	
				1 pár kengyel 17. sz.	→	
				1 pár kovás pisztoly	→	
					Összesen: 550.-	
1914. január 24. (91. tétel)	W. Herrfeld	Bécs	Keleti buzogány	török	100.-	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
1914. február 18. (97. tétel)	J. Grüger	München	Etruszk bronztőr tokkal	ásatási lelet	720.- márka → 847,64.- aranykorona	Az összegbe beletartozik 3 kovakő balta is.
1914. április 28. (105. tétel)	Dorotheum	Bécs	Pisztolyok, 1 pár	albán	447,50.-	
			Handzsár, 1 db	albán	292.-	
			Töltőrúd, 1 db	albán	112.-	
1914. május 1. (113. tétel)	Mor. Wiesinger [ötvös, ékszerész]	Budapest [Kristóf tér]	Öv, 2 db		→	
			Díszöv (paszományos)		→	
			Kard penge		→	
					Összesen: 900.-	
1914. május 9. (115. tétel)	Dorotheum	Bécs	Szablya	magyar	63,60.-	
1914. május 13. (116. tétel)	Jul. Glückselig & Sohn	Bécs	Keréklakatos lovassági pisztoly	17. sz.	→	Hosszabb leírás, nehezen olvasható
			Maratással díszített fokos vagy fejsze	18. sz.	→	
					Összesen: 900.-	
1914. május 15. (118. tétel)	Jul. Glückselig & Sohn	Bécs	Sisak	Meissen u. Sachsen címerrel, arannyal gravírozva	1300.-	„Garantáltan eredeti”
1914. június 27. (120. tétel)	Director Emil Sigerus	Nagyszében	Lovassági pisztoly	Sárgaréz berakással	20.-	
1914. október 29. (125. tétel)	Julius Scheurer	Bécs	Szablya	magyar	50.-	
1914. december 22. (129. tétel)	Albert Werner	Bécs, I. Augustiner Str.	Pisztoly	Kovács, trébelt ezüst, aranyozott, 18. sz.	200.-	
1915. február (132. tétel)	W. Herrfeld	Bécs	Orosz katonai puska	1914–15-ös harcokból	40.-	
1915. március 5. (139. tétel)	Dr. Siegl Semmering gyűjteményéből	Tannhausen?	Vas pajzs	magyar, 17. sz.	→	
			Kengyel, 1 pár	16. sz.	→	
			Alabárd, 4 db	Vésett, maratott	→	
					Összesen: 2000.-	Egyéb kiadás: Scheurer: 150.-, szállítás: 19.-
1915. március 11. (140. tétel)	-	-	Orosz katonai puska és bajonett	1914–1915	22.-	
1915. szeptember 23. (158. tétel)	-	-	Orosz lovassági karabély	1914–1915	30.-	
1915. szeptember 24. (160. tétel)	-	-	Francia karabély		50.-	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
1915. szeptember 29. (161. tétel)	-	-	Angol karabély		→	
			Francia bajonett		→	
					Összesen: 54.-	
1915. október 2. (162. tétel)	-	-	Orosz 15 mm-es gránát	Tarnówból	36.-	
			Orosz 7 mm-es gránát		10.-	
			Orosz kézigránát		14.-	
1916. január 23. (180. tétel)	Hoffmann főtanító úr	Baden	Szablya	magyar, 16. sz.	30.-	
1916. február 8. (182. tétel)	Carl Hollitzer	Bécs	Keresztes kard [középkori lovagi kard]	11–12. sz.	850.-	Scheurer úrnak a közvetítésért 50.-
1916. február 11. és 12. (183. tétel)	-	-	Orosz gránát	Besszarábiai frontról	16.-	
			Orosz kulacs		8.-	
1916. február 29. (185. tétel)	Schlösser Tűtz		Vas hadi kassza		20.-	
1916. május 17. (194. tétel)	Carl Gnidra [?]	Bécs	Buzogány	magyar, 18. sz.	120.-	Samu Bernauer-től (Pressburg, Dezső utca 7.)
1916. május 18. (198. tétel)	Ed. Wessely	Bécs	Vas hadi kassza		80.-	
1916. május 10. (210. tétel)	Dorotheum					
„K.K. Árverés”		Lőportartó	Ezüst, keleties	403,50.-		
1916. május 16. (212. tétel)	B. Kurtz	Bécs	Puska	18. sz., francia, eredeti. Ezüst berakás, aranyozott (?). „Kiváló munka.”		540.-
1916. május 18. (198. tétel)	Ed. Wessely	Bécs	Kard, 3 db		32.-	
1916. május 30. (220. tétel)	G. Ritzniger & Nacht. [?] Carl Schnerder	Bécs, Spiegelgasse 13.	Kard	magyar, acél	250.-	
			Kardmarkolat		120.-	
			Tőr- vagy tőr kard penge, 4 db		20.- (5/db)	
1916. június 13. (223. tétel)	Julius Scheurer	Bécs	puska	Egylövetű, kovás, 18. sz. vége	200.-	
1916. június 21. (224. tétel)	Ignaz Pick	Bécs, I. Landesgerichts Str. 20.	Lovassági pisztoly, 2 db	„kb. 1840-ből”	20.-	
1916. június 27. (225. tétel)	S. Gabai (Konstantinápolyból)					

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
	Bad Gastein, Reichenhall Meran	Tőr	Perzsa, 17. sz. Vidinből [?]	48.-		
			Perzsa zászló		60.-	
			Pajzs	Itáliai, reneszánsz, 16. sz. második fele. Aranyozott.	200.-	
1916. szeptember 25. (247. tétel)	Gustav Schuster	Bécs	Lovassági pisztoly, felhúzó-szerkezettel, tokkal, 1 pár	16. sz.	→	Feltételezhetően keréklakatos elsütőszerkezetű pisztolyokról van szó.
			Számszerj és fészítő szerkezet	16. sz.	→	
					Összesen: 6000	
1916. október 10. (250. tétel)	Ignaz Pick	Bécs, I. Landesgerichtstr. 20.	Ágyú modell		600.-	
			Hóhérbárd		60.-	
			Vas kalap [salap?]		400.-	
			Fejvédő (?)		150.-	
			Gátpuska		300.-	
			Keréklakatos puska	barna	750.-	
			Keréklakatos puska	fekete	750.-	
			Keréklakat felhúzó		40.-	
			Keréklakat felhúzó		30.-	
			Kőszáli kecske-szarv löpor-tartó		100.-	
			Kard		100.-	
			Keréklakatos pisztoly		240.-	
1916. november 11. (261. tétel)	Samu Bernauer	Pozsony, Szilágyi Dezső utca 7.	Díszszablya	Gazdagon díszített, ezüsttel, gyémánttal kirakva, 1610-ből	3800.-	
1916. november 11. (265. tétel)	„Au Mikado”	Bécs	Kardállvány, japán	Lakkozott fa	90-	
1916. november 14. (262. tétel)	J. Hugo Biel	Bécs, I. Kärtnerstrasse	Díszszablya	Gazdagon díszített, ezüst. Empire stílusú, 1815-ből.	700.-	
1916. november 22. (267. tétel)	D. Kallai	Bécs, Lobkowitzplatz 1.	Sarkantyú	18. sz.	50.-	
1917. február 9. (294. tétel)	Adolf Pick	Budapest, IV. Egyetem utca 3.	Ocskay brigadéros nyerge		4500.-	
1917. május 26. (310. tétel)	Gabriel v. Pozsonyi	Bécs, Dorotheum 24. 75/5	Partizán	15. sz.	125.-	Dr. Thaler, Svoboda és mások aukciójáról.

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
			Görbe szablya	18. sz., indiai	140.-	
			Kováspuska	török 18. sz.	440.-	
			Hóhérbárd	indiai, 18. sz.	110.-	
			Páncélesztyű	török/magyar	270.-	
			Számszerij	német	610.-	
1917. október 24. (323. tétel)	„Au Mikado”, G. Singer	Bécs, III. Dietrichgasse 23.	Kardállvány (7 kardhoz), japán	Lakkozott fa	450.-	
			Daisó: katana és vakizasi amelyeket párban készítettek. 18. sz.	Tok: lakkozott. Cuba: sakudó (réz ötvözet). A pengék kiváló munkák.	900.-	
			Katana, 17. sz.	Tok: guri lakkal bevonva. Gazdag ezüst szereléssel. Készítő: Tado Josi.	675.-	
			Vakizasi 17. sz.	Tok: matt fekete-lakkos, címerekkel és arany díszítéssel.	450.-	
			Katana, 17. sz.	Tok: fekete lakk, cseresznye-virágokkal és levélformákkal. Tsuba: sakudó.	600.-	
			Vakizasi, 17. sz.	Markolat: cápabőr. Kiváló munka.	225.-	Visszaadva: 1917. november 20-án, számlát rendezték.
			Íj, 18. sz. Nyílvesző, 6 db		36.-	
1917. november 20. (327. tétel)	„Au Mikado”	Bécs	Japán kard, 17. sz.	Udvari címer ábrázolásával.	525.-	A leírásból nem derül ki, hogy milyen típusú kard
1918. január 9. (331. tétel)	Karl Thill kereskedelmi tanácsos	Bécs, VII. Lindengasse 57.	Kosaras kard	spanyol, 16. sz.	1800.-	
			Kosaras kard	spanyol, 16. sz.	700.-	
			Kosaras szablya	itáliai?	1500.-	
			Kosaras kard	itáliai	800.-	
			Lovassági pallos	itáliai, 16. sz.	2000.-	
			Kosaras kard	német, 16. sz.	3000.-	
			Törkard	itáliai, 17. sz.	250.-	
			Kosaras kard	német, 17. sz.	700.-	
			Zweihänder kard	német, 16. sz.	800.-	
			Zweihänder	német, 16. sz.	600.-	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰ-TÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
			Zweiänder	német, 16. sz.	600.-	
			Zweiänder	német, 16. sz.	500.-	
			Zweiänder	német, 16. sz.	700.-	
			2 db partizán	itáliai, 16. sz.	600.-	
			Landsknecht kard	német, 16. sz.	125.-	
			Nagy kosaras kard	svájci, 16. sz.	700.-	
			Nagy lovassági kard	német, 16. sz.	700.-	
			Kosaras kard	német, 16–17. sz.	450.-	
			Kosaras kard	16–17. sz.	450.-	
			Kosaras kard	16. sz.	500.-	
			Kosaras kard	német, 16–17. sz.	350.-	
			Lovassági pallos	16–17. sz.	200.-	
			Landsknecht kard	16. sz.	125.-	
			Lovassági pallos	16. sz.	300.-	
			Lovassági pallos	16. sz.	300.-	
1918. február 18. (338. tétel)	Ernst Windisch-Graetz herceg	Bécs	Római vasszak		500.-	
1918. május 3. (351. tétel)	Wendlinger		Lovaspisztoly, 1 pár	Keleties írásjegyekkel.	1400.-	
1918. június 28. (360. tétel)	Ludwig Abel	Bécs?	Félvért fegyverzet		5000.-	
			Rostélyos sisak		2500.-	
			Lófejvért		400.-	
1918. szeptember 25. (370. tétel)	Hugo Helbing	München, Liebigstr. 21.	Radzput kard [talwar?]	India, 17–18. sz.	660.-	
1918. október 11. (373. tétel)	Alois Moch, régiségkereskedő (Antq. Händler)	Bécs, I. Spiegelgasse 19.	Topor	17. sz.	5000.-	
1919. március 21. (387. tétel)	Dorotheum		Szablya	Díszes török kard, csontmarkolattal.	297.-	Báró Fehér [?] és Herr Scheurer közvetítésével vásárolt.
1919. február 28. (389. tétel)	W.Trinks	Bécs	Buzogány	Gótikus stílus.	350.-	

VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	ELADÓ	ELADÓ CÍME	VÁSÁROLT MŰTÁRGY	TÁRGY LEÍRÁSA	VÉTELÁR (ARANYKORONA)	MEGJEGYZÉS
1919. május 27. (392. tétel)	Dorotheum, aukció		Aikucsi tőr, japán	Tok: fekete-lakk, oldalán kisebb gomb és „kardtű” [kógai tű]. Kisúri herceg arany-lakk címerével. Ezüst gravírozással ellátva.	469,36.-	
1919. május 27. (393. tétel)			A Magyar Testőrség három egyenruhája		11.000 + 250.-	Stürmer őrnagy közbenjárásával
1919. június 6. (401. tétel)	„Au Mikado”	Bécs, I. Kärntnerstrasse	Japán sisak	Bronz, a Miochin család munkája. 18. sz.	500.-	
			Japán katonai sisak (kalap)	Valószínűleg bambusz, fekete-lakk festéssel és a Maeda család címerével. 18. sz.	150.-	
			Japán katonai sisak (kalap)	Arany-lakk festéssel és a Mori család címerével. 18. sz.	80.-	
			Japán tőr, 18. sz.		100.-	
			Japán puska	16. sz.	100.-	
1919. június 11. (399. tétel)	Stürmer őrnagy	Bécs, III. Fasangasse 48.	Kovács pisztoly, 2 db	18. sz.	300.-	Magyar testőrségé.
1919. július 22. (403. tétel)	J. Glückselig & Sohn	Bécs	Szablya	Ezüst, keleti, 18. sz.	1200.-	
1919. november 25. (tételszám nélkül)	Dorotheum	Bécs	Szablya	magyar, 17. sz.	246,40	
			Szamurajpáncél	18. sz.	2109.-	
			Japán íj, 3 db		725.-	
1919. december 23. (tételszám nélkül)	von Hanker Gunkel [?]		Jávai krisz tőr, 2 db		5000.- (több műtárggyal együtt).	5% jutalék Scheurer úrnak (250 korona).
1920. január 10. (tételszám nélkül)	J. Hugo Biel		Kanócos puska	japán	850.-	
			Kanócos puska	japán	850.-	
			Puska	albán, 17. sz.	1000.-	

A Vásárlási Napló adatait elemezve általánosságban kijelenthetjük, hogy a múzeumlapító céltudatosan és rendszeresen bővítette fegyvergyűjteményét. A kollekciónak alakítása során igyekezett figyelembe venni a sokszínűség igényét azáltal, hogy a legkülönfélébb fegyvertörténeti emlékeket vásárolta meg az általa fontosnak tartott történelmi korszakokból.

A vásárlások száma és időpontja

A feljegyzések szerint Déri Frigyes 1912 és 1920 között 92 alkalommal vásárolt különféle hadieszközöket. Ezen alkalmakkor 236 külön megnevezett műtárgyat és 3 (tartalmát tekintve nem részletezett) kisebb kollekciónak szerzett meg gyűjteménye számára. Utóbbi esetekben a kifizetett összegek alapján legfeljebb 20–25 tárgyról lehetett szó, így a Vásárlási Naplóban hozzátétőlegesen 260 fegyver vásárlását örökíthette meg.

A darabszámmal kapcsolatban mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ez az adat árnyalni látszik azt a Czakó Elemétől⁸ eredeztethető, a szakirodalomban rögzült múzeumtörténeti értelmezést, ami szerint Déri Frigyes, felesége 1910-ben bekövetkezett halála után megvált összes műtárgyától,⁹ és csak ezután kezdett egy tudatosan felépített tárgygötyűt létrehozni. Mint fentebb olvashattuk, a Déri-féle Katalógusban 413 hadieszköz szerepel, ez pedig értelemszerűen jóval több tárgy, mint amennyiről a Vásárlási Napló hírt ad. Elméletben természetesen felmerülhet annak a lehetősége, hogy Déri a Napló lezárásától (1920) a Katalógus megjelenéséig (1922) még vásárolt hozzávetőlegesen 150 darab fegyvert, azonban ez két okból sem valószínű. Egyrészt a Vásárlási Napló adataiból kiolvasható gyűjtői trend ezt nem támasztja alá: bár Déri minden évben vásárolt valamit, soha nem fordult elő, hogy pár tucat műtárgynál többet vásárolt volna az adott esztendőben. (Még 1913-ban, 1916-ban és 1918-ban sem, amikor a legtöbb hadi eszközt szerezte meg.) Másrészt egy ilyen volumenű beszerzéssel kapcsolatban egyelőre semmilyen írásbeli bizonyíték nem ismert, holott ez elvárható volna egy olyan gyűjtő esetén, aki addig következetesen rögzítette minden fontos szerzeményét. Mindezek figyelembevételével csekélynek látszik annak valószínűsége, hogy Déri Frigyes alig másfél év során több fegyvert vásárolt, mint korábban több év alatt összesen.

A Vásárlási Naplóban és a Katalógusban szereplő számok közötti különbségre a legkézenfekvőbb magyarázat az lehet, hogy Déri Frigyes soha nem adta el teljes gyűjteményét, és a már meglévő anyagára támaszkodva alakította ki a későbbi, múzeumtörténeti szempontból is jelentős kollekciónak. (Meg kell jegyezni, hogy Déri Antik műtárgycsoportjánál is ez figyelhető meg: a Vásárlási Naplóban 242 műtárgy és 9 kisebb kollekciónak szerepel, a Katalógusban pedig már 386 tárgy.)

A vásárlások helyszíne

A több mint negyven azonosítható beszerzési forrás alapján jól látható, hogy Déri Frigyes gyűjtői tevékenysége során nem csak a bécsi lakóhelyéhez közeli műkereskedésekben¹⁰ mozgott otthonosan. Rendszeresen vásárolt más városokban is, vélhetően megbízottjai útján: kedvelt célpontja volt München, de megfordult több német és osztrák központban, így Berlinben, Salzburgban és Badenben is. Emellett részben magyar nyelvterületeken – Budapesten, Pozsonyban és Nagyszébenben – is aktívan vásárolt. A legmesszebbi helyszín, amellyel kapcsolatba került, Konstantinápoly volt.

Az eladók személye

Az eladók névsorát tanulmányozva feltűnhet, hogy Déri elsősorban ismert régiségkereskedőkre támaszkodott gyűjteményének kialakításánál. Rendszeres vásárló volt például Wilhelm Trinksnél, a Glückselig kereskedésnél, a müncheni Josef Grügernél és Jacob Hirschnél, akik teljes gyűjtői pályafutását végigkísérték.

Déri Frigyes kiváló összekötőit jellemzi, hogy arisztokrata családokkal is üzleti kapcsolatba került. Ennek köszönhetően lehetősége nyílt két nemzetközileg jól ismert grófi családtól, a Hallwyl és a Suvalov dinasztiáktól is hadtörténeti emlékeket vásárolni.

Déri 1913. szeptember 23-án megvásárolta Pozsonyban a Halwyl család egy kisebb fegyvergyűjteményét Julius Scheurer¹¹ közvetítésével. Az elköltött 30.000 korona alapján feltételezhető, hogy értékes műkinccsekkel gyarapíthatta kollekciónak. A vásárlás emellett azért érdekes, mert az Európa-szerzte jól ismert Halwyl családtól nem állt messze a műgyűjtés világa: Wilhelmina von Hallwyl (1844–1930) és férje, Walther von Hallwyl (1839–1921) alapították Svédországban az 1938-ban megnyílt Hallwyl Múzeumot.¹² Tekintve, hogy a műgyűjtő házaspár Déri kortársa volt, nem zárható ki annak lehetősége, hogy az 1913-ban megszerzett hadi eszközök éppen tőlük származnak. A múzeumalapítónak elméletileg lehetett kapcsolata a családdal, ugyanis a grófi dinasztiának a Monarchiában élő tagjai, Dérihez hasonlóan, rendszeresen részt vettek a bécsi társasági eseményeken,¹³ és Pozsonyban élő rokonságról is van tudomásunk,¹⁴ ami alátámasztja a Vásárlási Naplóban szereplő adatok hitelességét.

A Suvalov család a cári Oroszország egyik befolyásos dinasztiája volt. Az 1913. október 5-én készült feljegyzés arról tudósít, hogy Déri Frigyes egy bizonyos „Schuwaloff” gróf odesszai hagyatékából vásárolt egy perzsa szablyát. Feltételezhető, hogy ebben az esetben annak a Pavel Pavlovics Suvalov (1859–1905) grófnak a gyűjteményéről lehetett szó, aki Odessza polgármestere volt 1898 és 1903 között. (A gróftól később a moszkvai rendőrség parancsnokának nevezték ki, 1905-ben merénylet áldozatává vált.)¹⁵

A régiségkereskedők és az arisztokraták mellett Déri Frigyes gyakran vásárolt magángyűjtőktől és magánszemélyektől is. Közöttük voltak híres és hétköznapi személyek is. Előbbiek közé tartozik például Emil Sigerius, az erdélyi múzeumtörténet híres alakja,¹⁶ és a már említett

8 Czakó Elemér (1876–1945), könyvkiadó, iparművészeti szakíró. 1907–1911 között az Iparművészeti Múzeum múzeumőre, 1915-től helyettes államtitkár, 1916–1925 között a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztériumban dolgozott. Déri Frigyes közeli barátja volt, feltételezhetően a múzeumi ügy kapcsán ismerkedtek meg. Éveken keresztül rendszeres levelezésben álltak egymással.

9 Czakó Elemér: Déri Frigyes és muzeuma. *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1922. 22.

10 A Déri által felkeresett boltok többsége a belvárosban, az I. kerületben helyezkedett el, egymástól alig néhány száz méterre, és mindössze egy rövid sétányra Déri Mariahilfer Straße-i lakásától.

11 Fegyvertörténeti szakértő, aki részt vett például a salzburgi és az opočno-i múzeumok hadtörténeti gyűjteményeinek katalogizálásában. A Vásárlási Napló adatai szerint eladóként, fegyverszakértőként és közvetítőként gyakran segítette Déri munkáját.

12 www.hallwylskamuseum.se

13 A Hallwyl család rendszeresen szerepel pl. a *Wiener Salonblatt* című újság társasági híreiben.

14 Ludwina Hallwyl neve rendszeresen szerepel 1899 és 1916 között a pozsonyi *Keresztény óvodák* című éves értesítőben mint bizottsági tag és adományozó.

15 Жертвы политического террора в России (1901–1912), www.runivers.ru

16 Emil Sigerius (1854–1947) néprajkutató, a nagyszébeni múzeum alapítója és vezetője.

Julius Scheurer. Az ismeretlen eladókkal kapcsolatban érdemes kiemelni azokat az eseteket, amikor az első világháború hadiemiéléi kerültek a múzeumalapító birtokába. Ezeknél a szerzeményeknél Déri következetesen fenntartotta az eladók anonimitását, ami arra utal, hogy személyük szándékosan maradt rögzítetlen a Vásárlási Naplóban.

Végül meg kell említenünk, hogy Déri Frigyes olykor nyilvános árveréseken is vásárolt. Legkedveltebb aukciójához feltehetően a Dorotheum volt, ahol a vizsgált időszakban 8 árverésen 24 műtárgyat szerzett meg gyűjteménye számára.

Műtárgymeghatározások és azonosítások

A Vásárlási Napló legfontosabb adatai közé tartoznak a műtárgymeghatározások. Az ebből nyerhető információk gyűjtéstörténeti szempontból rendkívül hasznosak, hiszen a gyűjteménytörténeti feljegyzéseket így hozzá tudjuk csatolni a műtárgyakhoz is, még teljesebbé téve ezzel történetüket. Sajnos Déri ritkán adott meg olyan leírást, melynek

alapján a tárgyak tételesen azonosíthatóak lennének, ugyanakkor még így is találhatunk egyezéseket a Vásárlási Napló és a Katalógus adatai között.

Összegzés

Déri Frigyes fegyvergyűjteményének jelentőségét nemcsak a darabszám, hanem a beszerzések tudatossága és sokrétűsége is jól jellemzi. A Vásárlási Napló adatai alapján világosan kirajzolódik egy következetes gyűjtői stratégia, mely révén Déri a korabeli közgyűjteményekkel is összevethető, nemzetközi mércével is figyelemre méltó kollekciónak hozott létre. A gyűjteményben a neves kereskedőkön és aukciós házakon keresztül beszerzett tárgyak éppúgy helyet kaptak, mint az arisztokrata családoktól származó egyedi darabok. Mindezek együttesen pedig egyetlen célt szolgáltak: az emberiség közös múltját bemutatva társadalom- és kultúrtörténeti forrásként szolgáljanak a következő generációk számára.

MŰTÁRGY	LELTÁRI SZÁM	VÁSÁRLÁS IDŐPONTJA	VÉTELÁR (KORONA)
Római bronzpajzs (mellvédő korong)	DF.8.5.	1912. november 18.	350.-
Páncélszűrő (hegyestőr)	DF.9.II.A.14.	1913. április 14.	400.-
Szarvasgyilok elefántcsont markolattal	DF.9.II.B.6.	1913. június 13.	500.-
Szárnycsiszók	DF.9.I.B.13.	1913. augusztus 16.	500.- (márka)
Perzsa szablya	DF.14.2.	1913. október 9.	850,50.- (márka)
Török vért és sisak	DF.10.1-2.	1913. november 13.	1300.-
Pavéze pajzs	DF.9.I.C.1.	1913. december 16.	9000.-
Etruszk bronztőr tokkal	DF.8.5.	1914. április 28.	847,64.-
Perzsa zászló	DF.34.14.	1916. június 27.	60.-
Ocskay brigadéros nyerge	DF.9.VI.B.1.	1917. február 9.	4500.-
Indiai hóhérpallas	DF.15.13.	1917. május 26.	110.-
Daisó (katana és vakizasi)	DF.16.2.	1917. október 24.	900.-
Lófejvért	DF.10.16.	1918. június 28.	400.-
Topor	DF.9.IV.D.1.	1918. október 11.	5000.-
A Magyar Testőrség három egyenruhája	DF.28.II.1-3.	1919. május 27.	11.250.-
Aikucsi tőr, japán	DF.16.3.	1919. május 27.	469,36.-
2 db jávai krisz tőr	DF.13.1-2.	1919. december 23.	?
2 db japán kanócós puská	DF.16.9-10.	1920. január 10.	1700.-

Muzeológiai szempontból a Vásárlási Napló kiemelkedő forrásértékkel bír: nemcsak a gyűjtemény darabjainak eredetére és megszerzésének körülményeire nyújt betekintést, hanem lehetővé teszi a tárgyak azonosítását és gyűjtéstörténeti kontextusba helyezését is. A Napló és a Katalógus közötti eltérések rámutatnak, hogy Déri gyűjtői tevékenysége folyamatos volt, és kollekcóját nem alkalmi, hanem tudatosan felépített stratégiával alakította ki.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

CZAKÓ Elemér: Déri Frigyes és muzeuma. *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1922. 21–25.

DANKÓ Imre: *A Dériek, a Déri-gyűjtemények*. Debrecen, 1977

DÉRI Frigyes: *A debreczeni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása*. Debreczen sz. kir. város és Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1922

DÉRI Frigyes: *Erwerbungen für die Sammlungen*. Kézirat. Déri Múzeum, Művészeti tár, Iparművészeti gyűjtemény, Adattár

KOROMPAI Balázs: Déri Frigyes levelezése, I. rész. A Déri Múzeummal kapcsolatos levelek. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2010*. Déri Múzeum, Debrecen, 2010. 241–254.

KOROMPAI Balázs: Déri Frigyes levelezése a Déri Múzeummal kapcsolatban. II. rész. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2011–2012*. Déri Múzeum, Debrecen, 2012. 237–252.

KOVÁCS József Dénes: „*Arma virumque cano – Fegyvert s vitézt éneklek*”. *Déri Frigyes Fegyvergyűjteménye*. Déri Múzeum, Debrecen, 2014. (A Déri Múzeum és gyűjteményei, 2.)

KOVÁCS József Dénes: Újabb adatok Déri Frigyes antik műgyűjtéséhez. A Vásárlási Napló titkai. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022*. Déri Múzeum, Debrecen, 2022. 114–121.

LAKNER Lajos: *Déri Frigyes és muzeuma*. Déri Múzeum, Debrecen, 2014. (A Déri Múzeum és gyűjteményei, 1.)

SÓREGI János: *Debreceni Napló*. Kézirat, DEENK Kézirattár, Ms 13/11, 826.

www.hallwylskamuseet.se

Жертвы политического террора в России (1901–1912), www.runivers.ru

József Dénes KOVÁCS: The Armory of Frigyes Déri The History and Impact of a Collection

The arms collection of Frigyes Déri is the most significant and varied part of the founder's legacy. During collection, Frigyes Déri's priority was not to acquire a complete set from the individual weapon types, but to have more varied types of weapons. Thanks to his Austrian, German and Hungarian connections, he acquired such weapon rarities between 1912 and 1924, that significantly elevate the value of his collection both domestically and internationally.

The collection can be divided into three major parts. First, arms from western and Central Europe, mostly from the 15–18th century, from areas including Hungary, Transylvania, Germany, Italy, Spain and Poland. The collection mostly included regions that were under Habsburg rule at some point in time, and it mostly aimed to acquire the most characteristic weapon types of each region.

The second major part is the weaponry of the Muslim world. The Déri Collection includes Turkish or Turk-influenced weapons mostly from Ottoman-occupied Hungary and the Balkans, but there are also pieces from the Persian Empire. Since Middle Eastern weapon smiths emphasized artful workmanship, the most richly decorated pieces are found in this part of the collection.

The third part is the Far Eastern weaponry, which is the smallest but most exotic part of the collection. These weapons that may seem strange in Europe were made in India and Japan in the 17–18th century. The study presents the collection history and the history of the collection primarily from a museological standpoint.

MEZŐ SZILVESZTER

FAKULÓ EMLÉKEK

Az egykori debreceni tudományegyetem földrajzi fotótárának régi filmkockái a Déri Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményében

Bevezetés

1980. december 18-án – közvetlenül a karácsonyi ünnepek előtt – tette közzé a szakmai körökben azóta méltán híressé vált felhívását Balázs Dénes (1924–1994) geográfus (akkori közéleti titulusa szerint a Magyar Földrajzi Társaság Múzeumi Bizottságának titkára) a *Magyar Nemzet* hasábjain.¹ Az aggodalmának ily módon (is) hangot adó világgjáró földrajztudós írása címében (*Ne hagyjuk elkallódní a földrajz tudománytörténeti értékeit!*), s persze a cikk tartalmi részében arra figyelmeztette a napilap olvasóit, s rajtuk keresztül a szélesebb társadalmat, hogy lényegében már ütött az utolsó óra, ha még meg szeretnénk menteni az utókor számára a honi geográfia hányódó relikviáit és a nagy magyar földrajztudósok, jeles felfedezőink, híres utazóink jobbára ismeretlen helyszínekre szétszóródott, feltehetően gazdátlanul pusztuló személyes rekvizitumait. „A kallódó földrajzi relikviák megmentésének utolsó órájához érkezünk. Ha most ezekben az években nem tudjuk felkutatni őket, talán örökre elvesznek nemzeti kultúránk számára” – írta.² Cikke egy másik szakaszában pedig ekképpen írt az érdi Magyar Földrajzi Múzeum megszervezésének túlnyomó részét magára vállaló szerző: „A gyűjtőmunka nemcsak a [...] kiemelt utazók, expedíciók kallódó hagyatékaira vonatkozik, hanem mindazon magyar kutatókéra, világgjárókéra, akik kisebb vagy nagyobb mértékben szerepet játszottak Földünk megismerésében, a távoli tájak hazai megismertetésében. Számunkra a Föld »középpontja« természetesen a magyar föld, ezért a gyűjtőprogram nem kizárólag a külföldi utazásokra korlátozódik, hanem Magyarország, tágabb értelemben a Kárpát-medence földrajzának tudományos feldolgozásában, megismerésében részt vett »nem-utazó« honfitársaink hagyatékaira is”.³

Az életét a földrajz szolgálatának szentelő Balázs Dénes idézett írásának megjelenése óta kerekén 45 év tel el. Tudjuk, hogy a kék planéta több mint 130 országában helyszíni (terepi) megfigyeléseket, valamint természetföldrajzi (főként karsztmorfológiai, karsztgenetikai, barlangtani, vulkanológiai) és tudománytörténeti kutatásokat folytatott, debreceni születésű tudós igyekezetét pár évvel később látványos és megérdemelt siker koronázta. 1983-ban Érd város központjában, a hajdani Wimpffen-kúria klasszicista stílusú épületében megnyitotta kapuját a látogatók és a kutatók

előtt a Magyar Földrajzi Gyűjtemény. A hazai geográfia tudománytörténeti emlékeit és a magyar utazók, földrajzi felfedezők tárgyi-szellemi hagyatékát konzekvensen gyűjtő, s méltóképpen gondozó közintézmény később múzeumi rangot kapott, s a mai napig példásan ellátja azt a komplex múzeumi feladategyüttest, amit az alapító Balázs Dénes határozott meg az intézmény mindenkori szakdolgozói számára.

Jómagam már kora felnőttkoromtól kezdve nagy tisztelettel és fokozott érdeklődéssel tekintettem Balázs Dénes földrajztudományi munkásságára, akit személyesen egyébiránt nem volt alkalmam ismerni. Bevallom, nem csupán a tudós cikkei, tanulmányai, könyvei (úti beszámoló) tettek nagyon mély benyomást rám, hanem az általa létrehozott múzeumban kialakított pezsgő szellemi műhely légköre is. Az intézmény hiányt pótló, magas színvonalú szakmai munkáját, tudatos kiadványpolitikáját és a sokakat elérő közművelődési tevékenységét rendszeresen figyelemmel kísértem. Ebben nem titkoltn fontos szerepet játszott Kubassek János múzeumigazgató személye is, akit még maga Balázs Dénes választott ki az újonnan alapított intézmény vezetésére, s akivel régóta nagyon jó, kollegiális, baráti, szakmailag szépen gyümölcsöző munkakapcsolatot ápolok. Kubassek János a kezdetektől önzetlenül segítette geográfia-tudománytörténeti kutatásaimat és az 1990-es évek második felében kibontakozó földrajz-szakírói próbálkozásaimat. Ma is sokat jelent számomra az, hogy az első – önállóan megjelent – könyvemet (*Óceánba pottyant édenkert. Réunion története és földrajza*. Medicina-Panoráma, 2006. 171 pp.) ő lektorálta. Mint földrajzos és pályakezdő muzeológus, hosszú ideig etalonként, lényegében megkérdőjelezhetetlen szakmai mintaként tekintettem az érdi gyűjtő- és feldolgozótevékenységre, mely nemegyszer számomra (vagyis hivatalosan nem az intézményhez tartozó munkatárs számára) is igazodási irányt szabott. Először a tiszaföldvári Tiszazugi Földrajzi Múzeumban, majd jelenlegi munkahelyemen, a debreceni Déri Múzeumban is nagy hasznát vettem azoknak az ismereteknek, amit főleg Balázs Dénes és Kubassek János írásaiból, könyveiből, úgyszólván az ő szellemi útmutatásaikból sajátítottam el. Természetesen nem kevés inspirációt kaptam az érdi Magyar Földrajzi Múzeum más munkatársaitól is. Az ott látott munkamódszerek közé tartozott, hogy a hazai (és egyes külhoni) egyetemek, főiskolák természet- és társadalomföldrajzi tanszékeivel (pontosabban azok oktatóival) a múzeum szakdolgozói rendre kiváló kapcsolatokat alakítottak ki. Úgy vélem, hogy ez a bizalomra és kölcsönös tiszteletre épülő ismeretség segítette elő több tanári, professzori hagyatékunk az érdi múzeumba történő bekerülését,

1 BALÁZS Dénes: Ne hagyjuk elkallódní a földrajz tudománytörténeti értékeit! *Magyar Nemzet*, 1980. december 18. 10.

2 BALÁZS: i. m. 1980. 10.

3 Uo.

valamint a felsőfokú magyar földrajzi szakoktatás során használt régi taneszközök, értékes meteorológiai, térképészeti, geodéziai műszerek és különféle demonstrációs anyagok múzeumi elhelyezését.

Az évek során – persze jóval szerényebb mértékben – én is igyekeztem ilyen jellegű egyetemi kapcsolatokat kiépíteni, s gondosan ápolni. A legszorosabb szakmai és emberi szálak a debreceni anyaintézményem (alma materem) oktatóihoz fűztek, akikről 1991 és 1997 között egyetemistaként tanulhattam. Egykori kedves tanáraink, s mindazon egyetemi csoportársaim, barátaim, akik idővel a Földtudományi Intézet állandó státuszú oktatói lettek, mindig készségesen segítettek a múzeumi gyűjtőmunkám, illetve a debreceni kiállításrendezések során. Azt hiszem, jelentős részben ezeknek a több mint negyed évszázada felszínén tartott régi kapcsolatoknak köszönhető az, hogy a Déri Múzeum naturáliagyűjteménye az elmúlt években több értékes anyaggal, tanári hagyatékkal gyarapodott. Először Csinády Gerő (1902–1970) egyetemi docens gépiratos lexikonja került hozzánk a Földrajzi Intézet szakkönyvtárából, amiben a KLTE egykori oktatója 278 régi magyar szerző művének geografiakumát ismertette, összegezte és értékelte Anonymustól elkezdve a Magyar Földrajzi Társaság 1872-ben történt megalapításáig. Ez a vaskos és megsárgult gépirat Csinády fő művének tekinthető, amit a nyugdíjas tudós 15 éves tudománytörténelmi kutatómunka eredményeként készített el élete alkonyán. Az idős szerző súlyos betegsége, majd 1970-ben bekövetkezett halála megakadályozta őt (és a családját) abban, hogy ezt a nagyívű munkát az intézményes magyar geográfia centenáriuma alkalmából – az eredeti szándék szerint – 1972-ben megjelentesse. A kemény, sötétolivazöld karton tárolódobozba zárt szakadozott gépirat így hosszú évtizedekre a Földrajzi Intézet manzárdkönyvtárának mélyére süllyedt. Feledésbe merült könyvének leporlásával és utólagos, post mortem kiadásával Csinády Gerő emléke és érdemes geográfusi munkássága előtt tisztelgett a lexikont 2011-ben megjelentető Déri Múzeum.⁴

Talán ez a szakmai eredmény, a két lépésben megvalósított – NKA által is támogatott – Csinády-lexikonprojekt sikere is kellett ahhoz, hogy a DE Földtudományi Intézete földrajzi tanszékcsoportja a közelmúltban újabb anyagokat ajándékozzon a Déri Múzeum Természettudományi és Környezetismereti Gyűjteményének. Magyar és idegen nyelvű szakkönyvek, dedikált, ill. auktori bélyegzővel megjelölt különlenyomatok, földrajzi-földtani falitérképek, geológiai és paleontológiai tablók, különféle szemléltető és demonstrációs anyagok kerültek átadásra, amelyek feldolgozása jelenleg is tart. A gyűjtemény kiemelkedő méretét és tekintélyes darabszámát jól jelzi, hogy az egyetemről egy púposan maximálisan megpakolt és a jármű felső limitjéig megterhelt – 2,7 tonna teherbírású – platós kisteherautóval szállítottuk be a múzeumba a több száz kilogrammot nyomó anyaggyűjtést. Erről a rendkívül változatos összetételű és nagy tételeszámú gyűjteményről – *Holt tudósok társasága* címen – múzeumi annalesünk előző számában írtam.⁵ A nevezett gyűjteményegyetes

átvételével egyidőben 3 db régi ásvány- és kőzettartó szekrényt is kaptunk a földrajztanszéktől, mely bútorok – tudomásom szerint – a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem korai berendezési tárgyai voltak, olyanok, amiket még az első földrajzprofesszorok, Milleker Rezső, Kéz Andor és Kádár László használtak. (Évekkel ezelőtt a KLTE Növényzeti Intézetéből is kaptunk 2 hasonlóan régi, ma már bizonyos múzeális értékű herbáriumi szekrényt. Ezeket a növénygyűjteményi fasciculusok, vagyis a herbáriumi lapok kötegeinek szakszerű tárolásához használt szép bútorokat még Soó Rezső (1903–1980) professzor és munkatársai (Máthé Imre, Ubrizsy Gábor, Felföldy Lajos és mások) használták a második világháború előtti években Debrecenben.) Egykori kedves tanárom, Szabó József geomorfológus, emeritus professzor – akinek a szakmai iránymutatása és személyes terepi instrukciói mellett készítettem el a Sajó-völgyi szénbányászat antropogén (esetünkben emberi nyersanyagkitermelő tevékenység által előidézett) felszínformáló hatása tárgykörében írt egyetemi földrajz szakdolgozatomat – a Magyar Földrajzi Társaság sokak által kedvelt díszkötésű könyvsorozatát (26 tételből álló magánkollekciónak) adományozta a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményének. Ezek a szép megjelenésű (aranyozott, bordó egészvászson kötésű) és nem mellékesen tudományos igényű megírt kötetek (zömmel úti beszámolók) 1902 és 1943 között jelentek meg, s a mai napig nagyon keresettek a könyvészeti kuriózumok antikvár piacán. A közelmúltban – ugyancsak felsőoktatási kapcsolataink révén – került hozzánk Novák Tibor József egyetemi docens földrajzi diagyűjteménye, valamint a talajtan és környezetvédelem jeles művelőjének, Kerényi Attila (1943–2023) emeritus professzornak több szekrénypolcot megtöltő kézirat-, gépirat-, óravázlat- és dokumentum-hagyatéka, a Debreceni Egyetem öltözködési kódexe által meghatározott – személyre szóló – professzori talárja és egykori tanszéki irodájának néhány érdekes dísztárgya. Szintén a helyi tudományegyetem földrajzi tanszékcsoportjának nagylelkű felajánlásával került hozzánk az a különleges fotógyűjtemény is, amiről a mostani cikkem szól. Dolgozatom további részében erről a kollekciónak osztoz meg néhány – reményeim szerint hasznos – információt.

Jegyzetek a fotógyűjteményről

A fotógyűjtemény 18 darab – 21×21 cm-es – nyitható fedelű kartondobozban került elhelyezésre. Minden dobozban 25 tekercs – lágyhordozóval gyártott – síkfilm tárolására van lehetőség, amit kemény papírlapból kör alakban kivágott, kis kerek rekeszek házilagos készítésével oldottak meg a fotógyűjtemény létrehozói. Bár ez által a por- és UV-mentes tárolás nagyrészt biztosított, a jövőben – restaurátori szakvélemények szerint – mégis célszerűbb lenne a modern raktározási protokoll szerint (papír, ill. műanyag tasakokban) megoldani a műanyagalapú filmszalagok optimális elhelyezését.⁶

4 Csinády Gerő: *Régi magyar geográfusok lexikona*. S. a. r.: Mező Szilveszter. Déri Múzeum, Debrecen, 2011.

5 MEZŐ Szilveszter: *Holt tudósok társasága*. A Déri Múzeum Természettudományi és Környezetismereti Gyűjteményének szakkönyvtára, térkép- és tablótára.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024, Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 44–52.

6 CZIKKELY Tibor – KÁLI Csaba – OROSZ Katalin – P. HOLL Adrienn – SZLÁBEY Dorottya: *Állományvédelmi ajánlás*. Budapest, 2017. 17–20.

A fotóanyag digitalizálását 2024-ben kezdtük el. A munka technikai részét, vagyis a valósággal megegyező tónusú diapozitívok és a valósághoz képest fordított tónusú fotónegatívok szkennelését a Néprajzi és Természetrjai Tár gyűjteménykezelője, Szász Csaba végezte el. A szkennelés 300 dpi felbontással készült. A 2025 kora nyaráig elhúzódó munka során összesen 450 tekercs filmet digitalizáltunk, minek során 11.994 file-t (képet) hoztunk létre. Ez alapján kijelenthető, hogy a gyűjtemény közel 12 ezer exponált felvételt tartalmaz.

A felvételek minősége széles skálán mozog. Több kép eleve rossz minőségben készült, sok felvétel pedig az exponálás óta eltelt évtizedek során rongálódott meg, illetve szennyeződött. Az ilyen típusú fényképeszeti anyagoknál a fény és a különböző kémiai komponensek által kiváltott károsodások a legjellemzőek. Gyakori az intenzív – főként sárgás, lilás, magentás – elszíneződés, ami jellegzetes és általában visszafordíthatatlan vegyi folyamatokkal magyarázható. Nem egy esetben a valamikori fotóstúdióban használt elavult, korszerűtlenné vált technikák, a filmek előhívásánál és fényképeszeti kidolgozásánál használt speciális folyadékok szórványos maradványai okozták a későbbi nem kívánatos elváltozásokat, míg máskor – leginkább nem megfelelő tárolás esetén – a levegőben lévő szennyező anyagok (pl. bizonyos gázok) is hasonló negatív hatást tudnak kiváltani. A filmek között egyaránt megtalálhatók fekete-fehér, sárga és color változatok. Többségben az utóbbiak vannak, leggyakrabban az AGFA Fabrik termékei.

A fotógyűjtemény többé-kevésbé kompaktnak és tudatosan megőrzöttnek tűnik, ennek ellenére semmilyen tárgylistát, képlajstromot nem mellékeltek hozzá a hajdani készítők. Egyes tekercsek papírszalaggal voltak átkötve, mások zsírpapír-csomagolással rendelkeztek. Ezekre golyóstollal vagy grafitceruzával – sokszor sajnos olvashatatlanságban – ráírták a képek készítésének helyét (várost, országot). A legtöbb filmtekercs esetében azonban semmiféle támpontot nem találtunk arra vonatkozóan, hogy mikor, hol, s milyen célból készülhettek a felvételek. Természetesen a képek alkotói, a fotografálók személyei sem ismertek, néhány kivételtől eltekintve.

Többször is alaposan végignézve ezt a közel 12 ezer képet, néhány megállapítást mégis tehetünk a fotógyűjtemény tartalmi mutatóit, összetételét és főbb egységeit illetően. Számomra nyilvánvaló, hogy a felvételek anonim készítői többnyire a debreceni tudományegyetem földrajztanszékein oktatóként dolgozó egykori tanárok, ill. ezen szakdolgozók asszisztensei, doktoranduszai, családtagjai voltak. Az, hogy pontosan kikről is van szó, csak találgatni lehet. Valószínűsíthető, hogy Kéz Andor (1891–1968), Kádár László (1908–1989), Borsy Zoltán (1926–1997) és Pinczés Zoltán (1926–2011) ott vannak a képek alkotói között. Rajtuk kívül természetesen mások is fotózhattak, sőt ez szerintem biztosra is vehető, ám pontosan beazonosítani és megbízhatóan megnevezni ezeket a személyeket eddig nem tudtam. Ebből a szempontból mindenképpen ildomos és hasznos lenne, ha a Földrajzi Intézet egykori, ma már jórészt nyugdíjas oktatói, volt dolgozói is átnéznék, átnézhetnék ezeket a felvételeket.

A fotográfikák között van néhány „kakukktójás”. Olyan művészi, ill. művészi jellegű alkotások, amelyek témájukban egyáltalán nem kap-

csolódnak sem a geográfia tantárgy oktatásához, sem pedig a földrajzi szemléltetéshez. Ezek egyrészt híres debreceni műemlékeket, régi épületeket ábrázolnak (pl. a még szobrok nélküli Egyetem teret a főépülettel, a Kossuth teret a Nagytemplommal, a Petőfi teret a régi zsinagógával, egyes Piac utcai épületek belső udvarait, a Vigadót, a Leveles csárda kert-helyiségét, a téli Debrecen havas utcáit, a professzori házakat, az egyetemi tanszéki könyvtárakat, laboratóriumokat stb.), másrészt pedig érdekes debreceni eseményeket, rendezvényeket (pl. a Piac utcán megrendezett gyorsasági motorversenyt, különböző egyetemi delegációk debreceni látogatását, doktoravatói ünnepeket stb.) örökítenek meg. Ezek a debreceni sorozatok – véleményem szerint – helytörténeti vonatkozásban is relevánsak lehetnek. Ezeknek a felvételeknek a készítője vélhetően Hapák József (1945–2012) fotóművész volt, hiszen a debreceni születésű fotográfus 1969 és 1995 között a KLTE Földrajzi Intézetének hivatásos fényképezője volt. (Emlékszem, amikor biológia és földrajz szakos debreceni egyetemista voltam 1991 és 1997 között, még létezett Hapák József tanszéki irodája és fotólaborja a nyugati folyosón.) Hapák József – Debrecen díszpolgára, egy helyi fényképeződinasztia sarja, s nem mellékesen számos gyönyörű fotóalbum alkotója – mint tanszéki fotós elsősorban a tanárok munkáját volt hivatott segíteni, de amint a példa is mutatja, időnként más témákhoz is hozzányúlt. Zömmel Hapák készíthette a fotógyűjtemény nagyszámú reproját is, az egyetemi oktatómunkát segítő ábrák, rajzok, táblázatok, diagramok, szelvények színes és fekete-fehér fényképeit.⁷ Kötetektől kifotózott számos cikk, könyvfjezet is van ebben a sorozatban. Ezek mellett – jóval kisebb számban – felcímezett borítékok és írógéppel írt levelek fényképeit is fellelhetjük a gyűjteményben, amelyek a szóban forgó tanárok, illetve a földrajztanszék hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerére vetnek fényt. Szintén a tanszéki szemléltetés és oktatás kiemelkedő nivójára következtethetünk azon képekből, amiken a folyóvízes terepasztal nagy méretű modellje látható. E hazánkban páriját ritkító makett segítségével a különböző esésű folyók felszínformáló (építő és romboló) tevékenységét tanulmányozták a vízföldrajz kutatói, ill. mutatták be a modell segítségével ezek hatásait a földrajz szakos egyetemi hallgatóknak, köztük jelen sorok írójának is az 1990-es években.

Az ún. földrajzi fotógyűjtemény gerincét a hazai és külföldi tanulmányutakon készült felvételek képezik. A debreceni tanszék egykori (már nem élő) oktatói – a teljesség igénye nélkül Hoffer András (1884–1946), Leidenfrost Gyula (1885–1967), Ecsedi István (1885–1935), Milleker Rezső (1887–1945), Márton Béla (1880–1967), Kéz Andor (1891–1968), Berényi Dénes (1900–1971), Csinády Gerő (1902–1970), Szűcs Sándor (1903–1982), Mendöl Tibor (1905–1966), Kádár László (1908–1989), Eördegh Béla (1914–?), Kéri Menyhért (1914–2007), Balogh Béla András (1925–2020), Pinczés Zoltán (1926–2011), Borsy Zoltán (1926–1997), Borsyné Éltető Hajnalka (1929–2012), Papp Antal (1929–2020), Enyedi György (1930–2012), Molnár Ferenc (1938–1968), Eke Pál (1939–1996), Kerényi Attila (1943–2023), Süli

7 *Elhunyt Hapák József fotóművész.* <https://regi.reformatus.hu/mutat/elhunyt-hapak-jozsef-fotomvesz/>

Zakar István (1945–2016)⁸ – többnyire igen kiterjedt, széleskörű szakmai kapcsolatrendszerrel rendelkeztek Magyarországon és Európában egyaránt. Ez mind a tanszéki kollektív és egyéni kutatásaiban, mind publikációs szinten megnyilvánult. Erre enged következtetni a debreceni földrajztanszék nyomdai különlenyomatgyűjteménye is, aminek a múzeumi feldolgozása jelenleg folyamatban van. A más hazai és külföldi oktatókkal, illetve kutatóintézetekkel, egyetemekkel, társintézményekkel való szoros szakmai együttműködés – hasonlóan a tavaly ismertetett szeparátumokhoz – szépen tetten érhető az egyetemi földrajztanszéktől kapott fotógyűjtemény képein is.

A felvételek jelentős részben hallgatói terepgyakorlatokon, különböző szakmai kirándulásokon, a földrajztanszék által szervezett kulturális városlátogatásokon és múzeumi kiállításokon készültek, itthon és külföldön. Ezekre az egyéni, illetve közös tanszéki utazásokra a legkülönbélebb közlekedési eszközökkel került sor. Volt, amikor biciklivel és gyalogosan vágtak neki a rövidebb távoknak (pl. a Nyírségben, Hajdúságban), máskor nagymotorral és automobillal. Egy időben a Földrajzi Intézetnek saját Csepel motorkerékpárja és Uaz terepjárója volt, amiket az oktatók rendszeresen igénybe vettek terepkutatásaik alkalmával. Több archív fényképen is rendre feltűnnek ezek a motorizált – ma már ritka veterán járműnek minősülő – tanszéki eszközök. A hosszabb hazai utakra, s még inkább külföldre értelemszerűen főleg autóbusszal és vonattal utaztak a tanárok és hallgatók csoportjai. A régi magyar járműipar remekei, a kitűnő autóbuszok (pl. az Ikarus 30-asok és az ún. „faros” Ikarusok, az 55 és 66 típuszámú járművek) gyakorta feltűnő látványelemei ezeknek a korai fotográfáknak. Ugyancsak érdekesek voltak számomra a magyar folyami és balatoni hajózás korabeli pillanatfelvételei, amelyek közlekedésföldrajzi szempontból is számottevőek. Ezek a terepgyakorlatoknak számító tanszéki utazásokon nem ritkán igen élénk, vidám társasági élet zajlott, amit egyik-másik fennmaradt fotó híven visszaad. Ezek a közösségépítő és szaktudást elmélyítő kirándulások – úgy tűnik – fölöttebb hasznosak voltak tanárnak, hallgatónak egyaránt, hiszen ezen utak által személyesen, közvetlenül a helyszínen figyelhetők meg azokat a természetföldrajzi jelenségeket, gazdaság-, népesség- és településföldrajzi jellegzetességeket, amikről korábban sokan csupán a könyvekből tájékozódhattak. Az élménydús gyalogtúrákon exponált felvételek nem csupán a személyes emlékezet számára váltak fontossá, hanem később – az egyetemi, ill. a középiskolai tanórákon – is felhasználhatták azokat az átadni kívánt földrajzi ismeretek hatékonyabb szemléltetéséhez. Némely fotográfák a tanszéki élet egy-egy emlékezetes mozzanatát, pillanatát, meghatározó eseményeit örökítették meg. Találhatunk közöttük szimpla tanórákon, térképészeti műhelyfoglalkozásokon, speciálkollégiumokon készült felvételeket, illetve több olyan képet, amin egykori neves földrajzprofesszorok, tanárok szerepelnek. Nagy öröömre és nem kis meglepetésemre szolgált, amikor a felvételek között rátaláltam Csinády Gerő egyetemi docens korábban nem ismert, publikálatlan képmásaira.

Ezek a fekete-fehér képeken Csinády tanár úr épp polleneket (bizonyos fosszilis virágporszemeket) vizsgál egy tanszéki sztereomikroszkópon keresztül. Más képeken hallgatókat láthatunk, amint talajmintát vesznek egy ismeretlen helyszínen, illetve a teodolit használatát tanulják az egyetem előtti parkban. A tanszéki laboratóriumban készült felvételek között több olyan is akad, ami jól visszaadja a természetföldrajzi kutatások egyik fontos kiegészítő tevékenységét, az aprólékos labormunkát. A talajtanos kollégákkal kialakított közeli együttműködésre közvetve utalnak a különféle hazai talajtípusokról és színezett talajszelvényekről készült pompás fényképek gazdag sorozatai, amelyek között fekete-fehér és színes képváltozatok egyaránt helyet kaptak. A geográfia és a meteorológia szoros kapcsolatát mutatják az időjárásról, éghajlattal és klimatológiával, mint önálló tudománnyal kapcsolatos eredeti és reproduszált felvételek (pl. alsólégtérbeli felhőképződmények, hóakkumulációs formák, klímaterképek, hőmérséklet- és csapadék-diagramok stb.). A részleges és teljes napfogyatkozás (ún. solaris eclipsis) csillagászati jelenségét megörökítő ritka képek arra utalnak, hogy a csillagászati földrajznak, mint tantárgynak az oktatása régóta jelen van a debreceni geográfiai képzésben és tananyagokban. E sorok szerzőjének Borsy Zoltán professzor tanította ezt a tárgyat az egyetem első évfolyamán.

Magyarország és a Kárpát-medence természeti (régiesen fizikai) földrajza az a téma, amihez több hazai nagy-, közép- és kistájon készültek tetszetős, figyelemre méltó felvételek. A fotókon egyaránt felismerhetők mai magyarországi, ill. határon túli, erdélyi, felvidéki és kárpátaljai területek, városok, falvak, építmények. A képeken éppúgy feltűnnek ismert magyar települések (pl. Budapest, Debrecen, Nyírbátor, Eger, Nyíregyháza, Pécs, Siklós, Szeged, Veszprém) jellegzetes látványai, mint a nagyobb érmelléki, szilágysági és erdélyi városok (pl. Nagyvárad, Nagyenyed, Kolozsvár, Gyulafehérvár) hajdani utcaképei, templomai, középkori városmagjai, kollégiumai, valamint a híresebb hazai várak és várromok (pl. Boldogkőváralja, Eger, Füzér, Gyula, Siklós, Sirok, Szigliget, Visegrád) dűledék maradványai. A jórészt természeti geográfusok által készített fotókon hazánk változatos és sokszínű földrajzi formakincsének roppant gazdag tárházát tanulmányozhatjuk. A magyarországi hegyvidéki területek élénk domborzatáról nyerhetünk képet azokon a dokumentumértékű felvételeken, melyeket készítők az Északi-középhegység, a Dunántúli-középhegység, a Mecsek és a Villányi-hegység különböző pontjain, eltérő magassági zónákban exponáltak. A változó minőségben készült képeken ún. makro- és mikrodomborzati formák egyaránt megfigyelhetők. A fényképek témáját tervezetten kiválasztó fotográfusok avatott szemmel örökítették meg számukra beszédes földtani formációkat, látványos gyűrt rétegeket, speciális el- illetve áttolódásokat, vetődéseket, folyóteraszokat. Láthatunk a képeken különböző hazai ipar- és bányavidékeket, útmenti homokfeltárásokat, talajszelvényeket, téglagyári anyagnyerő gödröket, meddőhányókat és az ún. lejtős (gravitációs) tömegmozgásos folyamatok nyers megnyilvánulási formáit (pl. csuszamlásokat, omlásokat, szakadásokat, pergéseket stb.). Nagyon érdekesek azok a színes fotográfák, amik a Velencei-hegység különleges ingóköveit és ún. „gyapjúszakjait” – mint a gránit jellegzetes lepusztulási formáit – mutatják, ábrázolják.

8 A felsorolás Lóki József munkája alapján készült: LÓKI József: *Geográfia a debreceni egyetemen 1914–2024*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024. 358.

A kollekción fotóin természetesen megjelenik a Balaton és a Balatonvidék is (pl. a Tihanyi-félsziget gejzirkúpjai, a Tapolcai-medence bazaltképződményei, az arácsi temető Lóczy Lajos [1849–1920] sírelkével), hasonlóan az Alföld és peremvidékei egyes tájegységeihez. Utóbbiak közé tartoznak a nagy homoktérsegek, melyek földtani (geológiai), ökoszisztémái, természetföldrajzi és botanikai kutatása komoly hagyománnyal bír a debreceni tudományegyetemen. A kötött, félig kötött és mozgó (mozgásban lévő) homokfelszínnek természetföldrajzi és paleogeográfiai szempontú vizsgálata több debreceni egyetemi oktató tudományos pályáját determinálta, köztük Kádár László és Borsy Zoltán professzorokét. A hazai vonatkozású fotóiról között – véleményem szerint – közérdeklődésre tarthatnak számot a Hortobágyon készített felvételek (pl. ősi magyar háziállatokról), egyes történelmi borvidékeken készült fotók és az Aggteleki-karszt cseppköves barlangjaiban exponált képek. Ezek egyikén felismerhető a gyógyhatásáról ismert jósvafői Béke-barlang geográfus felfedezője, Jakucs László (1926–2001) szegedi professzor, amint – kezében ósdi Petromax-lámpát tartva – a sziklaüreget falát tanulmányozza. Néhány bükkifotó is egyedi értékkel bír. Ezekon hegyi favágók láthatók munka közben, valamint faszénégető és mészégető boksák. Az előbbieken esetében fából faszemet, az utóbbiak segítségével pedig mészkőből meszet állítanak elő égetéssel és régtóta változatlan technológiával.

A hazai tájakon és magyar városokban, falvakban készült felvételek mellett jelentékeny számú erdélyi fotográfia is található a gyűjteményben. Ezek között nem csupán olyanok vannak, melyek kizárólag földrajzi szempontból érdekesek a mai szemlélő számára, hanem olyan sorozatok is, amik az etnográfia, a magyar néprajztudomány művelői számára is hasznosíthatóak. Ide sorolhatók pl. az olyan képek, amelyeken színes népviseletbe öltözött magyar asszonyok, különféle falusi vásárosok és tutajos faúszatók láthatóak. Több felvételen tanulmányozható az erdélyi népi építkezés (zsindelytetős lakóépületek, faragott székelykapuk, hagyományos stílusban épült istállók, ólak, kukoricagórék, hegyi szállások stb.). Más fotóiról – a periglaciális formakincs mellett – marcona hegyi pásztorokat örökített meg a Fogarasi-havasok ösvényeit járó fotós. Külön érdekesek voltak számomra azok a Székelyföld szívében készült színes felvételek, amiken kifejezetten akkurátus módon a parázs fölött forogott és dorogon sült édes finomság, a kürtőskalács készítésének teljes folyamatát örökítette meg az ismeretlen fotográfus. A székelyföldi képeken rendre feltűnik Kádár László földrajzprofesszor (sokszor családja körében), aki apai ágon székely (kovásznai) származású volt, igaz ő már nem Erdélyben, hanem a Délvidéken, a vajdasági Ósován született. Nagy valószínűséggel ő, illetve egyik családtagja, esetleg valamelyik rokona, székely földije készítette ezeket a néprajzi értékű felvételeket.

A tanszék tanárainak, professzorainak látóköre és érdeklődése természetesen már régebben is túlnyúlt a Kárpát-medence földrajzi határain. Tudjuk, hogy politikai okokból a 2. világháború után (egészen az 1990-es rendszerváltásig) nem volt könnyű külföldre utazni, a nyugati országokba pedig kifejezetten nehéz, szinte lehetetlen. Ez a jól ismert állapot tükröződik ezen a fotógyűjteményen is. A külföldön

készült képek csaknem kivétel nélkül a keleti blokk szocialista országaiban készültek, elsősorban a volt NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Bulgária területén. Néhány kép ausztriai (s talán nyugatnémet) városokat, falvakat, legelőket, valamint tipikus alpesi tájakat mutat be klasszikusnak számító magashegyi arculattal: gleccserekkel, kárfülkékkel, tengerszemekkel és az ún. subnivalis magassági zóna más jellemző domborzati formáival. Jelentős dokumentumértékkel bírnak azok a keletnémet nagyvárosokban (pl. Berlinben, Drezdában, Lipszében és Rostockban) exponált felvételek, amik az erősen romos negyedeket örökítették meg közvetlenül a háborút követő években, amikor még nem történt meg a településrekonstrukció. (Néhány budapesti kép is mutatja még a súlyos háborús károkat.) Az említett települések mellett olyan természeti tájak is megjelennek ezeken az NDK-ban készült korai felvételeken, mint a vadregényes Érc-hegység (Erzgebirge), a különleges sziklaalakzatairól nevezetes Elbai-homokkő-hegység (Elbsandsteingebirge) és Hiddensee bájos szigete a Balti-tengerben, Mecklenburg-Élő-Pomeránia (Mecklenburg-Vorpommern) homokos, lapos partjainál. Ezekon a szép fotókon a tenger és a szél felszínformáló munkája figyelhető meg. Nemkülönböztetendők a német favázás építkezés helyi emlékeiről, a szélmalomokról és a tengerparti halászfalvakról készült felvételek. Mint biológia-földrajz szakos természettudományos muzeológust nagyon megragadtak a tengeri madarakról (főleg sirályokról) készült itteni felvételek, amelyek repülés közben örökítették meg ezeket a szép szárnyasokat.

Végezetül röviden szólok a fotógyűjtemény tudománytörténeti értékéről és a kollekción majdani múzeumi hasznosításának lehetőségeiről. Úgy gondolom, hogy e fotógyűjtemény – már csupán jelentős darabszámánál fogva is – jól és átfogóan reprezentálja a debreceni egyetem földrajztan-és földrajzszakos tanárok széleskörű szakmai kapcsolatrendszerét, érdeklődését, tanszéki munkájukat, kutatási területeiket és nem utolsósorban utazásaikat. A csaknem 12 ezer kép között nem egy olyan van, amin híres földrajztudósok, városunk tudományegyetemének egykori jeles professzorai, néhai közismert oktatói láthatók. A felvételek egy része máig publikálatlan. A terepen bricseszadrágban és geológuskalapáccsal dolgozó tanárokról készült felvételek, a természeti-, regionális- és táj-földrajz tárgykörökön exponált fotók, valamint a tanszéki életet és utazásokat hűen és hitelesen bemutató képek egyaránt jól felhasználhatók szóbeli prezentációk, múzeumi előadások, közgyűjteményi földrajzszakkörök, múzeumpedagógiai és -andragógiai foglalkozások, tudományos ismeretterjesztő cikkek, tudománytörténeti tanulmányok, képes földrajzi olvasókönyvek és életrajzi monográfiák színvonalas illusztrálásához, továbbá a magyar geográfia méltán híres debreceni hagyományait bemutató időszakos kiállítások táblányagának elkészítéséhez is. Ezúton szeretném mély tanítványi tisztelettel megköszönni a DE Földtudományi Intézete vezetőinek és tanárainak, hogy értékes donációjukkal újfént gyarapították a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményének tudománytörténeti részlegét, s a tanszéki fotótárak térítésmentes átadásával ismételtelen hozzájárultak a debreceni egyetemi földrajzoktatás tudománytörténeti értékei megőrzéséhez.

TALLÓZÁS A FÖLDRAJZI FOTÓTÁRBÓL

Kéz Andor professzor (jobb szélén) tanítványaival egy kiránduláson a Dunakanyarban

Kéz professzor tájoló használata közben

Kádár professzor fényképez

Csoportkép Erdélyben Pinczés Zoltánnal (középen)

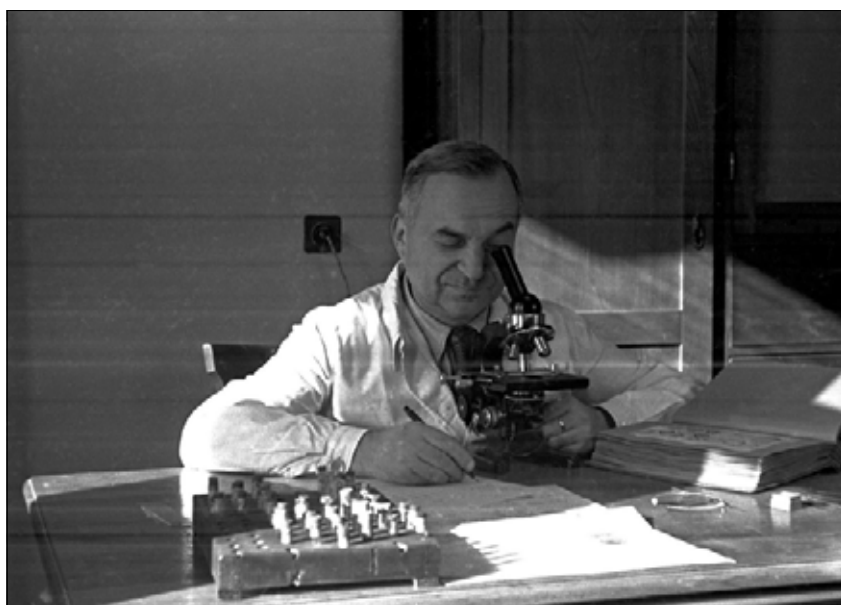
Geográfusok munka közben

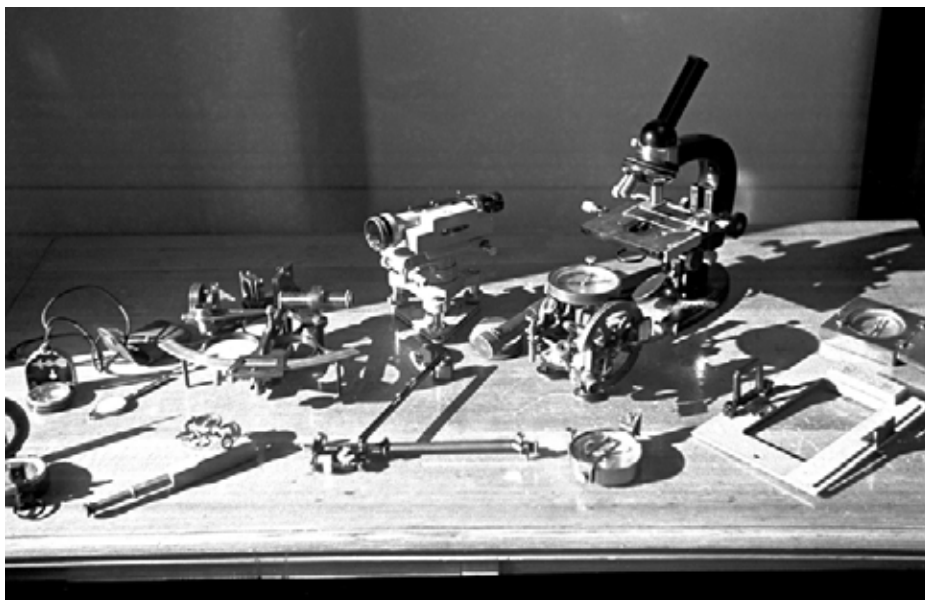
Jakucs László professzor az Aggteleki-karszt egyik barlangjában

Gyakorlati foglalkozás a földrajztanszéken

Csinády Gerő egyetemi docens

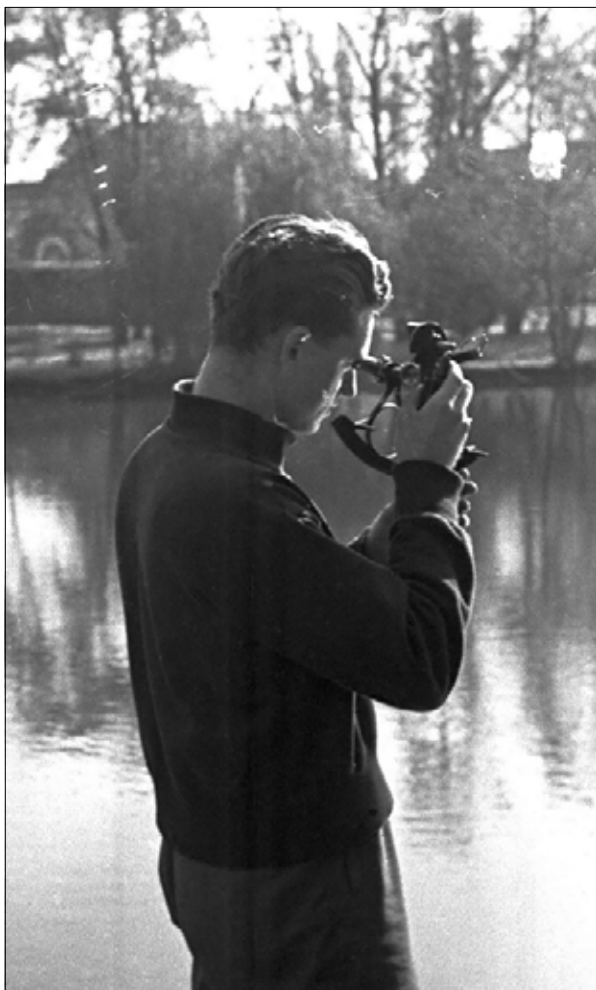
Tanszéki eszközök és műszerek

Munka a laboratóriumban

Munka a laboratóriumban

Földrajzi helymeghatározás gyakorlása a Békás-tónál

Szilveszter MEZŐ: Fading Memories The old geographical photo collection of the University of Debrecen at the Natural History Collection at the Déri Museum

The geographical faculty group of the Institute of Earth Sciences at the University of Debrecen (UD) recently gifted new materials to the Natural History Collection of Déri Museum. This includes Hungarian and foreign literature, signed or imprinted special prints, geographical-geological wall maps, geological and paleontological tableaux, and illustrative and demonstrative materials. Part of the university's donation is a photo collection, which is the subject of this study. The collection is stored in 18 boxes. Each box contains 25 rolls. The digitalization of the photo materials was finished in 2024–2025, during which a total of 450 rolls were digitalized resulting in 11 994 files (images). So, the collection contains nearly 12 thousand exposed photos. Even by its sheer size, the photo collection provides a good and comprehensive representation of the professional works, extensive professional networks, interests, research fields and travels of the former professors of the geographical faculties at the University of Debrecen. Among the nearly 12 thousand photos, there are pictures of famous geographers, former excellent professors and late well-known lecturers.

MÚZEUMPEDAGÓGIA

SÁNDOR ZITA

KILÉPVE A MÚZEUM FALAI KÖZÜL

A *múzeumok* sosem gondolkodnak rövid időintervallumokban vagy szűkös és kicsiny földrajzi területekben. Jellegükből, tevékenységi körükből adódóan a nagy távlatok és a lehető legtávolabbi országok, földrészek delejezik őket minduntalan. Ha például helytörténeti gyűjteménnyel rendelkeznek – mint a Déri Múzeum –, akkor a lokális emlékeket, hagyományt, művészetet és tudást igyekeznek egyrészt helyben gondozni és életben tartani (a klasszikus funkciókon: gyűjtésen, konzerváláson, bemutatáson és kutatáson is túl), másrészt örömmel mutatják meg vagy adják át mindezt minél több, messziről jött látogatónak is. Ha országos jelentőségű vagy különböző nemzetek műtárgygyűjtésével büszkélkedhetnek – mint a Déri Múzeum –, akkor azon igyekeznek, hogy a távolról érkezők és a helyiek számára egyaránt hiteles és érdekes módon tegyék hozzáférhetővé azokat.

A *pedagógusok* mindig hosszútávra terveznek. Minden kigondolt feladat, tevékenység vagy oktatási egység – bármilyen témában és tetőszőleges módszertant követve – azt a célt szolgálja, hogy a jelen pillana-

tot a lehető leggazdaságosabban úgy használja fel, hogy arra a jövőben valamilyen módon lehessen támaszkodni (akár új ismeretet ad át, akár gyakorol, ismétel stb.). Hogy az a későbbiekben (a közeli vagy a távoli jövőben) értelmet nyerjen.

Hogyan gondolkodhatnak hát a *múzeumpedagógusok*? Ezt persze nehéz lenne megmondani, de annyi bizonyos, hogy az időbeli, földrajzi és anyagi távlatok igen széles skálája megjelenik a horizontjukon – a határok folyamatos tágítása hatványozottan jellemző rájuk.

Jelen írásomban a Déri Múzeum olyan, a 2024-es évből 2025-be átnyúló, múzeumpedagógiai tevékenységéhez köthető projektjeiből gyűjtök össze egy kisebb csokorra valót, melyek közös jellemzője, hogy fizikailag kilépnek a múzeum falai közül: e kezdeményezések révén olyan gyermekek és felnőttek kerültek kapcsolatba múzeumi tartalmakkal, akik nem (illetve korábban nem) jártak a múzeumban, de egy-egy kezdeményezés révén mégis részeseivé váltak az intézmény ismeretkövetítő tevékenységének.

Színről színre Petőfi Bihartordán

1. Múzeum az iskolában

2024-ben az ország több régióját érintő vármegyeyáró programsorozat zajlott le a Magyar Nemzeti Múzeum és a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával, a Nemzeti Művelődési Intézet szervezésében, melynek megvalósításában, lebonyolításában a Déri Múzeum is szerepet vállalt. E projekt a kisebb, hátrányos helyzetű településeken élők kulturális javakhoz történő hozzáférést segítette elő, többféle módon. Az „Iskola a múzeumban” program keretében a kistérségek diákjai utaztak múzeumokba, a „Múzeum az iskolában” program során a múzeumpedagógusok utaztak a kistérségekre, a „Közösség a múzeumban” sorozat jóvoltából kistérségekben működő felnőtt közösségek utaztak a múzeumba, míg a „Múzeum a közösségben” alkalmai során muzeológusok mutattak be múzeumi kutatásukkal kapcsolatos témákat a helyi közösségek számára, a „Közösségünk kincsei” régészeti vándorkiállítás pedig tizenegy kisebb településen volt megtekinthető.

Ezek közül a két elsőként említett programban vettek részt a Déri Múzeum múzeumpedagógusai, s a „Múzeum az iskolában” programsorozat révén új kihívással néztek szembe. A bőröndmúzeumi forma ismert a hazai múzeumok számára,¹ ám a Déri Múzeum múzeumpedagógusai

korábban nem próbálták ki. E foglalkozástípus lényege, hogy egy-egy témához kapcsolódó mőtárgymásolatokat és demonstrációs tárgyakat visznek magukkal a múzeumpedagógusok, és iskolai környezetben, a tanteremben tartanak foglalkozást e tárgyakból kiindulva. A projekt anyagi forrást biztosított néhány eszköz vásárlására, így több, az állandó kiállításokhoz kapcsolódó tárgy és mőtárgymásolat beszerzésére nyílt lehetőség. Újdonsült szerzeményekkel felvértezve kezdhettünk hát neki az új, osztálytermekre szabott múzeumpedagógiai foglalkozások kidolgozásának. Igyekeztük úgy átgondolni a tevékenységeket, hogy a demonstrációs eszközök optimálisan férjenek be az adott keretek közé: egyrészt az éppen rendelkezésünkre álló szállítóeszközön megfelelő állapotban érjenek el a célig és vissza, másrészt az ismétlődő használathoz alkalmazhatóak legyenek, valamint viszonylag rövid idő alatt kialakítható legyen a foglalkozás tere bármilyen típusú helyiségben. A tervezés során tekintettel voltunk a korosztályos különbségekre, illetve felkészültünk eltérő képességekkel rendelkező gyermekek számára kínálható feladattípusokkal is.

A projekt szervezéséért Sajtos Anna múzeumpedagógus felelt a Déri Múzeum részéről, ő tartotta a kapcsolatot az NMI-vel és szervezte

1 2018-ban Múzeumpedagógiai Nívódíjat kapott a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Bőröndmúzeum-programja (Lásd Pifkó Szera: Bőröndbe

zárt múzeum, <https://mokk.skzenen.hu/20190827nivodijas-borondmuzeum.html?id=20190827nivodijas-borondmuzeum&utm> Utolsó letöltés: 2026.01.04.). Ezt a formát azóta más múzeumok is adaptálták.

Egyiptomi témájú demonstrációs eszközök Tépén

Ismerkedés a japán kultúrával
Bihartordán

Honfoglalás témájú foglalkozás
Tépen

Éremképek Bihartordán

az utazásokat, intézte a foglalkozások ütemezését. A programsorozat megvalósításában mindhárom akkori múzeumpedagógus kivette a részét: Arany Fruzsina, Sajtos Anna és Jomagam tartottuk a foglalkozásokat. Olyan témákat vittünk ezekre a kistelepülésekre, amik egyébként is megtalálhatók a múzeum kínálatában, érdekesek és sok demonstrációs eszközt tudunk hozzájuk társítani: *Őseink nyomában – honfoglaló magyarok mindennapjai*, *Kelet varázsa – Japán világa*, *Színről színre Petőfi*, *Mindenképp éremkép – pénzverési eljárások az ókortól az újkorig*, *Utazás a fáraók országába – Egyiptom különleges világa*. Bihartordán és Tépén két-két napon összesen 8-8 börröndmúzeumi órát tartottunk, 1-1 osztály vagy csoport 2-2 témát is megismerhetett, összesen körülbelül 160 alsós és felsős diákkal kerültünk így kapcsolatba.

Érdekes volt látni az iskolák és tantestületek eltérő habitusát és hozzáállását, az intézményi szokásrendek különbségei és jellege még úgy is érezhető volt, hogy mindenhol kedvesen és lelkesen fogadtak. A foglalkozások a tervek szerint alakultak, ami azt jelenti, hogy sikerült egy új formát hatékonyan adaptálni, a Déri Múzeumban alkalmazott

módszerek közé beemelni – ám az is igaz, hogy ezek a típusú órák a projekt lezárultával nem folytatódtak, ahhoz a múzeumnak nagyobb infrastruktúrával, felszereltséggel és humánerőforrással kellene rendelkeznie. A foglalkozások során több olyan gyermekkel is találkoztunk, akik korábban nem kerültek kapcsolatba múzeummal vagy múzeumi tartalmakkal. Hiányérzet abból adódhatott, hogy egyetlen alkalom túl rövid: ennyi idő alatt nagyon kevés közvetíthető abból, amit a Déri Múzeum gyűjteményei és tárgyai, szellemisége képviselnek. Hatékonyabb tudásközvetítő munka végezhető úgy, ha egy osztállyal vagy csapattal (akár összevont csoporttal) többször, rendszeresen találkozunk, hiszen egyetlen óra csupán rövid ismerkedésre, pozitív benyomások keltésére elegendő. Ez az izgalmas és hasznos börröndmúzeumi forma jól működően adaptálódott, s a hátrányos helyzetben lévő kistelepülések iskolái adekvát célpontok lehetnének (hiszen egy-egy múzeumpedagógiai foglalkozás során olyan ingerek és tapasztalatok érhetik a gyermekeket, amire helyben vagy otthon nincs lehetőségük), azonban a program további beruházásoktól vagy pályázatoktól függően, nem folytatódott.

2. Déri Frigyes, a szenvedélyes gyűjtő

A Déri Múzeum gyűjteményének különlegességét az adja, hogy egyszerre jellemezhető a lokális és a nemzetközi jelzőkkel. A Lőfkovits Artúr 1902-ben Debrecen városának adományozott műtárgykollekciónak megalapított helytörténeti gyűjtemény azóta számos tárggyal és tárgye gyűjtéssel gyarapodott, Déri Frigyes oktatómúzeum létrehozását célzó gyűjteménye pedig 1919 óta értékálló módon mutatja be távoli tájak és kultúrák jellegzetes és szemet gyönyörködtető produktumait. A múzeumnak fontos feladata az alapítók és a névadó emlékének gondozása, ennek érdekében adtunk be pályázatot a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődés Kollégiumához *Déri Frigyes és társai – gyűjtők a közművelődés szolgálatában* témával, és nyertünk is egy szerény összeget arra, hogy megemlékezhessünk Déri Frigyes halálának 100. évfordulójáról. A pályázat három, szorosan összefüggő programelemből állt, s lényegében a múzeumpedagógusok szervezésében valósult meg.

Lakner Lajos megnyitja a konferenciát

2024. november 11-én (Déri Frigyes 1924. október 27-én hunyt el) egy vármegyei hatókörű konferenciának adott otthont a Déri Múzeum Díszterme. A Szünet-Gyűjtés-Múzeumi címet kapó esemény a gyűjtőket és a gyűjtést helyezte középpontba, magángyűjtők és közgyűjtemények bevonásával. A nap különlegességét az adta, hogy az előadók

nem csupán beszéltek a gyűjtésről vagy az általuk képviselt, kezelt gyűjteményről, de egy-egy különleges vagy jellegzetes tárgyat be is mutattak: a konferencia erejéig több olyan műtárgy és emlék vált láthatóvá a nagyközönség számára, amik más esetben csak ritkán, vagy egymástól igen távoli helyeken tekinthetők meg. Az esemény szép bizonyítéka annak, hogy a múzeumok és a gyűjtők mennyire elkötelezett közösséget alkotnak, s hogy mennyire izgalmas, sokrétű és értékes munkát végeznek – illetve, hogy ez az időkeret szinte szűk e téma alapos körüljárásához és megvitatásához. Az eseményt Sajtos Anna múzeumpedagógus koordinálta, a magyarmuzeumok.hu felületen megjelent írása² részletesen bemutatja az egyes előadókat és választott témáikat.

A konferencia első szekciójának végén volt lehetőségem bemutatni a projekt további elemeit. Ekkor még éppen vártuk a beérkező munkákat arra a rajzpályázatra, melyet 7-13. évfolyamos diákok számára hirdettünk meg. A célunk az volt, hogy Déri Frigyes életét középiskolások illusztrációinak segítségével egy mesefüzetben jelentessük meg úgy, hogy az a kisiskolás korosztály számára érthető és élvezhető legyen – így megszólítjuk a középiskolásokat, akik egy-egy élethelyzet lerajzolása okán megismerkednek a múzeomalapító alakjával, ugyanakkor a kisebbek számára is vonzó és értékes tartalmat hozunk létre. Annak érdekében, hogy a tervezett 12 életkép mindegyikére érkezzenek rajzok, úgy hirdettük meg az illusztrációs pályázatot, hogy célzott közönséget kerestünk: Déri életrajzait évfolyamonként felosztottuk, és az életrajzokban megjelenő, Hajdú-Bihar vármegyén kívüli helyszínek diákjait is megszólítottuk. Az iskolaévek illetve a magángyűjtés helyét kereső életrajzok képeinek elkészítésére például Baján tanuló diákokat kértünk, Déri ugyanis itt töltötte tanulóéveinek egy jelentős részét. A bécsi és budapesti jelenetek megrajzolását bécsi és budapesti intézmények számára hirdettük meg, a gyermekkori időszakkal kapcsolatban a Szabadkai Városi Múzeum közbenjárását kértük, a mai Csehország területét tematizáló szakaszt érintő felhívás közzétételében pedig a prágai Liszt Intézet segédkezett.

Sajnos azt kell írnom, hogy ez a projektszakasz a tervektől és előzetes várakozásoktól eltérően alakult: a külföldön élő magyar diákokat nem sikerült megszólítanunk, ezekről a helyekről nem érkeztek pályamunkák. Az eset tanulsága az, hogy diákoknak szóló pályázati felhívást talán túl nagy bátorság (vagy könnyelműség) olyan helyekre küldeni, ahol a múzeumnak nincs kiépített kapcsolatrendszere, ezért programjai, ismertsége hiányzik a helyi kulturális köztudatból. A problémát szerencsére meg lehetett oldani, egy újabb határidő meghatározásával a kimaradt témák megajzolására debreceni középiskolákat kértünk fel. A személyes kapcsolatok jelentőségét és a kitaposott kommunikációs csatornák hasznosságát ez a fiatalokat megcélzó pályázat is jól mutatja: a bajai diákok részvétele a Déri Frigyes iskolájával történt kapcsolatte-

2 Sajtos Anna (2025): *DÉRI 100. Szünet-Gyűjtés-Múzeumi – Egy debreceni konferencia, ahol bepillantottunk a gyűjtemények titkaiba.* <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/deri-100-szenvedely-gyujtes-muzeum-egy-debreceni-konferencia-ahol-bepillantottunk-a-gyujtemenyek-titkaiba> (Utolsó letöltés: 2026.01.18.)

A konferencia közönsége

A Déri Frigyes életét bemutató mesefüzet

remtő munkának köszönhető. Öröme ad okot, hogy még ha az ország határain túl nem is sikerült Dérre irányítanunk a figyelmet, a pályázat okán sok olyan diák nézett utána a múzeumalapító életének, akik korábban nem hallottak róla.

A kiadvány szövege dr. Lakner Lajos kutatásai alapján, a szerkesztők együttműködésével készült el, a grafikai tervezést Nemes Gabriella végezte, a nyomdai munkálatokat a Főnix Média Kft. mecénásként támogatta. A füzetben a rövid szöveggel kísért, vegyes technikával készült illusztrációkat követően egy oldalpáron Déri Frigyes életének évszámokkal ellátott, felnőttesebb hangvételű bemutatását archív fotókkal kiegészítve olvashatják az érdeklődők, illetve egy oldalpár a múzeumalapító halála után, 1930-ban megnyílt Déri Múzeum gyűjteményét mutatja be lényegre törően, s természetesen az illusztrációkat készítőik adatai sem maradtak ki.

A mesefüzet *Álmok háza, kincsek tára – Déri Frigyes gyűjteménye és múzeuma* címmel jelent meg 2025 elején, magyarul és angol nyelven is. A kiadványba bekerült rajzok készítői – nyolc különböző debreceni általános és középiskola 13 diákja – egy díjátadó keretén belül vehették át a rajzokat tartalmazó füzetet. A március 6-i, könyvbemutatóval kiegészített eseményhez ajándékként múzeumi ismeretközvetítő program, illetve képzőművészeti alkotásokat és élő homokanimációt bemutató színházi előadás is kapcsolódott.

Ez a több elemből álló évfordulós projekt többek között arra is rámutatott, hogy mennyire összefüggenek a különböző múzeumi tevékenységek és munkakörök – szorosan összekapcsolódik a gyűjtés, a feldolgozás és a bemutatás, az ismeretek közvetítésére irányuló programok szervezése és lebonyolítása. A konferencia, a rajzpályázat és a kiadvány ezeket az egymásra épülő és egymásra hatással lévő szegmenseket nem csupán a múzeumon belül fűzte össze, de a múzeum falain kívüli helyszínnel és kutatókkal, pedagógusokkal, gyermekekkel is összekapcsolta. Így Déri Frigyes haláláról való megemlékezés szakmai kapcsolatok ápolására, építésére, ugyanakkor a gyűjtemény hírének gyarapítására, a múzeumalapító munkásságának széles körben történő ismertebbé tételére egyaránt alkalmasnak bizonyult.

Értékelő workshop

3. Open Regio Culture

Hajdú-Bihar Vármegye Önkormányzata egy 2024 áprilisa és 2028 júniusa közötti időszakban megvalósuló, az Európai Unió Interreg Europe Program által finanszírozott pályázati projektjében vesz részt másik kilenc európai országban kulturális-szociális területen tevékenykedő szervezettel egyetemben. Az *OpenRegioCulture – A kulturális erőforrások hozzáférhetőségét elősegítő környezet közös megteremtése a speciális igényű polgárok számára / Co-creation of environment for accessibility of cultural resources for people with special needs* – címet és alcímet viselő projekt egyik alapvetése, hogy a hozzáférhetőség hatékony biztosítása érdekében a helyi intézményekkel és az érintettekkel közösen, azok bevonásával szükséges kidolgozni terveket és megosztani jó gyakorlatokat. Ennek megfelelően a vármegye képviselői megkeresték a Déri Múzeumot is, s mivel az intézményben számos olyan múzeumpedagógiai foglalkozás és kezdeményezés történt korábban és fut folyamatosan, ami a speciális igényű gyermekeket és felnőtteket célozza, a pályázat adta lehetőségekhez a Déri Múzeum munkatársai szakértőként tudtak csatlakozni.

A nemzetközi projekt több, egymásra épülő szakaszból áll, elsőként a résztvevő szervezetek és az azok környezetében tevékenykedő, a témában érintett intézmények tevékenységének feltérképezése és igényeinek felmérése történt meg. Debrecenben 2024. december 2-án zajlott a helyi szakértők ülése, ahol dr. Lakner Lajos adott elő a Déri Múzeum már megvalósított, jó példaként szolgáló, az inklúziót előremozdító, a látogatók érzékenyítését szolgáló projektjeiről. Az eseményen arról is tájékozódhattunk, hogy a debreceni társintézmények milyen módon igyekeznek a kultúra akadálymentesítését biztosítani – az építészeti akadálymentesítést, a befogadó programokat és a webes hozzáférhetőség terén elért erőfeszítéseket egyaránt ideértve. A workshop egy mindannyiunk számára gon-

dolatébresztő előadással zárult, mely a könnyen érthető kommunikáció alapelveit és a kulturális területen történő implementációját mutatta be egy hazai szakértő, dr. Horváth Péter László tolmácsolásában.

A projekt következő szakaszában 2025 februárjában a magyar, lengyel, román, görög, francia, holland, lett, német és belga résztvevők és azok meghívott szakértői Debrecenben jártak tanulmányúton, mely során megismerkedtek a helyi adottságokkal és lehetőségekkel. A szakmai ülés egyik helyszíne a Déri Múzeum Díszterme volt, ahol a partnerek bemutatták egymásnak az addig elért eredményeiket, illetve a Déri Múzeum is ismertethette az intézmény legfőbb jellemzőit és a kulturális produktumok hozzáféréseinek akadálymentesítését célzó programjait.

A következő, 2025-ös esemény június 25-26. között a román partner szervezésében valósult meg Nagybányán, ahol vármegyénk szakértői csoportját többen is képviselték. Az első nap első ülésén Máramaros megye jellemzőit és a régióban elfoglalt szerepét ismertük meg, majd a nagybányai Petre Dulfu Megyei Könyvtár és a Máramarosi Néprajzi és Népművészeti Múzeum bemutatkozását követően a Déri Múzeum és a projekt másik négy résztvevőjének jó gyakorlatai kerültek terítékre. A Korzikai Közösség 'Muséobus' kezdeményezés praktikus és vonzó formája annak, hogyan lehet múzeumi tartalmakat hatékonyan utaztatni kicsi, nehezen megközelíthető, vagy infrastrukturálisan nem jól kiépített területekre; e mobil kiállítással összekapcsolt oktatási csomag működése az intézmények közötti kommunikáción és régiós szervezeti felépítettségén is múlik. A Frankfurt Rhein-Main Kulturális Régió Dialógus Múzeumának nem is a koncepciója tűnt újszerűnek (látogatói csoportokat vak vagy gyengénlátó szakértők vezetnek végig sötétben kialakított tematikus termekben), sokkal inkább az a minőségbiztosítást garantáló soklépcsős folyamat, a módszertani strukturáltság és projektkoordinátori profizmus, ami a múzeumi tartalmak átadásához és megszervezéséhez kapcsolódik.

Csoportkép a tanácskozásnak helyt adó Petre Dulfu Megyei Könyvtárban

Ezután helyszíni látogatások következtek. A Petre Dulfu Megyei Könyvtárban a látássérültek számára több lehetőséget is kínálnak: Braille írásos kötetek mellett Victor Reader Classic készülék (MP3-CD lejátszóhoz hasonló, navigációs funkciókkal ellátott lejátszó) segítségével meghallgatható speciális Daisy könyvek hozzáférése is biztosított. A meseszöveg használata, az inkluzív foglalkozások és a kifejezetten idősek számára meghirdetett programok mind példaértékű kezdeményezések. A nagybányai Csillagászati Tudományok Múzeuma egyik kiállítási terét úgy alakította ki, hogy a gyengénlátók számára is élvezhető legyen: a falra erősített kapaszkodók mellett fülhallgatóval haladva taktilis csillagképek segítik a megértést, illetve kipróbálhattunk egy egyszerű technikával elkészíthető, a csillagok elhelyezkedésének letapogatását segítő golyót és egy egyedi módon kivitelezett, az égboltot búraként megjelenítő eszközt. A Victor Gorduz Megyei Ásványtani Múzeum Európa legnagyobb regionális ásványtani múzeuma, ahol jelnyelvi tolmácsolás és Braille írással kiegészített tárgyleírások egyaránt elérhetők. Az időszakos tárlatban a három nyelven meghallgatható (román, angol, magyar) ismertető mellett tapintható ásványok teszik élményszerűbbé és hozzáférhetőbbé a tartalmakat. A nagybányai Szabadtéri Falumúzeum Máramaros megye néprajzi régióját mutatja be. Befogadó szabadtéri múzeumi programok mellett a weboldaluk akadálymentesítése is megoldott. A falumúzeum jellegéből adódóan, jogszabályi elvárásoknak eleget téve nem lehetséges az épületek mindegyikét fizikailag akadálymentessé tenni, de több szociális segítő egyesülettel és inkluzív oktatási intézménnyel működnek együtt közös kezdeményezések és workshopok mentén.

A tanulmányút második napján Desze községben megtekintettük az 1770-ben épült ortodox fatemplomot. A fenntartó Deszei Ortodox Plébánia akkreditált szociális szolgáltató intézményként hátrányos helyzetű családokat támogat. Egyrészt nappali központként működik, másrészt nyári

művészeti táborokat biztosít a gyermekek számára az aktuálisan alkotói rezidenciaprogramban részt vevő művész közreműködésével. Kiállítások, jótékonyági események szervezése és adománygyűjtés is a tevékenységi körükbe tartozik. A következő helyszín, a máramarosszigeti Sighet Inkluzív Oktatási Iskolaközpont 30 éve nyújt nevelést és oktatást óvodától a szaképiségig a speciális igényű gyermekek számára. A kis létszámú csoportokban a kisebb gyermekek mellett a szülők tevékenykednek asszisztensként, a pedagógusi kar magasan képzett és számos oktatási segédeszköz, illetve demonstrációs tárgy áll a rendelkezésükre – a nagyobb diákok közvetítésével láthattuk és kipróbálhattuk például a gyapjú megmunkálásának minden egyes fázisát. A sajátos nevelési igényű gyermekek textil-, bőr- és faipari ismereteket szereznek, az iskola helyi vállalatokkal fenntartott partnerkapcsolatainak köszönhetően a diákoknak elhelyezkedési lehetőségeik is adódnak. A tanulmányutat egy interaktív értékelő workshop zárta, mely összegezni igyekezett a két nap folyamán tapasztaltakat.

Mint ahogy egy lett résztvevő is rámutatott, a meghallgatott és megtapasztalt jó gyakorlatok többféleképpen is csoportosíthatók – például aszerint, hogy a kulturális intézmények látogatását segítő technológiai-strukturális megoldásokról, vagy inkább a helyi közösségre fókuszáló, sokszor pedagógiai céllal készült projektekről van-e szó. Másik lehetőség és praktikus csoportosítási mód a fenntarthatóság szerinti rangsorba sorolás, a rendszeres vagy egyszeri, meghatározott időben megvalósuló projektek közötti különbségtétel, és természetesen nem lehet eltekinteni attól sem, hogy számba vegyük az egyes jó gyakorlatok financiaális és infrastruktúraális háttérét. A workshop arra is módot adott, hogy együttműködve, az addig tapasztaltakat felidézve az egyes intézményekre vonatkoztathassuk az addig általánosan megfogalmazott irányelveket és kezdeményezéseket, számba véve a jól sikerült és a módosítást igénylő elemeket és megoldásokat egyaránt.

4. Összegzés

A múzeum feladata és társadalmi funkciója nem korlátozódhat az intézmény falain belüli működésre. A bemutatott projektek világosan megmutatják, milyen jelentős szakmai és közösségi haszonnal jár, ha a múzeum tudatosan keresi a kapcsolatot az oktatási intézményekkel, helyi és regionális közösségekkel, illetve olyan csoportokkal is, amelyek korábban nem, vagy csak nehezen fértek hozzá múzeumi tartalmakhoz. Az iskolákba vitt „bőröndmúzeum”, a jubileumi évfordulóhoz kapcsolódó konferencia és pályázat, valamint a nemzetközi inklúziós együttműködések mind azt bizonyítják, hogy a múzeum falakon kívüli jelenléte képes új közönségréteget megszólítani, érdeklődést kelteni.

A külső helyszíneken megvalósuló kezdeményezések nem csupán a közönségszám növelését szolgálják, hanem a múzeumi munka minőségét is gazdagítják: új módszertani megoldások születnek, szakmai együttműködések épülnek ki, és a múzeum is egyre érzékenyebbé és tudatosabbá válik a különböző látogatói igényekkel kapcsolatban. Fontos tehát, hogy az intézmény aktívan keressen olyan lehetőségeket, melyek során kilép megszokott tereiből, és kezdeményezőként közeledjen a különféle közösségekhez – legyen szó hátrányos helyzetű térségekről, fiatalokról vagy speciális igényű látogatókról. Ez a nyitottság a múzeum hosszú távú fenntarthatóságának és társadalmi beágyazottságának egyik feltétele.

A bemutatott kezdeményezések mindegyike elősegíti, hogy a kulturális szektorban dolgozók ne csupán helyi, elszigetelt megoldásokban gondolkodjanak, hanem tágabb időbeli és térbeli összefüggésekben értelmezzék saját tevékenységüket. A múzeum falakon kívüli tapasztalata annak helyzetét és működését nemcsak szociális, hanem gazdasági szempontból is értelmezhető, szélesebb kontextusba helyezi. Az előremutató gondolkodás nem merül ki a jól működő példák bemutatásában: legalább ilyen lényeges, hogy legyen alkalom és valódi lehetőség a kezdeményezések során felmerülő nehézségekről, korlátokról és problémásabb megoldásokról is beszélni. Ez az önreflexív, kritikus hozzáállás teszi lehetővé a szakmai tanulást, a módszerek továbbfejlesztését és az együttműködések megerősítését. A múzeum csak így tud olyan intézményként működni, mely nem csupán ismereteket közvetít, hanem maga is tanuló, folyamatosan alkalmazkodó entitás, mely képes reagálni a társadalmi, gazdasági és kulturális környezet változásaira.

Zita SÁNDOR: Stepping Beyond the Museum Walls

The paper explores how museums, by their very nature, think beyond narrow temporal and geographical boundaries, and how museum education can meaningfully extend outside institutional walls. Focusing on the Déri Museum, it presents several projects from 2024–2025 that aimed to reach audiences who had little or no prior contact with museums. These initiatives included the “Museum in the School” suitcase-museum program for disadvantaged rural communities, a commemorative project marking the 100th anniversary of collector and museum founder Frigyes Déri’s death, and participation in international collaborations promoting accessibility and inclusion. Together, these efforts demonstrate how museum content can be adapted to diverse settings while maintaining professional and educational quality.

The projects highlight that outreach activities not only broaden access to culture but also enrich museum practice itself by fostering methodological innovation, cross-sector partnerships, and greater sensitivity to different audience needs. Stepping outside the museum’s physical space encourages long-term thinking, critical self-reflection, and learning from both successes and limitations. Ultimately, the text argues that such openness and engagement are essential for museums’ social relevance, sustainability, and ability to respond to changing cultural, social, and economic contexts.

TÓTH TEODÓRA

SÉTÁLJ JÓKAIVAL!

Múzeumpedagógiai játék a Debreceni Irodalom Házában

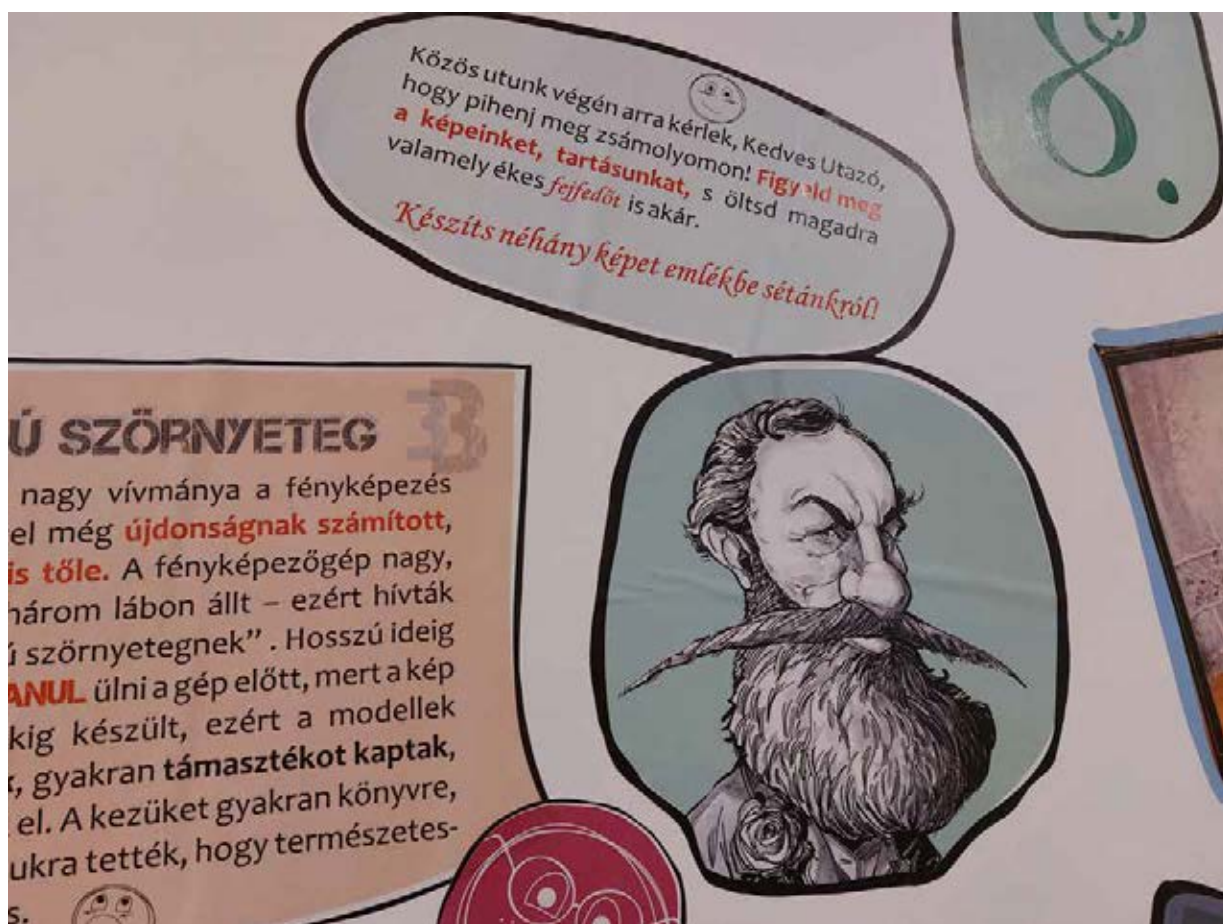
„A világ olyanná alakul, amilyené a fiataliságot nevelik.”
(Jókai Mór)

A *Sétálj Jókaiival!* nevet viselő múzeumpedagógiai játék az Ünnepi Könyvhét alkalmából nyílt meg az érdeklődő közönség előtt, szoros összefüggésben a Jókai-emlékév eseményeivel, valamint a Debreceni Irodalom Házában látható *Jókai másKÉpp* című időszaki kiállítással. A könyvheti múzeumi standnál egy jelképes útlevelet készíthettek a látogatók, amely a 19. századi utazási gyakorlatokat idézte fel. Az okmány különlegessége abban rejlett, hogy nem fényképet tartalmazott, hanem részletes személyleírást, amely Jókai korában azonosítási célokat szolgált. A résztvevők által elkészített dokumentum belépést biztosított a Debreceni Irodalom Házába, s abba a múzeumpedagógiai játékba, mely Jókai szemszögéből mutatta be a korabeli Debrecen.

A projekt célja az volt, hogy a látogatók számára interaktív módon közvetítse Jókai Mór korának kulturális és társadalmi sajátosságait, mégis színes, játékos, könnyed séta maradjon, s így adjon üzenetet, tudást az író szellemiségéről, s a reformkori Debrecenről.

A címben szereplő „séta” metaforikusan utal arra, hogy a látogató Debrecen reformkori utcáin „barangol”, miközben épületképek és utca-képek tárulnak elé. A kiállítás Jókai Mór személyes perspektíváját idézi meg: az író „megszólal” egy-egy jelentős helyszín vagy történelmi esemény kapcsán, így a látogató közvetlenebb kapcsolatba kerül a korabeli város atmoszférájával.

A program tervezésekor kiemelt szempont volt a széles korosztályi elérhetőség, ugyanakkor a feladatok megoldásához magabiztos olvasási készség szükséges, így a játék elsősorban harmadik osztálytól volt élvezetes, segítség nélkül is feldolgozható. Ezen túl kiemelt célunk

volt, hogy a digitális ingerekhez szokott érdeklődők vizuális igényeit, tanulási képességeit is figyelembe vegyük. A kulturális intézmények számára is komoly kihívást jelent a digitális generációk elérése. Az oktatásmódszertani kutatások azt sugallják már jónéhány éve, hogy annak érdekében, hogy a tudás átadása hatékony és élményközpontú legyen, többféle tanulási csatornát (például kognitív, érzelmi és gyakorlati) kell bevonni. Howard Gardner többszörös intelligencia elmélete (Gardner, 1983) bemutatja, hogy a tanulók eltérő képességprofilokkal rendelkeznek, ezért a tudás hatékony és élményszerű közvetítése akkor valósulhat meg, ha a különböző intelligenciaterületeket – például a nyelvi, logikai, térí, zenei vagy interperszonális intelligenciát – egyszerre szólítjuk meg. A sokrétű tanulási lehetőség biztosítása a tanulók egyéni erősségeire alapoz, emellett befogadóbb és rugalmasabb tanulási környezetet is teremt. Dr. Gyarmathy Éva kutatásai ugyanezt a komplex, egyénre szabott megközelítést hangsúlyozzák. Műveiben (pl. Gyarmathy 2006, 2007, 2021) következetesen azt mutatja be, hogy a tehetség, a tanulási utak csak több szinten értelmezhetők. Ezekre alapozva állíthatjuk mi is, hogy a személyre szabott, sokcsatornás tanulási környezet nemcsak a hagyományos oktatásban, hanem a múzeumi tanulásban is segítségünkre lehet, különösen a digitális generációk igényeinek tükrében.

Az elméleti alapokat gyakorlatba ültetni nemcsak az oktatási rendszernek sürgető feladat, hanem minden kultúrát, tudást közvetítő intézmény kénytelen szembesülni azzal, hogy a megszokott utak mellett újakat is fel kell kínálni. A múzeumpedagógiai játék tervezése során remek példaként álltak előttünk az oktatásmódszertan magyar kutatójának, Miklya Luzsányi Mónikának a munkái, a digitális korszak gyermekeinek szánt kiadványai, melyek sokféle módszertani eszközt, grafikai megoldást felsorakoztatnak (pl. Miklya 2023, 2024). A téma és a kreatív módszerek gyakorlati felhasználása tekintetében szintén remek példa Lőrinc László selfi-sorozata is. (pl. Lőrinc, 2022). A *Sétálj Jókaival!* játékban éppen ezekből a módszertani szempontokból építettünk, és tudatosan többféle élményelemet építettünk be, hogy elősegítsük a tartalmi elmélyülést és bevésődést.

A mozgásfókuszú (testi-kinesztetikus) intelligencia is Gardner többszörös intelligencia-elméletének egyik alapvető típusa: olyan tanulási forma ez, amikor a mozgás a tudás megszerzésének elengedhetetlen feltétele, nem csupán jelen van a tanulási folyamatokban. Tehát a mozgás strukturáló és emlékezetet is serkentő szerepet tölt be. Múzeumi környezetben ennek a tanulási stílusnak a támogatása különösen nagy kihívást jelent, ugyanakkor egyszerűsített megoldásokkal – például a mi esetünkben egy színes ugróiskola kialakításával

– a látogatók mozgásalapú részvételre is ösztönözhetőek. Az ugróiskola Jókai Mór életének jelentős helyszíneit mutatja be, s a városmezőkön ugrálva érhet be a látogató Debrecenbe, Jókai életének egyik jelentős színterébe.

A tér vizuális kialakítása szintén a kor hangulatát erősíti: a terem járólapos padlózata az utca érzetét kelti, míg a falakon megjelenő épület-homlokzatok és utcaképek mellett olyan információk olvashatók, amelyek a reformkor emberének életmódját, mindennapjait és történelmi mérföldköveit – például a szabadságharc eseményeit – mutatják be. E narratív megoldás célja, hogy a látogató úgy érezhesse: mindez Jókai tekintete előtt is végbemehetett, így az író saját korának tanújaként vezeti végig a közönséget.

Az épületek és korabeli utcaképek megidézéséhez egy zsebalbum képeit használtuk, melyek Kleinfeller Károly litográfái alapján készültek, s egy Debrecen épületeit bemutató, eddig nem azonosított, vélhetően a 19. század végén kiadott kis albumban láttak napvilágot. (A Déri Múzeum borító nélküli példánya Tóth András szobrász tulajdona volt.)

A *Jókai másKÉPP* kiállítás keretében egy Jókai-karikatúra is készült, amelynek egyszerűsített változatát használtuk a játékban. A kiállításba lépve Jókai karikatúrája szövegbuborékokon keresztül üdvözlő az érkezőket, s ezek a buborékok a séta végéig fenntartják a párbeszéd látsza-

tát, segítik a játékos feladatok megoldását, és instrukciókat is közölnek. Ezek az rövid üzenetek interaktív, dialógusra invitáló formájukkal segítik a vizuális és szövegértési ingerek finom kombinációját. A színes keretek, a változatos betűtípusokkal, kiemelésekkel tarkított, rövid szövegek alkalmazkodnak a látogatók mai olvasási szokásaihoz: vizuális szűrővel teszik lehetővé, hogy a címek és kiemelések alapján válasszuk ki, mely információkat szeretnénk mélyebben feldolgozni, elidőzni mellettük. A digitális térben megszoktuk ugyanis ezt a felületes áttekintést, hogy a szemünk nagy vonalakban, csupán átfutja a tartalmat, s a szemmozgás nem egyenletes, hanem a teljes szöveg kiemelésére, a rövid bekezdések tördelésére, a színes egységekre támaszkodik. Az egyes témákat éppen ezért több kisebb, önállóan is befogadható, színes részegységre bontva jelenítettük meg, néhol játékos emojikkal kiegészítve.

A múzeumpedagógiai vezető feladatlap a nyolc tematikus állomás mindegyikén egy-egy feladvány megoldását kéri a résztvevőktől, például: levélrészletek értelmezése és összeillesztése, egy titkos párbeszéd meghallgatása a szabadságharc hőseinek emléket állító kőoroszlán történetéről, izgalmas betekintés a színházmakett színpadára, vagy éppen szavak keresése a légszeszgyár füstjében. A játékos, interaktív feladatok megoldása fokozatosan vezeti el az „utazókat” Jókai elrejtett, személyes hangvételű, a jelenhez is szóló, időtálló üzenetéhez.

A fotósarok már-már kötelező elem a hasonló, régmúlt korok hangulatát is bemutató kiállítások esetében. Jókai is gyakran modellt állt a „háromlábú szörnyeteg”-ként aposztrófált korai fényképezőgép előtt. A családi képei és egyéni portréi mellett néhány történeti érdekességet is bemutatott ez az állomás a 19. század fotografiai technikájáról, lehetőségeiről. A látogatók akár maguk is beléphettek Jókai „szalonjába”, s egy cylinderrel, nyakkendővel pózolva bölcsen kartonpipázhattak egyet hosszú bajuszuk alatt.

A 2026 márciusáig kipróbálható játék célja az volt, hogy egy könnyed sétán keresztül, játékosan tanulva éljük át, hogy ezúttal éppen Jókai Mór társaságában barangolhatunk Debrecen utcáin.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GARDNER, Howard** (1983): *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Based Books, New York
- DR. GYARMATHY Éva** (2006): *A tehetség. Fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- DR. GYARMATHY Éva** (2007). *A tehetség. Háttere és gondozásának gyakorlata*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- DR. GYARMATHY Éva** (2021): *Tehetségfejlesztés. Lehetőségek kezdőknek és haladóknak*. Tea Kiadó, Budapest
- LŐRINC László** (2022): *25 szelfi a reformok korából*. Kolibri Kiadó, Budapest
- MIKLYA LUZSÁNYI Mónika** (2023). *Petőfi, a sztár. Rajongói kézikönyv*. Móra Könyvkiadó, Budapest
- MIKLYA LUZSÁNYI Mónika** (2024). *Szabadság, szerelem. Képek Petőfi Sándor életéből*. Lampion Könyvek Kiadó, Budapest

Teodóra TÓTH: Walk with Jókai!

A museum education game at the House of Literature in Debrecen

Walk with Jókai! is a museum education game created in the House of Literature of Debrecen as part of the Jókai Memorial Year. Its aim is to present the social and cultural characteristics of 19th century, Reform Era Debrecen in an engaging, interactive way, allowing visitors to experience both the city's atmosphere and Mór Jókai's spirit through playful exploration. Visitors could join the „walk” with a document designed after a 19th century passport, guiding them through eight thematic stations from Jókai's personal perspective.

The design of the game draws on modern educational principles (e.g., Howard Gardner's theory of multiple intelligences, Éva Gyarmathy's individualized learning approaches, and the visually rich, innovative methods of Mónika Miklya Luzsányi and László Lőrinc). The exhibition also caters to the needs of the digital generation by using colourful visual elements, short, easy to navigate texts, and interactive, playful tasks to make learning enjoyable.

The exhibition space evokes the atmosphere of a Reform Era street: the stone-patterned floor and illustrations of 19th-century buildings help immerse visitors in the period's ambience. Participants can explore Jókai's world through a variety of tasks – interpreting letter excerpts, discovering secret dialogues, examining a theatre model, or engaging in playful search activities – before arriving at a photo corner and discovering the hidden message waiting for them at the end of the exhibition.

A DÉRI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYI MUNKÁJA 2025

JUHÁSZ TIBOR

ACZÉL GÉZA LEVELEZÉSE A DÉRI MÚZEUM IRODALMI TÁRÁBAN

Aczél Géza költő, irodalomtörténész, szerkesztő 2024 őszén kereste meg a Déri Múzeum Irodalmi tárá, hogy megvételre felajánlja 1965 és 2016 közötti levelezését. A levelezést letétként őriztük a tavalyi év végéig, amikor a Nemzeti Kulturális Alap műtárgy-szerzeményezésre kiírt pályázatán az intézményünk támogatást nyert. Olyan (irodalom)történeti értékű dokumentumokkal gazdagodott az állományunk, amellyel alakítani lehet a jelzett időszak irodalmi életéről gondoltakat, sőt újraírhatóvá válik Debrecennek a magyar irodalomban elfoglalt helye.

Aczél Géza költőként és irodalomtörténészként is meghatározó alkotó, aki 1978 és 2015 között volt az *Alföld* folyóirat szerkesztőségének tagja. Szerkesztőként, főszerkesztő-helyettesként, majd főszerkesztőként vállalt részt a lap gondozásában, amely neki köszönhetően a rendszerváltás után is a hazai irodalmi nyilvánosság megkerülhetetlen kulturaközvetítő intézménye maradt. Levelezése már korábban, az 1960-as évek közepén

elkezdődik, és a főszerkesztői staféta 2016-os átadása után fejeződik be egy évvel, de az *Alföld* szerkesztőségében töltött csaknem négy évtized kiemelt fontossággal bír, hiszen Aczél Géza ebben az időszakban számos, a magyar irodalomtörténet szempontjából ma már klasszikusnak számító szerzővel ápolt közeli baráti és/vagy munkakapcsolatot. A velük történető kommunikáció zömét postai úton, levelekkel bonyolította le, és éppen ez adja a megvásárolt korpusz egyik legsajátosabb vonását. A 2000-es években ugyanis a szerkesztőségi ügyintézés hangsúlyai a postai szolgáltatásokról az online térbe helyeződtek át. Tehát ha figyelemmel vagyunk azokra az áttrendeződésekre, amelyek a társadalom digitalizációja révén a muzeológusi szakmát is nagy kihívások elé állították, az Aczél Géza által megőrzött levelek egy része muzeológiai kuriózumnak tekinthető.

A levelek az *Alföld* centrális pozíciója miatt nemcsak kapcsolattörténeti összefüggéseket rajzolnak ki és szakmai hálózatokat tesznek át-

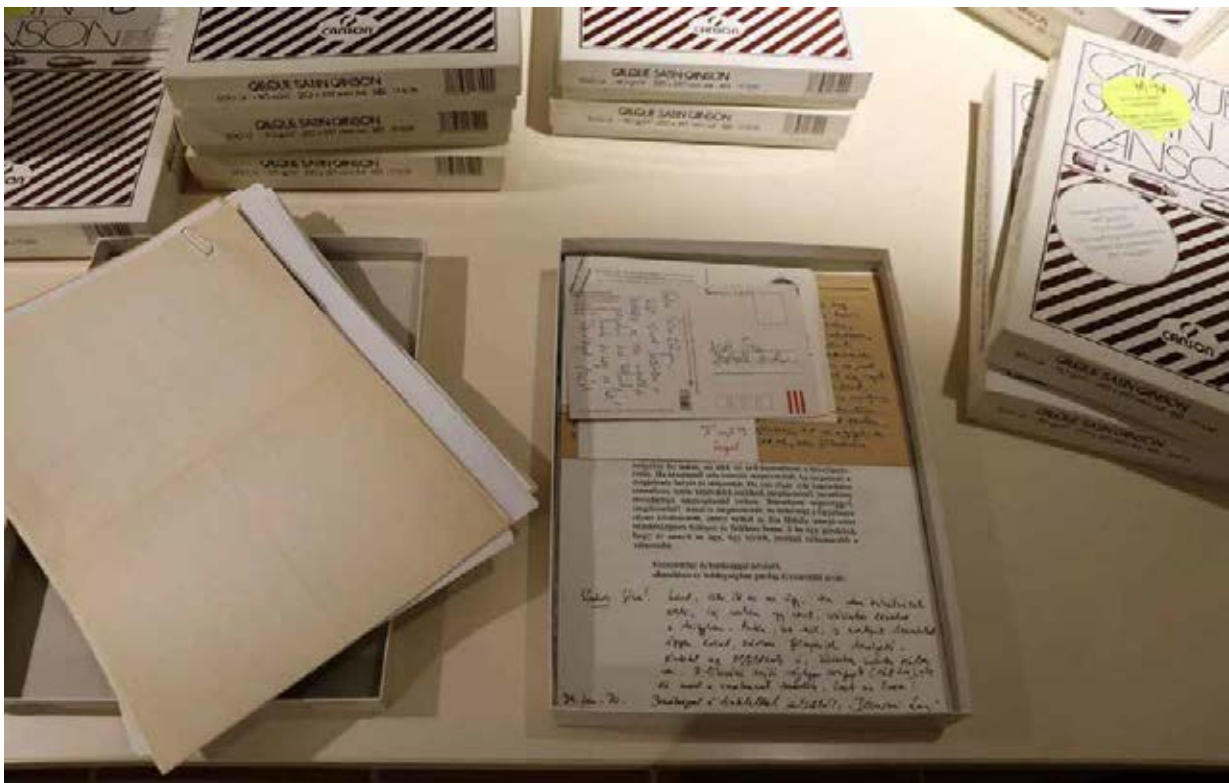

Az Aczél Géza levelezés dobozai az Irodalmi gyűjteményben

láthatóvá, hanem kultúrpolitikai elmozdulásokat és az irodalmi kánon átrendeződéseit is megmutatják. A korpusz 616 egyéni levélíró autográf, géppel vagy kézzel írt, sok esetben szignózott levélből, nyomtatott iratból áll össze, tételiesen 2887 levelet számlál. Olyan nevekkal fémjelezhető, mint például Ágh István (11 levél), Angyalosi Gergely (22 levél), Baka István (7 levél), Balassa Péter (8 levél), Döbrentei Kornél (10 levél), Esterházy Péter (25 levél), Juhász Ferenc (22 levél), Krasznahorkai László (6 levél), Nádas Péter (12 levél), Nagy Gáspár (60 levél), Nemes Nagy Ágnes (1 levél), Oravecz Imre (20 levél), Petri György (3 levél), Pomogáts Béla (26 levél), Radnóti Sándor (16 levél), Szabó Magda (13 levél), Tamkó Sírátó Károly (39 levél), Tandori Dezső (126 levél) vagy Weöres Sándor (3 levél). Mindemellett igazán ritka dokumentumok is találhatóak az anyagban, mint például az emigráns irodalom fontos alkotójának, Bakucz József költőnek az autográf tinta levele, amelyet Bostonból

indított útnak, továbbá Makovecz Imre építész, az erdélyi Lászlóffy Aladár költő vagy Tettamanti Béla grafikus szintén autográf tinta levelei.

A vásárlásnak köszönhetően elkezdődhet az anyag szisztematikus feldolgozása. Az állományba vétellel nemcsak a levelek szakszerű, állapotmegőrző tárolására nyílik mód, hanem arra is, hogy az átfogott korszakok iránt érdeklődő kutatók hozzáférése biztosított legyen. A vásárlás megteremtette a digitalizálás és a sajtó alá rendezés előfeltételét, sőt akár egy olyan kötet elkészítését is lehetővé teheti, amelyet releváns forráskiadásként lehetne használni az elmúlt évtizedek irodalmi folyamatainak mélyebb megértéséhez. Annál is inkább, mert a jelölt időintervallum folyamatait a különálló levelek kronológiai rendje lekövethetővé teszi.

LAKNER LAJOS

KÖLCSEY FERENC PIPÁI – AZ IRODALMI TÁR GYARAPODÁSA

Kölcsey Ferenc pipáinak öröklési útja

A családi hagyomány szerint Kölcsey Ferenc halála után minden családtag választhatott magának emlékül egyet a költő használati tárgyai közül. (A tárgyak leszármazásának ezt az útját a gyűjteménybe tavaly bekerült két másik Kölcsey-relikvia, a tolltartó és a szekreter örökösei is számon tartották.) A költő pipái Mihály (1791–1866) nevű testvéréhez kerültek, s az ő ágán öröklődtek tovább. Egyik bizonyosság erre a legnagyobb pipa fém borítására írt szöveg: „A hálás örökösök emlékül id. Kölcsey Mihály úrra”. Ezek szerint Mihály örökösei hálával emlékeztek apjukra, akinek különösen kedvesek lehettek ezek a pipák. A másik bizonyíték, hogy a pipák utolsó előtti tulajdonosa Dadányi Johanna volt, aki Kölcsey Klára és Dadányi Sándor lánya. Johanna és testvére, Sándor nagyon közel álltak az ajándékozó Fazekas Sándor édesanyához, Dadányi Dórához, mivel féltestvérek voltak. Amikor Fazekasék 1988-ban Amerikából hazalátogatva felkeresték Hannát, átadta nekik a pipákat, mivel a testvére már nem élt, és sem Hannának, sem Sándornak nem volt gyermeke.

Az ajándékozó: Fazekas Sándor

Fazekas Sándor nagyszülei a második világháború után a lányukkal együtt elhagyták az országot. Németországba mentek, ahol az amerikai hadseregnek dolgoztak nővérként és tolmácsként. Az édesanyja itt ismerkedett meg az édesapjával, Fazekas Istvánnal, aki Győrben született.

Az ajándékozó a németországi Ansbachban született 1947. október 6-án, az öccse, Steven pedig 1948-ban. A táborban jó barátságot kötöttek egy amerikai ezredessel, akinek segítségével Amerikába mentek.

Egy amerikai csapatszállító hajón érkeztek meg, miközben édesanyjuk már várandós volt. Öccsük, Thomas 1951-ben jött világra. Fazekas Sándor 1950-ben, a Hálaadás napján, hároméves korában látta meg a Szabadság-szobrot New Yorkban. A család Ohio államban, Clevelandben telepedett le, mert ott volt Toronto után a második legnagyobb magyar közösség.

Fazekas Sándor magyar iskolába járt, és cserkész is volt. Azonban hetente csak egyszer voltak foglalkozások, így egyre kevesebbet beszélt magyarul, a végén már csak a nagymamájával. Főiskolára ment, majd 1968-ban feleségül vette Orbán Ruthot. A főiskola elvégzése után tanár és edző lett Cleveland belvárosában. Női atlétikát, terepfutást tanított és pomponlányokat edzett, nagyon sikeresen. Az általa edzett csapatok mindig Ohio állam legjobbjai közé tartoztak, volt, amikor egymás után tizennyolcszor nyerték el a városi bajnoki címet.

Nyugdíjba vonulása után, 1998-ban egy autójavító műhelyben kezdett dolgozni, mert szeretett az autókkal foglalkozni, és több klasszikus járgányt is felújított. Hat év után abbahagyta ezt a munkát és házfelújítással kezdett foglalkozni, egészen addig, amíg végleg nyugdíjba nem vonult, 74 éves korában.

Két lánya született. A család először 1988-ban jött vissza látogatóba Magyarországra. Azóta többször is hazalátogattak, főleg Miskolcra és Nyíregyháza környékére, ahol a Fazekas, a Dadányi, a Csuha és Orbán családok tagjai éltek, s akikkel fontosnak tartották a rokoni kapcsolat ápolását.

Fazekas Sándor 2025 december elején levelével kereste fel a Déri Múzeumot, Kölcsey Ferenc pipáinak, mint írta, méltó helyen való elhelyezésének szándékával. A múzeum nagy örömmel fogadta a felajánlást majd az adományt, amelyet a Magyar Kultúra Napja alkalmából 2026. január 17-től 25-ig a múzeumlátogatók is megtekinthettek – később remélhetőleg a Debreceni Irodalom Háza kiállításán erre állandóan módjuk lehet.

PÓTOR BARNABÁS

GÉCZI JÁNOS KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSAI A DÉRI MÚZEUM IRODALMI TÁRÁBAN

A költő-írói mellett képzőművészeti, művelődéstörténeti, neveléstudományi és biológiai munkásságát tekintve is jelentős szerző, Gécz János a Déri Múzeum irodalmi gyűjteményének ajándékozott mintegy 130 darab műve elsősorban az életmű irodalom és képzőművészet határterületein elhelyezkedő szegmenséből válogat. A Hajdú-Bihar megyében, Monostorpályiban született, majd Debrecenben, a Tóth Árpád Gimnáziumban érettségizett Gécz az intézménynek juttatott képervei, grafikái, kollázsai és – dekonstruktív képzőművészeti eljárásokkal (roncsolás, tépés, szakítás stb.) készülő – ún. dekollázsai a kezdeti alkotásoktól a legutóbbi munkáig nyújtanak betekintést a polihisztor művész pályájába. Az ajándékozott műtárgyak közül a legkorábbi képervek a szegedi egyetem *Bölcsész* folyóiratában jelentek meg 1978-ban, míg a legutóbbiak a szerző *Immu Pets* című sorozatából származó digitális nyomatok, valamint olyan rongált, roncsolt óriásplakátokat felhasználó dekollázsok, melyekhez hasonló technikával készültek 2024-ben a Múcsarnokban (*Feltakarás*), illetve 2025-ben a szegedi Reök-palotában (*Elemek*) is megtekinthetők

voltak. A két említett nagyszabású tárlat egyértelműen tanúskodik arról is, hogy az utóbbi években Gécz János képzőművészeti munkásságát is egyre komolyabb elismertség övezi. A roncsolt plakátokat (eleinte csak fotókon megjelenítő) eljárás már az 1990-es évek legelején feltűnik Gécz életművében, annak egyik meghatározó tendenciája, amely számos értelmezési irányt megnyithat: „Már nem reprezentálnak, mint a fotók, hanem maguk is idő- és térvizonyokat implikáló nyomok kereszteződésai. [...] A művészi kommunikáció részévé avatva a látszólag jelentéktelen roncsok, egymással eredetileg nem számoló, hiszen csak az idő múlásával egymáshoz adódó vagy átrendeződő alkotóelemek relativizálódnak, így mutatva fel a múltbéli viszonylatokat rögzítő nyomok egymásba omlásának pillanatait.”¹

A Déri Múzeumnak ajándékozott anyag emellett tartalmaz darabokat a *Vadnarancsok*-projekt képervei közül; széles körű válogatást nyújt a *Concrete* (1991) című képervkötet bizonyos ciklusaiból (*Xerox; Nemzeti földrajz; Színezett I-II.; Hó a mandulaágon; Fegyverengedély*); valamint számos alkotást felvonultat Gécz xeroxgéppel készített munkái közül is. Gécz Jánossal 2023 szeptemberében az intézmény *A szépiró olvas* elnevezésű beszélgetéssorozatának keretében Áfra János beszélgetett a Déri Múzeumban, ahol a szerző a Debrecenhez fűződő kapcsolatán túl irodalmi és vizuális művészetéről is részletesen vallott – az interjú az *Alföld* folyóirat 2024/5-ös lapszámában, illetve online is olvasható.²

- 1 Áfra János, A városi propaganda archeológiája. A roncsolt plakátok Gécz János életművében = Gécz János, *Immu Pets. Képervek, kollázsok, dekollázsok*, Veszprém, Művészetek Háza, 2023, 55.
- 2 „Nekem nincs két valóságom”. Gécz Jánossal Áfra János beszélget, *Alföld Online*, 2025. április 22. = <https://alfoldonline.hu/2025/04/nekem-nincs-ket-valosagom/>

Gécz János egyik dekollážsa

SZABÓ ANNA VIOLA

GYŰJTEMÉNYI MUNKA, GYARAPODÁS A FOTÓTÁRBAN, 2020–2025

A múzeumi gyűjtemény gyarapodásáról szóló beszámolóinkban nem egyszer említettük már, hogy anyagi forrásaink hiánya miatt e tekintetben szinte teljesen a lakossági adakozókedvre vagyunk utalva, ezért a beérkező anyagnak sem mennyiségi elosztása nem tervezhető meg előre, sem jellege nem követhet gyűjteményi stratégiát – miközben éppen a felajánlások ritkasága miatt nehezen utasítunk vissza bármit. Ez az aránytalanság jellemzi az elmúlt éveket is, ami a feldolgozó munkára is kihat. A 2020, 2021 és 2023-ik évben a Fotótár leltára kizárólag a debreceni fényképészműtermeket reprezentáló, alkalmilag beszerzett képpéldányokkal, jellemzően típusképekkel, illetve a Történeti gyűjtemény raktárrendezése során átkerülő darabokkal gazdagodott. Noha ezek mennyisége és jelentősége sem elhanyagolható, 2022-ben, 24-ben és 2025-ben három teljes fényképészéletmű érkezett be a gyűjteménybe, emellett két amatőrfotós családi képei viszonylag nagy számban, valamint az első, eleve digitálisan keletkezett fényképek állományai. Mindezek feldolgozása, összetettségük és jelentős tételszámuk miatt még nem fejeződött be vagy várat magára, de áttekintésükkel képet adhatunk a Fotótárban zajló munkáról.

Vencsellei István

A gyűjteménnyé alakult Fotótár elmúlt 15 évében a legnagyobb beérkezett egybefüggő képanyag és személyes dokumentáció Vencsellei István (1934–2021) fényképész hagyatéka.

Vencsellei István a 20. század végének legjelentősebb debreceni fotográfusa, nemzedékek tanítója. A Nyírábrányhoz tartozó Fülöpön,¹ paraszti sorban született, tanyán nevelkedett, majd kicsi földjüktől megfosztott szülei kuláknak bélyegzése okán a középiskolából kimaradó ifjú ember különféle alkalmi munkák után 1950-ben a Szabadság Lapnyomdában talált állást, munka mellett leérettségizett, majd tíz évet töltött a nyomda cinkográfiai műhelyében, ahol a nyomdai fényképezés elsajátítása után maga is önálló képkapcsolásba fogott. Az 1960-as évek elején belépett a debreceni Fotóklubba (62-ben már kiállításon szerepelt), s ezzel párhuzamosan két új munkahelye lett: 1974-ig az ATOMKI fotótechnikuskaként dolgozott, s ez idő alatt vált valódi fényképésszé, illetve a 127-es szak-

munkásképző fényképész szaktanára volt 40 évig. 1965-ben tette le a fényképésszmesteri vizsgát, s 1966-ban megrendezhette első önálló kiállítását a Déri Múzeumban, amelyet szinte évente követett újabb bemutatón. 1974-ben került Zoltai Károly helyére (lásd alább), Taar Ferenc mellé a debreceni Dokumentációs Stúdióba, amelynek később vezetője lett, s e minőségében megbecsülhetetlen jelentőségű és mennyiségű munkát végzett a város életének és átalakulásának dokumentálásában. 1975-ben megalapította és 1991-ig vezette minden nyáron a balmazújvárosi Nemzetközi Fotóművész Alkotóházat, 1986-ban pedig a debreceni Fotóklub is vezetőjévé választotta. 1991-től megszervezte és 2013-ig vezette a MÚOSZ debreceni fotoriporterképzését. A Magyar Fotóművészek Szövetsége, amelynek 1966-ban első debreceni tagja volt, 2003-ban Életműdíjjal jutalmazta.

Vencsellei e vidék egyetlen „fotóművésze”, amelynek záloga legjellegzetesebb, legsajátabb kifejezőmódja, szinte védjegye, a kézműves fotómontázs, a fényképészet képzőművészetként való gyakorlása. Az eljárás már első kiállításának képein felbukkant, kevésbé direkt, mint később; az *Elmulás* cím alá sorolva saját múltjának, szülei sorsának rekvizitumaiból alkotott jelképeiről, fájdalomteli képeket. 1969-ben bemutatott háborúellenes *Soha többé!* című kiállításán, amelynek anyagát eredetileg egy angol pályázatra szánta, a természet- és emberokozta sérülések és általános háborús szimbólumok montázsával létrehozott absztrahált képsorozata egységként, egymással összeolvadva jelentett figyelmeztető tiltakozást. 1971-ben a hajdúböszörményi művésztelepen dolgozó művészekről és alkotásaikról készített először kísérletként negatív alapú portrémontázsokat, s ezzel a portrékészítési módszerrel később sem hagyott fel (közéleti szereplők, tudósok is modelljei lettek), pedig már e korai próbálkozások is inkább tűntek kaotikus eredményre vezető játéknak, mintsem végiggondolt szintetizálásnak, új minőségnek, a művészek egyedi jellemzésének – s később már az innováció ereje is hiányzott e műveiből. Idővel minden kedves témájában, főleg a Hortobágy bemutatásában megkísérelte mondanivalóját a montázstechnikával felerősítve kifejezni, hiszen, mint mondta, ha egy elképzelt látvány nem adott, meg kell azt teremteni, a gondolatot sűrített képpé kell formálni. Gondolatainak, érzéseinek értelmezését az egész művészetén végigvonuló, ismerős szimbólumok használatával könnyítette meg a képnéző számára, mint a nap, a kerék (sőt a napkerék), az idős asszonyarcok vagy ifjú leánymelék, a fátyol, a kereszt, a tojás, a virágok, mind az élet és halál, a körforgás

1 Az életrajzi adatok forrása: Béneyi József: *Vencsellei. A fotóművész világa*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 2004

Fancsikai vákácscos tanya, az utolsó újkerti présház és a Nagytemplom előtti buszjárat Vencsellei István képein, 1970-es évek

metaforái, bár ezek képbe építése sokszor közhelyes, didaktikus vagy éppen ötletszerűen céltalan – s különösen az az életvégi színes montázsok esetében. A fénykép önmagában számára mindig csak nyersanyag, amelynek nem bízik önálló kifejezőerejében, saját nyelvében, asszociatív erejében; a befogadást mindenáron egycsatornássá kívánja tenni, a saját maga világrértelmezését közvetíteni a mechanikus beavatkozással, sokszor feláldozva ezért a képi esztétikumot is. Vencsellei egyediségét ebben a gondolatiságában vélik felfedezni méltatói, pedig a közvetíteni kívánt tartalom sokszor csupán a hasonló közegből érkező nézőben vet visszahangot, de közös történelmi tapasztalat híján magyarázatra szorul, mert éppen képként nincs saját érvényessége. Arányaiból ítélve, az a néhány valóban erős képi érvényű alkotása, ami fennmarad, mintha a nagy számok véletlene lenne. Azt, hogy amit művészként létrehozott, fenn-

akad-e az idő rostáján, eldöntik a következő évtizedek; a mi feladatunk a megőrzés és feldolgozás.

Vencsellei István halála után unokái fordultak hozzánk a hagyatékek sorsát illetően. Miután a szemrevételezés során megállapítható volt, hogy a lakótelepi lakás minden szekrényét és polcát valamint a hajdúszoboszlói nyaraló/alkotóházat teljes egészében megtöltő keretezett vagy kasírozott kiállítási képanyag, valamint egyéb saját és idegen nagytasakos vegyes mappái és lapos dobozai, köztük a fotótáborozó fényképezők és a fotóklubos tanítványok képeivel; a dokumentumriportok feliratozott tasakokban nagy dobozokba halmozott vagy kilométerhosszan felvágatlan negatívcsíkjai, a zsáknyi előhívott színes papírkép borítékokban és leicanegatívak műanyagfóliákban, a rengeteg kimustrált fényképezőgép, laborfelszerelés, lejárt vegyszer és fotópapír, szakirodalom, katalógus, meghívó, levelezés, díj, oklevél és személyes dokumentum, vagyis a fényképész életének teljes lenyomata: nem tekinthető át vagy válogatható ki a helyszínen, így 2021-ben Szoboszlóról, 2022-ben a Csapó utcai lakásból több menetben beszállítottuk az egészet a múzeum raktárába.

Az elsődleges elhelyezés után 2024-ben kezdhettünk hozzá az anyag szétválogatásához és előrendezéséhez, olyan mértékben, hogy áttekinthető és szekrénykataszteri nyilvántartásba vehető legyen, illetve hogy a fekete-fehér dokumentumnegatívak – a történelmi adat-mivoltában a Fotótár napi működését, képszolgáltatását leginkább segítő hagyaték-rész – a digitalizálásra alkalmassá, s mielőbb használhatóvá legyenek. Ennek érdekében a feliratozott tasakok gyakrabban ismétlődő témái alapján nagyobb egységeket képeztünk és csoportosítottuk az anyagot, majd a 24 kockás 6×6-os filmeket is átnéztük, felvágtuk, megneveztük és a csoportokba soroltuk. Ennek a képanyagnak a jelentős részét Vencsellei különböző újságok alkalmi riportereként illetve főleg

a Dokumentációs Stúdió munkatársaként készítette – ám annak kiderítése még várat magára, hogy ezt munkája részeként vagy emellett, különmegbízottként, esetleg saját szakállára végezte-e, s hogy így mennyire fedik egymást a Stúdió jelenleg a Méliusz Könyvtár kezelésében álló archívumának képeivel (a debreceni Zsuzsi vasút utolsó útján készített sorozat például biztosan megvan mindkét helyen). Külön szerződése lehetett a debreceni Volán Vállalattal, mert mind a közlekedést, mind a szervízt, a garázst, a járműveket, mind a könyvtárban és a klubban zajló kultúreseményeket rendszeresen, éveken át dokumentálta. A TITÁSZ-ról, a GÖCS-ről hasonló megbízás eredményeként készült felvételek illusztrációként kötetekben is megjelentek, ez a képanyag szintén megtalálható itt. Rendszeresen elkísérte Taar Ferencet a Debrecen–környéki, hortobágyi tanyákon, közös érdeklődésük helyszínén készített riportjaira – az eltűnt életforma dokumentálása munkájának egyik legfontosabb eredménye – s nem mellesleg ekkor rögzített számos olyan látványt is, amit később művészi montázsai alapanyagaként felhasznált. Taar Ferencel való együttműködésének eredménye több hortobágyi, tokaji képeskönyv vagy a szoboszlói fürdőt bemutató kötet is, amelyek szintén jelentős képmennyiséggel reprezentáltak a gyűjteményben.

A rendezés során a negatívoknak a következő tematikus egységei rajzolódtak ki 1. Személyes képek (arcképek és önarcképek, család, barátok, gyerekek, lakásportrék), 2. Portrék (művészportrék és tablóképek), 3. Debreceni helyszínek (városképek, szobrok, épületek, lakótelepek, építkezések, stb.), 4. Debreceni események (nagyrendezvények, kulturális megmozdulások, ünnepek, versenyek, kiállítások, felvonulások, bármilyen), 5. Hortobágy, 6. Magyarország (leginkább a Dunától keletre), 7. Külföld, 8. Gyár, üzem, tsz, vendéglátás, kereskedelem (épület, termelés, gépek, dolgozók, munkahelyek, üzletek, gyűlések, hivatalos látogatások, stb.), 9. Kiállítások, 10. Reprodukciók, 11. Témák, motívumok, negatívszendvicsek. Ebből az anyagból a debreceni dobozokat, a Hortobágyot, az üzemeket, a portrékat és a privát fényképeket csaknem teljes egészében beszkeneltük, eddig mintegy 5870 kockát – amelyek remélhetőleg mihamarabb hozzákezdhetünk a digitális feldolgozásához, adatolásához is.

Vencsellei a 90-es évektől teljesen áttért a színes film használatára s az otthoni nagyításról a gépi előhívásra; művészi munkái mellett az ekkortól készített eseményfotóinak hatalmas mennyisége valóban csak rutinszerű dokumentáció, legyen a téma rendszerváltó tüntetés, baráti bográcskozás vagy az évente rendezett saját kiállítások megnyitói. Sokat kirándul és utazik ekkoriban, nemcsak turistaként, de szerződéses alapon is fényképezi a Tiszántúlt (Sárrét, Tiszamente, Hajdúság, Bihar) műemlékeit, szobrait, templomait, fejlesztéseit, amelyek képeskönyvekben szintén megjelentek a CEBA *Magyarország régiói* sorozatában. Trianon-sorozatában az elszakított országrészek emlékműveit, szimbolikus helyeit dokumentálta, de eljutott Argentínába, Izraelbe, Rómába, s eltette az ott készített kiállítási anyagán kívüli fényképeket is (bár ekkor már kiállított képei is inkább turistafelvételek). A jórészt előhívott, eredeti fotótasakjában s a negatívtekerccsel együtt megőrzött papírképeket nagyjából meghatároztuk és szintén tematikusan dobozoltuk; a színes negatívokat egyelőre összetekercselve feliratoztuk.

A beérkezett kiállítási anyag mintegy 194 darab keretezett fénykép-nagyítást tartalmaz, köztük a *Tükreim* (1989) dagerrotípiát idéző, tükör-alapú diasorozatát, valamint 450 darab 30×40 vagy 24×30 cm méretű nagyítást, paszpartuban vagy anélkül, mint teljes vagy töredékes kiállítási kollektiókat, cím szerint: *Szentföld* (2002, színes), *Kortársaim* (2004, ff), *Tér-Kép-Idő – Trianon* (2009, sz), *Argentín tangó* (2013, sz), *Debrecen* (sz), *Venus* (sz, ff), *Hortobágy* (1978, ff), és egyebek, így 86 darab 50×60-as ff nagyítás. Más sorozatok, mint pl. a Debrecen fái, templomai, építésze vagy a művészportrék 18×24-es ff nagyításokban lapulnak a mappákban. Itt van az *Elmulás* illetve a *Soha többé háborút* eredeti pályázata, könyverterve 1965-ből és 68-ból. A fényképész munkamódszerének elemzéséhez fontos forrás lehet a későbbi felhasználásra gyűjtögetett szimbolikus motívumokat tartalmazó doboz, illetve az egyik legérdekesebb, a kézzel készült montázsokhoz használt képkivágások, szövegek, fóliák, kísérletek, ötletek. Mindennek feltárása még hosszú évek munkája. **(1-3. kép)**

Zoltai Károly

2024 végén keresett fel minket telefonon Zoltai Károly (1933–2020) operatőr, az egykori Dokumentációs Stúdió alapítójának özvegye azzal, hogy mivel elköltözik a városból, szeretné férje fényképhagyatékát egy közgyűjteményre bízni, amely biztosítja afelől, hogy azt nemcsak megőrzi, hanem férje szándéka szerint, a nyilvánosság számára elérhetővé is teszi. Örömmel véve a felajánlást, miután a Csapó utcai lakáson megtekintettük a feliratozott tasakokban szépen elrendezett negatívanyagot, 2025 februárjában beszállítottuk a múzeumba az azokat tartalmazó dobozokat, néhány régi eszközzel, nagyítógéppel, szárítóval, videokamerával együtt.

Zoltai Károly „tősgyökeres debreceni civis honpolgár”² a Salétrom utcában, a Hajlítottbútorgyárban nevelkedett, amíg 1944-ben otthonuk meg nem semmisült a bombázásban. Pályakezdése határozatlan és kalandos volt. 16 évesen a debreceni Építőipari Vállalatnál lett segédmunkás, miközben technikumba járt, és tagja lett a Sztanyiszlavszkij Színjátszó Stúdióknak, majd barátaival megalapította a Krokodil Színpad nevű kabaréformációt, miután inkább színész akart volna lenni – még a Színművészeti Főiskolára is felvették. Közben azonban meggondolta magát, megszerezte a fényképész szakmunkásbizonysítványt, eljárt a Fotóklubba, s a Talajjavító Vállalatnál kezdett dolgozni technológusként, ahol rábeszélte a vezetőséget, hogy kiegészítse a vállalat terméseredményeit, az új találmányokat, így megbízták egy fotólabor felszerelésével és vezetésével, majd kamerát is vásárolhatott, s 1959-ben a vállalat költségén elvégezhette a Színház- és Filmművészeti Főiskola nyolchónapos operatőri tanfolyamát. Ezután néhány évig dokumentációs filmeket forgathatott szerte az országban a haladó munkáról. 1967-ben új ötlete támadt. *„Bontották Debrecen külvárosi részeit, és épültek*

2 Az életrajz adatai egy Zelei Miklós által készített életútinterjúból származnak, amelyek leirata a hagyaték része. Publikálva: Zelei Miklós: A nagy szovjet cirkusz. Egy nap Zoltai Károllyal. *Forrás*, 2007. 11. 65–85.

a panelházak. Gyönyörű kis utcákat bontottak le, épültek a tízezeres épületek, [sajnáltam], nem gondoltam át, hogy ez milyen baromság, hiszen lakáshoz jutnak az emberek, de [ha] ezeknek a panelházaknak a helyén a kis ősrégi településrészeket lebontják, ki fog erre emlékezni? Ezt meg kéne örökíteni, hogy ilyen volt régen. És megint beadtam a pályázatot egy kisfilmstúdió alapítása érdekében. Akkor már a pártbizottságnak. Tíz nap alatt választ kaptam, hogy jelenjek meg. [...] Én elmondtam rövid szóval, hogy ha arról, amit most lebontunk, nem marad egy kocka, egy film, egy kép, semmi, akkor utána mit mondunk, hogy mi volt ott? Mit bontottunk le? Ez már egy kis politikai rátöltés is volt. Szándékosan vezettem úgy az irányt, hogy lehessen dicsekedni utána. Hogy mi helyett csináltuk?! Azt nem mutatjuk be, hogy mi volt? Mondjam azt, hogy ráharaptak? Egy hét múlva megkaptam a kinevezést, hogy alapítsam meg a Dokumentációs Filmstúdiót, egyelőre a városi könyvtár keretein belül.” A stúdió néhány év alatt kinőve a könyvtári helyiséget, átköltözhetett a Széchenyi utca 63. szám alatti villa emeletére, ahol Zoltai vezetésével „az ország akkor legkorszerűbb kisfilmstúdiója” jöhetett létre. E munkának köszönhetően került kapcsolatba Magyar Televízióval, amely 1971-ben el is csábította: a híradó vidéki tudósítója lett, megszervezve a debreceni stábot és irodát. 1979-től 1983-ig, majd 1992-től 95-ig a Televízió moszkvai tudósítóoperátora volt. Miután nyugdíjba ment, a Debreceni Városi Televízióánál a korábban általa is felvett archív filmeket digitalizálta.

A múzeumnak átadott negatívok készítése ideje 1948–1984 közötti, s mind a korai, mind a kései képek többsége privát felvétel: kirándulások, baráti összejövetelek, amelyeknek ugyanakkor helyszíne, háttérre Debrecen, az adott korszak látványával és hangulatával: az erdő, a strand, a salakmotorpálya, a Bika, a vidámpark, a kabarépróbák, a lakások, a stúdió – illetve családi nyaralások, a Macsibalcsitól Korculáig. Az anyag gerincét a nagy Szovjetunióban felvett fényképek adják: a tudósítói évek küzdelme, hogy a belpolitikamentes Moszkva helyett bárhol máshol bármilyen feldolgozható témát találjanak, rengeteg kalandos utazással és fényképezési lehetőséggel járt együtt Szibériától a Távok-Keletig, a Spitzbergákig, Moszkvától Rigáig, Jerevánig, Viborgig. A negatívok szkennelése más munkák feltorlódása miatt még nem kezdődött el.

F. Nagy Piroska

2025 februárjában jött be hozzánk először Fényiné Nagy Piroska (1948) fotóriporter, s felajánlotta a múzeum számára fényképezési életművének összes kiállítási kollekcióját. Piroska Gáborjában született, s ma ismét ott él egykori szülőházában: 2025 nyarán onnan szállítottuk be a raktárba az installált nagytáblákat és keretezett diákat, valamint az életút teljes sajtódokumentációját. Ezt lapozgatva megtudhatjuk,³ hogy Piroskának a fényképezés iránt gyerekként felbredt kíváncsisága a huszonevesen kapott saját géppel, a gyermekei megörökítésének vágyával, a Fotóklubba való

belépéssel 1975-ben, majd a Vencsellei István vezette tanfolyamok elvégzésével 1980-ban lett tudatos és aktív tevékenységgé, bár a kenyérkereső, műszaki rajzoló munka mellett nem válhatott hivatássá. Gyerekként úgy érezte, a korai árvaság, sok testvér, kényszerű munkavégzés élettapasztalata elől elmenekülhet a fényképezőgép keresőjével bekeretezett, saját maga kiválasztotta világba, neki „az tetszett jobban, mint az egész valóság” – írta. A kezdő és haladó fotóstanfolyam kitüntetéssel való befejezése, majd az ezt követő fotókörvezetői és fotóriporterri tanulmányok már határozott lépések e saját világ felfedezésére. Képeit áttekintve s önálló munkája szerint is fényképezésként minden érdekelte, minden látvány s minden technika, amelyeket egymás után kipróbált, a fotogramtól a digitális trükkig. Témái közt ember, állat, virág, táj, épület, női sport egyaránt szerepel, „sokszor meg csak a színek, a kékek, a pirosak, vagy a zöld határ”. Képei a világ apró részleteinek adnak a kiemeléssel önálló értelmet, legyenek azok fák, kilincsek, épületornamensek vagy emberi arcok, megfigyelései azonban mindig tárgyilagosak. Számára „fotó az élet s az élet a fotó”: a választott valóság továbbra is a képeken jelenik meg, s a képzés elménye a valóság maga: minden más helyett.

Első önálló kiállítására 1992-ben került sor, amelyet azóta számtalan követett. A kiállítási és pályázati díjazások mellett a MAFOSZ, amelynek sokáig alelnöke s utazó tanácsadója volt, a 2001-től odaítélt Fotóművészeti diplomával (a magyar fotokulturális örökséget hosszú ideje gazdagító tevékenységéért) legelőször őt tisztelte meg. Installált formában a múzeumba került kollekciói, egyenként mintegy negyven fényképpel, cím szerint: *Fénnyel írt vallomás* (1992), *Nagy út előtt* (1994), *Fény-kép-szín-kor* (1996), *Gáborjától Gáborjánig* (2007) számos önálló felvétellel egészülnek ki. A művésszel együtt tervezett feldolgozás a jövő év feladata lesz.

Berzéki Sándor

A fényképezéleműveknél maradva, egy belső gyarapodásról is kell szólnunk. 2020-ban a Történeti gyűjteményből leltároztuk át, 340 db kép egyenkénti meghatározásával Berzéki Sándor (1891–1974) debreceni fényképezőmester hagyatékának 2002-ben a múzeumunknak adott debreceni vonatkozású részét.

Berzéki Sándor iparos családba született Újlétán,⁴ 1909-ben Letzter József műtermében lett fényképezőtanuló, majd 1912-től a műtermet átvevő Kozmann Gusztáv lett a mestere, aki később rábízta Hunnia / Hungária nevű, a Csapó utca 1. szám alatt működő fiók műtermének vezetését. Az első világháború alatt három évig harctéri fényképező volt, majd miután hazatért, 1919-ben levizsgázott, iparigazolványt váltott, és önálló mester lett, valamint meg is nősült, kolléganőjét, Freiburger Margitot (1895–1984) feleségül véve. Először a Kozmanntól átvett Csapó utcai műteremben Liener Bélával alapított céget, Liener és Berzéki néven,

3 Az életrajzi adatok forrása egy gépiratos Önvallomás (1995 körül), valamint Bakó Endre kiállításmegnyitójának leírt szövege (2000) – mindkettő az átadott dokumentumok között.

4 Az életrajzi adatok Szöllősiné Berzéki Katalin: *Debrecen, Piac utca 38. és Berzéki Sándor fényképezőmester életútja* (2001) című gépiratos emlékezéseiből, illetve saját sajtógyűjtésből származnak.

A Berzéki fényképészműterem alkalmazottai, középen a Berzéki család, bal szélén Kerner Aurél, jobbról Mezőssy László, 1940 körül

Magyar ruhás lányok és asszonyok várják Horthy Miklós kormányzó érkezését a Kossuth téren (háttérben az 1973-ban lebontott bérházakkal), 1920. április 14., Liener [Béla] / Berzéki [Sándor] felvétele

majd ebből kilépve, 1921 november végén saját műtermet nyitott a Piac utca 38. számú ház udvarán. Az 1930-as évek végén fiókműterme vagy fotószaküzlete is működött az Alföldi Takarékpénztár palotájában, a Piac utca 16. szám alatt (a Csapó utca 1. mellett), amíg az épületet életveszélyes állapota miatt 1939-ben le nem bontották. Berzéki mester évtizedekig volt a Debreceni Ipartestület Fényképész szakosztályának elnöke, s ezzel párhuzamosan a Fotóklub amatőrjeinek mentora is. Műterme a II. világháborúban megsérült a házat ért légnyomásban, így megpályázta az utcafront üzlethelyiségének felújítását a bérletért cserébe, ahol 1945-től 1949-ig, az államosításig működhetett, majd 1951-ig ismét az udvaron, a szövetkezetesítés után pedig saját műtermében ugyan, de mint a Művészi Fotó Ktsz alkalmazottja dolgozott, 1962-ig. Katalin leánya szintén fényképész lett, a mester nyugdíjba vonulása után hozzá költözött Budapestre, ott érte a halál 1974. május 1-jén.

A múzeumra szállt képi hagyaték – elsősorban eredeti képeslap-formátumú nagytások és csekély számú reprodukció (amely a forgalmazott fotóciók és reklámanyagok példáival, illetve személyes dokumentumokkal, igazolványokkal, okiratokkal egészül ki) – nagyjából a következő tematikus egységekre tagolható. 1. családi fényképek,

portrék, ünnepek, kirándulások, 2. a ház és a műterem a Piac utca 38. szám alatt (reprók), 3. Berzéki és felesége fényképész kollégákkal, alkalmazottakkal, kb. 1912–1940, 4. társasági események, bálók, 5. a Fotó Ktsz dolgozói, 1950–60-as évek, 6. debreceni életképek, városképek, eseményfotó-sorozatok (pl. Horthy Miklós Debrecenben 1920, romeltakarító hivatalnokok 1945, debreceniek a gödöllői cserkészjamboree-n, 1933), 7. a debreceni színház előadásai, színpadképek, portrék, 1920-as évek, 8. műtermi portrék, színészképek, 1950-es évek, Berzéki Katalin felvételei. A sokoldalúan használható, önmagán túlmutató hagyaték jól demonstrálja egy Debrecenben megfutott, szorgalmas fényképészpálya állomásait, működését, kapcsolatrendszerét, fényképi tematikáit, műtermi gyakorlatát egyaránt. **(4-5. kép)**

Apróságok

Az alábbiakban néhány olyan, apróságnak csak a fentiekhez viszonyítva nevezhető új leltári tételt sorolunk az utóbbi évekből, amelyek önmagukban vagy kisebb-nagyobb darabszámú összefüggő egységükben érdemesek lehetnek a figyelemre, legyen bár származási idejük, helyük

Kislányok kultúragitációs brigádjának zenés műsora aratás előtt a szántóföldön, Püspökladány, 1950-es évek

Növénynevelés Lisenko tanai alapján, a mindig kéznél lévő szakirodalomból, ismeretlen hely (Hajdú-Bihar megye), 1950-es évek

és tematikájuk a legkülönbözőbb. Többségük családi kép, Debrecen és környéke lakosainak életmódjukra a 19. és 20. századból, nemesek, polgárok és parasztok, szabályosan a műteremben vagy felszabadultan otthon és a természetben, a korszellemmel megfelelően.

A múzeum 2020-as évkönyvében megjelent legutóbbi gyűjteményi referádánkban szó esett a raktári leletként előkerült s akkor feldolgozás alatt álló, **1950-es évekbeli propagandanegatívokról**, amelyeket a szkennelés után 2021-ben sikerült tételesen bejelentőzni: ez mintegy 800 db 6×6-os és leica kockát jelent. E képanyag kiegészíthető volt a történeti raktár installációsármazékai között talált egykorú papírképekkel, amelyekből száznál többet lehetett tematikusan megfeleltetni a negatívoknak. A két elfekvő anyagnak ugyanaz lehet az eredete, amelyeket talán nem véletlenül nem leltároztak be annak idején – ma azonban önleplező dokumentumokként segíthetnek megérteni e történeti korszak látszatvalóságát. E képeket a MaNDA oldalán is kereshetővé tettük. **(6-8. kép)**

2020-ban szintén a Történeti gyűjteményből helyeztük át azt a 33 darab üvegnegatívot (II. 25/1934), amelyek a **debreceni egyetem főépülete** építésének befejezés előtti fázisát, a tetőszerkezet építését,

Tojás és baromfi begyűjtési versenytábla: egyéniék, tszcs-k és szombatolók oszlopával, ismeretlen hely (Hajdú-Bihar megye), 1950-es évek

ácsolatát ábrázolják 1929-ben, s a közelről felvett bonyolult faszervezeteknek olykor szinte absztrakt hatása van. A képsor darabjai, amelyeket valószínűleg Haas Károly építész és építőmester készített, akinek feleségétől a lemezek származnak, nem egyeznek meg az Egyetemtörténeti fotótárban őrzött pozitívokkal. **(9. kép)**

2020-as gyarapodásunknak két, antikváriumban beszerzett darabjáról tesztek még említést. Véletlen találat volt, de patikatörténettel foglalkozó kollégánk számára nagy örömet jelentett **Rotschnek Emil** (1842–1906) gyógyszerész 1898–1900 körül lovag Chylinski György műtermében készült Makart-mellképe, amelyről kétségtelenül állítható, hogy ez szolgált előképpül Pálffy József a gyógyszerészről festett, múzeumunkban őrzött portréjához, s amelyről ebből következően feltehető, hogy a modell halála után készült, már az emlékezés céljából. A festmény és a fénykép is megtekinthető az új állandó kiállításban.

A másik talált darab **Perczel Miklós** (1882–1969) fényképész egy olyan, 20. század eleji tájképfelvételének szignált kiállítási nagyítása, amelynek negatívját négy példányban őrizzük a Fotóadattárban, a rajta látható felhős égbolt különböző mértékű retusálásával, kármin festékekkel való világosításával. A gyarapítás célja éppen a kép átalakulási fázisainak demonstrálása volt. A pozitív a negatívhoz képest fordított állású, alkonyi égbolttal.

A **göncruszkai gróf Kornis család** tagjait ábrázolják azok a fényképek a 2021-es leltárban, amelyek a Történeti gyűjteményben előkerült számos archív portré és eseményfotó közül kiemelkedve, néhány darabos korpuszt alkotnak. Kornis Károly (1797–1868) mellképe nagy fehér szakállal, polgári magyar ruhában, oválisra vágva, Kornis Elekné Kornis Zsuzsanna Anna (1804–1888) egész alakos ülő képe csipkés főkötőben, nagy krinolinban, Kornis Ádám (1833–1868) egész alakos álló képe polgári magyar ruhában, mellényben, atillában, puha magyar csizmában, Koltay Gusztávné / Kornis Józsefné egész alakos álló képe fodros ruhában, szobadíszletben, Koltay Clarisse egész alakos álló képe uszályos selyemruhában, illetve a szentbenedeki Kornis kastély látképe, mind az 1860-as évek elején készült, nagyméretű albumin nagyítás a kor jeles fényképészeitől (Simonyi, Borsos), illetve több kabinet- és vizitkép azonosítatlan modellekről (Veress, Tauffer,

Deszkázat az épülő Debreceni Egyetem tetején a homlokzati rész kialakításánál, 1929, Haas Károly felvétele

Mayer). Különösen szép az idős Kornis Elekné Simonyi Antal műtermében készült portréja, 20×30 cm-es nagyításban. Egy ilyen méretű fényképet nem engedhetett meg magának akárki. (10. kép)

Göncruszkai gróf Kornis Elekné Kornis Zsuzsanna Emma (1804–1888) egész alakos ülő képe, Pest / Debrecen, 1860-as évek, Simonyi Antal felvétele

Ajándékképpen érkezett az a Gondy és Egey műteremben 1879-ben készült kabinetméretű tablókép, amely **Boránd Gyula** (1861–1891) színészt ábrázolja különböző jelmezes szerepeiben. A tabló nemcsak egyedi volta miatt érdekes számunkra, de a modell miatt is, aki Ambrus

Zoltán *Tóparti gyilkosság* című regényének főszereplője, az író gyermekkori barátja volt, s egy akkori portrén kívül eddig más ábrázolást nem ismertünk róla. A képről és a színész munkásságáról a múzeumi blogon írtunk elemzést, *Boránd Gyula repríz* címmel.

2023-ban egy **Kiss Tamás** költő Garai utcai házát is érintő városi séta során kaptuk örökösétől azokat a saját negatívjairól készített nagyításokat, mintegy 40 darabot, amelyeket az 1970-es években zajló városrombolás felett érzett riadalmától vezetve készített a belváros ma már csak ezeken a képeken létező utcáin, megőrkítve a Burgundia vagy a Bethlen utca cívisházait, dokumentálva a Kölcsey-ház bontását, stb. (11-12. kép)

2024-ben több doboznyi negatív üveglemez gyűjteményünkbe kerülésének is örülhettünk. Kollégánk hajdúhadházi gyűjtéséből származik az a 30 felvétel, amely egy első világháborús **oroszosági hadifogolytáborban** készülhetett, párban vagy nagyobb csoportokban pózoló katonákról, a havas tájban, az asztalosműhelyben vagy a konyhasátorban, bár sajnos minden azonosító adat nélkül. (13-14. kép)

A másik, sokkal nagyobb tételszámú fényképhagyaték Harangi Attila építész révén került a gyűjteménybe, aki a debreceni cívisházak kutatása során, egy Arany János utcai házban talált rá az apró, egyenként csomagolt és többnyire, főleg technikailag igen részletesen adatolt lemezekre. A felvételeket a huszti illetőségű, Debrecenben szolgálatot teljesítő vasutas, **Fidrus József** három gyermeke, Józsa, Margit és ifj. József készítette kb. 1913–1943 között. Az összesen 132 darab üveglemez, valamint 58 keretezett üvegdia tematikusan a következőképp oszlik meg. Budapest, Lillafüred, Felvidék, Ausztria, Olaszország; portrék és események (93 db negatív), Debrecen: belvárosi nevezetességek, Nagyerdő, strandfürdő, saját ház, Batthyány utca, körmenet (39 db negatív), Debrecen: úrnapi körmenet Piac utca (14 db dia), Erdély: Borszékfürdő, Mikola (32 db dia), családi temetés (12 db dia), valamint 13 db eredeti pozitív a hiányzó negatívokról. Az anyag részletes elemzése, a család bemutatása a múzeumi blogon két bejegyzésben is olvasható *Fidrusék nyaralnak és „Üdv, hozsanna és imádat” – régi úrnapi körmenetek* címmel.

Kiss Tamás fényképei a lebontásra ítélt Bethlen utcáról a Hüvelyes utca sarkánál a 37. szám, illetve a 49–57. számú házak előtti utcaszakasz, balról Medgyessy Ferenc szülőháza, 1965-ben

Asztalánál ülő tizedes levelet olvas. Az íróasztalon sapkája, vonalzó, térkép, fényképek, szivar, tintatartó és egy hegedű, 1914–1918 világháború, ismeretlen hely

Fehér kötényes katonaszakácsok és kitüntetett tisztek csoportja egy ház elé kitett asztal körül, kezükben kifli, előttük fonott kalács, kuglóf, péksütemények, talán húsvétkor, 1914–1918 világháború, ismeretlen hely

Szintén 2024-ben kaptuk a családjától **Botos Géza** (1926–2017) debreceni erdőmérnök, az Erdőfelügyelőség egykori vezetője⁵ saját felvételű családi képeinek negatívjait öt házilag készített negatívalbumba rendezve, csik Konként feliratozva – amelynek azonban eddig nem keríthettünk sort a feldolgozására, s csak szűrőpróbaképpen szkenneltük. Botos Géza 1944-ben éppen csak elkezdett soproni erdőmérnöki tanulmányait ősszel a háborús események miatt kényszerűen megszakítva Diebold Károly helyi fényképész tanulója lett hét hónapra, mialatt a segédoklevelet is megszerezte. Képzett fényképészként örökölhette meg tehát később családját, két kislányát, majd unokáit, rendszeresen, 1980-ig. Az 1954–1961 között készült második album felvételei a gyermekek életének első néhány évét

rögzítik, amikor a Mester utcai háztól a legtávolabbi kirándulás a Nagyerdő volt, felnőtt szórakozás pedig a baráti szüret a kertsekben vagy vadászat a város határában. Ebben a korszakban a családi képek sorát meg-meg szakítja egy-egy sor „próba felvétel”, vagyis művészi tájkép: felhők, lombok, árnyékok. A harmadik album az első autóval szerte a hazában, illetve a környező országokban tett utazásokat, családi nyaralásokat, majd 1968-ban feleségével első olaszországi útjukat dokumentálja. A műemlékekről készített felvételeken ismét tetten érhetőek a képkompozíció tanult elvei. A legérdekesebb, kísérletező fényképeket mégis az első album rejti. A kezdő fényképész ugyanis Debrecenben, úgy tűnik, eljárt a Fotóklubba, részt vett fotókirándulásain, ahol a képekből ítélve, Aszmann Ferenc taníthatta a merészebb kamerahasználatra, s a képjegyzék szerint egy portrészort ő maga is készített a fiatalemberről. Ez a kötet őriz valamit a régi Debrecenből is, utcáiról s a Botos család egykori Bethlen utcai otthonáról. **(15-17. kép)**

5 Részletes életrajza nekrológiában: Sipos Géza: Botos Géza (1926–2017). *Erdészeti Lapok*, 2017. 7–8. 267–268.

Az érettségiző Botos Géza és szülei, id. Botos Géza erdész és Oláh Erzsébet Bethlen utca 31. szám alatti otthonukban, 1943-44-ben

Neuhauser Tamás három fia és egy rokonuk csoportképe: Neuhauser Lajos (1861-1931), Neuhauser Béla és jobbra ül Neuhauser Károly (1873-1951) órásmester, Debrecen, 1902 körül, Gondy és Egey felvétele

2024-ben két régi debreceni családi album képanyagát is beleltározhattuk. **Neuhauser Károly** (1873–1951) debreceni órás és ékszerész illetve MÁV pályaorás a Történeti gyűjteményben őrzött dokumentumai közül való (VIII.2017.2.1.) az az ablakos családi album, amelynek préselt mintás, bőrhatású papír borítóját egy koszorúban ülő, fanfárt fújó szárnyas puttó fémmöntvénye díszíti, a hangszer szalagján vésett P. A. betűk: Neuhauserné Paczelt Anna monogramja. A családfő édesapja, Neuhauser Tamás (1833-1916) mozdonyvezető Csehországban, Pisek községben született, a MÁV-nál kezdett dolgozni 1859 előtt, Debrecenben nősült 1866-ban, s két első fia itt született. Az 1870-es évektől Szolnokon éltek, Károly fiuk és két lányuk ott jött világra, az asszony ott halt meg. Károly 1895-ben nyitott órásboltot Debrecenben a Piac utca 81. szám alatt, ahol a következő évben Halász Ignác fényképészműterme is megnyílt, amelynek a család néhány évig törzsvendége volt. A vizit- és kabinetportrék többsége a Gondy és Egey műterem mellett Halásznál készült. A feleség révén az albumban szerepelnek Paczelt János debreceni kertész családtagjai is. (18. kép)

Kéky István kovácmester és három iparostársa mentében, mintás iparosmellényben és címeres céhkötényben, rajta hímezett magyar nemzeti címer és Éljen a hazá! felirattal, Debrecen, 1870 körül, Gondy és Egey felvétele

A másik album a **Kéky nevű debreceni iparos civis család** (a debreceni és miskolci ág) albuma, amelynek bőrkötésű fedlapját páncélos vitézt ábrázoló veret díszíti. Az ablakos albumlapok mindegyike betöltve, főleg debreceni fényképésműtermek kb. 1865–1905 között készült képeivel. A képek közül a legkorábbiak Kéky István (1845–1896) debreceni kovácmestert és feleségét, Némethy Julianát ábrázolják, sajnos alig néhány darab. Ő látható az album legérdekesebb képén is, az 1870 körül Gondy és Egeynél készült felvételen, amely a kovácmestert és három iparostársát mentében, mintás iparosmellényben és címeres céhkötényben örökíti meg. A kötény címerére magyar nemzeti címer és Éljen a hazá! (és Éljen az iparos / ifjúság?) felirat hímezve. Arra, hogy e viselet valóban céhkötény, esetleg az inasból legényné vagy legényből mesterré avatáshoz kapcsolódó céhasztal szakáshoz szükséges kellék, netán a hívogatók hagyományos viselete, arra analógiát, ábrázolást eddig nem találtunk, a kép mindenképpen kuriózum. **(19. kép)**

2025-ben kollégánk közvetítésével került a gyűjteménybe a Des Combes Henrikné Pallay Gizella leánya, **Böloni Zoltánné Des Combes Gizella** családjának hagyatékából származó, töredékes képanyag. Pallay Gizella a híres debreceni orvostudor, dr. Pallay Miklós (1828–1901) egyik leánya volt; a beérkezett anyag jeles darabja a Pallay család Gondy és Egeynél készült reprezentatív méretű, díszesen paszpartuzott, bár sajnos igen romos állapotú csoportképe is. A doktor unokája, Des Combes Gizella Zilahra ment férjhez 1911-ben, a beérkezett képanyag többi része a Böloni családot ábrázolja. (A zilahi

kitérő után a család sorsa a második világháború után kanyarodott vissza Debrecenbe: a doktor ükunokája, Böloni Judit már itt jött a világra.) A képanyag érdeklődésünkre azon képsor miatt tarthat leginkább számot, amely dr. Böloni Zoltán ügyvéd zilahi otthonát ábrázolja 1910 körül Friedman Ernő helyi fényképész felvételein, egyenként megörökítve az ebédlőt több szögéből, a dolgozószobát a tulajdonossal, a társalgót, a nádbútoros télikertet és magát a házat a kert felől, jellegzetes, századfordulós-szeecessziós bútortattal gazdagon berendezve: magas hátú, tükrös kanapé, zongora, indázó virágmintás díszpárnák, képkeretek, torontáli szőnyeg, rojtos porcelánlámpa, tükrös tálaló, bársonyfüggönyök, szegecselt bőr ebédlőszékek, könnyed fotelek, vibrálóan nagymintás falak, ingaóra és családi képek – olyan példáját adva a századelő jómódú, értelmiségi polgári otthonának, amelyhez hasonlót a civisek lakberendezését illető nyomozásunk során Debrecenben nem sikerült találnunk, de hogy ennek ellenére lehettek ilyen lakóterek e városban is, az talán nem túl merész feltételezés. **(20. kép)**

Végül megemlítem még, hogy 2025-ben immár egy helyre gyűjtöttük össze és leltároztuk be a Fotótárba az eddig a múzeum különböző gyűjteményeiben elhelyezett nagyméretű hortobágyi/néprajzi fényképeket, amelyek egy része olajfestékkel színezett. E képek részben kiállítási installációnak készültek a múzeumi negatívállományból nagyítva és színezve az 1930–1950-es években, de olykor eredeti, 1870-es években készült albumin képet is áldozatul ejtve, részben a millenniumi kiállítás debreceni pavilonjában rendezett mezőgazdasági bemutató Chylinski György által készített, részben festett fényképeinek maradékai,

Dr. Bölöni Zoltán ügyvéd zilahi otthona: a férfiszoba a tulajdonossal, íróasztalánál, saját portréja alatt, 1910 körül, Friedman Ernő felvétele

igen rossz állapotban. A művelet során egyesítettük Aszmann Ferenc fényképész múzeumunkban található kollekciónak is, amelyek hortobágyi darabjai a néprajzi gyűjteményben rejtőztek – de az 1939-ben a múzeumban rendezett kiállítása után ránk hagyományozott képei közül még mindig lappang néhány.

Digitális eredet

Hosszas tárgyalás után 2024 szeptemberében adta át gyűjteményünknek **Löki Viktor** fényképész utcafénykép-gyűjteményét, vagyis a *Streets of Debrecen* nevű (azóta is folyamatosan készülő) fotósorozata addigi teljes anyagát, 1984 file-t vagy digitális állományt, miszerint georeferált fényképet, a hozzá tartozó kezelési adatbázissal. A város minden utcáját szisztematikusan megörökítő képsorozat nem a dokumentációs adatfelvétel teljességével készül, hanem az emberi élet kreatív környezeti lenyomatait rögzíti, azokat a módokat és jeleket, ahogy a városlakók a hatósággal együtt vagy annak ellenére használatba veszik, megjelölik, a maguk képére és kényelmére formálják a közvetlen környezetüket. Löki Viktor fényképei nem az idegenforgalmi várost ábrázolják, hanem a lakosságot: azt, ami minden erőszakos elbirtoklás és beépítés ellenére mindig felburjánzik és visszavesz.

Ezekkel a képekkel új korszak kezdődött a Fotótári nyilvántartásban, hiszen ezek az első olyan leltári tételek, amelyeknek immár nincsen fizikailag megfogható anyaga: csak a szerveren léteznek. Az adattári fotók persze húsz éve így készülnek, de az Eredeti fényké-

pek gyűjteményének eddigi digitális állománya papír-, film- vagy üveghordozóról készült másolat: a leltározás alapja nem a fájl, hanem a tárgy, amelynek nemcsak pixelei, hanem fizikai tulajdonságai is vannak. A műtárgyak állagvédelme és őrzése azonban a külön feladat mellett biztonságérzetet is ad, hogy a digitális állomány bármikor pótolható. Ez az első alkalom, hogy a műtárgyként besorolandó fényképek eleve digitális formában keletkeztek, így csak a fájl tudjuk nyilvántartásba venni s a szerver állagát védeni. Az előlotti riadalmat kissé enyhíti Löki Viktor végtelenül precíz adatbázisa, ami szinte beletárolja önmagát, s ezért legalább annyira hálásak vagyunk, mint a Debrecen sehonnan máshonnan meg nem ismerhető arcát őrző fényképekért és a bizalomért.

2025 nyarán már meg is érkezett a következő hasonló állomány: **Vigh Levente**, a MODEM fényképészének a debreceni civisházakról készített fotósorozata, a *Debreceni civisházak és lakóik* című könyv 2. kötetének szinte teljes képanyaga (1273 file), amely kiegészül a *Civisházak színévaltozása* című kiállításra régi képek mai párhuzamaként készített képsorral (28 file). Vigh Levente képeinek lakói egy másik Debrecenben élnek, mint Viktoréi, de az alapmagatartásuk hasonló, hiszen mind-egyikük azt a teret építi magára, amelyet sajátjának mondhat, bárhol is legyen az. Viktor groteszkre érzékeny pillantása meghatározza témáit és fókuszát, Levente gesztusaiban pedig mindig van egy kis pátosz, ami minden képét megemeli. A kétféle látásmódból eredő különböző képek együtt világítják majd be a jövő kutatói számára a jelen megértéséhez vezető utat.

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2025

az életmű zenei érintettségei váltak láthatóvá, amelyek sok minden más mellett arról is tanúskodnak, hogy az alkotó nem csupán érdeklődött a zenetörténet iránt, hanem képes volt művészi szinten lépni annak számos vonatkozásával. Ennek következtében a kiállítás címe arra a klasszikustól a könnyűzenéig terjedő horizontra utal, amelyre Térey művei rálátást nyitnak. Megnevezi az alkotó kedvenceit, továbbá sejtet valamit abból a befogadókészségből is, amely egyedülállóan izgalmas módon olvasztott magába egymástól távoli zenei hatásokat, ezáltal is segítve a maradandó Térey-műalkotások létrejöttét.

Bizonyítandó, hogy Térey gyűjtőszrenvédelje az irodalom mellett a zene hordozóira is kiterjedt, a tárlókban és a falakon a kiállítás látogatói többek között koncertjegyeket, CD-ket, kazettákat, valamint bakelitlemezeket tekinthettek meg. Betekintést kaphattak *A Nibelung-lakópark* című verses drámatrilógiája jegyzeteibe, az életmű egyik mérföldkövének munkálataiba, amelyet Wagner zenéje is inspirált, továbbá elolvashatták az egykori Napoleon Boulevard frontemberének, Vincze Lillának írt Térey-dalszöveget és rövid keletkezéstörténetét, majd ízelítőhöz juthattak azokból a koncert- és lemezkritikákból, amelyeket szintén Térey írt. A tárlókban a hagyatékban talált baráti, Kussinszky Péternek, Szénási Miklósnak és Várkonyi Andrásnak írt, illetve tőlük származó levelek is megtekinthetők voltak, amelyek arról tanúskodtak, hogy Térey már költői pályakezdése előtt is elmélyülten foglalkozott a zenével. Megvitatta

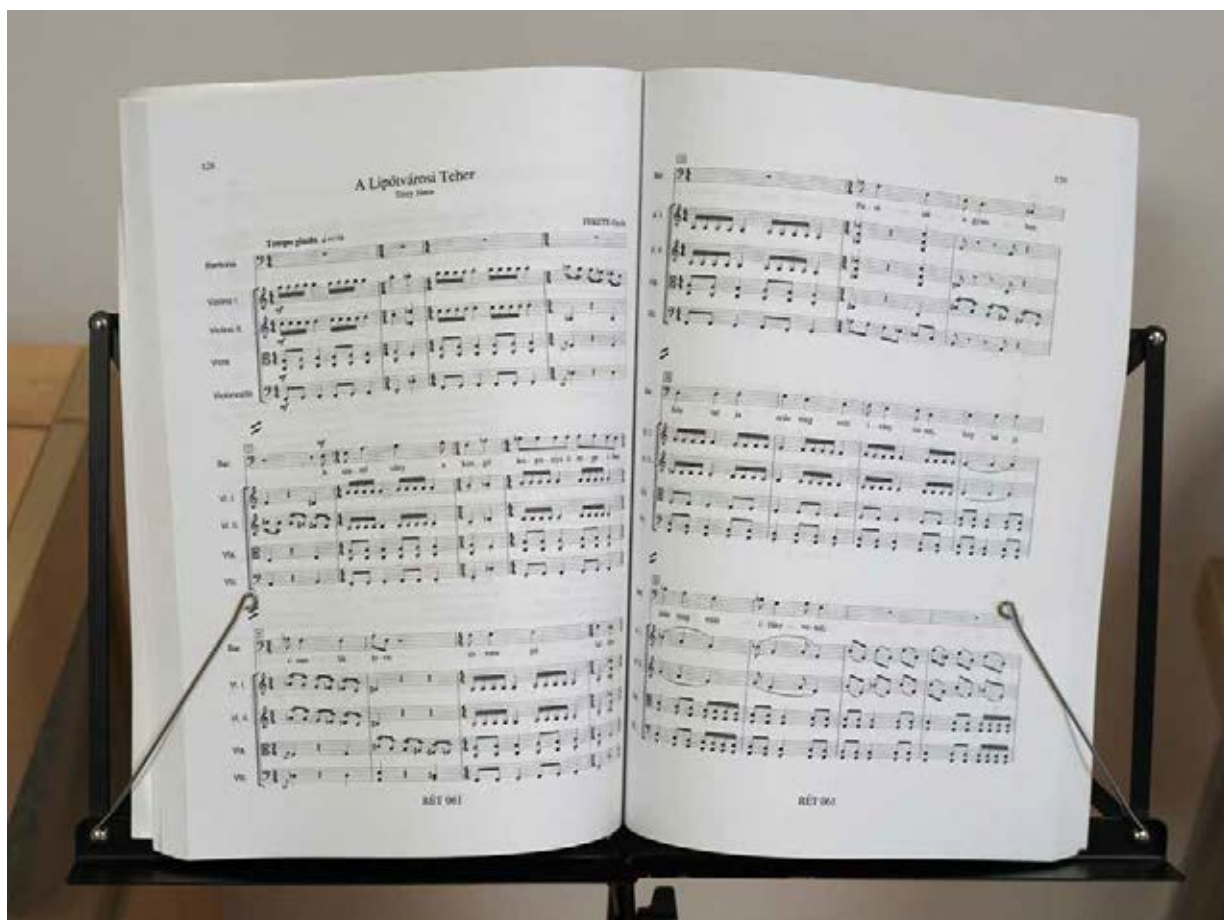
zenehallgatási és koncertélményeit, tracklisteket állított össze kedvenc számaiból, sőt ezt a listázási gyakorlatot a későbbiekben is művelte, nem egyszer válogatásalbumokat szerkesztett saját műveire, értelmezési ajánlatokat téve ezáltal a potenciális olvasóknak. A tárlat megmutatta, hogy Térey zenei érdeklődésének középpontjában Wagner és a Depeche Mode állt, de az alkotó nagy figyelemmel fordult a magyar Sexepil zenekar irányába is, amelynek első, *Egyesült Álmok* című lemezét különösen fontosnak tartotta: kazettán, bakeliten és CD-n is őrizte.

A legizgalmasabbak mégis azok a dokumentumok voltak, amelyek Térey rapzenével kapcsolatos kísérletezéseit vitték színre. Poós Zoltán, Peer Krisztián és Térey János 1998 tavaszán alakították meg alkalmi csoportosulásukat, a Nyelverterület nevű irodalmi rapzenekart, amelyre a kiállítás több szöveges elemmel is reflektált, hogy a látogatók behatóan megismerjék ennek a szokatlan vállalkozásnak a kontextusait. Pozó Terror (Poós), Godfather Termann (Térey) és A Peer (Peer) a dunájvárosi Kortárs Művészeti Intézet galériájában, a Műcsarnokban, a Budapesti Őszi Fesztiválon és a Képzőművészeti Főiskola bálján is felléptek, és bár 1999 őszén feloszlott a formáció, utótörténete is van: 2000-ben az Origo felkérésére Térey és Peer verses tudósításokkal, poétikus, gyakran bökverszerű kommentárokkal követték végig a sydney-i olimpia főbb magyar vonatkozású eseményeit. Térey egyébként a rapszövegek részleteit gyakran szépirodalmi munkáiban is felhasználta, sőt a Nyelverterület bizonyos szöveghelyei

épp az irodalom és a rap párbeszédképességét, intertextuális átjárhatóságát példazzák. Az alkotó egyik sorsárja („Elnyomlak, mint sörszagot az Orbit / Az igazat mondom, nemcsak a valódit”), amely József Attila klasszikusát, a *Thomas Mann üdvözlése* című verset is felidézi, bekerült a *Térey-kötet Idegenrendészet* című versébe, sőt Ganxsta Zolee és a Kartel *A Sötét oldal* című zeneszámban is felismerhető, igaz, némileg más formában: „Elnyomlak, mint a sörszagot az Orbit, / Az igazat nyomatom, nemcsak a valódit”.

A *Wagnertől a Depeche Mode-ig* oly módon is láthatóvá tette az életmű gazdagságát, hogy nemcsak az abban kimutatható főbb zenei hatásokat tekintette át, hanem felmutatta, miként hatott Térey írásművészete a zenére. Szép példája ennek az a kottagyűjtemény, amely az *Ultra* című Térey-kötethez kapcsolódó zeneművek kottáit tartalmazza.

A látogatóknak multimedialis élményben is részükhöz lehetett, hiszen egy bakelitelejtszón Wagnert hallgathattak, továbbá egy fülhallgató és egy monitor segítségével megtekinthettek egy Peer Krisztiánnal forgatott kisfilmet, amelyben Térey egykori barátja a Nyelvterületről, illetve a pályakezdésük fontosabb mozzanatairól beszélt. Mindemellett a tárlat arra is alkalmasnak bizonyult, hogy betekintést adjon az irodalom és a zene közötti párbeszéd sokszínűségébe, illetőleg megismertesse a befogadókat a magyar könnyűzene már kevésbé hozzáférhető területeivel, például a háttérbeszorult Sexepil munkásságával. A 2025-ös Térey Könyvünnepe utolsó napján Poós Zoltán, a Nyelvterület Pozó Terror nevű zenésze, költő, író tartott rendhagyó tárlatvezetést, amelyben Térey egykori barátjaként és alkotótársaként nemcsak a közös élményeikre tért ki hosszabban, hanem az imént felvetett vonatkozásokra is.

Piskóty Teréz és Vass Attila (MJPK) felvételei

500 fontos bomba (másolata), amelyből mintegy 1000 darab hullott Debrecenre

A fotók, térképek és tárgyak kölcsönzéséért szeretnénk köszönetünket kifejezni a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézetének és Múzeumának, a Magyar Roncskutató Egyesületnek és Horváth Attila helytörténésznek.

A második, egyben legnagyobb egység még részletesebben ábrázolta a pusztító légitámadást. Itt olyan debreceni helyszínek fotóit mutattuk be, ahol a legnagyobb volt a rombolás: Erzsébet utca, Nagyállomás, Vagongyár, Ispotály templom, Petőfi tér, stb. Ehhez az anyagot a Déri Múzeum Fotótára biztosította, a képek azonosításában és válogatásában Szabó Anna Viola segített. A fotókat Sőregi János múzeumigazgató feljegyzéseivel egészítettük ki. A múzeum igazgatója, mint a debreceni mindennapok hű krónikása, személyesen járta be a lebombázott városrészeket, és a tragikus események részleteit

feljegyezte naplójába. Ennek köszönhetően az általa írt sorok segítettek még jobban megérteni a fényképeken rögzített eseményeket. A látogatók számára még átélhetőbbé tette a végzetes nap történetét egy rövid dokumentumfilm, melyben Timár László, a bombázás 93 éves szemtanúja mesélte el emlékeit. Az interjút Dallos-Nagy Krisztina készítette.

A tárlat ezen részén légoltalmi eszközöket is kiállítottunk, például különböző típusú gázálcokokat. A tárgyakat Mészáros Mátyás gyűjtő bocsátotta rendelkezésünkre.

A kiállítótér két fontos látványelemét szintén itt helyeztük el: egy olyan 500 fontos bomba (AN-M64A1 típus) 1:1 arányú másolatát, melyből hozzávetőlegesen 1000 darabot dobtak Debrecenre, valamint megépítettük egy találatot kapott romos ház életnagyságú diorámáját.

Légvédelmi repeszgránát töltények és gázárc-készlet a kiállításban

Az áldozatok emlékfala

Dioráma a kiállításban

Az óvóhely a kiállítóterben

A harmadik szakasz a mentési munkálatokat és a temetést mutatta be, ugyancsak képek, idézetek és a mentés során használt eszközök segítségével. A vitrinben látható tárgyak közül külön említést érdemel az a korabeli, teljesen felszerelt légoltalmi mentőtáska, mely a Déri Múzeum Történeti tárából származik.

Ugyancsak itt volt megtekinthető az a különleges fotóalbum, ami a vasútállomást ért pusztítást dokumentálta, illetve számos, eddig ismeretlen fényképet tartalmaz a felújítási munkálatokról. Az albumot Erik Naberhuis holland gyűjtőtől kaptuk kölcsön, aki a kiállítás lezárulta után múzeumunknak ajándékozta ezt az értékes kordokumentumot.

A harmadik szakaszhoz kapcsolódóan, a kiállítás utolsó egységében egy bejárható óvóhelyet alakítottunk ki. Ide belépve a látogatók megismerhették s átérezhették, hogy a városlakók milyen körülmények között próbálták túlélni a bombázásokat. A berendezési tárgyakat a korszak hatósági előírásai szerint igyekeztünk összeválogatni, így a személyes tárgyak mellett ágyakat, higiéniai felszereléseket és különböző szerszámokat is elhelyeztünk a helyiségben.

Lukács Tihamér felvételei

MAGYARI MÁRTA

ÖLTÖZETEKET KIÁLLÍTANI

Cím: Lányok, asszonyok ünneplőben. Hagyományos népi öltözetek a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből

Helyszín 1: Semsey Andor Múzeum, Balmazújváros

Időpont: 2025. április 25. – június 21.

Helyszín 2: Déri Múzeum, Zoltai terem galériája

Időpont: 2025. július 4. – szeptember 14.

Koncepció, szövegek: Magyarai Márta és Czinege József

Restaurálás: Tóth Ilona Csilla

Technikai előkészítés: Szász Csaba

Női öltözeteket, a Déri Múzeum néprajzi tárának gazdag gyűjteményéből válogatott népviseleteket kiállítani hálás feladat, hiszen szinte biztosra vehető, hogy lesz érdeklődés iránta, nemcsak a múzeumlátogató közönség, de a média figyelmét is magára tudja vonni. Ugyanakkor nehéz feladat is, mert a megvalósítás során számos buktatót kell kikerülni. A szakmai igényesség azt követeli, hogy az egyes reprezentatív öltözeteket hitelesen – tipikus voltak ellenére sem általánosítva – ugyanakkor egyénitve mutassuk be. Ehhez az egyénítéshez a korábbi gyűjteményezési gyakorlat csak szórányosan ad támpontot, de más források bevonásával az egyes öltözetekből szerencsés esetben érdekes „ruhatörténetek” is kibonthatóak. Technikai szempontból a viseletek kiállításának nagy buktatója az, ha az öltözetek bemutatásra szolgáló bábuk illúziórombolóak, esetleg túlságosan naturalisak. A megfelelő, stilizált, de mégis arányos, a népi ruhák hordozására alkalmas bábuk megtalálása szinte lehetetlen feladat.

2025 februárjában a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum felkérésére kezdtünk el foglalkozni egy népviseleti kiállítás megtervezésével. A kiállítás április végére készült el, a Népviselet Napja elnevezésű, egyre terebélyesedő mozgalom balmazújvárosi eseményének részeként.

A Déri Múzeum folyamatosan gyarapodó textilgyűjteményébe jelenleg közel 120 darab komplett öltözet, valamint többszáz szóló viseleti darab (a fejviseletektől a lábbelig) tartozik. Ennek a kiállításon ugyan csak a töredékét tudtuk bemutatni, de szándékunk szerint a kiválasztott öltözetek az egyes magyar tájegységek karakteres, klasszikus népviseleteinek reprezentatív keresztmetszetét adják.

A különböző tájegységekről származó női öltözeteket más-más szíluett, anyaghasználat, ízlésvilág jellemzi. Bár mindegyik öltözet megtestesít egy-egy táji típust, a túlzott általánosítás elkerülésére a figyelmet igyekeztünk arra irányítani, hogy az egyes öltözeteket kik, mikor, milyen jeles alkalomkor viselték, milyen női élethelyzetekhez kapcsolódtak. Ezen

túl a bábuk mellé rendelt szövegekből lehetőség szerint az is kiderült, hogy az adott ruházat mikor került ki az eredeti használatból és milyen csatornákon keresztül jutott el a múzeumi gyűjteménybe.

A Déri Frigyes néprajzi grafikai gyűjteményéből válogatott akvarellek, illetve a velük párhuzamba állított analóg fekete-fehér fotónagyítások adták a kiállításon bemutatott autentikus népi öltözetek és viseleti elemek, kiegészítők illusztratív háttérét.

Ruhatörténetek 1.

Magyarbükksői székely asszony ünneplő öltözete

A múzeumi tárgyaknak általában sorsuk van, érdekes lehet múzeumba kerülésük előtti, de múzeumi pályafutásuk is. Ugyanígy van ez a viseletekkel, a ruháknak is megvan a maguk története – amelyek bizony sokszor rejtve maradnak. Néha azonban visszaemlékezések, dokumentumok segítségével kibontható, elbeszélhető e történet, s megmutatkozik a ruházat önmagán túlmutató jelentősége.

A Magyarbükksőről (Alsó-Fehér vármegye, ma Bichis, Románia) származó székely női öltözet az 1970-es évek végén került a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményébe. A ruhához mellékelte kéziratos feljegyzés,¹ „Ajándékozó levél” tanúsága szerint Derzsy Margit pontosan édesanyja, Derzsy Lőrincné Moóré Erzsébet születésének századik évfordulóján ajándékozta a múzeumnak, ahogyan írja: „100 éves Édesanyám boldog, munkás élete áldott emlékére”.

A feljegyzésben a továbbiakban elmondja azt is, hogy édesanyja ezen a székelyföldi településen nőtt fel. A református pap lányként együtt játszott, járt iskolába a többi gyerekekkel. Egykori leánypajtásaitól, akik ezt az öltözetet készítették és hagyományos módon hordták, már felnőtt korában vásárolta meg, mint „paraszt ruhát”. „Az ő falujának évszázados viselete, egykorú iskolatársai-leánybarátai kezemunkája volt: minden öltése, ráncolása, hímzése kézimunka!”

Ezt az öltözetet Derzsy Margit az 1930-as, 1940-es években számos alkalommal viselte különböző rendezvényeken, jótékonysági gyűjtések alkalmával. Két amatőr fényképfelvétel is örzi ennek emlékét.

Az egyik – a kép hátoldalán olvasható adatolás szerint – 1935 júliusában készült Horányban. Egy alacsony szénakazalra támaszkodva, kör alakban kiterített rokolyával látható rajta a szemüveget viselő nő, fejendőjét kezében tartja, nyakában a súlyos 11 soros gyöngykalász. A másik

1 Déri Múzeum Néprajzi Adattára (DMNA) 1805. Varga Gyula gyűjtése, adatolása

felvétel hátoldalán kézírással a következő adatolás áll: „Gyűjtőnap 1936. május 7-8.” A helyszín ezen nincs megjelölve, de a képen jól kivehető az Országos Gyermekvédő Liga adománygyűjtő doboza. Ezen a felvételen a székely ruhát viselő Derzsy Margit mellett három polgári ruhás, kalapos hölgy szerepel még.

Pontosan nem tudhatjuk, miért érezte fontosnak, hogy bizonyos eseményeken ezt a ruhát öltse magára, hogy lefényképeztesse magát benne, holott ekkor már nyilvánvalóan más jellegű volt az ő ruhátára is. Valószínűleg a szülőföldjéhez, szülőfalujához való ragaszkodást jelentette számára ez a ruha, s talán az identitás kifejezésének ösztönös gesztusa is tetten érhető benne.

Mindenesetre az biztos, hogy ennek a székely ruhának szimbolikus jelentősége volt tulajdonosai számára, hiszen Dezszy Margit ajándékozó nyilatkozatát, amelyben leírja, hogy szülei, ősei sírjához a magyarbükkösi temetőbe csak ritkán jut el, ezekkel a sorokkal zárta: *„Ezek itt megőrzik Édesanyánk emlékét, családjunk, a nép, a haza, a nyelv, a táj, művészetük emlékével együtt – ércnél-kőnél maradandóbban!”*

Ruhatörténetek 2.

Zoborvidéki újasszony templomi avatási öltözete

A zoborvidéki falvak magyarsága viszonylagos elszigeteltsége következtében – hiszen a magyar nyelvhatár délebbre húzódásával tulajdonképpen szórvány létbe kényszerült – a népi kultúra archaikus formáit őrizte meg. Igaz ez a folklór jelenségekre és az anyagi kultúrára is. A népviselet terén a vászon ingek szálhúzással, szálszámolással, vagdalással, valamint a vállkendők, kötények fehér lyukhímzéssel készült régies hímzései a 20. század közepéig fennmaradtak körükben. Ez a gazdag hímzéskultúra keltette fel az érdeklődését az 1980-as években Debrecenben működő hímzőszakkörök tagjainak, s kerekedtek fel, hogy készítésük helyén tanulmányozhassák a textíliákat. E tanulmányutak egyik hozadéka, hogy számos zoborvidéki női viselet – közöttük a kiállításunkon is látható gerencséri nagyünnepelő öltözet – került a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményébe. A helyszíni adatgyűjtés² persze nemcsak az öltésmódok tanulmányozására szorítkozott, közben szoros emberi kapcsolatok, barátságok is kialakultak. Zuzik Pál és felesége, Czákó Zsófia gyakran vendégül látta

2 Bátoriné Gém Eszter – Molnár Tiborné: A gerencséri lakodalom. DMNA. 2361.

Magyar Márta a Déri Frigyes által rendelt népeleti képek első kiállításának kézi festésű plakátjával

a debrecenieket Gerencséren, s szívesen meséltek életükről, a helyi hagyományok szabta keretek között megtartott esküvőjükéről.

1948. november 13-én kötöttek házasságot, a vőlegény ekkor 23 éves, a menyasszony pedig 17 éves volt. A párválasztásra, megismerkedésükre így emlékeztek vissza:

Zsófia – *Egy aratáson együtt voltunk napszámosok. Én az apámnak szedtem markot, de fiatal voltam, vékonyka, nehezen bírtam a munkát. Pali első arató volt és elintézte, hogy neki szedjem a markot. Mindig úgy kaszált, hogy könnyű legyen a markot szedni. Hogy miért őt választottam? Mert nagyon jó legény volt, amit mondtam neki, azt megfogadta. Nagyon tudta magát kedveltetni és sokan akarták maguknak. Gyönyörű haja és szeme volt. Sose fáradt el és nagyon jól táncolt. Meg azért, mert szerettem, no.*

Pál – *Azért kezdtem udvarolni neki, mert ügyes, dolgos, és legszebb volt az aratócsapatba. Nagyon szépen tudott danolni, szeretett mulatni és volt kedve vendégségbe járni. Most is őt választanám.*

A lánykérés minden ünnepélyesség nélkül zajlott.

Zsófia – *Vasárnap megbeszéltük egymással, hogy apámtól megkéri a kezemet, de nem merte. Csak hétfőn, mielőtt együtt mentek volna Nyitrába dolgozni, akkor mondta apámnak, hogy elvinném a lányukat. Mire apám: jól van, no!*

Az esküvőre való felkészülés ezután kezdődhetett, a jegyzőnél és a papnál történt hivatalos bejelentés után tartottak egy szűk körű eljegyzést, ebédet a fiús háznál, ahol így köszöntötték fel a jegyeseket: *„Dicsértessék az Úr Jézus! Isten éltesse az ifjú jegyespárokat! Szerencsés boldogságban éljenek!”*

A templomban egymás után három vasárnap hirdették ki a jegyepárt, helyi szokás volt, hogy az első kihirdetéskor a menyasszony nem lehetett jelen, a másik két alkalommal viszont a szoknya és a párta kivételével a menyasszonyi ruhának megfelelő öltözetben.

A lakodalmi előkészületek része volt, hogy felkértek két nyoszolyólányt (a menyasszony rokonai közül) és dorozsbát (a vőlegény részéről fiatal rokon legényeket), akik a vendégeket meghívták. *„Azt mondták, hogy én hozzád követ vagyok, úgy mint Czakó Zsófia meghív tisztességes ebédre és vacsorára.”*

Lakodalmuk szombati napon volt, a meghívottak előző este vitték el az ajándékokat a menyasszonyos házhoz, ahol vacsorával is megvendégtelték őket. Szokás volt az is, hogy ezen a lakodalmat megelőző napon azok a fiatalok, akiket meghívtak, énekszóval kivonultak az erdőbe „téli zöldet szedni”, amiből két ovális alakú koszorút fontak. Ezeket a fali tü-

Zoborvidéki újasszony templomi avatási öltözet

Magyarbükkösi székely asszony ünneplő öltözet

kör mellé akasztották és a menyasszony kikerése alkalmával kapták meg a keresztapák, vállukon keresztül vetve viselték a lakodalmi menetben.

Zsófia – A lakodalom napján reggel templomba kellett menni, meggyónni, megáldozni. Aztán kellett készülni. Jött az öltöztető. . . . Olyan sánta asszonyka volt, Kotuska Ilonkának hívták. Felöltöztetett, ez nagyon soká tartott, két óra hosszát is. Felállt a sámlira, mert én magas voltam, nem ért el. A pártának nem szabad volt mozogni, minden szalagba tűt szűrt. Én már akkor fel voltam öltözve délre.

Az esküvői menet élén a vőlegény ment a két nyoszolyólánnyal, utána a menyasszony a két dorozsbával, az esketés után pedig a menyasszony a vőlegénnyel, a nyoszolyólányok pedig a dorozsbákkal.

Zsófia – Aztán volt zene, tánc ott a paplak előtt. Mentünk tovább az egész vendégség a vőlegényhez. Ott az udvaron táncolnak, míg a cigány húzza. Azután a vőlegény vendége marad, a menyasszonyé pedig a lányos házhoz hazamegy. Mi voltunk fényképezkedni is délután Nyitrába.

A lakodalom két háznál zajlott, a menyasszony a vőlegényes háznál vacsorázott.

Zsófia – *Nekem nem szabad volt leülni, csak vacsorakor. Ott ettem a vőlegényes háznál, de az én vendégeim hazamentek. Mink egyetlen táltól ettünk mindent, ketten együtt.*

A vacsora végeztével leveszik a pártát a fiatalasszony fejről és „felöltöztetik menyecskének”, vagyis főkötőt helyeznek a fejére.

A lakodalom másnapján a fiatalasszony anyja visz reggelit az ifjú párnak, majd elmennek a templomba misére. Az idősebb asszonyok emlékezete szerint ekkor került sor az asszonyavatásra. „A menyecske ekkor már kontyba volt és tilangli kendőt (finom hímzett tüllkendő) tettek a fejére és aztán ott a Szűzanya elejibe ment és a pap így avatta be asszonnyá, csak ezután volt asszony.”

Czakó Zsófia emlékezete szerint az asszonyavatásra az ő idejében, a 20. század közepén már közvetlenül az esketés után került sor. „Énnekem úgy volt, hogy mikor megesküdtünk, akkor a Szűzanya elejibe álltam és akkor a keresztanyám tilangli kendővel leterítette a fejem.”

A kiállítás egyik részlete ezt a jelenetet idézte meg.

MEZŐ SZILVESZTER

„BOGARAS” MUZEOLÓGUSOK

Cím: „Bogaras” muzeológusok. Ötvös János (1911–1991) és Lovas Márton Levente (1944–2022) biológusok, egykori múzeumi munkatársaink máig velünk élő emlékezete

Helyszín: Déri Múzeum kávézója

Időpont: 2025. október 10. – 2025. december 10.

Kurátor: Mező Szilveszter

Kiállításrendező: Orbázi Zoltán, Tóth Róbert

Grafika: Szabó Kártik Zsuzsa

A honi közvélekedésben régi, jól bevett szokás úgy hivatkozni (és gondolni) a muzeológusokra, mintha azok afféle különc és ritkaságszámba menő csodabogarak lennének, akik önként visszavonulva szent tudományuk patinás elefántcsonttornyába, mindenféle különös és sokak számára teljességgel érthetetlen, homályos dolgokat művelnek a távolodó múlt szertefoszló emlékeit őrző múzeumok ódon falai mögött. A helyzet éppenséggel az, hogy aki ilyen vagy ehhez hasonló képet alkotott magában a múzeumi gyűjtemények sokszor „láthatatlan” szakdolgozóiról,

nem áll teljesen távol a valóságtól. A muzeológusok többsége ugyanis „mániákus”, ám nem a szó orvosi, patológias értelmében. Némileg enyhébb kifejezéssel megszállottaknak is nevezhetnénk őket, hiszen a rájuk bízott műtárgyak és szakkönyvek garmadája által körülveve nap mint nap lelkesen, szenvedélyesen vetik bele magukat imádott diszciplínájuk rejtelmeibe, s a hozzájuk tartozó gyűjtemények nem egyszer kibogozhatatlannak tűnő labirintjába.

Hasonlóan az ország más nagy múltú közgyűjteményeihez, a cívisváros múzeumában is több „csodabogár” tevékenykedett az idők során. A legelső – még a Városi Múzeumban – természetesen Zoltai Lajos (1861–1939) lokálpatrióta helytörténész volt, akit később sok másik „nagy alak” követett, immár a Déri Frigyes (1852–1924) által alapított múzeumban, s a legkülönfélébb szakterületeken. Talán nem túlzás azt állítani, hogy minden múzeumi alapgyűjteménynek megvoltak a maga doyenjei, akik méltán írták be nevüket a debreceni muzeológia öreg krónikáskönyvébe és a Déri Múzeum közel százestendős történetébe. A múzeumi naturáliarészlegnek két ilyen nagyhatású, kiemelkedő

Kiállítási részlet a Déri Múzeum kávézóterében / Fotó: Lukács Tihamér

Kiállítási részlet a Déri Múzeum kávézóterében / Fotó: Lukács Tihamér

Újformátumú és hosszabb távlatokban is gyűjteményformáló munkatársa volt: Ötvös János (1911–1991) és Lovas Márton Levente (1944–2022). Mindketten kivételes biológusok és szorgalmas gyűjtők voltak, akik szinte rajongva szerették a természetet, a szülőföldjüket (a Tiszántúlt) és választott hivatásukat, az élettudományi muzeológiát. A szakmai berkeken belül inkább pozitív kicsengésű „bogaras” jelzöt is bőven kiérdemelték, már csak azért is, mert ők entomológiával, vagyis tudományos rovartannal (is) foglalkoztak.

Ötvös János és Lovas Márton Levente városunkban összefutó életvonala egymástól nagyon eltérő ívet járt be, mire Debrecenben végre találkozott a két pálya 1971-ben. A régi civis gyökerekkel bíró Ötvös János előbb református teológusnak, a hajdúböszörményi református lelkesi családból származó Lovas Márton Levente pedig kémikusnak, pontosabban gyógyszervegyésznek készült a Biogalban. Az idővel mindkettőjükben felerősödött élettudományi érdeklődés, valamint különféle egzisztenciális okok és személyes sorstragédiák a makrobiológia művelése felé irányította őket. A teológiai doktorátussal rendelkező Ötvös János református kollégiumi könyvtárosi állását, a mecseki coleopterák (bogarak) faunisztikája témakörében doktorált Lovas Márton Levente pedig bontakozó pécsi múzeumi praxisát adta fel a Déri Múzeum és Dankó

Imre (1922–2008) igazgató invitálására. Ettől kezdve – lényegében halálukig – a debreceni múzeum természettudományi osztályán dolgoztak, közösen alakítva ki a naturáliagyűjtemények ma is fennálló rendjét, alapjait, nagyobb egységeit. Szinte minden mineralógiai, mikológiai, botanikai és zoológiai tárgycsoport, ami ezt a kollektívgyűjtést országos koordinátarendszerbe helyezte, kettőjüknek köszönhető. Az 1970-es évek elejétől rendszeres, szisztematikus és tudatosan megszervezett gyűjtőutakat vezettek Hajdú-Bihar vármegye különböző területeire, a Dél-Nyírségtől a Tisza vonaláig, a Hortobágytól a bihari szikésekig és a Sárrétekig. A változatos biotópokat akkurátusan feldolgozó szakmai utakat gyalogosan, biciklivel, Jawa motorkerékpárral, Trabant személygépkocsival és múzeumi Nysa szolgálati autóval tették meg. Exkurzióik emlékeit értékes tanulmányok sora és példásan összeállított múzeumi gyűjtemények őrzik. Az alföldi tájak és a szűkebb pátria (Debrecen környéke) természeti rekvizitumai mellett leginkább a Kárpát-medence naturális területei vonzották őket. Ötvös János a fenséges kárpáti havasok, Lovas Márton Levente pedig a „Kék Adria”, közelebbről a Quarnero szerelmese volt. Kis kiállításunkkal e két „bogaras” muzeológus – néhai kedves munkatársaink – szakmai sokoldalúságát, gyűjtői példamutatását és rokonszenves emberi vonásait kívántuk felidézni.

Ötvös János vízi merítőhálóval Konyár határában / Fotó: Déri Múzeum Fotótára

>>>

Ötvös János és Lovas Márton Levente rovarfajgyűjtőúton Hajdú-Bihar megye déli részén múzeumi Nysa 522-essel az 1970-es évek végén / Fotó: Déri Múzeum Fotótára

>>

Mindent a gyűjteményekért (Lovas Márton Levente) / Fotó: Déri Múzeum, Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény

>

Lovas Márton Levente rovarszipantózásközben a debreceni Erdőpusztán (1980-as évek) / Fotó: Déri Múzeum, Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény

Kiállítási részlet a Déri Múzeum kávézóterében / Fotó: Lukács Tihamér

Az ifjú Lovas Márton Levente egy entomológiai kiállításon az 1960-as évek végén / Fotó: Déri Múzeum, Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény

DEBRECENI-VEISZ BETTINA

JÓKAI MÁSKÉPP

Cím: Jókai másKÉpp. Karikatúra – élclap – képregény.

Hely: Debreceni Irodalom Háza, Péterfia utca 28.

Idő: 2024. június 15. – 2025. június 15. (meghosszabbítva az év végéig)

Kurátor: Debreceni-Veisz Bettina

Látvány: Debreceni-Veisz Bettina

Kivitelezés: Aranyi Fruzsina, Bélteki-Dolhai Réka, Debreceni-Veisz Bettina, Lakner Lajos, Magyar Zoltán, Pótor Barnabás, Szabó Anna Viola

2024. június 15-én nyílt meg a Jókai Mór emlékévre előkészülő időszaki kiállítás a Debreceni Irodalom Házában. A tárlat a *Jókai másKÉpp* címet kapta, s azt a hivatást, hogy próbálja meg kicsit másképp: képekben, karikatúrákban, képregényekben bemutatni az íróóriást.

A tárlat az Irodalom Háza időszaki kiállítóterében kapott helyet: a három teremben három témát járt körül. A kiállításba betérő látogató először az ismert történet első felvonásába léphetett, mely 1825. február 18-án vette kezdetét a Duna partján fekvő Komáromban. Ezen a napon látott napvilágot az ásvai Jókay familia legifjabb tagja, a kis Móric. A teremben megtekinthetőek voltak a Déri Múzeum Irodalmi gyűjteményében őrzött eredeti Jókai-levelek és kéziratok, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeumból kölcsönzött Jókai-relikviák, fényképek és festmények, vagy azok digitális replikái. A látogatót tárgytól tárgyig Mikszáth Kálmán anekdotikus stílusában írt szövegek kísérték végig. A kiállított és megidézett relikviák Jókait a Fiú, a Barát, a Férfi, az Apa, az Utazó szerepében mutatták be. Ebben a teremben ismerhette meg a látogató Jókai és Debrecen kapcsolatát is, valamint a *Sárga rózsza* című kisregény írását megelőző hortobágyi tanulmányútját.

A tárlat második termében Jókainak az az arcéle volt megismerhető, amely talán a kánonban kissé háttérbe szorult. Jókai, a Festő, aki rajzain az arcokat pár vonással, pontos hűséggel vetette papírra, a festészetben új színezési módok kitalálásán törte a fejét és festékeit maga készítette, aki portréfestőnek készült, és többen hajlandóak voltak neki modellt is ülni. Majd Jókait, mint tudatos, hivatásos Szövegalkotót láthattuk. „Négy részre vágott egy sima papírvet, margót hajlított rajta s elkezdett írni reggeli előtt hajnalban kényelmes szürke hálókabátjában. Folyt az egyik gondolat a másiktól s mire reggelizni hitták, hét-nyolc ilyen papiros telt meg – a margón voltak a javítások, alig egy, vagy kettő. Nagyobb törlések éppenséggel soha elő nem fordulnak kéziratában” – írta róla Mikszáth. Ez a munkafolyamat tetten érhető, követhető volt a tárlaton kifüggesztett kéziratok papírlapjait megvizsgálva.

A kiállításban felvillantott sok Jókai-szerep közül a lényegi középpontba a Szerkesztő került. A 19. század második felében íróink közül némileg nyomormentesen csak azok élhettek, akik valamelyik lapot szerkesztették vagy írták, állandó havi fizetésért cserébe. Sok pénzt szerezni az irodalomból pedig csak lapindítás, tulajdonlás útján volt lehetséges. Felismerve ezt a tendenciát és lehetőséget Jókai is, és kisebb csetlések-botlások után kellően kamatoztatni is tudta képességeit a rovatszerkesztő, később lapszerkesztő-tulajdonosi munkakörben. Mikszáth erre így emlékszik. „A Hon szerkesztőségbe feljön naponkint, de már készen hozza a regényfolytatást, olyan szerényen nyújtja azt a segédszerkesztőnek, mintha az volna az ő gazdája. Ha cikket akar írni a reggeli lapra, akkor délben is betekint a műhelybe, hogy a legfrissebb táviratokból vagy a munkatársak szóbeli előadásából tájékoztassa magát az aktuális események legújabb stádiumáról. Ilyenkor elmond valami anekdotát vagy egy sziporkázó ötletet, mely szájról szájra fog szállni délután mindenütt, ahol írók tanyáznak. Még egy pár szót vált a szerkesztőségi szolgálival, aki a legbizalmasabb pénzügyminisztere, ő tudja, és igazítja titkos váltóit, majd vidáman hazamegy, mert mindig megelégedett, játszi filozófiával, szelíd melázó humorral veszi a bajokat, melyek egy szerkesztőségben folytonosan kölykeznek.”

A kiállítás részletesen bemutatta Jókai szerkesztői tevékenységét, azt a töméntelen mennyiségű, különféle témájú és rendszerességű lapot, melyek szerkesztésében részt vett, kiemelten hangsúlyozva az élclapok szerepét. Szerkesztői munkájának sajtótörténetileg is legemlékezetesebb fejezete ez, hiszen a politikai élclapot Jókai írói zsenialitása és a különleges magyar viszonyok teremtettké meg, mint a maga idejében a világon egészen egyedülálló zsánert. „Akkor volt ez, mikor neki a haza elmúlt örömei fölött sírnia, jelenlévő bánatai fölött tréfálnia kellett. Amikor a humor, mely könnyet fakaszt, még hathatósabb fegyver volt, mint a pátosz. Amikor nem lehet nyiltan kimondani az igazságot, kíséreljük meg tréfa alakjában, adomákban, satírakban, kedverítő, tréfás elbeszélésekben. Jókai szükségét érezte annak, hogy ilyformán szóljon az ő közönségéhez és már mikor a Vasárnapi Újság szerkesztésébe fogott bele, megteremtette Kakas Márton alakját, és az ő neve alatt írta országos népszerűsége jutott humorisztikus heti szemléjét. [. . .] A mai nemzedék alig tudja elképzelni, milyen nagy dolog volt ekkor az így elindult élclap, melyet eleinte a szó szoros értelmében Jókai maga írt meg, maga illusztrált, maga adminisztrált és hatalmas akarattal, szívóssággal a nemzeti ellenállás egyik hatalmas fegyverévé alakított. De ettől a politikai jelentőségétől eltekintve, Az Űstökös huszonkét évfolyama a magyar néphumor kimeríthetetlen kincsésbányája lett” – emlékezett Révay Mór János könyvkiadó. Amikor Jókai 1858-ban

A Jókai közreműködésével készült lapok hálója mint installációs elem a kiállításban

megalapította az élcslapot és felszólította a közönséget, hogy küldjenek be rajzokat, Jankó János is jelentkezett az újságnál, és csakhamar ő lett *Az Űstökös* hivatalos rajzolója. Munkássága és tehetsége a magyar életkép és karikatúra megteremtésében jelentős szerepet játszott – alakja bemutatásának a kiállítás külön teret adott.

Ám Jókai sem mentesülhetett attól, hogy a korabeli karikatúrák alanyává váljon. Mikszáth szerint „a híres ember a közönséges piktúráknál kezdődik, a cinkográfánál; képes lapok közlik az arcképét, társadalmi állása és a hírnév mértéke szerint, vagy az első lapon vagy beljebb, ha az illető öreg professzor, annál inkább a vége felé. A második fokozat a karikatúra. A komoly kép lehet konvencionális szokás is (arany menyegzőjét megért tanfelügyelő), a gúnyrajz azonban biztosan megmutatja, hogy a karikázott egyén tényező az aktuális közügyekben. A karikatúra tehát nagyobb dolog, de még nem a csúcás. [...] A mi hősíinket ingyen vésik rézbe, metszik acélba, festik olajba azzal a tudattal, hogy a történelmi képtárak, múzeumok megveszik valamikor. De még ez se a csúcás hősíinkre nézve. A nagy festőktől vissza kell térnie újra a rosszakhoz és kicsinyekhez, akik odapingálják a cukorkadobozokra, a tiszteletére adott bankettek menüjére, a mázolókhöz, akik a kávéházak, borbélyműhelyek cégtáblájára festették fel – és ez az igazi nagyság.”

A Jókait ábrázoló karikatúrák nem hagyták figyelmen kívül az író politikai tevékenységét, hírlapszerkesztő voltát, vidéki útjait, sőt, parókájának

megjelenését sem. Jókainé Laborfalvi Róza tiszteletre méltó öregasszonyi szigorával rákényszerítette férjére egészségügyi rendszabályait, így 1870 telén rávette a páróka viselésére, pedig Jókai sehogy se akart engedelmeskedni. Kompromisszumuk eredményeképp végül csak télen viselte – ekkortól lett Jókainak két feje. Mint „Parókai Mór” jelent meg a *Borszem Jankó* címlapján, de maga is beállt az eseményen sokáig élcelődő újságírók táborába, feljegyezve az országgyűlésben tett megjegyzéseket póthaját illetően.

Időszaki kiállításunk Jókainak azokat a szerepeit szándékozott tárgyalni és a látogatók elé tárni, melyek túlmutatnak a kánon által rögzített írói képen. Tette mindezt azzal a módszerrel, hogy a tablószövegek és kéziratok egy-egy témáját, figuráját számos vizuális elemmel kapcsolta össze, melyek lehetnek festmények, fotók vagy éppen karikatúrák. Hogy a próbálkozás sikerrel járt-e, az döntse majd el az utókor, vagy üssük fel a vendégkönyvet, böngésszük a látogatói véleményekkel legitimen telefirkált vendégfalat. A kiállításon a tablószövegekből nyerhető információ minden kétséget kizáróan igen sűrű és tömény volt. De az alkotók titkon bíztak benne, hogy ki-ki megtalálja azt az érdekes, izgalmas információ-morzsát, melyet újdonságként, kedvvel visz haza az ismert vagy ismeretlen, karikázott szakállas öregúrról.

Kostyál Viktor grafikus Jókai-karikatúrát rajzol és előadást tart a műfajról a kiállításban 2024 szeptemberében

VENDÉGKIÁLLÍTÁSOK A DÉRI MÚZEUMBAN 2025-BEN

HADIFOGOLY MAGYAROK A NAGY HÁBORÚBAN

A Magyar Összetartozás Intézetének kiállítása a Déri Múzeum közreműködésével

Helye: Déri Múzeum, Zoltai terem

Ideje: 2025. április 5. – június 29.

Kurátor: dr. Margittai Gábor (MCC), Major Anita (MCC), Váradi Katalin (Déri Múzeum)

Kivitelező: Orbázi Zoltán, Tóth Róbert

Kevés magyar család van, amelyet ne sújtott volna hadifogság. Apák, fiúk, testvérek százezrei tűntek el a légerek bugyraiban – Szibériától Szardíniáig. A nagy háború hadifogsága, amely a „táborok évszázadának” nyitánya volt, Magyarországon mégis mostoha területe a tudományos kutatásnak és az emlékezeti kultúrának ma is. Ezt az adósságot szerette volna törleszteni a multimédia korszerű eszközeivel és egyedülálló gyűjteménye bemutatásával az MCC Magyar Összetartozás Intézete.

A kiállítás kurátorai, dr. Margittai Gábor intézetigazgató és Major Anita igazgatóhelyettes több mint egy évtizede térképezik föl a magyar történelem e fehér foltját.

A kiállításhoz a tárlatnak otthont adó Déri Múzeum saját dokumentumokkal és tárgyakkal is hozzájárult. Nem közismert, hogy az első világháború idején Debrecenben is működött hadifogolytábor. Az ott élő foglyokról készült rajzok, fényképek, általuk készített, illetve használt, személyes tárgyak is megtalálhatók a Déri Múzeum gyűjteményében. Ilyenek például a fából faragott dísztányér vagy a bádogból készült „húsvéti” tojások, amelyek a források szerint a cár harctéri ajándékként kerülhettek egykori tulajdonosukhoz.

A kiállítás szenzációja volt, hogy a kurátorok által újra felfedezett Szegedi Kovács Ágoston – egykori hadifogoly – festőművész képeit itt láthatta először a közönség, olyan híres alkotók háborús munkái mellett, mint amilyen Mednyánszky László vagy Márffy Ödön.

150 ÉV. A DEBRECENI ÜGYVÉDI KAMARA TÖRTÉNETE, 1875–2025

Helye: Déri Múzeum, Zoltai terem galériája

Ideje: 2025. október 15. – november 23.

Kurátor: dr. Dobrossy István, dr. Kiss István, dr. Lampé Zoltán (Ügyvédi Kamara), dr. Lakner Lajos (Déri Múzeum)

Kivitelező: Orbázi Zoltán, Tóth Róbert

A magyar ügyvédség és ezen belül a Debreceni Ügyvédi Kamara is kerek évfordulót ünnepelt az idén. 150 éve, pontosan 1875. február 23. napján alakult meg a kamara Debrecenben, az Ügyvédi Rendtartás tárgyában született 1874. évi XXXIV. törvénycikk által biztosított lehetőség alapján. Tevékenysége a megalakulást követően a Debreceni, Nyíregyházi, Hajdúböszörményi és Karcagi Törvényszék területén tevékenykedő ügyvédekre terjedt ki. Első elnöke Simonffy Sámuel debreceni ügyvéd, alelnöke pedig Krasznai Gábor nyíregyházi ügyvéd volt. A megalakuláskor a kamarának 56 Debrecenben bejegyzett tagja volt. A Debreceni Ügyvédi Kamara az elmúlt 150 évben folyamatosan működött, a mai napig aktív résztvevője

az ügyvédi közéletnek és az igazságszolgáltatásnak, folyamatosan látja el az ügyfelek képviseletét. A kiállítás ennek az elmúlt 150 évként emléket állítani, felidézve néhány érdekesebb és jelentősebb eseményét, bemutatva a munkához kapcsolódó dokumentumokat. Mivel a 150 éves évforduló nemcsak a debreceniek, hanem az egész magyar ügyvédség és magyar igazságszolgáltatás számára is fontos állomás, ezért a tágabb kitekintés érdekében a Budapesti Ügyvédi Kamara *Ügyfelem érdekében* című, a közelmúltban lezárult, valamint a Debreceni Törvényszék bírósági és egyéb jogász emlékeket tartalmazó kiállításából is látható volt a tárlaton néhány anyag. A fővárosi kiállítás kapcsán a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke vetette fel egy vándorkiállítás létrehozásának gondolatát, amely a pesti gyűjtemény és egy területi kamara összefogásával jöhetne létre. Így valósult meg a nagyobb perek anyagát, s Lampé Zoltán, a Debreceni Ügyvédi Kamara jelenlegi elnöke felhívására a debreceni kollégák által gyűjtött tárgyi emlékeket is bemutató kiállítás. Több mint kétszáz kordokumentum és tárgyi emlék, valamint tizenöt tabló adott képet az ügyvédi hivatás százötven éves debreceni és hazai történetéről.

150 év – debreceni ügyvédek tárgyi emlékei a kiállításban

BRONZKORI SZFÉRÁK

Helye: Déri Múzeum, Kupolaterem

Ideje: 2025. június 20. – december 31.

Kurátor: Dani János (Déri Múzeum, SZTE)

Látvány: Balogh Csaba

A kiállítás Debrecenben együtt még soha nem látott, világhírű műtárgyakon mutatta be, s próbálta a jelen emberéhez közelebb hozni a bronzkorban élők meghökkentő természeti világképét. A tárlat azt kívánta ábrázolni, hogy elődeink hogyan látták, képelték el az őket körülvevő világot, annak valós és szakrális felépítését, működését. A Kr. e. 20–15. század bronzkori világképének bemutatásával arra kívánta felhívni figyelmet, hogy bár a Kárpát-medence és Közép-Európa ekkor nem tartozott az ún. 'magas kultúrák' (egyiptomi, mezopotámiai, vagy égei) körébe, de a környező világról és kozmoszról határozott elképzeléssel bíró, magas technikai és civilizációs szinten álló, fejlett vallási eszmerendszerrel rendelkező közösségek élettere volt.

A Kárpát-medencei bronzkorról, így annak virágzó középső időszakáról keveset tudnak az emberek. Alapvetően a Kárpát-medence ősko-

ráról 'a civilizálatlan barbár népek világának' leegyszerűsítő és meglehetősen hamis képe él a köztudatban. Így nem közismert az sem, hogy ebben az időszakban az égei bronzkori kultúrákon (Mínoszi és Mükénéi) túl a Kárpát-medence képviseli az európai bronzkori fejlődés egyik kiemelkedő fókuszát. Számos, később kontinens-szerte elterjedő innováció (pl. ónbronzo), a fémművességhez és a mindennapi élethez (só, réz), valamint presztízstárgyak készítéséhez szükséges nyersanyagok (arany) forrását jelenti régióink, amely egyben összekötő kapcsot képez az Égeikum első/legkorábbi államszervezetei és Skandinávia bronzkori főnökségei között.

A kiállítás kurátora, Dani János régész a Déri Múzeumban őrzött hajdúsámsoni bronzkincs mellé olyan régészeti leleteket, fegyver- és

Bronzkori Szférák – előtérben a hajdúsámsoni és a nebrai kincs

ékszergyűteseket válogatott az ország és Európa múzeumaiból, amelyek természet ihlette ornamentikája segít megérteniünk a korszak emberének gondolkodását. A nebrai égkorong például, amely másolatban volt látható a tárlaton, a kozmosz legkorábbi ábrázolása. Az arannyal díszített bronzkorong nemcsak a napot, holdat és a Fiastyúk csillagképet ábrázolja, hanem a napfordulók íveit is, amely fejlett csillagászati tudásról, pontos megfigyelésről tanúskodik, hiszen ezek az ívek a németországi lelőhelynél napfordulók idején megfigyelhető napkelte és napnyugta irányának precízen azonos szögű leképezései. A hajdúsámsoni és téglási fegyverkincs mindennapi használatra szánt és különlegesen díszített presztízsfegyverek csoportjából áll. A sámsoni bronzkincs kultikus célú, díszített darabjain a Kárpát-medencei középső bronzkor kozmológiájának

és mítoszainak stilizált, díszítőmotívummá alakított elemeit jelenítette meg a kovácmester: valószínűleg vizet jelképező hullámmotívumokat, a Napot, stilizált halakat; a hullámokon úszó hajókat és a hajók fedélzetén ismeretlen tájakat felfedező hősöket. A hajdúsámsoni és téglási bronzkardhoz hasonló típusú díszes bronzfegyverek Közép- és Észak-Európába is eljutottak, így például két, aranygyűrűvel díszített markolatú példányuk a nebrai kincslelet részét képezte.

Bronzkori Szférák – kurátori tárlatvezetés

FÜGGELÉK

KARACS JÁNOS

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2025

ANGI JÁNOS

1. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2024.* Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola. A debreceni Déri Múzeum kiadványai XCV. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 223 pp.

szerk.

2. *Függetlenségi nyilatkozat*

Szerk. Angi János, Hermann Róbert.

Déri Múzeum – DMJV. PH., Debrecen, 2025. 100 pp.

szerk.

BÉLTEKI-DOLHAI RÉKA

1. *Vázlatok Niklai Ádám verseihez. Tárgy-szöveg III.*

<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=3906>

(2025. 01. 10.)

2. *Szabó Magda, Szobotka Tibor és a holtomiglan-holtodiglan.*

<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4386>

(2025. 10. 06.)

CZINEGE JÓZSEF

A magyar turanizmus a 20. század elején

In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 70–75.

DANI JÁNOS

1. – DANIELLE J. RIEBE – GYUCHA ATTILA

A 'Prehistoric Interactions in the Plain Project' tevékenységéről Csökmő – Káposztás-domb lelőhelyen 2013–2022 között.

In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 8–17.

2. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZENTHE GERGELY – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.

In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 18–42.

3. – CAVAZZUTI CLAUDIO – GÉMES ANETT – FÜLÖP KRISTÓF – SZENICZEY TAMÁS – TARBAY JÁNOS GÁBOR – MCCALL ASHLEY – RUBIO BEATRIZ GAMARRA – VICZE MAGDOLNA – BÁRÁNY ANNA-MÁRIA et al.

Isotope and archaeobotanical analysis reveal radical changes in mobility, diet and inequalities around 1500 BCE at the core of Europe

SCIENTIFIC REPORTS 15: 1 pp. 1–14. Paper: 17494, 14 p. (2025)

4. – HORVÁTH ANIKÓ – GÉMES ANETT – FÜLÖP KRISTÓF – SZENICZEY TAMÁS – TARBAY JÁNOS GÁBOR – VICZE MAGDOLNA – MCCALL ASHLEY – FUTÓ ISTVÁN – SZIGETI ANNA et al.

New radiocarbon dates from the Bronze Age Tiszafüred-Majoroshalom site (Eastern Hungary)

RADIOCARBON 67: 2 pp. 428–440., 13 p. 2025.

5. – GELABERT PERE – BICKLE PENNY – HOFMANN DANIELA – TESCHLER-NICOLA MARIA – ANDERS ALEXANDRA – HUANG XIN – HÄMMERLE MICHELLE – OLALDE IÑIGO – FOURNIER ROMAIN – RINGBAUER HARALD et al.

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe

NATURE HUMAN BEHAVIOUR 9: 1 pp. 53–64., 12 p. 2025.

6. – LAZARIDIS IOSIF – PATTERSON NICK – ANTHONY DAVID – VYAZOV LEONID – FOURNIER ROMAIN – RINGBAUER HARALD – OLALDE IÑIGO – KHOKHLOV ALEXANDER A. – KITOV EGOR P. – SHISHLINA NATALIA I. et al.

The genetic origin of the Indo-Europeans

NATURE 639: pp. 132–142., 11 p. 2025.

7. – LAZARIDIS IOSIF – PATTERSON NICK – ANTHONY DAVID – VYAZOV LEONID – FOURNIER ROMAIN – RINGBAUER HARALD – OLALDE IÑIGO – KHOKHLOV ALEXANDER A. – KITOV EGOR P. – SHISHLINA NATALIA I. et al.

Author Correction: The genetic origin of the Indo-Europeans

NATURE 639: 8054 Paper: E14, 1p. 2025.

FODOR ÉVA IRÉN

1. *Emlékek és emlékezések. Munkácsy Mihály Krisztus-képei.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 111 pp.
szerk.
2. – KOROMPAI BALÁZS – LAKNER LAJOS – MAGYARI MÁRTA –
NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – SZABÓ ANNA VIOLA –
VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024 Déri Múzeum, Debrecen,
2025. 90–121.

HÁGA TAMARA

- NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ
– MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZENTHE
GERGELY – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen,
2025. 18–42.

JUHÁSZ TIBOR

1. *Tűztér* (novella)
Telex.hu, 2025. 01. 18. [https://telex.hu/karakter/
textarcak/2025/01/18/juhasz-tibor-tuzter-tarcanovella-irodalom](https://telex.hu/karakter/textarcak/2025/01/18/juhasz-tibor-tuzter-tarcanovella-irodalom)
2. *Sátán 2.0. Interjú Sopotnik Zoltánnal.* Tiszatáj, 2025. 1–2. 72–79.
3. *Változtatások követése; Havazik; Angyalraj* (versek)
Tiszatáj, 2025. 1–2. 70–71.
4. *Elidőzni a hal(l)hatatlansággal. Interjú Kőrössi P. Józseffel a Konrád György-beszélgetőkönyvről.*
Irodalmi Szemle online, 2025. 02. 13.
[https://irodalmiszemle.sk/2025/02/elidozni-a-hallhatatlansaggal-
interju-korossi-p-jozseffel-a-konrad-gyorgy-beszelgetokonyvrrol/](https://irodalmiszemle.sk/2025/02/elidozni-a-hallhatatlansaggal-interju-korossi-p-jozseffel-a-konrad-gyorgy-beszelgetokonyvrrol/)
5. *Belső égésű motor. Interjú Visy Beatrix irodalomkritikus és -történész-szel.* KULTer.hu, 2025. 03. 21. [https://www.kulter.hu/2025/03/visy-
beatrix-interju/](https://www.kulter.hu/2025/03/visy-beatrix-interju/)
6. *A költészet: Borsod. Költészetnap beszéd a lillafüredi József Attila-szo-
bornál.* (szerkesztett változat)
Műút online, 2025. 04. 15. <https://muut.hu/archivum/47315>
7. *„Kik is vagyunk mi ezzel a beszéddel?” Fehér Renátóval Juhász Tibor
beszélget.* Alföld, 2025. 4. 52–59.

8. *Az író, aki sok csínytt tett a pusztán. Interjú Mocsár Gábor íróról Bakó
Endrével.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=4036>
(2025. 04. 11.)
9. *Mintha létezne. Interjú Balázs Attilával.*
Irodalmi Szemle, 2025. 5. 25–34.
10. *Szövendő szöveget. Interjú Petneki Noémi műfordítóval.*
Irodalmi Szemle online, 2025. 05. 04. [https://irodalmiszemle-
sk/2025/05/szovendo-szovet-interju-a-lengyel-noi-szerzokrol-
konyvet-iro-petneki-noemivel/](https://irodalmiszemle.sk/2025/05/szovendo-szovet-interju-a-lengyel-noi-szerzokrol-konyvet-iro-petneki-noemivel/)
11. *Lélekjelenlét. Megnyitóbeszéd Vigh Levente Léptek nyomán című kiállítá-
sához.* (szerkesztett változat)
Prae.hu, 2025. 05. 21. [https://www.prae.hu/article/14254-
lelekjelenlet/](https://www.prae.hu/article/14254-lelekjelenlet/)
12. *Lépéssel hátrébb* (vers)
Eső, 2025. 2. 11–13.
13. *Kolozsvári Papp László írói pályaképe.* [https://dia.hu/dia-szerzok/
kolozsvari-papp-laszlo/eletrajz](https://dia.hu/dia-szerzok/kolozsvari-papp-laszlo/eletrajz)
14. *Mindenkit máshogy visel meg* (novella)
Forrás, 2025. 7–8. 14–20.
15. *Apák és fiúk prózaforulatban. Nemzedékiség az 1970-es/1980-as
évek fordulójának magyar irodalmában.*
In: Szerk. Pinczési Botond és Vincze Richárd: *Életformák. Család- és
életszerveződések irodalmi perspektívái. Fiatal Írók Szövetsége, Bu-
dapest, 2025. 287–331.*
16. *Amikor egy szobor kongani kezd. Szálinger Balázssal Juhász Tibor
beszélget.*
Alföld, 2025. 12. 41–47.
17. *Hangközök – Négy kötet Nyilas Atilla életművéből.* (négyes kritika)
SiópArt, 2025. 4. 80–94.

KOROMPAI BALÁZS

1. – FODOR ÉVA IRÉN – LAKNER LAJOS – MAGYARI MÁRTA –
NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – SZABÓ ANNA VIOLA –
VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen,
2025. 90–121.

2. *Részleges kutatási beszámoló a Debreceni Egyetem Kézirattárában található múzeumi nyilvántartásból származó darabokkal kapcsolatban.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=4129> (2025. 05. 09.)

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

A bátrak sportja. Vadkanvadászat lándzsával
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=4217>
(2025. 07. 14)

LAKNER LAJOS

1. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2024.* Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola. A debreceni Déri Múzeum kiadványai XCV. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 223 pp.
szerk.
2. – FODOR ÉVA IRÉN – KOROMPAI BALÁZS – MAGYARI MÁRTA – NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – SZABÓ ANNA VIOLA – VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 90–121.
3. *Kölcsey Ferenc eddig ismeretlen tárgyairól.*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 150–155.
4. *Módszertani megfontolások az 1840-es évek sajtója Debrecen-képe vizsgálatához.*
In: Szerk. Bényei Péter, Béres Norbert, Gönczy Monika: „Hová e gondolatvezér mulatni vissza-visszatér”. Tanulmányok a 70 éves S. Varga Pál köszöntésére. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2025. 239–249.
5. *Mementó és monumentum.*
In: Debreceni cívisházak és lakóik nyomában II. Déri Múzeum – Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület, Debrecen, 2025. 11–12.
6. *Kicsi fények. Tar Sándor összegyűjtött versei / Leletmentés 01 / Sorozatszerk. Lakner Lajos, Pótor Barnabás.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 259 pp.
szerk.
7. *„A hangadó”. Tanulmányok Tar Sándorról és írásművészetéről.*
Szerk. Lakner Lajos, Pótor Barnabás.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 228 pp.

8. *Álmok háza, kincsek tára / Déri Frigyes gyűjteménye és múzeuma.*
Szerk. Lakner Lajos, Sajtos Anna, Sándor Zita.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 32 pp.

szerk.

9. *House of Imagination, Vault of treasures, The collection and museum of Frigyes Déri.* Editor Lakner Lajos, Sajtos Anna, Sándor Zita.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 32 pp.

szerk.

MAGYARI MÁRTA

1. *Könyvismertetés (Harangi Attila – Löki Viktor: Debreceni cívisházak és lakóik nyomában.* Méliusz Juhász Péter Könyvtár. Debrecen, 2022. 295 pp.) ETHNOGRAPHIA 135, 2025. 3. 309–311.
2. – FODOR ÉVA IRÉN – KOROMPAI BALÁZS – LAKNER LAJOS – NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – SZABÓ ANNA VIOLA – VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 90–121.
3. *A költő a múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=4494>
(2025. 12. 01.)

MEZŐ SZILVESZTER

1. *Holt tudósok társasága – A Déri Múzeum Természettajzi és Környezetismereti Gyűjteményének szakkönyvtára, térkép- és tablótára.*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 44–52.
2. *Pálma és Banán. Kolumbusz gazdag partján.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 354 pp.
3. *Az egyetemi földrajzoktatás debreceni hagyományai. Recenzió Lóki József: Geográfia a Debreceni Egyetemen c. könyvéről.*
Debreceni Szemle, 2025. 3. 390–396.
4. *Debrecen anno. . . A város egy muzeológus optikáján keresztül.*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 156–162.
5. *Debrecen anno.. A város egy muzeológus optikáján keresztül*
https://helyiertek.derimuzeum.hu/?page_id=3999
(2025. 03. 27.)
6. *„Utazás a napsugár felé” – Megyery Ella (1889–1962) hírlapíró és egyiptomi utazása 1933-ban. Első rész: Balassa-Gyarmattól Bad Aiblingig – egy életút állomásai*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=4016>
(2025. 03. 31.)

szerk.

7. „Utazás a napsugár felé” – Megyery Ella (1889–1962) hírlapíró és egyiptomi utazása 1933-ban. Második rész: Utazás a fáraók kriptáihoz <https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4080> (2025. 04. 28.)

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

– DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZENTHE GERGELY – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.

In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 18–42.

ORMOSI VIKTÓRIA

- FODOR ÉVA IRÉN – KOROMPAI BALÁZS – LAKNER LAJOS – MAGYARI MÁRTA – NOVÁK ÁDÁM – SZABÓ ANNA VIOLA – VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 90–121.
- Farsangi, báli szezonra hangolva.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=3920> (2025. 02. 07.)
- Rendhagyó húsvéti esetek.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4051> (2025. 04. 17.)
- A Cívisek világa helytörténeti kiállításra megújult Polgári Szalonról.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4141> (2025. 05. 16.)
- A szecesszió világnapjára.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4160> (2025. 06. 11.)
- A drágakőbirodalom feje, akit Lőkövits elnászpángolt.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4289> (2025. 08. 19.)

P. SZÁSZFALVI MÁRTA

Múzeumi interpretáció az Észak-Alföld régió református templomaiban.

In: Szerk. Kavecsánszki Máté – Vadász Márton: *Tanulmányok a 100 éve született Varga Gyula emlékére.* Studia Folkloristica et Ethnographica 92. Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet, Debrecen, 2025. 254–281.

PÓTOR BARNABÁS

- Kicsi fények. Tar Sándor összegyűjtött versei. / Leletmentés 01 / Sorozatszerk. Lakner Lajos, Pótor Barnabás.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 259 pp.
szerk.
- Jelek, magyarázat nélkül. Tar Sándor összegyűjtött versei elé.*
In: *Kicsi fények. Tar Sándor összegyűjtött versei. / Leletmentés 01 / Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 8–25.*
- „A hangadó”. Tanulmányok Tar Sándorról és írásművészetéről.*
Szerk. Lakner Lajos, Pótor Barnabás.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 228 pp.
szerk.
- Ne feledd a fohászt! Tar Sándor Fohász című novellájáról a pszichiát-ria, a vallomás(osság) és az (ön)életrajz(iság) kontextusainak összefüggésében.*
In: „A hangadó”. *Tanulmányok Tar Sándorról és írásművészetéről.*
Szerk. Lakner Lajos, Pótor Barnabás.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 139–161.
- „Egy Tar Sándor-mondatot senki más nem írhatna meg”. Interjú Szöllősy Judit műfordítóval.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4240> (2025. 07. 18.)
- „Az embert el kell rettenteni attól, hogy beteg legyen”. Hajnóczy Péter Márai-novelláiról.*
Irodalmi Szemle, 2025. 12. 66–87.

SAJTOS ANNA

- A harmadik oldal. Múzeumpedagógiai foglalkozások a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéhez kapcsolódóan.*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 124–137.
- Álmok háza, kincsek tára / Déri Frigyes gyűjteménye és múzeuma.*
Szerk. Lakner Lajos, Sajtós Anna, Sándor Zita.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 32 pp.
szerk.
- House of Imagination, Vault of treasures. The collection and museum of Frigyes Déri.* Editor Lakner Lajos, Sajtós Anna, Sándor Zita.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 32 pp.
szerk.

SZABÓ ANNA VIOLA

- A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2024.* Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola. A debreceni Déri Múzeum kiadványai XCV. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 223 pp.
szerk.

2. – HARANGI ATTILA – VIGH LEVENTE – LŐKI VIKTOR – ERDEI NÓRA – SEPRÉNYI KINGA – UDVARDY ANTAL
Debreceni cívisházak és lakóik nyomában II.
Déri Múzeum – Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület, Debrecen, 2025. 367 pp.
olvasászerk.
3. *Otthonok nagyításban.*
In: Debreceni cívisházak és lakóik nyomában II.
Déri Múzeum – Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület, Debrecen, 2025. 21–57.
4. *A Domb utca 16. nevezetes lakója: Szabó Magda; A Hatvan utca 23. nevezetes lakói: Csokonai Vitéz Mihály, Zoltai Lajos; A Garai utca 16. nevezetes lakója: Kiss Tamás.*
In: Debreceni cívisházak és lakóik nyomában II.
Déri Múzeum – Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület, Debrecen, 2025. 99–100, 260–261, 265–266, 298–299.
5. – FODOR ÉVA IRÉN – KOROMPAI BALÁZS – LAKNER LAJOS – MAGYARI MÁRTA – NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – VÁRADI KATALIN
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 90–121.
6. *Otthon lenni.*
In: Szerk. Süli-Zakar Szabolcs: Debrecen–Pairidaeza. Vigh Levente cívis életképei.
MODEM, Debrecen, 2025. 3–7.
7. „Szerencse és az isten / tőlünk elpártola”. *Egy viaszarckép története.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=3965>
(2025. 03. 14.)
8. *A Parasztbolt újabb titkai.*
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4203>
(2025. 06. 26.)
9. „Üdv, hozsanna és imádat”. *Régi úrnapi körmenetek* (Képtörténetek a Fotótárból 25.)
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4260> (2025. 07. 25.)
10. *Boránd Gyula repríz.* (Képtörténetek a Fotótárból 26.)
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4315> (2025. 09. 10.)
11. *Szipálók Debrecenben 1–2.* (Képtörténetek a Fotótárból 27.)
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4416>
<https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=4440> (2025. 11. 11.)

SZABÓ LÁSZLÓ

1. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZENTHE GERGELY – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 18–42.

SZABÓ LÁSZLÓ, D.

- NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – DEÁK RITA – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZENTHE GERGELY – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 18–42.

SZOLNOKI LÁSZLÓ

- NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – RÁCZ ZSÓFIA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZENTHE GERGELY
A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 18–42.

VÁRADI KATALIN

1. *Csengerújfalusi Osváth Jenő Vadász naplója.* Szerk. Barabás László.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 297 pp.
főszerk.
2. *Bevezető gondolatok*
In: Csengerújfalusi Osváth Jenő Vadász naplója.
Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 7–18.
3. – FODOR ÉVA IRÉN – KOROMPAI BALÁZS – LAKNER LAJOS – MAGYARI MÁRTA – NOVÁK ÁDÁM – ORMOSI VIKTÓRIA – SZABÓ ANNA VIOLA
Cívisek világa – Reflexiók az új állandó kiállításra.
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 90–121.

ZSADÁNYI TÜNDE

1. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2023*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 214–219.
összeállította
2. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2024*
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2024. Déri Múzeum, Debrecen, 2025. 220–223.
összeállította

RÖVIDÍTÉSEK

DMJV. PH Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal

2026

RÉGÉSZET
TÖRTÉNETTUDOMÁNY
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET
MŰVÉSZETTÖRTÉNET
MUZEOLÓGIA
MÚZEUMPEDAGÓGIA
GYŰJTEMÉNYI MUNKA
KIÁLLÍTÁSOK

ARS LONGA VITA BREVIS EST

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE